

СТУДІЇ І МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛЬОЛОГІЇ.

I.

ГАЛИЦЬКІ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

НАПИСАВ

МИХАЙЛО ВОЗНЯК.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

СТУДІЇ І МАТЕРІЯЛИ
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛЬОЛЮГІЇ.
I.

ГАЛИЦЬКІ ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

НАПИСАВ

МИХАЙЛО ВОЗНЯК.

У ЛЬВОВІ, 1911.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА.

В ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під надзором К. Гедварського.

10p

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ и 36493

Відбитка з „Записок Н. Т-ва ім. Шевченка“ тт. LXXXIX—XCI,
XCIII—XCV і XCVIII.

и 29731

З М І С Т.

	стор.
I. Вступ	1
II. Граматики Паславського Петра й Лаврівського Івана; значіння Івана Могильницького в відродінях Галицької України, генеза й замір видання його граматики	3
III. Граматика Могильницького	13
IV. „Вѣдомѣсть о Рускомъ Языцѣ“ Могильницького передмовою до граматики; генеза сеї розвідки й аналіза основних думок	52
V. Жерела, термівологія і мова граматики Могильницького; її становище в історії української філології	73
VI. Передмова Лучкая до своєї граматики. Вплив її на пізніші граматики. — Українська мова в граматиці Лучкая	80
VII. Перша друкована в Галичині граматика української мови Осипа Левицького з 1834 р. Неприродна макаронічна мова граматики й причина того — її жерела	92
VIII. Граматика Лозинського	109
IX. Участь Кирила Блонського, Антона Добрянського, Івана Жуківського, Осипа Левицького, Осипа Лозинського й Антона Могильницького в конкурсі з 1840 р. на українсько-німецьку граматику	137
X. Граматика Вагилевича з 1845 р.	142
XI. Мала граматика Теофана Глинського з 1845 р. і „Начальныя правила малорусской Грамматики“ Вагилевича з 1846 р.	172
XII. Рукописні граматики Луки Слугоцького, Івана Малицького, Гаврила Паславського та Миколи Щербановського. Друкована граматика Піхлера	183
XIII. Граматики Осипа Левицького з 1849 та 1850 р.	195
XIV. Розвій поглядів на українську мову в Якова Головацького до появи „Розправи о южноруськім язиці“	205
XV. Граматика Якова Головацького	217
XVI. Конкуре на українську граматику з 1851 р. та його вислід: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Гаїнчака й Івана Жуківського	237
Додатки:	
1—4. Чотири листи Ів. Могильницького до митроп. Мих. Левицького	263
5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики з 1837 р.	268
6. Конкуре з 1840 р. на українсько-німецьку граматику	268

	стор.
7. Оцінка Куземського конкурсних виробів	268
8. Замітки Куземського до українсько-німецької граматики Левицького	270
9. Полагода бажаних змін в рукописи Левицького	273
10. Кінцева оцінка конкурсних виробів для губернії	273
11. Наділення конкурсною нагородою Левицького	274
12. Консигторська куренда в справі граматики Вагилевича	275
13. Заяв львівської консигторії з 1844 р. до укладання шкільних підручників	275
14. Глиницький посилав львівській консигторії свою граматику	277
15. Граматика Глиницького	277
16. Просьба львівської консигторії до губернії о затвердження Вагилевичевої граматики з 1846 р. на шкільний підручник	296
17. Перемиська консигторія пересилає губернії рецензію граматики Вагилевича	297
18. Рецензія Витошинського граматики Вагилевича	297
19. Губернія пересилає граматику Вагилевича для передачі авторови до справлення	298
20. Рецензія Ант. Петрушевича граматики Вагилевича	299
21. Рецензія Як. Головацького на граматику Мик. Щербановського	303
22. Рецензія Як. Головацького на граматику Левицького з 1849 р.	304
23. Посвята Левицького граматики еп. Яхимовичеви	305
24. „Декотрі уваги и поправки до Народопису Словенського Г-на Шафарика“ Головацького	306
25. Перший нарис звучні Головацького	307
26. З граматичних університетських викладів Головацького	313
27. Конкурс на українську граматику з 1851 р.	317
28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надсилки конкурсних виробів Жуківському та Головацькому	319
29. Гушалевичева оцінка конкурсного виробу Як. Головацького	319
30. Гушалевичева оцінка конкурсного виробу Ос. Ганінчака	320
31. Гушалевичева оцінка конкурсного виробу Ів. Жуківського	324
32. Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає консигторії конкурсні вироби з їх оцінками	329
33. Консигторія пересилає конкурсні вироби краєвій шкільній управі	330
34. Намісництво поручає консигторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького	331
35. Міністерство просвіти жадає нової перерібки конкурсних еляборатів	332
Доповнення. Уривок граматики Ів. Лаврівського	333

УВАГА:

- На 12 ст. 12 стр. з гори має бути: *Вѣдомѣсть* зам.
Вѣдомость (і кон-
секвентно на 52 ст.)
- 17 " " " " *Скивофвладѣъ*
зам. *Скивофвладѣъ*
- 170 " 19 " " " *а не в зам. а не.*

Інші друкарські похибки легко справити на осно-
ві контексту.

Студії

над галицько-українськими граматиками XIX в.¹⁾

Написав *Михайло Возняк*.

I. Вступ.

В „Предислові-ю къ любезнымъ Читателямъ“ до рукописної граматики: „Руская практичная Грамматика“ — „написанна Іоанномъ Малѣцкимъ Учителемъ трівіального училища, въ Угновѣ 1848 года“ довідуємо ся про ось які принципи, яких держав ся автор при укладанню своєї граматики: „При уложеніи сего незначного дѣла моего употребилемъ среднои пути между церковнымъ и малорусскомъ галицко-гражданскомъ языкомъ; цель или намѣреніе мое въ томъ было тое(,) абы малорускій галицко-гражданскій языкъ, языку церковному приближити можна, тои убо языкъ есть правдивій источникъ, изъ которого всѣ славяне: Чехи, Моравцѣ, Серби, Волохи, Россіане, Поляки и инныи черплютъ, и который нашъ малорускій галицко-гражданскій языкъ до великого совершенства то есть досконалости привести можетъ“.²⁾

Чому автор вибрав таку „среднюю путь“ межи живою мовою а мертвою церковщиною, пояснює нам у кінцевій статі: „Еще чтось о русскихъ провинціалѣзмахъ“. „Розмавляючи разу одного, читавмо в сій статі, съ певнымъ розумнымъ, добродушнымъ(,) до того еще жартоблывимъ, ученымъ и остроумнымъ русиномъ о властностехъ нашего языка руского, запыталемъ его: Откуда или звѣтки то ся выразы, то есть, слова: мѣй, твѣй, вѣиъ, нѣжъ, вѣзъ, стіль, пѣдъ, сніпъ, вѣль, кѣтъ, кѣнь — и много инныхъ безчисленныхъ

¹⁾ Читано на семінарі Проф. Дра К. Студинського.

²⁾ Рукопись сеї граматики находить ся в Бібліотекі „Народного Дому“ у Львові (АСП. ч. 306).

взяли, когда они: мой, твой, онъ, ножъ, возъ, столъ, подъ, снопъ, котъ, конь вымавли и писати ся повинни. Но онъ менѣ на тое отповѣль, же правдивои причини того не знаетъ, еднакже домысляти ся можна, же есть правдивій плодъ или племя жидовъ; когда бовѣмъ въ перейшлыхъ вѣкахъ жуди (sic) Корчмы, млыни, ставы а наветь и церкви арендовали, рускій народъ, особливе по селахъ, будуче уярмленъ жидамъ мусѣль служити и голдовати. Тогда жидъ маючи слугу русина и хотяще его о чтось запытати ся, такъ до него кликавъ или заговориль: Иванъ, а де мѣй нѣжъ; а де твѣй розумъ; а де вѣнъ пѣшовъ; намасти вѣзъ; положи свѣпъ; запрѣжи кѣнъ; постирай стѣль; выжени кѣтъ на двѣръ; а то ты мѣдъ и горѣлку выпяль, бо ти шось нѣсъ почервонѣль и проч. — Тѣи слова или выразы вкрадали ся найперше между слугъ жидовскихъ русиновъ, потомъ помало между селянъ русиновъ часто въ корчмѣ (коршмѣ) сѣдящихъ, на остатку незначне и до настъ писменниковъ (sic) загостили. — Можнажъ такихъ словъ въ писмѣ уживати; есть же намъ ѿ въ литературѣ потребное? — Останьможъ нашої красной славенно-руской Етимологiи вѣрными, а упевняю, же ся безъ тыхъ непрошенныхъ гостей и въ галицкомъ руско-гражданскомъ языцѣ обыйдемо“.

Я навмисно навѣв сѣ двѣ виписки, бо вони *mutatis mutandis*, як не можна краще, характеризують погляди бѣльшости украинського загалу в Галичинѣ на протяг якихъ пятидесяти лѣт у граматичнѣй лiтературѣ, а ще й досе в поглядахъ на правописъ у одной частини украинської суспѣльности в Галичинѣ, якихъ провѣдники ролю церковщини замѣнили на великорущину. Мiжъ iсторично-культурними обставинами, в якихъ треба шукати такої розвязки граматичного питання у галицькихъ Украинцѣв, одно з першихъ мiсць займає той факт, що в відродженню галицької України взяло таку визначну участь духовенство, так тiсно звязане з церковно-славянською мовою. Видно се найкраще по закордоннѣй Україні, де православне духовенство не могло відогравати такъ великої ролѣ в відродинахъ своєї вiтчизни, як в Галичинѣ уніятське. В закордоннѣй Україні в одной з першихъ граматикъ мужицької мови — граматикѣ Павловського — в основу взяв автор народню живу мову. Тою самою дорогою пішли й пізнѣйші дослідники украинської мови, Украинцѣ і Великороси, Срезневський, Лавровський, Максимович, Даль, Потебня, Михальчук, Житецький, Тимченко і в. А „у Галичинѣ, каже Драгоманів, не тiльки Лозинский, Левицкий, але й Головацкий и Осадця не посмѣли узяти за основу своїхъ виводів граматичнихъ малоруску простонародню мову, а намішали з нею у свої граматики и церковнихъ и російськихъ елемен-

тів¹⁾ Хоч і не можна ставити на рівні Левицького та Лозинського тай хоч Головацький не далеко відбіг від Лозинського, все таки основна думка вірно підхоплена Драгомановим.

Другою причиною недопускання живої мови до галицьких грамати́к української, *sit venia verbo*, мови був за сильний вплив грамати́ки Смотрицького, яка, як звісно, через двіста літ по своїм виході була шкільним підручником не тільки на Україні, Білоруси та Московщині, але й у південній Славянщині. Вкінці трета причина сього явища — се своєрідний аристократизм, бажання відрізнити ся від маси простолюдя, чи, як дехто хотів, „пастухів“ письменною мовою, а таку можна було найти, як не в польських, то в церковних книжках і — великоруських, тим більше, що політичні, церковно-культурні і суспільні обставини промощували дорогу великорущині до Галичини.²⁾

Та випадки шукання образованої мови в великорущині були в першій половині 19 віку спорадичні, стали частійші щойно в другій половині тогож столітя. За то дуже часто була в тім часі образованою мовою освіченої української суспільности в Галичині в слові і письмі польська мова, а побіч неї здобувала собі ширше чи вузше приложення до життя і церковно-славянщина. Про відносини церковно-славянської мови до народньої української довідуємо ся з „Rozprawy o języku ruskim“ Могильницького, в перекладі Набеляка³⁾, але першим, що прилюдно в грамати́ці дав менше-більше заокруглений погляд на ту справу, був Лучкай Михайло. Та до часу появи як статі Могильницького, так грамати́ки Лучкая три галицькі Українці працювали над написанням систематичних підручників грамати́ки української мови. Се були: згаданий Могильницький, Петро Паславський і Лаврівський Іван.

II. Грамати́ки Паславського Петра й Лаврівського Івана; значінне Івана Могильницького в відродинах Галицької України, генеза й замір видання його грамати́ки.

Петро Паславський⁴⁾ написав „Скорочену руську грамати́ку“, якою користувався „первый нашъ языкословъ Іосифъ Ле-

¹⁾ Література російська, великоруська, українська и галицька. Правда, 1873, ч. 21, стор. 715—716.

²⁾ Пор. дра Іл. Свенціцького: Обзоръ сношеній Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ую пол. XIX в. Спб. 1906.

³⁾ Czasopismo naukowe księgozbioru im. Ossolińskich, Львів, 1829, зошит III, стор. 56—87.

⁴⁾ Родив ся 1792 р., син дяко-вчителя у селі Лазах коло Ярослава. Власними трудами покінчив середню і вищу школу 1818 р., ви-

влицкій¹⁾ Не богацько відомо також про граматику Івана Лаврівського. Її рукописи доси не віднайдено. Заголовок у німецькій перекладі її такий: Versuch über die Sprachlehre der Ruskischen Sprache, wie solche sammt ihren Unter-Mundarten in den Königreichen Galizien und Lodomerien gesprochen wird. Сповідуючи Кеппена про повищий заголовок своєї граматики аргументував Лаврівський: Die Ausdrücke: Rusniak, Rusniakische Sprache, darf ich nicht brauchen, indem sie beide hierlandes eine Verachtung hindeuten, und die obige Sprache gemeinlich рускій языкъ genannt wird. Der Ausdruck: russische Sprache ist dem російской языкъ vorbehalten.²⁾ З уваги на це, що Лаврівський узглядиював у своїй граматиці українські діалекти в Австрії, подам його відомости з обсягу сеї діалектології, уділені ним Кеппену 1822 р.: 1) в ярославським окрузі коло Сонча (Sandetz) хѳдино, хѳйди, коло Дуклі — пѳйдино, пѳйди; 2) коло Балигорода в сяницьким окрузі — ходьлем, подьлем; 3) коло Сможа та Стрия — велика грубість у виголошуванню, тверді букви; 4) та ще грубше (твердше) близько Буковини (а в самій Буковині говорять „болѳе по руснякски, смѳшивая оноє сѳ молдаванскимъ“); 5) коло Перемишля змішано з польським: поѳдемо телегою; поѳхавъ (польське); 6) „чисѳѳйшее нарѳч.“ на Поділля коло Тернополя, Збаража. В Угорщині три або й більше українських нарѳчій.³⁾

Хотяй ще 1822 р. згадував Лаврівський в листі до Востокова о своїй граматиці „близкой окончанія, языка карпаторусскаго сѳ его

святив ся і став парохом у Боратині коло Ярослава. В два роки пізнійше повдовів, а в марці 1821 р. за старанням Ів. Снігурського вислав його митр. Левицький на сотрудника парохіяльної церкви св. Варвари в Відні, де по Снігурським був парохом старенький о. Іван Фогороший (автор „Русько-оугорск-ої ілі мадѳарск-ої Грамматик-и, виданої у Відні 1833 р.). 1835 р. став парохом, а 1844 почесним крилошанином. Згинув під ударом сокири з рук местника-дяка 24 червня 1846 р. (Б. Дідицький: Михайль Качковскій и современная галицко-русская литература. Ч. I. Львів, 1876, ст. 79—80).

¹⁾ Дідицький, *op. cit.*, ст. 80. Рукописи сеї граматики, як і великого збірника „русских проповідій“ Петра Паславського, списані ним чіткою скорописею, зберігали ся довший час у його брата о. Гаврила Паславського, пароха Рави руської, який від часу гімназії навіть до покінчення богословія в 1833 р. жив і виховував ся в домі тогож свого старшого брата в Відні. Дідицький видів ті рукописи 1848 р.; пізнійше 1863 р. згоріли вони підчас великого пожару в Раві (*ibidem*).

²⁾ І. С. Свѳнцицькій, *Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси*. I. (Львів, 1906). Ст. 140. Лист датований 1823 р.

³⁾ *Ibidem*, ст. 124. (Кеппена „Путевыя Записки 1821 и 1822 года“).

діалектическими отличіями¹⁾, щойно „godna uwielbiania troskliwość Prześwietnego Zakładu narodowego imienia Ossolińskich i Szanownego Muzeum narodowego czeskiego“, що допитували ся за виданням „na widok publiczny mownika (besidosłowa) języka ruskiego“, викликали в Лаврівським „popęd i zucie do jak najprędszego ukończenia pomienionego besidosłowa, którego tylko malej części składni brakuje“.²⁾ Так писав Лаврівський 8 червня 1832 р. до директора Інституту Оссолінських Слотвінського, в якого інформував ся про сю справу Вячеслав Ганка. Пишучи про різні перешкоди: урядованне, перенесенне зі Львова до Перемишля і обтяженне ту ріжними та численними обовязками, які загамували його роботу, заявляв він, що зачав писати свою граматику перед 17 літами, отже 1815 р. На запитанне про вихід граматики української мови Могильницького відповів, що про се нічого не чути й вона „podobno w ciemnym zakątku zapomnienia na zawsze spoczywać będzie“. За то може виїде небавком подібна книжка Лаврівського, бо він „jeszcze w roku 1815 zaczął pisać grammatykę (besidosłow) języka ruskiego i to dało powód X. Mogilnickiemu do przedsięwzięcia podobnej pracy“³⁾ Чи Могильницький зачав писати свою граматику в благородній емуляції з Лаврівським, що в часі свого ректорства, а саме між роками 1814—1820, підіймив ся учити пвтомців українського письма та граматики й церковно-славянської мови⁴⁾, чи приневолило його до того заснованне товариства, так тісно звязаного з його іменем — наслідок той сам. Нема даних також ствердити, чи скінчив Лаврівський свою граматыку української мови, якої посідав „основне знанне“, бо „її навчив ся цїнити від дитинства, в ній виголошував проповіді, нею конвертував“.⁵⁾

Що Могильницький⁶⁾ не тільки зі самої емуляції з Лаврівським, як се виходило би з листу його до Слотвінського, почав

¹⁾ Переписка А. Х. Востокова, ст. 35, № 12.

²⁾ В. А. Францевъ, Письма къ Вячеславу Ганкѣ изъ славянскихъ земель. (Варшава, 1905), ст. 919. ³⁾ ibidem.

⁴⁾ М. Тершаковецъ, Галицко-руське літературне відроджене. (Львів, 1908). Ст. 12.

⁵⁾ Йос. Левицький, Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien. (Перемишль, 1834), перший бік посвяти книжки Лаврівському.

⁶⁾ Іван Могильницький*) уродив ся 1777 р. По скінченню теології у львівським університеті оженив ся з дочкою пароха Болонович Анною

*) Біографічні вістки: Новыя данныя до біографіи Іоанна Могильницького. Ю. Ж (елехівський) (Новый Галичанинъ, Львів, 1889, ст.

писати граматику української мови, але був ту також глибший, ідейніший підклад, доказом сього третій параграф першого українського просвітнього товариства в Галичині, затвердженого цісарем Францом I 5 липня 1816 р. „Вже з першого параграфу видимо, читається там, що книжки мають бути так написані, щоби „etiam rudis plebecula usum eorum facere valeat; itaque societates opera sua sermone vulgari per pagos et vicus usitato atque stilo simplicissimo elaborabit“. Виразді на цілком народню мову не зважило ся товариство, бо „duros loquelae plebeae errores vitabit, et explanationes suas ita elucubrabit, ut a simplicissimo quoque facie (sic!) quidem intelligantur, ad elegantiores tamen sermonem omnino vergant, ut hoc modo et sermo plebeius indirecte liceat perfici, et plebs elegantiori loquelae assueta facilius dein illa intelligere valeat, quae pro publico divino officio in Ecclesiis legi atque

Марцінкевичівною і одержав висвячення 1808 р. Зразу був парохом у Дроздовичах, а потім став ніжанковецьким деканом. 23 мая 1817 р. підпис його перемиський єпископ, тоді уже номінат-митрополит Михайло Левицький, до гідности крилошанина соборного перемиського крилоса. На тім становищі застав його нововибраний в 1818 р. єпископ Іван Снігурський, що слідом попередника повірив йому верховний надзір над школами в своїй єпархії. Заразом іменовано його кустосом капітули.*) Умер 1831 р. 24 червня на холеру**), що позбавила тоді саму перемиську єпархію 70 священників. Будучи бездітним, прийняв Могильницький у свій дім на виховання сироти дівчата по далеких свояках, вінував їх і віддавав заміж за укінчених богословів. Перед смертю записав каменцю у Перемишлі в ринку під ч. 2, де мешкав, руській капітулі на стипендії для 15 бідних учеників перемиської гімназії, снів і сиріт по священниках, але застеріг доживотне користання для своєї жінки та її матери. Жінка, яка небавком умерла, записала на фонд для сиріт і вдів по руських священниках перемиської єпархії 800 дукатів.***) Її ж мати умерла в глибокій старості коло 1840 р. Бібліотеку по Могильницьким упорядкував і списав з поручення єпископа Снігурського Йосиф Лозинський.****)

142). Ів. Левицький, Погляд на розвій низшого і висшого шкільництва в Галичині в рр. 1772—1800 і розвій русько-народного шкільництва в рр. 1801—1820. (Львів, 1903), прим. на ст. 30—32.

*) Schematismus перемиської єпархії на 1828 р.,⁴ де Могильницький має такі почести: „P. Rmus D. Ioannes Eques de Mogilnicki, Cathedral. Ecclesiae Premisliensis Custos, Consiliarius et Referens Consistorii, Superior Inspector scholarum nationalium, Examinator Dioecesanus“.

**) Schematismus перемиської єпархії за 1833 р.

***) В. Зб(оровський), О фондѣ для сиротъ и вдовиць по руськихъ священникахъ. (Вѣстникъ, 1852, ч. 90).

****) Автобіографическіи записки Юс. Лозинского. (Литературный Сборникъ, Львів, 1885, ст. 115).

decantari solent, quaeve in Psalmis et Hymnis altiori stylo compositis consistunt¹⁾), але попуск для народньої мови був значний в порівнянні з дотеперішньою традицією. Що новозасноване товариство було вихідною точкою для Могильницького писати граматику, промовляє за тим просьба митрополита Левицького до губернатора графа Тааффе з 18 вересня 1823 р. о дозвіл друку для граматики.²⁾

Коли я одержав 31 серпня граматику „der ruthenischen Sprache“, писав митрополит, розглянув я її докладно тай ось до чего додумав ся. Науку релігії здавна уділюють вірним грецького обряду на селі в українській мові. Уживанне сеї мови стверджено цісарським рішенням з 12 цвѣтня і губернії з 22 мая 1818 р. ч. 24.852 при навчанню релігії греко-католицької молодежи в усіх народніх школах Галичини та Буковини, а одвітно дальшому змістови найвищої постанови що до народніх шкіл, до яких ходять тільки діти греко-католицького обряду, там повинна відбувати ся уся наука „in der ruthenischen Sprache“. Таке порішення справи веде за собою конечність в сій цілі зладжених підручників в українській мові.

Недостачу таких книжок відчувано дуже вже від давна в обох греко-католицьких дієцезіях, перемиській і львівській, тому митрополит ще як перемиський єпископ постарав ся о заложенне товариства, „dessen Geschäft es wäre homiletische, katechetische und sonstige Werke religiösen und moralischen Inhalts, zum allgemeinen Gebrauche der gr. kath. Seelsorger bei ihren geistlichen Lehren in der Kirche, und bei dem Religionsunterrichte der Jugend in den Pfarrschulen, in der ruthenischen Sprache zu verfassen“. Згадане товариство „Priesterverein“ затвердила цісарська канцелярія рішенням з 5 липня, а губернія 2 серпня 1816 р. ч. 33.517. Письмом з 3 січня 1817 р. ч. 1 предложив митрополит губернії відпис статуту товариства разом із виказом того, що зробило товариство протягом 1816 р.

„Von der Richtigkeit der Sprache, аргуентував далі Левицький зглядно Могильницький, який певно сам укладав сю просьбу, hängt auch die Richtigkeit des Unterrichtes überhaupt und des Religionsunterrichtes insbesondere ab. Die Arbeiten des Priestervereines wurden seit Anbeginn nicht wenig dadurch gehemmt, dass es an einer Gram-

¹⁾ Матеріяли до культурної історії Галицької Руси XVIII і XIX віку. (Львів, 1902), ст. 260.

²⁾ Перебіг старання о дозвіл друку подаю завдяки проф. Студинському на основі його копій одвітних просьб і повідомлень, які будуть пізнійше опубліковані.

matik der ruthenischen Sprache fehlte, da doch Regeln einer richtigen Aussprache und eines richtigen Schreibens nothwendig waren, um in dem zum allgemeinen Unterrichte zu verfassenden Werke die Fehler der gemeinen Aussprache zu vermeiden und durch richtige Redensarten die Begriffe des Unterrichts richtig zu entwickeln. Wegen Mangel einer ruthenischen Grammatik ist auch der Religionsvortrag der Seelsorger an ihre Pfarrlinge in der Kirche, nicht immer sprachrichtig, und daher oft der Richtigkeit der Religionsbegriffe nachtheilig“.

Зарадити сій подвійній потребі підійняв ся перший член і голова сього товариства, розумієть ся Могильницький, вже 1816 р., який „die gegenwärtige Grammatik der ruthenischen Sprache, nachdem er die Natur, die Eigenheiten, und den gewöhnlichen Gebrauch dieser Sprache durch mehrere Jahre sorgfältig beobachtet, geprüft und mit den in verschiedenen in älteren theils gedruckten, theils geschriebenen ruthenischen Werken und Urkunden vorkommenden Redensarten verglichen hatte, mit Zuhilfenahme der Grammatiken sowohl der slavischen Ursprache, als anderer Schwestersprachen, der böhmischen, pohnischen, russischen etc. welche sämtlich nebst der ruthenischen von der slavischen abstammen, zu Stande gebracht“.

Зладжена Могильницьким граматика відповідає визначеній цілі й тому просив митрополит о „imprimatur“ і дозвіл на видрукування її. З просьбою о „das gesetzliche imprimatur im vorgeschriebenen Wege“ удав ся також єпископ Снігурський письмом з 12 жовтня 1823 до львівського „Bücher-Revisions- und Censur-Amt-у“.

Згаданий уряд предложив рукопись Могильницького в 68 аркушах і 8 таблицях губернії „zur Veranlassung der Censur“. В залученім письмі з 21 жовтня 1823 р. мотивовано сей крок недостаткою цензора „für russische Schriften“ і просило ся передати рукопись „der k. k. Centralcensur zur Censurierung“, як що губернія не вважала би відповідним в тім разі її „dem hiesigen gr. kath. Metropolitan-Consistorium oder einem bestimmten Individuo aus der hiesigen ruthenischen Geistlichkeit zur Censur anzuvertrauen“, бо правдоподібно навіть у Відні нема жадного спеціального цензора для письм в українській мові. З губернії повідомлено письмом з 23 жовтня 1823 р. графа Седліцького, що граматику переслано митрополитови „zur Vergutachtung in Absicht auf die der Auflage dieses Werkes etwa im Wege stehenden Bedenken“. „Da solche für den unbedenklichen Inhalt dieses Werkes hinlänglich Bürgschaft gewährt, so (glaubt er) auf die Druckbewilligung derselben antragen zu können“. Рівно-

часно прошено митрополита піддати граматику докладній цензурі і прислати результат сього цензурування.

Митрополит видав прихильне оречення, як виходить з письма гр. Седліцького до гр. Тааффе з 20 січня 1824 р., писаного з Відня, кудя вкінці відіслано рукопись до тамошньої цензури. Гр. Седліцький доносив, що рукопись „einer Grammatik der ruthenischen Sprache mit der Eröffnung danknehmig“ звертає, „dass auch (моє підчеркнення) nach h. o. Prüfung der Drucklegung dieses Manuscripts kein Hindernis entgegen stehe“. По такій оцінці президента віденської „Polizei-Hofstelle“ звернув рукопись Сахар 10 лютого 1824 р. з повідомленням, що друковані рукописи не стоїть нічого на перешкоді.

Та до друку граматики не прийшло. Що саме перешкодило тому, певно не знати. Видання сеї граматики домагався уже Пашкевич Маркіян, зазначаючи, що ві „wspaniałomyślny właściciel włoży na nas dług najszerszej wdzięczności co rychlejszém jej wydaniem“.¹⁾ Властивелем рукописи був митрополит Левицький, якому й дорікав Осип Левицький, що від 12 літ не спромігся зібрати 200 зр., аби її видати, коли вже іронія судби хотіла, що Могильницький написав граматику, „allein nicht zum Gebrauche des Volkes, noch um selbst Gewinn damit zu machen“, бо не видрукував її на свій коштом по мимо великих грошових засобів.²⁾ Лозинський боронив митрополита тим робом, що причиною невидання граматики уважав се, що вона „den gegenwärtigen Bedürfnissen der russischen Mundart nicht mehr entspricht“.³⁾ Глузуючи відповів на таку оборону Левицький, що софістерією є говорити таке, щоби українська мова від 1831 р. (Левицький помилявся, граматика була готова 1823 р.) до 1843 р. так сильно виобразувала ся або дізнала таких змін, щоби в 1843 р. не можна було ужити граматики з 1831 р. Ту й навів дійсню причину не появилення граматики Могильницького — скупство митропо-

¹⁾ М. Пашкевич, *Азбука і abecadło*. (Перемишль, 1836), ст. 19.

²⁾ Доля галицько-руського язика (Деница, Варшава, 1843, ст. 192—193). В перекладі на німецьку мову появилася ся стаття в „*Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft*“ Йордана за 1844 р. п. в. „*Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur*“, (ст. 207).

³⁾ *Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, Jahrbücher, 1845, ст. 26.* Що се стаття Лозинського, признаєть ся до того він сам у своїй автобіографії: *Автобіографіческія записки Юс. Лозинського, оп. cit., ст. 119.*

лита, який не хотів видати її власним накладом, але в дорозі передплати, яка, як виходить зі сього, не обильно плинула.

Одначе не лише товариство українських священників для видавання українських книжок катехитичного та гомілетичного змісту було головно ділом Могильницького й він був головою сього товариства, але він також дав ініціативу до засновання в 1816 р. дяко-вчительського Інститута в Перемишлі, в якому був директором і в яким учив питомців льогіки.¹⁾ Могильницькому також і його впливови на Левицького як перемиського єпископа багато має завдячити народне шкільництво. „Оба вони, каже Іван Левицький, надали тодішній народній школі напрям народний, вправді в тодішньому розуміню, уважаючи церковщину за основу народньої просвіти; але все таки заведена ними школа стала оієсля розсадником народньої просвіти в краю, і була тим ціннішим культурним здобутком, що ввели вони її в житє не по милости з гори, але по оживленій боротьбі з ріжними противностями“.²⁾

Над укладанням шкільних підручників для тих шкіл потрудив ся найбільше сам Могильницький. І так Йосиф Левицький³⁾ приписав йому авторство отсих книжок, призначених для шкільного ужитку: Наука христіанская по ряду катихизма нормалнаго къ ползѣ дѣтей парафіяльных (Будин, 1815); Букварь славено-русского языка (Будин, 1816, пізніші видання з 1817, 1819, 1826, 1827), якого „методъ и поучительное содержаніе“ вказував Юстин Желехівський „за образецъ ко сочиненію теперѣшнихъ учебннкѣвъ для школъ народныхъ“⁴⁾; Катехизисъ малый для училищъ парафіяльных (Львів, 1817, 1827) до 1889 р., як стоїть у статі Желехівського про Могильницького, „еще ніякимъ новымъ не заступлений“⁵⁾; Повинности подданныхъ ку ихъ монарсѣ во употребленіе училищъ парафіяльных (Львів, 1817, 1827); Правила школьная (Львів, 1817). Така велика плідність Могильницького на полї укладання шкільних підручників дала товчок Осипови Левицькому закинути авторови веденне монополю шкільними підручниками.⁶⁾ „So schreibt er vom Domherrn Mogilnicki, боронив Могильницького перед сям закидом

¹⁾ І. Левицький, *op. cit.*, ст. 31, замітка.

²⁾ *ibidem*, ст. 24.

³⁾ Доля галицко-русского языка, ст. 192—193. *Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur*, ст. 207.

⁴⁾ Ю. Желехівський, *op. cit.*, ст. 143.

⁵⁾ *ibidem*.

⁶⁾ Доля галицко-русского языка, ст. 192, *Jahrbücher*, 1844, ст. 207.

Лозинський¹⁾, dass er sich mit der Abfassung der Schulbücher sehr gerne befasste, weil er damit ein förmliches Monopol trieb! Zwar schrieb er zu jener Zeit wirklich allein, und that es als Diöcesan-Schulaufseher gewissermassen von Amts wegen; allein obiger Vorwurf könnte ihn nur dann treffen, wenn es Niemandem sonst gestattet wäre, Schulbücher zu verfassen, was nie bewiesen werden kann“. Впрочім 1831 р. написав сам „Anonymus“ (псевдонім Левицького під сею статьею“) елегійний вірш на смерть Могильницького, де висказав ся з великим признаннем про заслуги небіщика. Заходить питання, що лишається правдою, похвала, чи нагана?²⁾ На се відповів Левицький, що се факт, що Могильницький вів монополію шкільними книжками й того факту ніхто не заперечить. Що Могильницький не допускав нікого до укладання книжок, доказом того мовчанка членів українського наукового товариства (Gelehrten-gesellschaft) в Галичині, якого він був головою. А що тикається вірша, такий не був ніде друкований.³⁾ В сій відповіді Левицький станув в розріз зі своєю попередньою статьею, де писав, що крім Могильницького ніхто не видав нічого, „denn sie waren nicht gebildet genug“. Товариство заснітило ся тому, бо ні в члені не зростало, ні не мало підпори.⁴⁾

За то просто з одушевленням відозвав ся про нього Желехівський. Іван Могильницький, писав він, „мужъ високихъ дарованій былъ необыкновеннымъ явленіемъ въ тогдашнімъ времени, належалъ бо ко весьма малому числу тыхъ, которые почувствовали ся уже тогда русскими по народности и полюбили свою церковь и свѣій народъ. Онъ былъ предтечею пробужденія Руси Галицкой, но совокупно и гласомъ вопіющаго въ пустыни или заустѣнія и скостенѣлости духа русскаго, понеже изъ малыми изъятіями не поняли его духа и стремленія современники его. Сильнымъ однакже владѣючи духомъ могъ онъ еще межи тогдашнимъ по бблшбѣй части безъ всякой идеи живущимъ духовенствомъ русскимъ найти тільки для себе уваженія, що тоєже въ осуществленію его задушевної идеи просвѣщенія народа заведеніемъ школъ народныхъ парохіальныхъ ему содѣйствовало“.⁵⁾

¹⁾ Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, ст. 126.

²⁾ ibidem.

³⁾ Erwiderung auf die Bemerkungen... ст. 184.

⁴⁾ Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, ст. 207.

⁵⁾ Ю. Ж (елехівський), op. cit., ст. 142.

Мимо перешкод з різних боків удало ся Могильницькому при помочи деяких ідейніших і більше освічених священників довести до такого становища народнього шкільництва в перемиській епархії, що там було в 1833 р. на 697 парохій: 385 парохіяльних шкіл, 24 тривіяльних і одна головна в Лаврові.¹⁾ До заслуг Могильницького на ролі народнього шкільництва в Галичині відніс ся з признанням цісар, надаючи йому за се 1818 р. шляхоцтво.²⁾

Від його духових плодів: згаданих шкільних підручників і реєстру перемиських єпископів, уложеного разом з Іваном Лаврівським для епархіяльного Шематизма³⁾, стоїть геть вище й величною і своєю вагою і совісним та довголітним оброблюваннем його „Грамматика“, для якої вступом мала бути „Вѣдомость о рускомъ языкѣ“. Її заголовок:

Гр а м м а т ы к а

ѡ з ы к а

С л а в я н о - р у с к о г о

Юже сочини Іваннѣ Могильницки Скевоуладѣ Престолаго гркаѣ: Кирилоса Пер(е)мискогѡ, Совѣтникѣ Консистерскій ѡ народныхѣ ѡчилицѣ надзиратель,

за ѡзколенемѣ правител'ствѣющихѣ.

Переховала ся сея грамматика в двох рукописах: одній призначеній для цензури, писаній кирилицею, другій, якою саме я користував ся, писаній виразною скорописею. Обіймає вона 136 карток folio (68 аркушів) і 10 таблиць. Замість підчеркувати важнійші місця, перепивчик писав або тільки підчеркував їх червонилом. Обі рукописи зберігають ся нині в „Церковнім Музею“ у Львові.

Уважаючи всі змагання уводити вчену книжну мову (церковно-славянську) в жите даремними, висказав ся про Могильницького великий прихильник народньої мови Теофан Глинський, він „зачалъ престонароднѣ грамматикѣ писати“.⁴⁾ На скільки узгляднював Могильницький престонародні елементи, покаже понизший докладний опис його грамматки.

¹⁾ Шематизм перем. епар. за 1833 р.

²⁾ Ів. Левицький, *op. cit.*, ст. 31.

³⁾ *ibidem*.

⁴⁾ Вѣстникѣ для Русинѡвѣ австрійскои державы. 1851, ч. 44, дописъ: Керенца дня 1. марта.

III. Граматика Могильницького.

Вступ: дефініції думання, говорення, граматики; славянські мови; вага граматики української мови.

Могильницького граматику розпочинає Предв'ященіє, яке складаєть ся з трьох параграфів. В першій з них, що має заголовок Граматика въ ѡбщє, подані дефініції думання, мовлення і граматики:

Мыслити ѣсть то себе самого ѡ рѣчи поверховныхъ скѣдомымъ быти.

Мовити ѣсть то мысли свои поверховными членообразными знаками выразити. Мовимъ для того, абысмо мысли нашиє способомъ ѡсныѣ ѡ зрозумѣлымъ дрѣгомъ ѡбъяснити. Не каждый ѡсныѣ и вырозумѣлѣ мовить. Рѣвнѣ не каждый дрѣмого ѡсныє и зрозумѣлє мовачого належитѣ поймѣ. Потрѣбное тѣды ѣсть, ѣдною и дрѣгомъ рѣководство къ належитой мовѣ. Рѣководствомъ такимъ ѣсть Граматика.

Отже: Граматика ѣсть порадымъ собраніємъ правилъ ѡ ѡбъяснѣ надъ оустною ѡ писаною мовою, абыса люде межн собою легкѣ ѡ належитѣ розумѣли.

В другій параграфі говорить Могильницький про: Діалекты Славенскіи. Діалектами називає переміни въ кождомъ ѡзыцѣ ѣдною наветѣ народа. Численний родъ Славенскій, що заселює велику часть Европи, говорить розмаїтими діалектами. Діалектѣ тѣды мова ѣсть, ѡковон тотѣ або ѡвѣ людѣ ѣдною рода або краю ѡжывають. Славенскихъ діалектів в тілько, вілько в народів ѡ первоначалною рода славенского походачихъ. Знакомитшіє живючіє діалекты славенскіє сѣть: Ческій, полскій, росейскій, сербскій, іллирійскій, рѣскій, словацкій, карніолскій, вендійскій.

Вагу знання граматики рідньої мови підчеркує останній параграф вступу Граматика рѣска:

Граматика рѣска ѣсть навка рѣскимъ діалектомъ право мови ѡ правописати. Тотѣ ѣнѣ хто въ своїмъ народномъ діалектѣ добрѣ мовить ѡ пише, може грѣнтовнѣ инные ѡзыки ѡ навки розумѣти ѡ поймовати. Фундаментѣ навки граматической ѣсть на самый передѣ: Ёстество мовы человекеской всѣмъ ѡзыкамъ вполное, потомѣ звычай народный.

Звычай тотѣ познаємѣ, ѡбъясляючи способѣ выговорѣ тыхъ, которіи теперѣ тымъ діалектомъ чистѣ мовать, або читаючи книги въ діалектѣ томъ чистѣ сочиненіє.

Перша часть граматики: звучя.

По такім ветупі йде далі сама граматика, яку ділять Могильницький на чотири части: ортепію, етимологію, ортографію і синтаксис. Перша часть *Горенія* або правогаголаніє єсть нашка писмена (literary) познавати, вымовлати, њ правилнѣк слагати. Що тиваєть ся букв, рѣскій дїалектѣ Ѡ давногѡ славенскогѡ языка походачїй тоты самыє мле писмена, цю њ славенскїй. Азбука отся: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, ї, к, л, м, н, о, ѡ, п, р, с, т, ѡ, ф, х, ѡ, ц, ч, ш, щ, ѣ, ѡ, ы, ѣ, ю, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ. Побіч букв подані їх назви кирилицею і латинкою, а дальше є примітка, де њ в якої нагоди уложили на думку Могильницького Кирило њ Методїй славянську азбуку.

Писмена ділять ся на: самогласныє і согласныє. Самозвуки в подвійні: поєдинчїє і двоугласныє. Перші єднымъ оударенїємъ голоса вымаканыє бывають, а другі складають ся в двох самозвуків і в або їєныє або оудатєныє. Явними називає самозвуки в додатком њ: ай, ей, їй, ой, оїй, ый, їй, юй, їй, а оудатєныє двоугласныє сѣтъ произношенїємъ самогласныє, вѣ которыхъ двѣ самогласныє формою писаня оудатєныє постєрглемѡ. Такими в: їй, юй, оїй, ѡй (юскъ).

Співзвуки розрїжнює: простыє (б, в і т. д.) і сложєныє (кл, ст і т. д.). Останні ділять ся на раздѣлєныє (лл, вд і т. д.) і нераздѣлєныє, що њ на початку тай у середнїй не роздїляють ся (кл, ст і т. д.). Одвїтно тому, чи при вмовлюванню самозвуків відбиваєть ся воздух о передню, близшу губу, чи в заднїй части гортанки, виходять тонкїє або острєє і грѣкєє або тѣпєє самогласныє. Відповідно до зняряду, при помочи якого вговорюють ся співзвуки, ділять ся вони на: грѣкєєє, зѣкєєє, їзичныє, поднекен(н)ое (к) і гортанныє. Наведений њ иншїй подїл співзвуків на: твердыє, мѣккїє і плаєныє.

Примѣчанїє до повищої партїї про самозвуки твердить, що той, хто добре знає українську мову, легко вислїдить рїжницю в виголошуванню самозвуків: ї, и, ы, ѡ, далі рїжницю між українським ї і польським і, також українськими њ і ы і польським у. Щоби пізнати ту рїжницю, на се треба досвідченого слуху. А се различїє єсть дїалектови славенскомѡ њ нашомѡ рѣскомѡ такъ властєвое, же го жаднымъ њннимъ выговоромъ чѡжостранногѡ славенскогѡ дїалекта вѣ которомъ писмена латинскїє оуживаютьса, ѡдати не можна. Замієць давнїйшого є уживаєть ся тепер на початку самого є, так само в середнїй слів, за то в чужих словах задер-

жує є свій чистий виговір. Про ю каже, що воно на думку Мелетія (Смотрицького) зложено з і і о й читало ся колись як іо. Теперішнє його виголошуваннє заступлювано тоді знаком ж. Але оўже за Мелетіа ю мѣсто ж оўживано, а на остаткѣ въ рѣчинѣ ж цѣлкомъ понехано. По наведенню цитату з Смотрицького граматики зазначає латинкою, як звучать його так звані явні двозвуки.

Латинкою зазначає також ѡсебленое прозношеніє согласныхъ і додає до того параграфу примітку, де видить совершенство лафакита славенского в тѣм, що на означеннє двох звуків кс, пс, шч і фт пишеть ся один знак. Як свойствомъ рѣского діалекта відмічує недостачу прозношенія латинского ѱ и полского g къ словамъ gladius, гоś. Ту з історії нашої правописи подає факт, що къ всѣмъ безмалѣ даяныхъ писмамъ рѣскимъ, як у перекладі святого письма Скорени, в Статуті великого Князьства Литовського, в книзі Апокрізіє, в Привилеях польських королів, в судових письмахъ городських руського Київського воевідства і т. д. замість теперішнього г находить ся група кг (кгрѣнта зам. грѣнта, кгрѣнца зам. грѣнца, кгрѣдъ зам. грѣдъ).

Щоби не ввійти в розрив з народньою вимовою слів, стоячи кріпко на етимологічній підставі, зазначив Могильницький, що къ діалектѣ рѣскомъ такъ їакъ въ каждомъ їнномъ нѣкоторые самогласные ѱ согласные писмена їнакшесѣ вымакати звычайи, нежеланеы нхъ подлѣгъ реченногѣ означена голоса вымакати належалѣ. На доказ, що перемін таких у нашій мові небогацько в порівнанню з вищими братніми мовами, як польською, чеською і великоруською, наводить ріжниці в писанню і вимові в поодиноких словах у тих мовах з заміткою, що польські самозвуки а, є можна заступати в нашій мові тільки через он, ен.

Наступає одна з інтереснійших партій граматики Собственныя перемѣны рѣскіє. Виказавши, як багато букв і слів в вище згаданих трьох мовах їнакшесѣ пишє а їнакшесѣ въ просторѣчїи прозносятъ, не дивуєть ся, що ѱ къ нашомъ рѣскомъ діалектѣ нѣкоторые буквы къ певныхъ прикладѣхъ власти въ силѣ выговора ѱ властивоє собѣ оўживане мають.

Потребу ѱ пожитокъ знання тих перемін аргументує довшим уступом, що творить заразом перший полемічний екскурс проти поглядів Павловського в його граматиці з 1818 р. Хотачи діалектѣ їковѣй всѣдъ належитѣ познати, каже Могильницький, недосить єсть читати книги ѱ писма къ діалектѣ томъ сочиненные. Тylko ѱ їдинѣ чрезъ оўважноє различіє своистѣхъ просодїи ѱ ордографїи заховаєса чистость діалекта. Мѣли на то качность

писатели рѣскіе; ѣкъ сѣ то съ ѣхъ писмъ оказѣе. Нѣкоторіи те-перѣшніи ѣвторы еѣ въ рѣскомъ аго въ рѣскомъ дѣалектѣ пи-шѣчи, хотѣли собственнй выговоръ рѣскій писмомъ выразити. Тымъ спосокомъ не тьлко мовѣ рѣскѣ ошпетили, но такъ пока-зали же многѣ словъ въ ѣхъ писмахъ родоовитый наектъ рѣсинъ не розѣмѣе. Минѣвши ѣннхъ приводимѣ тѣ сочиненіе Господина Павловскаго подѣ написомъ Граматика малорос-сѣнскаго нарѣчіѣ. Въ Санктпетербурѣ 1818. Въ Граматицѣ той всѣ слова такъ сѣт' писаніе ѣкъ мнѣнїемъ ѣвтора еѣ въ рѣ-скомъ малороссѣйскомъ дѣалектѣ произношеные бывають. Кромѣ всакогѣ ѣзатїѣ свѣрае насѣ Г. Павловскіи на листѣ 2. „О въ односложныхъ рѣченїѣхъ произноситсѣ какъ і, н. п. сїнь (sic, сїмъ), пїпъ, бїгъ, стїль. Но правило того не ѣсть ѣснователно. Сѣтъ вовемъ слова въ рѣскомъ дѣалектѣ еднословные чисто о заховѣчїе. Сѣтъ также многослов-ные въ которыхъ о ѣкъ тѣное і чѣти, щосѣ ниже покаже. Ѡ са-могласной ѣ мовитъ реченнй Г. Павловскій „ѣ произноситсѣ какъ россѣйское магкое і н. п. нїжнй, лїто, слїдъ, тїнь, сїно >< Показалисѣмъ въ нотѣ до § 12. же ѣ мае вла-стное произношенїе въ дѣалектѣ рѣскомъ. Тѣ додамѣ тьлкъ же Г. Павловскій въ обохъ реченнхъ слѣчлѣхъ преображае слова, ѣ творитъ безъ потребы новѣ ѣртографїю, ѣкон въ писмахъ рѣскнхъ, (малоросскнхъ) николи не бывало.

У своїй граматїї, в ѣкій уже в самїмъ заголовку зазначено „Грамматическое показанїе существеннїйшихъ отличїй, отдалив-шихъ Малороссѣйское нарѣчіе отъ чистаго Россѣйскаго языка“, пїдмїтив Павловскій дуже вїрно одинъ з основнихъ законїв укр-їнської мови, що замкнене о в бїльшинї слїв переходить в звук і, а в пївнічно-українськихъ говорахъ у дїфтонги. „О въ однослож-ныхъ рѣченїѣхъ, каже Павловскій, произноситсѣ какъ j, на пр.: сїмъ, пїпъ, бїгъ, стїль; а бїжайшіе къ Литвѣ и грубїйшіе Малороссїяне выговоривають оное такъ, какъ у или ю мѣшая будто сѣ j, на пр.: куїтъ, пуїпъ, буїгъ, руїдъ, сїюїль“. ¹⁾ До ви-ступу проти сього своїого вїрного помїчення дав нагоду такї сам Павловскій, бо не пїдчеркнув умовности переходу о в і, себто замкнености складу, а крїмъ того можливихъ вїїмкїв (горб, дощ). Які саме погляди на вимову ѣ були в Могильницького, годї ска-зати, бо в граматїї в відсїлки до поток, самихъ же потокъ нема.

¹⁾ Ал, Павловскій: Грамматика малороссѣйскаго нарѣчіѣ, Пе-тербургъ, 1818, ст. 2.

Про *ε* каже Могильницький, що самозвук *ε* двояко звучить у нашій мові: чисто, як польське *e*, й тымъ выговоромъ различає дїалектъ рѣскій штъ російскогѡ, де *e* рївне польському *ie* або *io*, *i* нечисто. Се такъ зване перемѣнное произношенє в подвійне: або *шповѣдає* въ падежи йменительномъ рѣскомъ *ѣ* въ реченїяхъ: камень, корень, ремень, въ рѣштѣ падежей чистымъ оста(ε)є або польському *ie* на початку слів. Ту й додане примѣчанїє: Въ давнихъ писмахъ въ карорѣскимъ дїалекто^м сочиненыхъ: йкото въ писмѣ *с*: перевода Екорини, въ Статѣштѣ велик: Кнажѣ: Антоискѣ: въ привилїяхъ й актахъ сѣдовыхъ тымъ дїалектомъ писаныхъ, видимъ слова грехъ, делъ, летъ, речъ, тело, >< которые до нынѣ Рѣсини ѡбразомъ славенскимъ произносаѣтъ й пишѣтъ: грѣхъ, дѣло, лѣто, рѣчь, тѣло ><

Чистий *i* нечистий або перемінний виговір розріжнює також у самозвука *o*. Чистий виговір зберіг ся у такихъ словах, як: возъ, корона, Кость (Константин), локоть і т. д. При сій нагоді ще раз виступає проти Павловського: Мылькъ тѣды смѣшнѣ, а наветѣ рѣсинови незрозумѣлѣ говорылъ й писалъ тотъ хтѡбы йдѣчи за окци^м примѣчанїемъ Г. Павловскогѡ мѣсто чистого выговора й писана словъ: возъ, корона, горькъ, горохъ >< писалъ й произносилъ: вѡзъ, вѡрина, гѡрѣкъ, дѡщъ >< Такогогѡ выговора речены^х словъ нигдѣ въ рѣскомъ нарѣчїи нема й не было.

Перемінний виговір *o* є подвійний. Першій виговір є такий, де *o* має силѣ тѣшого *i* в 1 відм. однини: Бѡгъ, вѡкъ, гостъ і т. д., які звучать, як польскі: Bih, bib, hiŃt, а в прочихъ відмінкахъ зявляѣть ся назадъ чисте *o*. В деякихъ словахъ находить ся два або три *o*, з якихъ то перше то друге є тупе: клопѡтъ, покѡсъ, парѡбокъ. До сихъ виводівъ додає Могильницький інтересну для нього, як для фїльольога, замітку:

Хотѣ реченый нынѣ нечистый выговоръ самогласнои *o* чрезъ *i* або полскоє *i* выразилася, собственна ѣднакъ сила выговора не ѣсть ѣще выебрана. Чѣ то кождый скѣдомый рѣского дїалекта. Рѣсинъ мѡвачи: Богъ, волъ, конь, самогласнѣ *o* носовымъ нѣкакѡ *i* выражає. Выговоръ тотъ вѡзвъ подобный ѣсть выговорѡви французскогѡ и въ словахъ *jai vu, lu*, >< Чѣхѡ оуже давнѡ произношенє тоє понѣхали. Ѣднакъ съ писма ихъ дохѡдимъ йналогїи съ рѣскимъ про(с)торкѣемъ. Реченїѡ Бѡгъ, вѡлъ, дѡмъ, кѡнь, пишѣтъ чѣхи: въ падежѣ: ймени: wŃl, dŃm, kŃn, въ рѣштѣ падежей и на чистѡє *o*

перем'ялючи. Прагнучи йнностраннихъ читателей съ властивымъ рѣскимъ выговоромъ нечистого о по можности засвѣдомити, таковоє къ великои личкѣ словъ звѣздою (*) значимъ.

В деяких словах чисте о в 1 відм. однини має нечистий виговір щойно в инших відмінках: локоть, лѣкѣ, полоть, пѣлѣ, нога, нѣгъ і т. д. В другім виговорі перемінного о має воно також силу тушого і, але съ придидѣчою согласною в: ѡнѣ, він, ѡкно, вікно, ѡца, вівса, ѡса, вівса, ѡказавъ, витказав, ѡдавъ, витдав, ѡшоукъ, витшоз. Але такі прикмети просторѣчїа рѣского не в загальними правилами; навів їх автор тільки в намірі показати, як недостаточнѣ знали выговоръ діалекта рѣского ті, що означили його загальними правилами (в першій мірі, розумієть ся, Павловський).

Далі говорить Могильницькій про заміну в нашій мові у на в: оупасти — впасти, оучити — вчити, оумѣти — вмѣти і т. д. Сю прикмету спостерігаємо вже в перекладі св. письма Скорини, а то в книзі Исходъ: Зелоє мѣки шиничное все тоє вчинишъ (гл. 24) і къ сѣрци челоуѣка навчоногъ положишъ мѣдрость (гл. 31). Ё виступав також замієць ю в 6 відм. однини къ просторѣчїи рѣскомъ: водою — водокъ, рѣкою — рѣковъ. Там, де в пьємі находить ся часто л, чути къ просторѣчїи в: воккъ — воккѣ, долгъ — довгѣ, давалъ — дававъ. Звучай тотъ, підчеркує Могильницькій, ѡсобливе що до третогъ лица мѣж: рода в рємєне прощ: єдинств: къ рѣскомъ просторѣчїи оуцїи къ парадигматахъ ѡбоухъ спраженїи їкѡ свойство діалекта тогъ захований.

Самозвук и пишеть ся і вимовляеть ся самостійно в нашій мові в двох разях. 2 відм. однини прикметників жіночого роду закінчений на и: красной, милой, і ту наше и = велр. ой, поль. eu. Се и має мягкий виговір і тому замієць нього вживано й писано ѣ: красноѣ, милоѣ. На и кінчить ся також дівименник (infinitivus) теперішнього часу: давати, де в великоруській і польській мові стоїть мягкий співзвук: давать, dawac. В тім другім випадку сходить ся наша мова з чеською, сербською і иншими. Від нашої мови ріжнить ся що до того великоруська мова, бо къ російскомъ діалектѣ закончене неопредѣлѣ: на и давно ѣстало, їкѣ насъ Г. Ломоносовъ къ 115. § Граматики російской ѣкѣрає.

Подавши 30 примірів свойствъ діалекта рѣскогогъ залежачихъ на доданю вставленю або перем'янкѣ нѣкоторыхъ писменъ къ оураженню съ йнними діалектами (польським, чеським, цер-

ковно-славянським і великоруським), доходить він ось до яких висновків:

а) Діалектъ рѣскій чеськомъ ѿ давномъ славенскомъ(,) по л-скій російскомъ въ наклоненїи не ѡпредѣленномъ (infinitivus) дѣйствительногого залога, подобный ѣсть.

Тотъ самъ діалектъ рѣскій:

б) Нарашенїемъ ѿменъ свѣств: самогласными е ѿ о ѡ ѿннихъ различає ѿкъ:

в) Произношенїю полского выговора с въ словахъ: *cielo, ciasto, ciotka, ciepły, cicho, kościół* >< ѡповѣдає въ чеськомъ діалектѣ: *telo, testo, tetka, teplí, ticho, kostel*, >< въ рѣскомъ *тѣло, тѣсто, тютка, теплый, тихо, костѣль*, а въ вѣлорѣскомъ: *тело, тесто, тетка* >< въ тыхъ словахъ полское произношенє согласное с ѣсть то саму шо латинскогого *t* предъ і въ словахъ: *otium, nuntium, natio* >< Кромѣ полжковъ жаденъ ѿнний славенскій народъ того латинскогого произношеня не прїалъ.

Від ріжниці між и ѿ ѡ залежить значинє слів. Та сеї ріжниці не так легко зможе дочути ся Чех і Поляк, що рѣское и полскомъ і, а рѣское ѡ полскомъ у ѣдногласное кыти разѣмѣ. Між о ѿ ѡ, оу ѿ ѡ, ѿ і ѡ нема в говоренню ніякої ріжниці, але тільки правила, що показують, де пишеть ся яка буква, — одначе се входить уже в обсяг ортографїї.

Потім переходить Могильницький до дефініції складу, що віддає терміном слогъ. Слово або реченїє в членобразное articulationum оударенїє голоса съ ѣдногъ ако колше слоговъ сложное, которымъ понатїє (idea) ѿковъ ѡбавляемъ. Кожде слово має свое гласоударенїє, яке залежить від: грѣкости, магкости, тѣпости ѿ ѡ стрости поодиноких букв, далі від припращногласныхъ знаків ѣ і ѡ, які не мають тепер наголосу, вкінці від знаків, положених над самозвуками. Що до знаків ѣ і ѡ, тепер твердий або грубий ѣ стоїть при кінці слова ѿ означає твердий і грубий виговор останнього співзвука, а мягке або тонке ѡ при співзвукони або над співзвуком означає його мягку вимову. Але колше має ѣ вартість самозвуків: а, е, и, о:

Въ давныхъ писмахъ славенскихъ ѿ рѣскиѣ знакъ ѣ въ сер(е)динѣ реченїа мѣлѣ силѣ самогласныхъ а, е, и, о. Такъ найдѣмъ въ ѡригинальномъ наданю рѣскогого Кнѣза Лѣа въ рокѣ 1292. по Рождѣ: *Хвомъ врѣхъ мѣстѣмъ теперѣшногого: вѣрхъ вѣпоманѣтомъ въ нотѣ б. Цѣкто словѣи стоить; сѣ ѿ, тѣ ѿ, пакѣ, стаѣпѣ, ѿспаѣннѣ* >< теперѣ: сѣ ѿ, той, пакѣ,

столпъ, йсполнисѧ. >< Просодїнна сила знаменованн чрезъ ъ самогласной въ книзѣ той оѣїю, надъ ъ выразне значина ѣсть.

Наголоси в такі: оѣїа (') кладеть ся в серединї слова: слѧва, карїа (') на кінці слова: кладї, оклѣченнаѧ (') стоїть у множинї для відрїжнюванн відмінків однини й множини: тогѡ пїсанїѧ, тые пїсанїѧ, нсо (") замїсць оксі на початку слова: ѡбко, слнтнаѧ (") в знак двозвука: дай, вкінці сократителныѧ (" °) титла, слокотитла заступають місце опущеного одного самозвука чи співзвука або й більше складів: Дїїа зам. дѡша, Гѡѣ зам. Господѣ. Подавши загальні правила ділення слів у письмі і правила читанн, кінчить першу часть граматикн „ортепію“ знаками раздѣленїѧ членокъ, які суть: запѣтаѧ (,), точка съ запѣтою (;), двоеточїѧ (:), точка (.), спочивателнаѧ (—), знакъ вопросителный (?) (пытанѧ), знакъ звателни або оудивителныи (!) (выкрыкѧ) і знакъ кмѣстителный ().

Друга частина граматикн: морфологїя. Іменник: вступні уваги.

Друга часть „етимологїя“ зачинаеть ся дефініцією тоїж: *Этимологїя єсть наѡка познанѧ поединчиѧ частей мовы къ общѧ, й сквойствѣ каждой части съ особѧ. По здефініюванню мысли, й рѣчи переходить до частей мовы, які в словами, которими понѧтїѧ рѣчи, йхъ сквойствѣ й розмантыхъ йхъ Фношенїй выражаемо. Скланѧемыѧ части мовы в: ймѧ, мѣстоименїѧ, глаголѣ і причастїѧ, а нескланѧемыѧ: нарѣчїѧ, предлогѣ, союзѣ і междометїѧ. Отже всїх частей мовы 8, бо прикметникъ зачислений до именн. Выходить се вже з самої дефініції сеї першої части мовы: Ймѧ єсть часть мовы рѣчѣ або сквойство рѣчи выражаюча. Одрѣтно тому, чи имѧ має означати іменникъ чи прикметникъ, зоветь ся воно сѣществителное або прилагателное. Перші мають: видѣ, число, родѣ і склоненѧ.*

Що до видѧ, то в имена: нарицателныѧ, собственныѧ, простыѧ і сложенныѧ, коренныѧ (первоначалныѧ) і происходныѧ. Між останніми вірїжують ся передовїм: оуделителныѧ (хлопищѧ) й оумалителныѧ (соненко). Оба сі роди в або ласкателныѧ (сїрденко, соненко) або призи-

рателныє (пїлчина, старцѣнъ, ножище, панище). Далї і подає 33 приміри похідних слів, як тато, татѣнко, татѣнѣо, татѣсїо.

Числа три: єдинственнѣе, двѣйственнѣе і множественнѣе. Двѣйне число къ коренной славенской мовѣ й писмаухъ до нынѣ затриманѣе, а в теперішвїх українських письмах не вживаєть ся, тїлько декуди говорить нарид: двѣ невѣстѣк, двѣ гѣсцѣк. То саме явище спостерїгаєть ся і в польській мові, як видно з граматики Копчинського (Przepisy do Gramatyki na Klasse I). Найбільша частина іменників має оба числа. Множини не мають імена соєственныє Богѣвъ поганскихъ, аггеловѣвъ, людей, тѣлѣ некесныхъ, частей землѣк, імена имперій, царствѣвъ, мѣстѣвъ, нѣккаторыхъ селѣвъ, морѣвъ, рѣкѣвъ, соєственныхъ навѣкѣвъ. Вчислюєть іменники, які уживають ся тїлько в множині, а з них цікавіші отсі: коцини, грати, згонини, золзы, залѣти, кросна, отрѣбкы, первоспы, пѣткѣк, помій, помники, плюца, рѣковини. Назви сїл і мїст мають значіння однини, хоч видом належать до множини.

Родів три: мѣжескїй, женскїй і середній. Знакомъ рода єсть тѣто, што намъ незакоднѣк показѣє; которое імає сѣщественнѣе іменемъ мѣжескимъ, або женскимъ, або среднимъ, то єсть: ни мѣжескимъ ни женскимъ, звати можна. Загальним знакомъ роду є народный звичай, та що сей знак не все певний і ясний, тому наводитъ певніші знаки: полѣ, оконченїє і склоненїє. Коли означувати рід іменників після пола, імена мѣжей, оѣрадовѣвъ мѣжескихъ, йлѣвъ Богѣвъ поганскихъ, мѣсѣцѣй, вѣтровѣвъ, й самцовѣвъ животныхъ є мужеского рода, як жіночого імена женѣвъ, йухъ оѣрадовѣвъ, когинѣвъ поганскихъ, й самницѣвъ животныхъ. В давнїх книжках стоїть: тѣто княжа, тепер кажесть ся великїй князь. Деякі імена животных сѣтъ оєщого рода, себѣто можуть бути мужеского й жіночого рода, а якого саме, пізнати з додання до них слів: муж, самецъ, самиця і т. д. або заіменників і прикметників. Такими іменниками є: человекѣкѣвъ, колоцюга, свѣдокѣвъ, слѣга, мѣзика, пїаницѣвъ, злѣ(й)ць.

Як що іменник не виражає жадного пола нѣк тежѣвъ знаєть пола не має при собі, пізнаєть ся рід сѣ оконченїем и склоненїем. І ту імена рѣкѣвъ, мѣстѣвъ, сторонѣвъ, деревѣвъ, зѣла, звѣрей на ѣ, также кончаєть ся на ѣ, ай, ей, їй, ой, оѣ, ый, ѣй, вй, що кінчать ся у 2 відм. на ѣ, в муж. роду, а жіночого ті, що кінчать ся на а, я і ѣ, яких окінченнем 2 відм. є ѣ. Середнього роду є іменники на а, ма, ла, са з окінченнем 2 відм. на не або те (дѣкѣца, выма) і на є, ю, й о (мешканє, житїє, огниско).

Планета, комета сѣть звичаємъ чѣстоустраннымъ муж. роду. В примітці говорять, що ймена притяжательные: *двѣ-личительные*, и *оумалительное* (sic) на в ако о родъ коренныхъ заховють: тотъ хлопъ, тотъ хлопице, тотъ сын', тотъ сынко, тотъ лухъ, тотъ лашинско, тотъ панна, тотъ панниско. Іменники, що мають тілько множину, в жіночого роду.

Переміну іменників, прикметників, дѣвприкметників, заіменників і числівників розмантими падежами називає склоненіємъ. Падежъ єсть розмантие *оконченіе*, которымъ розмантий спосокъ представлена собѣ ідного и того самогѡ ймене выражає. Число відмінків єім: *именительный*, *родительный*, *дательный*, *винительный*, *звательный* або *оудивительный*, *сказательный* і *творительный*. В відміні або формованю падежей іменників треба мати перед очима чотири річи: *дема* склоненія, *окончене* ймене *скланяемогѡ*, видъ писменъ и *произношеніе* рѣскомѡ ізъикови властивоє.

Пнем кождої відміни в 1 відм. однини. Окінченне в двоєкѡ, пня і відмінків. Окінченнем пня в остатна вѣкѡ в 1 відм. однини и воно показує, до якої відміни належить сей чи другий пень. *Оконченіе* падежей, єсть остатна вѣкѡ, ако остатный слогъ падеже. Се закінченне в подвійне, властивоє і *окіце*. Перше в остатна самогласна ако согласна подаєть розмантисти склоненія або форми *перемѣннѡма*, друге ко всѣхъ склоненіяхъ *неперемѣннѡма*. Такими закінченнями є: *вѣ*, *мѣ*, *хѣ*, *ми*, *мы*. З огляду на розмаїтіє окінчення пня відріжняє вісім деклінацій іменників, які, як і конюгації, містить на осібнихъ таблицахъ, доданихъ на кінці.

Що до виду, видъ писменъ всакогѡ *дема*те выниклає съ *перемѣнны* іскої писмена тые вѣ склоненію подпадають. Писмена *дема*те ділять ся на: *коренные* або *первоначальные*, що стоять незмінно в усіхъ відмінкахъ обохъ чисел, і *перемѣнные*, которыхъ *перемѣною*, *окіщеніємъ*, або *нарощеніємъ*, падежи и числа формуются. Ся переміна відбуваєть ся ріжнимъ способом, а спосіб такої переміни називаєть ся *форма* склоненія. Знакомъ форми відміни іменників в 2 відм. однини. Крім пня і форми спостерігаєть ся іще, що *нѣкоторые* писмена вѣ писмахъ рѣскихъ *оживляны* вѣ *нѣкоторыхъ* падежахъ *инакшесл* пишуть, а *инакшесл* вѣ просторѣчій *вымакають*.

Вісім деклінацій іменників.

Перша деклінація має чотири вірці: староста и *кода* становлять першу *формѡ*, а *слѡга* и *свахѡ* другу. Всі вони побіч правиль-

них окінченъ мають у 6 відм. такожъ -овъ, староста в 1 і 4 відм. множ. такожъ старостекъ, в 2 відм. мн. побіч старостъ — старостокъ. Слѣга й свѣха має побіч правильних форм такожъ окінченне ꙗ в 2 відм. одн. і 1 відм. мн. 5 відм. побіч слѣго — слѣже. Lar-sus rennae в 3 відм. мн. старостѣмъ, як виходить із науки творення відмінків самого Могильницького. До першої деклінації належать іменники мужеського й жіночого роду на а, в 2 відм. на ѡ і и. До першої форми відносить мужеські, жіночі і обох родів іменники на ка, да, за, ла, ма, на, са, та, і множественніє на ѡ. До другої привділює: мужеські на ка, за, жіночі на га, жа, в, ка, ха, ца, ша, ца, обох родів на га, ка, ха (слѣга, мѣзика). При сій деклінації находить ся заразом цікава примітка, що къ просторѣчій рѣскомъ и тонкоса произноси^т, для того въ нѣко-торыхъ наветъ писмахъ ѡкончене родит: на ѣ (ногъ, рѣкк). Підчеркує далі, що в давніх творах вѣлорѣского дѣалекта, як у перекладі св. письма Скорини, Литовським Статуті, 3 відм. кінчив ся на є, прим. стороне, послѣзе, въ рѣскомъ зась такъ ѣкъ и къ славенскомъ на ꙗ, згадує, що 7 відм. однини рівний третому й пояснює творенне поодиноких відмінків однини й мно-жини.

Друга деклінація має 4 форми. Взірцями першої в: сѣдіа, шіа, другої канѣ, третьої цѣстѣ, четвертої йма і йгнѣ. Сѣдіа має побіч правильних форм: 6 відм. одн. — йвъ, 2 і 4 відм. мн. побіч сѣдій — овъ. Канѣ має 6 відм. побіч канію — канѣкъ, цѣстѣ в 6 відм. мн. цѣстѣмъ, йма в 7 відм. одн. побіч ймени — ймению, як і 3 відм. Подібно як йма творить 3 і 6 відм. однини йгнѣ. Вже з отсих примірів видно, що до сеї деклінації належуть іменники на ѣ усіх трьох родів. Після першої форми відмінюють ся мужеські і жіночі іменники, після другої жіночі, після третьої се-редні і сокирательніє (волосѣ, галѣза), а після четвертої по пер-шим взірцєви на ма, хоч сѣма часомъ по III формѣ скла-наємо, а по другім на ла, на, па, та і са. Потім переходить творенне поодиноких відмінків однини й множини й додає, що ча-сомъ къ просторѣчій самогласна четвертої форми а ѡста-каєтса, тогда предидѣца ѣй согласна чрезъ ѣ або ѣ ѡмагчєна быває (цѣстѣми, йгнатѣми).

Тільки середні іменники виповнюють третю деклінацію з взір-цями: лице, мешканѣ і мешканѣ та поле. В 2 відм. одн. і 1 відм. мн. має лице побіч лицѣ — лица, в 7 відм. одн. лиці і лицу, як мешканію і мешкани. Поле має 3 відм. одн. побіч полю — полѣки, 6 відм. поли і полю, 7 відм. мн. поли. Мужеські й жіночі на це

переміняють в 2 відм. це на ска та переходять до четвертої деклінації (тогw хлописка, той кошѣанска). Закінченню 2 взірця на не відповідає окінченне слакенск: ѿ россій: нїе, а полскоє піе. Що до нашої мови, ту се закінченне двожкоса виражати звыкло. Къ просторѣчїи бѣстномъ ѿ нѣкоторыхъ навет' дакныхъ писмахъ чрезъ на: до нинї говорять ся: тото кезена, тарана, мшкана. Подібно кінчать ся сї слова къ толкованомъ Євѣлії з 1617 р. Окінченне не можна виразити чрезъ не, ако нѣе або знакъ бѣмагчена ѣ надъ и кладѣчи. Уживанне такого закінчення, каже Могильницькый, в нашім письменствї загальне: В Біблії Скорини помазане, полегчене, в Литовськїм Статутї: затрѣднене, обѣажене, в Вінці Христовім (Почаїв, 1688): Подчасъ страсти набыкъ Йсѣ славы чрезъ затмене слонца. Чрезъ трачена земаѣ. Ту ѿ полеміауе з грамативою Добровеського: Institutiones linguae slavicae, а саме з тим місцем на 12 сторонї названого твору, де Добровський твердить, що давно писано ѣ замість а навіть по ц: лица зам. лица. На се замічує Могильницькый, що ѿ давности той вынати трека діалектъ рѣскїй(,) къ которомъ до днесъ къ просторѣчїи ѿ писмахъ читаемъ ѿ слышнмw: тогw сѣрца, лица, >< ѿ мѣж: наветъ ѿца: ><". Після того вяснює творенне відмінків обох чисел.

До четвертої деклінації призначує іменники, закінчені в 1 відм. одн. на -о. Взірці: кат'ко, село, вїско. Побіч правильної форми має кат'кo 1 відм. мн. кат'кѣ, 3 відм. одн. побіч кат'кѣ — кат'кoки, як сѣлѣ — сѣлови. Побіч сѣлами є 6 відм. мн. також сѣл'ми. Як кат'кo відмінюють ся мѣжескїе собствєнныє (Фетко, Гринко) ѿ бѣмалитєльныє (синонко, роченко), але такі іменники, як д'кдо, тато йдуть у множинї після першої деклінації. Після другого взірця відмінюють ся середні іменники, а після третього: мужєські производныє (хлописко, паниско), жіночі производныє (дѣвчиско, паниско), середні нарицатєльныє (боиско, л'ктовиско) і середні производныє (полиско, кѣратко). Потім произведєніє IV. склонєна учить творити поодиновї відмінки.

Пяту деклінацію творять мужєські іменники на -а ѿ, є ѿ, ї ѿ, о ѿ. Взірці: нага ѿ, є ѿ, ї ѿ, солов'ї ѿ. Відміна першого взірця така: нага ѿ, нага ѿ, нага ѿ і -ови, нага ѿ, нага ѿ, нага ѿмъ, нага ѿ. Множина: нага ѿ і -ѣ, нага ѿ і -вѣ, нага ѿмъ, 4 і 5 відм. нага ѿ і -ѣ, нага ѿми і -ими, нага ѿхъ. Так само є ѿ має 2 відм. мн. є ѿ і є ѿнѣ, 1, 4 і 5 є ѿ і є ѿѣ, 7 є ѿмъ (sic) є ѿми, 3 відм. одн. побіч є ѿ є ѿѣви, як 7 відм. є ѿ поб. є ѿю, 4 відм. одн.

такий: елѣ(н)а. Їсній і солоокѣй мають у 3 відм. одн. побіч окінчення -ю також -їни, в 7 відм. побіч -и також -ю. В 1, 4 і 5 відм. мн. побіч окінчення и виступає також ꙗ, а в 2 відм. побіч Їсній і солоокѣй також окінчення -нѣ. До сеї деклінації належать мужеські: імена мѣсцѣй, сокственнѣє (sic) і нарицателнѣє (звычай, крѣтѣй). З науки творення відмінків інтересне зазначенне, що в 1, 4 і 5 відм. мн. замість окінчення -и чѣсти вѣ просторѣчїи ꙗ і що 2 відм. мн. творить ся вѣ просторѣчїи, додаючи до отвертого и закінчене -кѣ. Замічує вразом Могильницькій, що їлей задержане в українських книжках з церковно-славянської мови, но народъ посполитый вымакає го: колѣй, колѣю.

Оѣма шестої деклінації кінчить ся на твердий співзвук. Має двѣ формѣ: отоже у першій окінченнем 2 відм. одн. в а, в другої с. Після першої форми деклінують ся мужеські жікотнѣє з виїмкою іменника: гадѣ, гадѣ, після другої нежікотнѣє, що мають у 2 відм. окінчення -а й -с. Взірцями першої форми є: Богѣ, сынѣ, сватѣ, ткачѣ, тесакѣ, свѣдокѣ, паѣгѣ, кѣтѣ, помѣ, а другої: рѣкѣ, скаркѣ, посагѣ, хрѣкѣ, горохѣ. Взірці першої відміни мають в 3 відм. одн. зазначене закінчення -оки побіч -с (з виїмкою Богѣ, що має тілько Богѣ). Богѣ має 2 відм. мн. Богѣ, ткачѣ в 5 відм. ткачѣ й ткачѣ, тесакѣ в 7 відм. одн. тесацѣ поб. -кѣ, 1 і 4 відм. мн. поб. тесаки -кѣ, як свѣдокѣ поб. свѣдки -кѣ, паѣгѣ поб. паѣги -кѣ. Побіч свѣдѣє в 5 відм. також свѣдѣс; та сама форма виступає в 7 відм. побіч свѣдѣкѣ. Що кінцеве о вимапляєть ся як і в 2 відм. мн., зазначено звїздкою також при іменниках: ткачѣ, тесакѣ, свѣдокѣ, паѣгѣ, кѣтѣ. З 3 відм. однини в другій формі кінчить ся скрізь на -оки, пятвій на -ѣ, хоч горохѣ має поб. гороше також окінчення -хѣ. Побіч роки й горохи в 1 відм. мн. виступає також ꙗ. Відміна іменників сеї деклінації впрочім народня і правильна. При творенню 2 відм. однини запримічаєть ся, що вѣ нѣкаторыхъ іменахъ обоухъ формъ самогласна ѳ, ѳ вѣ остатномъ слозѣ іменителногѣ вѣдѣча, вѣ рѣштѣ надежей ѳвоихъ чиселъ лишаєсѣ (котѣлѣ, котла, козѣ, вѣсѣ, але й корѣ — корѣ (sic). З 3 відм. творить ся, додаючи закінчення с, вѣ просторѣчїи -оки або -ѣки. В 5 відм. переминоють ся перед ѣ: г на ж, к на ч, х на ш. Але вѣ просторѣчїи уживаєть ся часом окінчення -с без перемины співзвукѣ: свѣдѣс, грѣхѣ. Іменники на кѣ і тѣ кінчатъ також 7 відм. на -с. Що до 1 відм. мн., каже Могильницькій, що іменники на кѣ, чѣ, гѣ обоухъ формъ вѣ просторѣчїи на ѣ кончитсѣ звычай. Їговорѣ тотѣ также до властивыхъ знаковъ рѣскогѣо діалекта належитѣ. Окінченне

ѡвѣ в 2 відм. мн. вимовляють ся як икъ. Далше зазначув ріжницї в відміні братъ (мн. братѡ). Імена нарицательные съ греческого або латинского взятїе, также імена ѡ сокственныхъ походѣе на и н ѣ (поганинъ, Лвованинъ) відкидають у множинї ии і прибирають окінченне -е.

Взірцями семої деклінації є для першої форми: камѣнь, конь, для другої: пень, гость, бѣчитель, для третьої: жаль, для четвертої: милость, церковь. Перший із тих взірців ось як відміняють ся: камѣнь, каменѡ (нѣ), каменю (ѣви), камѣнь, камене, камени. Множина: каменѣ, камени (ѣи), каменѣмъ, каменѣ, камѣнями, камѣнахъ. Конь має 3 відм. коню (ѣви), 5 відм. конѣ, 6 відм. конѣмъ, мн. конѣ, а 2 відм. кони (ѣи). Пень має в 3 відм. пню (ѣи), в 5 відм. пню, мн. пнѣ, але 2 відм. пни (ѣи). Так само як пень, відмінюють ся гость. Оѣчитель творить 3 відм. бѣчителю (ѣви), 6 відм. бѣчителѣмъ, 1 відм. мн. бѣчителѣ, а 2 відм. бѣатели (ѣи), отже як пень і дальший взорець: жаль. Милость має 5 відм. одн. милости (ѣ), 6 відм. милостю (ѣвѣ), 3 відм. множини милостѣмъ, а 7 відм. милостѣхъ. І церковь має 5 відм. одн. церкви (ѣ), а 7 відм. церквію (ѣвѣ). До сеї деклінації зачисляють ся іменники, закінчені на мягкий співзвук: після перших трьох форм відмінюють ся мужеські іменники, після четвертої жіночі. Що тикаєть ся іменників на цѣ, замічує, що імена нарицательные на цѣ звыкли также ѡсобливѣ вѣ писмахъ вѣ падежи іменителномъ твердымъ цѣ звычлѣмъ славенского языка кончитисѡ, все такѣ вѣ іннихъ падежахъ, свойствомъ рѣского діалекта цѣ черезъ ѡ и ѣ бѣмгчлѣтсѡ. Після четвертої форми відмінюють ся жіночі іменники на дѣ, лѣ, нѣ, тѣ, чѣ і шѣ. При творенню відмінків каже, що в перших двох формах кінчить ся 2 відмінки по найбільшій часті на є в народній мові, як і в церковно-славянській, а ѡкончєне на ѡ полскомѣ подобноє. Іменники на цѣ, лѣ, єнѣ, отѣ викидають в другім і дальших відмінках є тай ѡ (конецъ, кѡнцѡ). Перекидають є такі іменники, як жнецѣ, жен'цѡ. Не тільки є, але й н викидають іменники: горнецѣ — горцѡ, чернецѣ — черцѡ. Іменники: кашель, перецѣ мають 2 відм. кашлю, перцю. Іма постель вѣ родитѣ: постелѣ, до второго склонѣна належитѣ, вѣдѣчи сокращенѣмъ женского: тотѡ постелѡ. При 1 відм. множини замічує, що ѡтѣць вѣ нѣкоторыхъ рѣскихъ писмахъ вѣ падежи томѣ має ѡцѣвѣ. Вірне спостереженне Могильницького, що іменники трьох перших форм кінчать ся вѣ просторѣчїи на ѣвѣ, а хоч уживаєть ся у книжках окінченне ѣи, воно славенское. Церковно-славянїзмами називає спра-

ведливо форми 2 відм, мн.: *ѡтець* і *старець*. Потім переходить, як творять ся дальші відмінки.

Лишають ся іще остання деклінація іменъ неформныхъ. Під останнім терміном розуміє такі іменники, яких відміна вѣ діалектѣ рускомъ відступає в деяких відмінках від приведених вище взірців. Належать ту іменники личныє: *господь*, *четверкъ*, *пани*, *мати*, *ѡко*, *ѡухо*, й неличныє, уживані загально тільки в множині: *граклѣ*, *дѣкти*, *людє*, *плечи*, *бѣста*. *Четверкъ* є не правильним о стілько, що в дальших відмінках прибирає букву *г*, а впрочім відміняють ся після шестої деклінації. Іменник *панѣ* відміняють так: *пани*, *панѣ*, *пани*, *паню*, *пани*, *паню* (*ѣгѣ*), *пани*, мн. *панѣ*, а дальше правильно. *ѡко* має 2 відм. мн. *ѡчѣ*, впрочім правильно. *ѡухо* має в 7 відм. одн. *ѡухѣ* й *бѣстѣ*, 1, 4 і 5 відм. мн. *ѡухѣ* й *ѡуши*, 7 відм. *ѡухами* й *ѡушима*, 2 відм. *ѡухѣ*. *Мати* або *мать* має в 2 відм. *матєрє*, а дальше *матєри*, *матєрѣ*, *мати*, *матєрєвѣ*, *матєри*, мн. *матєрѣ*, *матєри*, *матєрамѣ*, дальше правильно. *Господь* має 3 відм. *Господѣ* (*єки*), а *lapsus penae* в 6 відм. *Господамѣ*. *Граклѣ* мають 2 відм. *граклє*, 6 відм. *граклима*, впрочім правильно. Відміна множини *люди* така: *людє*, *люди*, *людємѣ*, *людє* (в рукописі помилка *людѣ*), *людє*, *людми*, *людєхѣ*. Подібно *дѣкти*: *дѣкти*, *дѣкти* (*єи*), *дѣктємѣ*, *дѣкти*, *дѣкти*, *дѣктми*, *дѣтєхѣ*. Так само відмінюють ся *плечи*, тільки в 3 відм. мають *плечамѣ*, в 7 відм. *плечухѣ*, а в 6 відм. побіч *плєчми* є окінчення *-ами*.

Власні імена відмінюють ся або властивимъ спосокомъ славенскимъ (*Исѣ Хрѣтѣ* і т. д.) або властивимъ спосокомъ рускимъ після згаданих правил і форм. Щоби лекше пізнати, котрі іменники якимъ способомъ треба відміняти, приводить в таблиці *выговорѣ* рускій *ѡвокъ* славенскогѣ 53 імен, як прим. *Индрѣй*, *Ѣндрѣсь*, *Индрѣхѣ* відповідають церковно-славянському *Индрей*.

Прикметник: степенування; дві деклінації.

Другий розділ „етимології“ містить у собі науку про прикметники, при якихъ велять *Могильницькій* уважати на: видѣ, число, родѣ, бѣравленє й склонєнє. Що тикаєть ся виду, походять прикметники від іменників (*дѣбѣ*, *дѣбовый*) і від прикметників, а в такімъ разі стають ся: *ѡмалитєльными*, *лєскатєльными* або *ѡничтожитєльными* (*малєн'кій*). Такимъ робомъ дїлять ся прикметники на: *корєнныє* (*красный*) і *слєжєныє* (*невидимый*), далі на *властивыє*, що означають прикмету або стан якоїсь річи (*красный*)

і некласивыє, що мають тільки закінчення прикметників. До останніх треба зачислити причастія й імена числительныє. Дальший поділ прикметників що до виду є на: перконачалныє і производныє. Останні можуть бути подвійні: або простыє, котрыє свойство йково безъ ѿношеня къ ѿной рѣчи значать (желѣзный) і притяжательныи, що означують принадлежність (Петрѣвъ). Потім наводить кілька примірів похідних прикметників, як малый, маленькій, маленькій, малесенкій, мацюпый, мацюцкій.

Чисел мають прикметники два, родів три. Степенують ся тільки такі прикметники, яких знаменованє рости або малѣти може (малый). В такім випадку зовуть ся прикметники ѿравняемыє, в противнім неѿравняемыє. Треба відрізнити ѿравненіє граматическое ѿ логического. В граматичнім порівнанню треба глядіти на степенъ і форму. Степены ѿравненя три: положительный, разсѣдательный і превосходительный. Формою може бути порівнання: правильное і неправильное.

Степенъ разсѣдательный прикметників на: кый, кый, гій, дый, жій, лый, мый, пый, тый, рый і хій творить ся від першого в той спосіб, що -ый і -ій переміняють ся на -шій (грѣкый — грѣкшій). Прикметники, закінчені на -кій, переміняють се закінчення у вищій степені на -шій (короткій — коротшій). Задержує к тільки горкій — горкшій, за се трискладові на -кій викидають у вищій степені самозвук перед окінченням -кій (глибокій — гланкшій, высокій — вышшій), одначе ладлаккій має ладлакшій. Прикметники на -ный мають у вищій степені замість -ый -кшій (красный — краснѣшій або красшій). Ту й замічує Могильницькій, що закінченням -кшій виражало ся у церковно-славянській мові найвищій степенъ, въ руской зась мовѣ разсѣдательный значить. Превосходительный степенъ творить ся від вищого приложінемъ слога най, ако припражніемъ до положительногоу древнымъ звичаемъ слогокъ пре, всє. Потім є мова про неправильне степенюванє.

Форма прикметника себто першій відмінок муж. роду кінчить ся на двозвук або співзвук. Після того розрізняемо дві деклінації прикметників: до першої належуть прикметники, закінчені на ій або ый, до другої на къ або нъ. Взірцями першої відміни є: тажккій, тажка, тажкоє, старшій, а, оє; синій, а, є (іє); мѣдрый, а, оє. Рівнорядним окінченням з -ои в 2 відм. одн. ж. р. зазначено також -оѣ. Побіч правильного закінчення -ою в 6 відм.

одн. жі́н. р. виступає -о́къ, побі́ч -ю́ також -е́къ. Пере́хід о в і зазначений в 6 відм. одн. * (та́жкѡ́мъ), так само в 3 відм. Синій має в 2 відм. одн. сині́гѡ і сині́и (і́к). Відміна ці́лком народня. Не так ма́вть ся справа з множи́ною. Ось як відміня́ють ся та́жкій у множині́; та́жкіє (і́и), та́жкнѡ́хъ, ꙗ́хъ, та́жкнѡ́мъ, та́жкіє, зглядно в животи́нх та́жкнѡ́хъ, ꙗ́хъ, та́жкіє, та́жкнѡ́ми, та́жкнѡ́хъ. Перший і́ п'ятий відм. ми. від старші́й: старші́є, і́и, від сині́й: сині́є, і́и, від мѡ́дрый: мѡ́дрыє, і́и. Впро́чім і́де відміна пра-вильно. Перша відміна ма́є дві форми. Після першо́ї відміняю́ть ся прикметни́ки на -і́й і́ дѡ́сприкетни́ки дѡ́кѡ́жителѣ́ннаго за-лога. За першим взірцем і́дуть прикметни́ки на: гі́й, кі́й, хі́й, за дру́гим на: жі́й, чі́й, ші́й, щі́й, за третім і́дѡ́тъ кото́рыхъ о́статна со́гласна вѣ́ рѡ́скомъ дѡ́лектѣ́ ма́гкосѡ́ вымава́ти звы́кла. Та́кі кінча́ть ся звича́йно на: ві́й, лі́й, ні́й (ры́бій, со-ко́лій, ка́раній). Після друго́ї форми деклі́нують ся прикметни́ки на -ы́й і́ дѡ́сприкетни́ки страда́льного роду. При поученню, як творити пооди́нокі відмінки, ка́же, що 2 відм. одн. жі́н. роду кінча́ть ся на и, в Литовські́м Стату́ті на ѣ, а вѣ́ посполитомъ прои́зношеню на -ѣ́. Прикметни́ки на -і́й, яких ѡ́статна со́гласна вла́стивымъ рѡ́скимъ выговоро́мъ ма́гкосѡ́ вымава́є, кінча́ть ся замі́сь о́гѡ, о́и на і́гѡ, і́и. Закінченне -вѣ́ в 6 відм. одн. жі́н. р. можли́ве тілько́ вѣ́ просторѣ́чій. Скінчивши творенне відмінків мно́жини, зазнача́є ось які́ свойства дѡ́лекта рѡ́скогѡ:

а) Та́кі прикметни́ки, як сині́й, маю́ть у 2 відм. одн. зам. о́гѡ, о́и — і́гѡ, і́и, задержуючи то́ саме ѣ́ в 3 відм. муж. і́ сер. роду. Вѣ́ тѡ́хъ прилагателѣ́ныхъ чѡ́тисѡ́ даѡ́тъ само́гласное ѣ́ вѣ́ тѡ́хъ паде́жахъ(,) де́ во всѣ́хъ і́ннихъ ѡ́ сѣ́ вла́стивымъ рѡ́скимъ выговоро́мъ слы́шно.

б) Окінченнем 6 відм. одн. жі́н. р. в народній мові́ в -о́къ, вѣ́ писма́хъ за́сь рѡ́скихъ посполитѣ́ сла́венское ѡ́кончене на о́ю найдѡ́сѡ́.

в) Окінченнем 2 відм. одн. жі́н. роду в отве́рте и, або, як де-які́ пишуть, ꙗ́, в Стату́ті і́ перекладі́ Скори́ни -ѣ́. То́є ѡ́верто́є о́кончене ї́сть та́кже со́бственнымъ зна́комъ, которымѡ́ рѡ́скій дѡ́лектъ ѡ́ полскогѡ́ ѡ́ ро́ссійскогѡ́ разни́чає, бо в тих мо́вах зга́даний відмі́нок кінча́ть ся на двозвук, пр. польське bialey, czystey, велр. бѣ́лой, чѡ́стой, а вѣ́ рѡ́скомъ: вѣ́лой, чѡ́стой. Вѣ́ просторѣ́чій і́ко́ те́жъ вѣ́ розма́йтѡ́ ѡ́ тѡ́хъ самы́хъ пи-сма́хъ рѡ́скихъ непе́вноє ї́сть ѡ́кончене і́ менит: числа́ мно́ж: вѣ́ прилагателѣ́ныхъ перво́й фо́рми часомъ на і́є, і́и(,) второ́й фо́рми на ѡ́є, ѡ́и, ѡ́ ꙗ́ выхо́дчихъ. Пѡ́сполитое ѡ́днакѡ́ вѣ́ про-

сторѣчїи малорѣскомъ вѣсть ѡкончене на їи. Мовимъ тебѣ: добріи конѣ, злыи невѣсти, горкїи їаька, хотѣ къ писмахъ ѡкончене їе ѿ ѿе къ полскомъ зблужаеа.

На свої спостереження наводять далї приклады съ давныхъ знакомишихъ рѣскихъ писемъ:

2 відм. на и, ѣ, в: порожней славы, слышной причини(,) рѣстачеѣ, чѣючеѣ, ѿ розмноѣ силы. Цирои, ѿ выразной мовы. Трекникъ Могилы. Чистой, ѿ жадной змази немаючей вѣры нашоѣ. Христіанскои вѣры. Восточнои греческои Церкви. Не каждой години. Значной кожой спатрности. Бѣкнець Хвѣ: Рады коронныє.

ѡдноє а нероздѣльное речи посполитов(,) нахшталтъ рѣки нашоє. Бѣдле сеє присєги моєє. Статут Литовський. белов мѣки. Скорина.

1 відм. мн. на їе(,) їи(,) їк: Слова близкїи(,) дорогїе крѣзцы >< многїи дорогїи великїи маєтности. Бѣкнець Хвѣ.

Такїє мысли, многїє несмаки, далекїє край, апостолскїє слова, козскїи слова. Калл:

1 відм. на ми, ѿе, їи: Мы такъ простыи ѿ беззмныє їстєсно вѣ наѣкахъ. Бѣтлыє людє. Раны загнмыи ѿ трѣдныи кѣ ѡлѣккованю. Книга ѡ вѣрѣ. Злыє намѣтности, злосливѣ ѿ законпрєстѣпныѣ к ракотниковє. Збавленныѣ приказаня. Бѣкнець Хвѣ.

Брадovyє листи(,) сѣдовыє вѣды. Статут Литовський.

Подставкы сѣкрныє, хлєкы прєсныє. Скорина. Малобачныє титѣлы, дѣховныє речы прѣтивныє, дарѣнки правныє. Япокрисисѣ. Бѣстєчныє дѣйствїя. Офѣры наші дѣшевныє. Богъ вѣдачныє людє. Каллист:

Друга деклїнація прикметникѣв має три взірцї: Петрѣкъ, Петрова, Петрово; Матѣковъ (нѣкъ), Матѣвни (sic, Матѣвниа), Матѣкєко; Ганчинъ, Ганчина, Ганчино. У 7 відм. в одних формахъ зазначений перехід о в і, у другихъ нї: Петровѣмъ (муж. р.), Петровѣмъ (сер.), Матѣвнѣмъ (м. і с.), Петровѣй, але: Ганчиномъ, Матѣвнѣюй, Ганчинѣюй. Одначе в 3 відм. одн. жїв. роду зазначений сей перехідъ скрїзь звїздкою. У жїночїмъ родї виступає в 2 відм. побїчъ онъ такожъ ѡкїнченне ѡкъ, в 6 відм. одн. побїчъ ѡю такожъ ѡкъ. Форма Матѣвни в 1 відм. одн. жїв. р. — се lapsus penae, бо в 5 відм. тогожъ числа правильний: Матѣвниа. У множинї на вѣ три роди є одна форма в 1, 4 і 5 відм.: Петровы, Матѣвны ѿ се ѡ збережене консеквентно. Пїсля першихъ двохъ взірцївъ деклїнують ся прикметникы притѣжательныє на вѣ, за третїмъ взірцемъ їдутъ присвоюючі прикметникы на -нѣ, що по найбїльшїй

части походять від жіночих імен, а також: жаденъ, геденъ, гѣднл, є та подібні, в яких самозвук є зістає в усіх відмінках і родах.

Прикметники всіх родів, в усіх степенях і в деяких відмінках підпадають *бѣсѣченю*, зам. *легкій, страшный, скатый* можна сказати: *легокъ, страшнѣ, скатѣ*. Прикметники: *радѣ, а, о, вартѣ, а, о* мають в 1 відм. мн. *ради, варты*, в інших відмінках не вживають ся і звуть ся *неличними*. До *іменъ прилагательныхъ* зачисляє *Могильницкій* також *імена числителныя*, якими означуємо *многость поєдинчухъ рѣчи єдного родл*.

Числівник.

Числівники *є*: *началныя* на питання: *силл, кѣлко, многл*, *порядковыя* на питання: *который вѣ радѣ*, *многократныя* на питання: *многократій, колкоракій (трокій, тронистый), бѣмножителныя* на питання: *многократъ (два разы) і самостоителныя*, під чим розуміє *началныя числівники*, які заступають *іменники (ѣка, четверо)*. Відміна числівників: *єденъ, єднл, єдно, два, двѣ, ѣка, ѣкѣ* — *народня*. Три має в 2 відм. *трѣхъ*, в 3 відм. *трѣмъ*, але в 4 і 7 відм. *трѣхъ*. Від: *четыри, пѣть, шесть, сѣмъ* в 2 відм.: *четырохъ, пѣтыхъ, шестихъ, сѣмихъ*, в 3 відм. *четырьмъ, пѣтымъ, шестимъ, сѣмимъ*, а в 6 відм.: *четырма, пѣтма, шестма, сѣмима*. Подібно *двѣста, двоухъ-сетѣ, двѣстомъ, двѣстома, двѣстоухъ*. Відміна числівника *тысячъ* така: *тысячъ, тысяча, тысячѣ (ѣви), тысячомъ, тысячи, а мн. тысячи, тысячи, тысячами і т. д.* в 6 відм. *поб. тысячами* також *тысячми*. Числівники *порядковыя* і *многократныя* відмінюють ся, як *прикметники*, а *числителныя бѣмножителныя* *склоненію* не підпадають. Як *двоє, окоє*, так і *троє* має в 2 і 7 відм. *тронухъ*, в 3 відм. *тронмъ*, в 6 відм. *тронма, хоч ѣкома*. Однаковієнька відміна числівників: *четверо, пѣтеро*: в 2 і 7 відм. *четыроухъ*, в 3 відм. *четырымъ*, а в 6 відм. *четырма*.

Займенник.

Мѣстоименіє є *часть мови*, що стоїть звичайно замієць *імени*, при *імени* або при *дїєслові*. При *займенниках* *дивити ся* треба на: *видѣ, родѣ, число, лицѣ і склоненє*. Що до *виду* ділять ся *займенники* то по *состоянню*, то по *знаменованню*. По *состоянню* є *займенники: самостоителныя (я, ты) і прилагателныя (мой)*. По *знаменованню* ділять ся *займенники на:*

личные (онъ, мы), дѣказательные (тотъ, сесь), притяжательные (мѣй, твоѣй, свѣй), вопросительные (хто, што), неопредѣленіє (хтось, нихто) таї окціїє (весь, вса, всѣ, каждый). Заїменники: я, ты, себе, са, хто, што не мають спеціального роду, але в усїм родам приличные. Прочі мають три роди, при чїм никъ в мужеського, ничъ середнього роду. Чисел два, осіб три, а форм відміни заїменників шість.

Одні з заїменників, а се особові, мають властиву деклінацію, инші відмінюють ся, як прикметники. Перша форма обіймає особові заїменники: я, ты, онъ, она, оно, 2 відм. мене, тебе, та, їгв, гв, їй, їгв, гв, 3 відм. менѣ, ми, тобѣ, ти, емс, мс, ѣи, їй, їмс, мс, 4 відм. мене, ма, тебе, та, его, го, ю, їго, го, 6 відм. мною (вѣ), тобою (вѣ), нимъ, їю, а 7 відм. мнѣ, тобѣ, нѣмъ, ѣи. Множина: мы, насъ, они, їхъ правильна. В другій формі містять ся відміна заїменників: тотъ, тотя, того; сесь, сеса, сесо (є); самъ, сама, само; такїй, така, такоє; которїй, котора, котороє. 3 відміни заїменника тотъ треба зазначити відміченне переходу о в і в 7 відм. муж. і сер. роду: тѣмъ, 7 відм. ж. р. тѣй (в рукописи ошибкою пера в форма 6 відм. тѣю (вѣ), бо зізвѣдка без сумніву належить до 7 відм.), дальше форму 2 відм. жін. роду: той, 3 відм.: той. 1 і 4 відм. мн. в тые, оты, прочі відмінки правильні. При сесь, сесо зазначена йотація в 2 і 3 відм.: сѣгв, сѣмс. Сеса має такі форми: сѣй, сѣй, сѣс, сѣю, сѣи. Самъ відмінюєть ся правильно, по народньому. 2 відм. жін. р. самої, 3 відм. самѣи. За те множина має в 1 відм. такі форми, як самы (и), а 4 відм. самыє, як від сесь в 1 і 4 відм. мн. сесы (прочі правильно). Відміна заїменника такїй народня в однині, з боку правописи цікаві форми: 7 відм. муж. р. такѣмъ, 2 і 7 відм. жін. р. такѣй (як самѣй), але множина має такеї вид: такїє, їи, таких', ѣхъ, такии', ѣи', такїє, їи зглядно такиѣ, ѣхъ, такии, ѣи, такиѣ, ѣхъ. Которїй відмінюєть ся правильно, але в множині має 1 відм. которые, їи, а 4 відм. лише которые.

Чотири дальші форми призначені для заїменників: присвоєюучих: мой, моа, моє; нашъ, наша, наше; питайних: хто, што; чїй, чїа, чїє; зворотних (себе, собѣ, собою, -овъ і са, си, са) та загальних: весь, вса, всѣ; никъ, ничъ (никогв, ничогв і т. д.). Від моа в 2 відм.: моеї, моєї, моєи, 3 і 7 відм. моєї, 6 відм. моєю, єкѣ, від мїй і моє 2 відм. моєгв і моєгв, 3 відм. моємс і моємс, а 6 і 7 відм. моємъ. Множина правильна. Нашъ і наше або наше мають народню відміну: нашого і т. д., але 6 і 7 відм. писані через и: нашимъ. Одначе в множині подібуеть ся в 1 і 4

відм. така форма, як *нашіє, и. Кто, што (що, что)* відмінюють ся правильно; 6 і 7 відм. є *кимъ, чимъ, як чїмъ, никимъ, ничимъ*. При деклінованню заіменника *чїй* зазначене вступленне його в 2 і 3 відм.: *чїйгѡ, чїймѡ*. Відміна в однині і множині народня. *Бєсь* і *всє* мають 2 відм. *кєїгѡ, 3 відм. кєїмѡ, 6 відм. кєїмъ, а 7 відм. кєїмъ*. *Бєса* відмінюють ся ось як: *кєса, кєїи, кєїї, кєю, кєю, їкъ, кєїї*. 1 відм. мн. звучить *кєи, к*, але в дальших відмінках виступає правильно всюди *к*: 4 відм. є *кєїи, 6 відм. кєїїи, мн.*

В примітці зазначає Могильницькій, що коли перед заіменниками: *онъ, она, оно* стоїть приіменник, тоді відповідна форма заіменника прибирає *и* (до него). Скорочення заіменника: *которий, котора, которое* рѣскомѡ діалектови чрезъ *котрий, котра, котрое* властиво єсть. Формою сокращена *тогѡ рѣскїй діалектъ Ѡ полскогѡ* различаєса. Бо в польській мові лишаєть ся перше *о* (*кіогу*), в руській друге (*котрий*). Тому, що не всі заіменники мають усі відмінки, оба числа й три роди, розрізняє Могильницькій іще поділ заіменників на: *полные і неполные*.

Дієслово: вступні uwagi.

Тепер іде широкій виклад про дієслово. Глаголь є часть мови, неюже дѣйствїє дѣши нашен сѡдомъ званєє выражаємѡ, або которою ѡ рѣчи їкой, що твердимѡ або перечимѡ. При кождім дієслові треба вважати на: *кнѣтрное состоанїє і перемѣнѡ поєрхоєс*. З уваги на зміст може бути глаголь *сѣщественный*, що означає сѡдъ ѡ рѣчи самої къ собѣ кєзъ *кєскогѡ ѡношна бѣжнєи* (належать ту одиноє їсамъ), і *прилагателный*, що означає прикмету або перемену особи чи річи. Одвітно тому, чи дієслово само є коренем для другого, чи походить від інших частей мови, зовєть ся глаголь *первоєкразный* або *коренный і происходный*. І одні і другі можуть бути або простыми (*ношѡ*) або сложєными (*прїношѡ*). Як дієслово означає доконанє дїєство або таке, що має довершити ся, зовєть ся глаголь *соєршенный*, як що недоконанє, *несоєршенный*. Останній рід дієслів є *начинателный*, як виражає початок дїєства, а *продолжителный* означає продовженє дїєства. Ту й доказує проти виводів більшости сочинителїй Граматыкѡ славянскихъ, що не треба мішати доконаних дієслів з недоконаними, яка ріжниця на *натѣрѣ* мови *человѣка грѣнтѣса*. Терміни глаголь *однократный і бѣчащателный* походятъ звідси, що дієслово означає дїєство, яке раз відбуло ся,

відбуваєть ся чи відбувати ся ме або повторене. Далі може бути глаголѣ: дѣйствительный, що виражає дїйство, яке не переходить з одного на другого; страдательный, що означає терпѣнїє або перемѣнѣ, якої дїзнає одна рїч від другої; средний, коли дїйство не переходить з одної рїчи на другу; возвратный значить дѣйствїє або страданїє въ собѣ самому оберненоє (чѣшѣ сѣ); взаимный виражає взаїмне дїйство двох рїчей (Корю сѣ съ Павломѣ) і возпомагательный (ѣсмѣ, маю, бываю).

Припадокъ(,) въ которомѣ собѣ тотѣ або йнний глаголѣ по приведенюмѣ разнїчю представлємъ(,) въ граматичкѣ славенской залогѣ зовєсѣ. Їх в пять: дѣйствительный, страдательный, средний, возвратный і взаимный. Деякі дїєслова в тїлько дїяльні або страдалні, инші мають тїлько дїяльний рїд, а три останні залоги не рїзнять ся нічим від дїяльного роду що до конюгаційних форм. Конюгація чи там спраженїє має свої властиві форми, форма свої властиві парадигмати, а кождий приклад має свої наклонїя і причастїя. Способи мають времена або часы, в часах в числа, в числах лица, а в особах роды.

Наклонїя глаголовѣ рѣскихѣ суть три: извѣстелное (стою), повелителное (тримай) і неопредѣленное (тримати). Що до желательного і сослагательного наклонїя, їх въ дїалекткѣ рѣскомѣ нема. Мѣсце їхѣ застѣпѣ наклонїє извѣстелное съ приложенїемѣ союзовѣ гдыбы, дакы, если ><.

Богатство часів велике й рїзнородне: время настоящее (несѣ); прошедшее А) несовершенное: а) простое (їѣ посылавѣ), б) съ наращенїемѣ (їѣмѣ посылавѣ, їѣ посылавамѣ), в) давно прошедшее (їѣ бывало посылавѣ) і тож съ наращенїемѣ (їѣмѣ бывало посылавѣ); Б) совершенное а) простое (їѣ вернѣвѣ), б) съ наращенїемѣ (їѣмѣ вернѣвѣ, їѣ вернѣвамѣ); В) дѣйцательное а) простое (їѣ читовавѣ), б) съ наращенїемѣ (їѣмѣ читовавѣ), в) давно прошедшее (їѣ бывало читовавѣ) і тож съ наращенїемѣ (їѣмѣ бывало читовавѣ); далі время вѣдѣщее й то а) несовершенное простое (вѣдѣ читати) й дѣйцательное (вѣдѣ читовати) та б) совершенное съ наращенїемѣ (вѣмѣкѣ). Не кожде дїєслово має усї ті часи: недоконане має тїлько недоконанї часи, доконане не має теперїшнього часу. За додаткомѣ союза або предлога став недоконане дїєслово доконанем (пишѣ — напишѣ). Так званї однократные

дієслова мають часи доконаних дієслів, а часи дієслів *вчашательныхъ* треба відріжнювати від часів дієслів недоконаних простих. Приказуючий спосіб має тільки будучий час.

У двох числах (однині й множині) є по три лица: перше, второе, третье, а особа має чотири роди: *мужескій, женскій, средній і всакій* (читаю). *Перемѣна глаголовъ* переважна по розмантесті нахлоненій, *временъ, числа, лицъ й родокъ* къ граматицк *спраженіємъ* зовеса. Та конюгація не в усіх дієслів однака, з чого впливає новий поділ дієслів: на *личные*, що мають усі три особи обох чисел, і *неличные* тільки з третьою особою. Особові дієслова розпадають ся на: *полные* з усіми способами та часами (як є в недоконаних) і *неполные* без теперішнього часу (як є в доконаних дієслів). Особові дієслова є *дальше: правильные*, яких способи творять ся після постійних правил, і *неправильные*, що їх способи не мають загальних правил. Правильні є *двоєкі: постоянные*, що постійно держуть ся своєї форми й прикладу, й *переходачіє*, що часом відступають від них. Останні є *чистые і нечистые* одвітно тому, чи в разі, як відступають від своєї форми й *взірця*, переходять до вищої форми правильних дієслів, чи мають властивий спосіб відміни.

Тема конюгації — се 1 ос. теперішнього або будучого часу, бо къ *рѣскомъ діалектк глаголы* *полные* *вобразомъ діалекта* *славенскогъ* къ *первомъ лици* *числа* *їдинственногъ* *нахлоненн* *їзвѣтственногъ* *времени* *настоющогъ*, *неполные* къ *томъ* *самомъ* *припадкѣ* *времени* *вѣдущогъ* на *ѣ* або *ю* *кончитиса* *звыкли*. Друга особа тихже часів кінчить ся на *ѣшъ* або *ншъ*, що є підставою поділу конюгацій. Отже къ *рѣскомъ діалектк* є дві конюгації: в першій є *знакомъ* конюгації *закінченне* *ѣшъ*, в другій *ншъ*.

Помічні дієслова; дві конюгації.

Відміну дієслів зачинає *Могильницький* помічничими дієсловами: *їсмъ і быкаю, маю і мѣкаю*. Від *їсмъ* є *дієіменник* *быти*, а теперішній час: *ї їсмъ* або *їмъ*, *ты їси* або *тысь ї*, *їнъ їстъ* (є), *мы їсмъ* або *мысмъ*, *вы їсте* або *высте*, *їни сѣтъ*. Звичайно є ще къ *діалектк рѣскомъ* *споєне* *сократительное* *глагола* *їсмъ* съ *союзами*: *ако* (*sic*, *абы*), *же*, *гдє*, *также* съ *нарѣчіємъ* *коли* *й* *коть*. Ось ся *скорочена* *конюгація* *їсмъ* зі *згаданими* *словами*: *абымъ*, *абысь*, *абысмъ*, *абысте*; *жемъ* і т. д.; *колимъ*; *гдємъ*; *котємъ*, *котесь*, *котестъ*, *котесмъ*, *котесте*,

вотсѣтъ. Минувший час: ѿ выкъ (хъ), аа, ао, але ты выкъ і вылъ, хоч авторови звісно, що властивий виговоръ Ѣстныхъ времени тогѡ на Покѣтѡю ѡ под олю ѣстъ вѣвъ, вѣла, вѣло. Такий виговір задержаний і в книжці: Чинъ Іерейскагѡ наставленя. (Почаїв, 1786). Дальша відміна правильна; інтересне зазначення при причастіахъ: сѣщій, а, оє як славенское, а вѣдѣчій, а, оє як русское, між тим як дієприкметникъ будучого часу в: вѣдѣщій, а, оє. Від выкати: минувший час: ѿ выкакъ і выкалъ, впрочім конюгація правильна. Подібно конюгуєть ся дієслово: мати або мѣти (макъ або мѣлъ) ѡ ѡчашателне маюю або мѣаю.

Перша конюгація має дві форми, одну на с, другу на ю; приклади першої: керс, кличс, тагнс, прадс, товкс, а другої: читаю, милаю, кѣлаю, плаю, колю. З ос. оди. теп. ч. має побіч окінчення -е зазначене скобками тѣ (кере(тѣ)), а таж особа мн. кінчить ся на тверде тѣ (керсѣтъ). Мнн. ч.: ѿ бравѣ (лъ) або бравемѣ, бравесѣ, бралисмѡ, від тагнс: ѿ тагнсѣвъ (тагѣ) зглядно тагнсѣемѣ чи тагем', але від товкс — ѿ товкѣ або товкемѣ. Часи наводять після вище згаданого множества їх. Приказовий спосіб в: кери (керѣ), керѣмѣ (кермѡ), керѣтъ (кертѣ) або керже (керже), керѣмже, керѣтже, най кере, най керсѣтъ. Побіч прадѡ — прадѣ, побіч коли, колѣмѣ, колѣтъ — колѣ, колѣмѡ, колѣтъ. Дієприкметникъ теп. ч. кінчить ся на чій -а -оє і -щій -а -оє (керсчій (щій) -а -оє). В Могильницького існує страдальний дієприкметникъ теп. ч.: беремый -а, -оє, кличемый, тагнемый, прадѣмый, товчемый, читаемый, милаемый, плаемый, колемый. Від першого взірця відступають у дечім: прс, трс, дрс; мнн. час: дерѣ, ла, ло; приказовий спосіб: дри; дієменник — дерти; дієприкметникъ теп. ч. діяльний — дремый, а страдальний: дертый. На взір прикладу: кличс відмінюють ся дієслова на кс, чс, жс, шс, цс, при чім у минувшім часі переходить ч на к (сччс — счкакѣ), ч на т (допчс — доптѣкѣ), ж на з (вжжс — вжзѣкѣ), ш на с (тшшс — тшсѣкѣ), ш на х (врьшс — врьхѣкѣ), а ци разтворемоє на с и ч на т. З дієслів на чс відмічує хсчс; мнн. ч. хотѣкѣ (хтѣкѣ), хтѣли, а дієменник — хотѣти (хтѣти). Глоджс має 2 ос. глоджинѣ, а мнн. ч. глодакѣ. Після тагнс відмінюють ся дієслова на нс, а відступають від того взірця отсі: ванс (вакѣ), жнс, ганс, горнс, канс (какѣ), мнс, пнс (пакѣ) і стогнс. Як прадс, відмінюють ся дієслова на кс, вс, дс, зс, сс і тс. Дієслова на вс, зс, сс задержують у минувшім недоконанім часі корінні букви: в, з і с: грѣвѣ (лъ), скѣвѣ, нѣсѣ (лъ) і вѣзѣ (лъ).

Метъ, плетъ, ростъ мають у мин. часі: **мелъ, плелъ, рослъ**. Від вірця відступають: **ждъ, рѣдъ, зѣдъ (зовѣдъ)** і **сѣдъ** у таких видах, як **ждати, ждавъ, ждѣмъ**. Приходить і звисний уже дѣсприкметник: **рѣмый, зѣмый**. Дѣслова на **гъ, къ**, що відмінюють ся після **товкъ**, переміняють в 2 ос. теп. ч. **г** на **ж**, **к** на **ч** та кінчать дѣіменник на **чи**: **стригъ, стрижишъ, стричи (стригомый)**; **пекъ, печишъ, печи (печимый)**, але **стергъ** — **стеречи**.

Друга форма має пять вірців. Після першого з них читаю відмінюють ся дѣслова на **лю** і **лю** (**вѣртяю, мѣртяю**), але дѣслова **даю, пѣцаю** треба відрізняти від: **дамъ, пѣщѣ**. **Пѣцаю** має в 2 ос. мин. тепер. ч. **пѣцаете (пѣщате)**, в 3 ос. **пѣцають (пѣскають)**; в мин. ч. **пѣщали**, в приказ. спос. **пѣщай (пѣскай)**, а в дѣіменнику — **пѣскати (пѣщати)**. Деякі дѣслова на **-лю**, як **каю, краю, тая**, прибирають у мин. часі **-а**: **каавъ са**. На відворот деяка деяких дѣіслів на **лю** скорочуєть ся опущеннем **а** й тоді таке дѣісло відмінюєть ся, як взорець на **-ю** з попереднім співзвукон: **клепаю** — **клепю**. Дѣслова на **-наю** (**кланяю**) задержують **а** скрізь там, де в вірці находить ся **а**. Від вірця **миляю** відступають дѣслова: **дѣю, жѣю, кѣю, пѣю, трѣю, тѣю, цѣю**, (отже двоскладові), що відмінюють ся після **снѣю**: **снѣишъ, снѣиць (снѣиваць), снѣи, снѣити, снѣимый, снѣитый**. Трохи відмінно від **вѣклѣю** відмінюють ся двоскладові дѣслова: **дѣкю, смѣкю (са), вѣкю**, бо мають у минувшій часі і дѣіменнику **а**: **вѣкавъ, вѣкати**. Від **лѣю** в мин. ч. **лавъ, дѣімен. лати**. Після **паю** конюгують ся дѣслова на **-ню**, **-ю** і **-юю**, при чім **и, ы** й **ю** **непрѣмѣннѣ** **злѣхѣють**. Ту й звертає увагу, що много глаголок **вѣконченѣ** **тогѣ** **съ** **болше** **ѣкъ** **съ** **двоухъ** **слоговъ** **сложныхъ** **мають** **(,)** **въ** **времѣни** **Прѣшѣ**: **властиво(ѣ)** **дѣ** **лѣ** **лѣ** **к** **т** **о** **в** **и** **р** **ѣ** **с** **к** **о** **м** **ѣ** **п** **р** **о** **и** **з** **н** **о** **ш** **е** **н** **е**, **ѣ** **н** **ѣ** **к** **к** **о** **т** **о** **р** **ы** **хъ** **п** **и** **с** **а** **т** **е** **л** **е** **й** **н** **а** **в** **ѣ** **т** **ъ** **въ** **к** **н** **и** **г** **и** **п** **е** **р** **е** **н** **ѣ** **с** **е** **н** **н** **о** **ѣ**. Воно дѣіть ся подобно, як у польській мові, що **а** **перѣдъ** **о** **чрѣзъ** **ѣ** **ѣ** **магчѣса** (**малюю, мальовалъ, мальовали, мальовати, мальованный**). За вірцем **колю** ідуть дѣслова на **-ю** з попереднім співзвукон (**корю**), одначе в дѣіслові **мелю** виступає також **о** замісць **ѣ**: **молокъ, молоти**. **Карю, ешъ** має мин. ч. **каравъ**. **Бю, пю** відмінюють ся як **бю**: **бѣишъ, бѣе, бѣемо, бѣете, бѣють, бѣиць, бѣи, бѣимый**, при чім **выговоръ** **бѣе, бѣе, пѣе** **ѣ** **п** **о** **в** **ѣ** **к** **д** **а** **ѣ** **п** **о** **л** **с** **к** **о** **м** **ѣ** **б** **і** **е**, **в** **і** **е**, **р** **і** **е**, але не двосложнымъ **біе, віе, віе, ріе**. Від **шлю** в мин. ч. **славъ**, але приказ. спос. **шлѣмъ**. Дѣслова: **дыкю, скѣю, капю, клепаю** і т. д. в скороченнем дѣіслів: **дыкаю, скѣаю, капаю, клепаю** і в теперішній часі **звѣчаемъ** **дѣ** **л** **ѣ** **к** **т** **а** **р** **ѣ** **с** **к** **о** **г** **а** **п** **р** **і** **й** **м** **ѣ** **т** **ъ**; **жаплешъ, капалешъ**.

Для неповних або dokonаних дієслів взорець: *вернѣ*, 3 ос. мн. *вернѣтъ*, мн. ч. *ѣ вернѣкѣ* (лѣ) або *вернѣкѣмъ*, приказовий спосіб: *верни* й *верниже*, а дієприкметники страдального роду: *вернемый* і *верниый*. Дієслова: *здоухнѣ*, *клякнѣ*, *сагнѣ*, *трѣкнѣ* мають мн. час: *здоухъ*, *клякъ*, *трѣкъ*, *сагъ*; *возмѣ*, *взавѣ*, *возми* (возъ), *взати*; *втѣкнѣ*, *втѣккѣ*, *втѣчѣ*, *втѣкнѣти* (втѣчи); *почнѣ*, *почавѣ*, *почати*; *скѣнѣ*, *скѣкѣ*, *скѣнѣ*, *скѣсти*. В дечім відступують від взірця: *падѣ* і *садѣ*; *садѣ*, *сѣкѣ*, *садѣ*, *сѣсти*; *падѣ* (впадѣ), *пакѣ*, *падѣ*, *пад'мѣ*, *пад'тѣ*, *пасти*. *Имѣ* відмінюєть ся ось як: *ймѣшъ*, *ймѣтъ*, м. ч. *ймѣ*, приказ. сп. *йми*, *ймѣмъ*, а дієменник — *йти*. *Лажѣ* має мн. час: *лаглѣ* (лѣгкѣ), приказ. сп. *лазь*, *лаз'мѣ*, *лазьтѣ*, дієменник — *лѣчи*. Від *вержѣ* (гѣ) в мн. ч. *верглѣ*, приказ. сп. *верзь*, *верз'мѣ*, *верз'тѣ*, дієм. *верѣчи*. Відміна дієслів: *рѣкѣ*, *станѣ*, *кморѣ* правильна.

Друга конюгація має шість взірців в двох формах по три для обох: *точѣ*, *сѣджѣ*, *чищѣ*, *дою*, *роблю*, *хвалю*. Відмінюєть *точѣ* ось як: *точѣ*, *точишъ*, *точитѣ*, *точимѣ*, *точитѣ*, *точатѣ*. Так само відмінюють ся усі прочі взірці. В минувшім часі: *ѣ сѣднѣ*, *ймѣ сѣднѣ* і *сѣднѣмъ*. Приказові способи мають подвійні види: *точи* (*точѣ*), *точѣмъ* (*точмѣ*), *точѣтъ* (*точтѣ*), а крім того: *точиже* (*точже*), *точѣмже* (*точмѣже*), *точѣтже* (*точтѣже*). Побіч: *сѣди*, *сѣдѣмъ* і *сѣдиже* в форм: *сѣдѣ*, *сѣдѣтѣ*, *сѣдѣтъ*, *сѣдѣже*, *сѣдѣмѣже*, *сѣдѣтѣже*; побіч *чисти*, *чистѣмъ* — *чистѣ*, *чистмѣ*, *чистѣже*, *чистѣмѣже*, *чист(т)ѣже*; від *донти* — *дѣй*, *дѣѣмъ* (*доймѣ*), *дѣѣтъ* (*дойтѣ*) — очевидно замість на других формах, що звучать у народній мові: *діймо*, *дійте*, поставлено ту через неухвагу звідки на перших формах; побіч *рѣби*, *рѣѣмъ* і *рѣбиже* в: *рѣкѣ*, *рѣемѣ*, *рѣѣтѣ* й *рѣѣже*; вкінці побіч *хвали*, *хвалѣмъ* і *хвалѣтѣ* — *хвалѣ*, *хвал'мѣ*, *хвал'тѣ* та *хвал'же*. І в сій конюгації в страдальний дієприкметник теп. часу: *точимый*, *а*, *оѣ*; *сѣдимый*, *чистимый*, *донмый*, *рѣбимый*, *хвалимый*.

Перша форма кінчить ся на -ѣ, друга на -ю. Як *точѣ*, відмінюють ся дієслова на: -жѣ, -чѣ, -шѣ. Є й виїмки: *мажѣ*, *мазишъ*, *мазитѣ*, *мазатѣ*, *мазиѣ*, приказ. спос. *мази*, *мазѣмъ*, дієм. *мазити*; *ѣѣжѣ* — дієм. *ѣѣжати*, мн. ч. *ѣѣжавѣ*. За *мажѣ* йдуть: *коджѣ*, *гжѣ* (са), *кажѣ* (psuіe), *лажѣ*, *морожѣ*, *ражѣ*, *слѣжѣ*, а після *ѣѣжѣ* — *дѣржѣ* й *лѣжѣ*. З дієслів, окінченнах на -чѣ, одні кінчать ся в минувшім часі на -лѣкѣ, а в дієменнику на -лѣти, як *брѣнчѣ*, *брѣнчавѣ*, *брѣнчати*, другі перемінюють ч на т, як *трѣчѣ*, *трѣтишъ*, *трѣтникѣ*, але *трѣченый*, треті прибирають в минувшім часі закінченне -ѣкѣ, а в дієменнику -ѣти, як *вѣрчѣ*, *вѣртѣкѣ*,

вєртѣти. Слышѣ має въ рѣскомъ дїалектѣ время прошедшее (слыхавѣ, аа, ао) ѣ неопредѣленное (слыхати) въ польскомъ токми неопр: slychać ѣ причастїе страд: залога врем: прошедшого slychany. Богацько дїєслів на -шѣ перемінують ш на с і кінчать ся в 3 ое. мн. теп. часу на -атѣ, прим. ношѣ, носишѣ, носатѣ. Від мѣшѣ мнн. час мѣсѣкѣ, від кишѣ — висѣкѣ. Після другого взірця відміняють ся дїєслова на -джѣ, одначе дїєслова вѣджѣ, виджѣ, горджѣ, перджѣ, сѣджѣ ѣ смєрджѣ кінчать ся в мнн. часї на -кѣкѣ (видѣкѣ), а в дїєменнику на -кѣти (видѣти). Дїєслова на -щѣ замінують щ у відмінї на ст (гощѣ, гостишѣ, гостиѣ), незмінно позїстають і кінчать минувшїй час на -акѣ отєї дїєслова: вищѣ, клищѣ, вєрещѣ, пищѣ, трѣщѣ (вищавѣ, вищати). Так само зберігають щ у відмінї: лѣщѣ ѣ нищѣ, але в минувшїм часї і дїєменнику виступає и: лѣщивѣ, лѣщити. Обговоренне першої форми кінчить відміню дїєслова щѣ: щишѣ, щитѣ, щимѣ, щите, щятѣ, щавѣ, щи, щѣкѣ, щати.

Після першого взірця другої форми дою конюґують ся: гною, гою, кнїю і т. д., після рѣкю дїєслова на -єю, вю, мю, пю. Свєрєю і трѣєю мають у минувшїм часї: свєрєкѣкѣ, трѣкѣкѣ, а в дїєменнику: свєрєкѣти, трѣкѣти. Що тикаєть ся дїєслів, окінчених на -єю, вони ѣвчлємѣ дїалекта полскогѣ въ повелителномѣ наклонїнї сокращають ся ѣставленємѣ самогласной и. Такѣ мѣсто: берї, даки, дикѣ >< ѣживано єсть также: берѣ, дакѣ, дикѣ >< Плавю і мовю нїколи ѣ не кінчать ся на и в згаданїм способї, все вѣкѣмѣ мовитє ѣ пише: мовѣ, лѣкѣ. Дїєслова: шѣмю, грѣмю, стрѣмю, як і закінчені на -пю: кипю, сапю, терпю, храпю, чапю мають у минувшїм часї і в дїєменнику к: шѣмѣкѣ, сапѣкѣ, сапѣти, одначе спю має ті форми: спаѣ, спати. Після взірця хвалю відміняють ся дїєслова на -лю, ню, рю, але колю, волю, горю і прю прибирають к в минувшїм часї і дїєменнику: колѣкѣ, колѣти, горѣкѣ, прѣти.

З другої конюґації лишаєть ся їще відміна неповних себто доконаних дїєслів. Взірцї скочѣ та кѣню заступають подвійне закінченне першої особи однини теп. часу, а то на -с і -ю. Відміна сих взірців такаж, як і попереднїх, так званих повних дїєслів, з подвійним приказовим способом (кѣни, кѣниже, кѣнѣ, кѣнѣмѣ, кѣниже, кѣнѣмѣже, кѣнтеже зглядно скочѣ, скочѣмѣ, скочже) і зі страдальним дїєприкметником теперїшнього часу: кѣнѣмый. Після скочѣ відміняють ся дїєслова простые на -чѣ, шѣ і сложеные (перѣскочѣ). Від взірця відступає у дечому трѣчѣ: трѣтѣтѣ (скочатѣ), трѣтѣ, трѣтѣтѣ; вкѣшѣ — вкѣсивѣ, вкѣси (вкѣси), вкѣсѣкѣмѣ, вкѣсити;

в пѣрш виступає ст — пѣстишъ, пѣстивъ, пѣстити. За взірцем кѣпю ідуть так само простые дѣслова (вкрою, вдарю, стрѣлю) і сложеные (дотримаю, вдѣлю, перемѣню). В дѣсловах на -лю у приказовім способі вимовляєть ся буква н мягко: дриль, стрѣль. Бздрю має свою відміну: вздришъ, вздратъ, вздрѣвъ, вздри, вздрѣти.

Неправильні дѣслова. Загальні правила. Формованне дѣсловових видів; зложені дѣслова і дѣвприкметник.

Неправильні дѣслова в двоєкі: личные і неличные. Особові неправильні дѣслова в або повні, якими є: їдѣ, ѣдѣ, ѣмъ, жєнѣ, або неповні (возмѣ, дамъ, пѣдѣ, поѣдѣ, повѣмъ, сѣвамъ). Їдѣ відміняєть ся так: їдѣ, їдєшъ, їдє (тѣ), їдємш, їдєтє, їдєтѣ; мин. час: ї їшовъ або шовъ, мы їшли або шли; иди, ити, дѣвприкметник минувшого часу: шовшій, а дѣвприслівник: шовши. Подібна відміна дѣслова ѣдѣ; мин. час ї ѣхавъ (лъ). Далі ї ѣвъ (лъ); приказ. спос. ѣчъ, ѣчмш, ѣчтє, ѣсти і т. д. Незвісна причина неправильности дѣслова жєнѣ, хіба форма минувшого часу: гнакъ або неможлива форма страдального дѣвприкметника теперішнього часу: жєнємый. Від возмѣ в приказовий спосіб: возми і возь. Дамъ має форми: дамъ, дамтѣ, дамш, дамтє, дамтѣ; приказ. спос. дай, а в ї дѣвприкметникова форма: дамый. Неправильні дѣслова кінчать ся відміною дѣслова повѣмъ, яка є цілком така, як при ѣмъ, натїть повѣчъ, повѣчмш, повѣчтє. Неособові дѣслова мають тільки три часи: теперішній (мєркнє), минувшій (смєрклєсѣ) і будучий (смєркнєсѣ).

Тому, що кѣпша часть глаголокъ рѣскихъ в прямім і приказовім способах і дѣвименниках обох родів має загальні закінчення, застановлюєть ся тепер Могильницький над формованнем видів при помочи таких окінчень. Окінченнями прямого способу теперішнього часу в однині є: ѣ або ю, шъ, є або тѣ; в множині: мш, тє, тѣ. Що до закінчення третьої особи, є єстѣ посполитѣ въ мовѣ мѣстной, єтѣ зась частше въ книгахъ бѣжжаное, ї въ томъ разѣ писатели спраженїє коринногов славєнскогогв дїалекта на слѣдѣють. Деякі дѣслова на -лю, -лю, що мають у 2 ос. -шъ, викидають є ї кінчать ся у третій особі на -тѣ. Мовитѣ н. пр. рѣсникъ: триматѣ, кланятѣ, поганятѣ мѣсто тримає, кланяє, поганяє. Що більше тѣ єстѣ въ просторѣчїи ї писмахъ рѣскихъ властивымъ окончєнємъ трєтї: лица второгов спраженїѣ. Знакомъ тымъ дїалектѣ рѣскїй сѣ славєнскимъ сѣ сѣходитѣ

а Ѡ полскогѡ сѣщестѣ: различаетса, бо по украински ѣ церковно-славянськи в мовитѣ, по польськи mowi. Уживане часом окінченне мѣ в 1 ос. мн. (вѣлимѣ) ѣсть также свойствомъ діалекта славенскогѡ. З дальшихъ выводівъ Могильницького интересне підчеркненне, що двіименникъ кончитса вѣ рѣскомѣ діалектѣ на самогласнѣ и. Снмъ окінченнямъ сходить ся наша мова з церковно-славянською і чеською, а рѣзнять ся від великоруської і польської (хвалити, црел. хвалити, чеське chwaliti, велр. хвалить, польсь. chwalić).

Могильницький полемізує з авторами славянських грамастик, які творили минувший час від двіименника, виказуючи, що тимъ робомъ произведење времєне граматическое противилобьса произведењу времєнѣ логическомѣ то єсть: (нѣ) несогласовалобьса природѣ. Після того вѣстить екскурс, в якимъ вьяснює творенне минувшого часу съ наращеніємъ. Времєа того властиве ѣсть съ времєне несовершеногѡ простогѡ ѣ глагола вспомогателногѡ ѣ смѣ сложеное. Мовачи тєды: ѣ читавемѣ, читаламѣ, читаломѣ, ты читалєсь, читалась, читалось >< то само значить: що вѣ коренемъ славенскомѣ: ѣ читалѣ, аа, ао ѣ смѣ, ты читалѣ, аа, ао ѣ си >< Отожъ сокращєне спраженєа славенскогѡ вѣ рѣскомѣ діалектѣ відбувають ся двоякимъ епособомъ: а) ѡконченіє вспомогателногѡ глагола ѣ смѣ, ѣ си, съ прошедшимъ простимъ вѣ ѣдно сликаєса і такъ повстають форми: читавемѣ, трималамѣ, трималомѣ; або б) се закінченне лучить ся з заіменниками: ѣ, ты, мы, вы. Отже: читавемѣ, ламѣ, ломѣ або ѣмѣ читавѣ, аа, ао; читавєсь, лась, лось або тысь читавѣ, аа, ао; читалисмѡ або мисмѡ читали, читалистє або выстє читали. Третья особа не творить ся тимъ робомъ. А хочъ Гмо триски вѣ Граматицѣ своей мнить поманѣтоє спраженіє вѣ діалектѣ славенскомѣ съ рѣскогѡ ѣзыка походити, Могильницький бачить славенскій діалектѣ быти матерію ѣ жродломъ всѣхъ ѣннихъ діалектовъ і не може на то пристати(,) абы спраженієа діалекта тогѡ дѣлалса навькомъ рѣскогѡ. Вінъ противно думавъ, же навькѣ славенскій захоуалса до днєсь вѣ діалектѣ рѣскомѣ. Такимъ спостереженнями можна пояснити ѣ польскі форми: ja mówilemъ або iamъ mowił.

Вѣ рѣскомѣ діалектѣ всѣ двєслова, що мають значінне ѡчущатєльное, належуть до першої ковоюгації, а то до другої форми. Мають вони тілько отєі часи: тепєрішний, минувший, ѣ то времєа ѡчущатєльное простое (ѣ позѣвакѣ), тожъ съ наращеніємъ (ѣмѣ позѣвакѣ), такі самі два відтѣвки ѣ у давноминувшимъ часі (ѣ вы-

вало й їмъ бывало читовавъ) та будучий. У минувшій часі недоконаній звичайне закінчення -авъ, ала, ало переходить в -овакъ, овала, овало (читовакъ), причім у дієсловах на -оую виступає замість оу — о (милаю — миловакъ).

Дієіменник кінчить ся на -тн, але дієслова на -еѢ, дѢ прибирають до того закінчення іще с: скѢсти, грѣсти, класти. Дієслова пятого взірця першої форми кінчать дієіменник на -чи, а крім того два дієслова: стѣргѢ й вѣргѢ приймають у дієіменнику між р і ч чамозвук є: стѣречи.

В будучій часі замість дієіменника звичайноє їсть такжє ѡпотреклєне времени прошедшого простого, которое съ глаголомъ вспомогательнымъ еѢдѢ >< время еѢдѢщєе несовершенное значить (еѢдѢ плакакъ, еѢдемѢ плакали). Будучий dokonаний час творить ся так, що до прямого способу дієслова в теперішній часі на початкѢ припрагаєса йнна часть мовы (заклчѢ, прикажѢ, доколочѢ).

Закінчення приказового способу -н кладеть ся замість є зглядно тѢ в 3 ос. прямого часу, одначе в дієсловах, закінчених на два самозвуки, и зливаеть ся із попереднім самозвуком у двозвук: ай, оуї, їй, юй, ой. Односкладові дієслова: єю, вю, пю къ рѢскомъ діалектѢ къ наклоненію томъ на двогласнѢ, їкъ то: єїй, вїй, пїй, по правилѢ вышше приведенѢмъ выходатѢ. Причина зась тогѢ їсть похѢжденє глаголовъ тѢхъ ѡ коренныхъ славянскихъ єїю, вїю, пїю >< Звидєн й польскїє форми: biу, piу, wiу. У множинї и переходить в Ѣ й прибирає окінчення мѢ, тѢ. Йзнимаютса нѢкоторыє глаголы на чѢ ѡкохъ' спряженїй, которыхъ повелителное наклоненїє нынѢ карзѢй полскомѢ подобное, як се виходить із відмінн дієслів: клчѢ, скочѢ. Де приказовий спосїб кінчить ся на двозвук, там виступає у множинї закінчення мѢ, тѢ: читаймѢ, читайте. ѢконченїѢ повелителного наклонєнѢ на ѢмѢ, ѢтѢ сѢтъ совѣтственнымъ знакомъ діалекта рѢского Ѣ теперѢ къ сторонахъ(,) де полщина нѢ была звичайна(,) къ просторѢчїи посполитыє. На карб польщины кладе М. такі форми, як: вѣрѢ, несѢ, сѢдѢ, вѣрѢмѢ, вѣрѢтѢ, несѢмѢ, несѢтѢ, сѢдѢмѢ зам. вѣри, неси, сѢди, вѣрѢмѢ, вѣрѢтѢ, несѢмѢ, несѢтѢ, сѢдѢтѢ. Коли додати до приказового способу слівце жѢ, буде се приказовий спосїб съ принѢкою.

Дієприкметник теперішнього часу кінчить ся на -чїй або ѡкразомъ коренного славянск: на цїй (прѢдѢчїй (цїй), а минувшого на шїй (клавшїй). Дієприкметники мають окінчення чи та ши: вѣрѢчи, вѣрѢши. Дієприкметників страдального роду в два: теперіш-

нього часу на мый, ма, оє (о) (даємый, а, о) й мивушого на ный (нъ), на, но (браный). При помочи двох останніх творить ся страдальний рід.

Тим самим робом, що й при першій конюгації, говорить, але вже коротко, про творення часів і способів другої конюгації, зазначаючи, що дієприкметники другого вірця другої форми творять ся так, що перед самозвук *є* кладеть ся ще співзвук *л*. Причини тогш не йнна тьлкъ(,) же согласнѣ тотѣ ѿ тепер' ѿце въ просторѣчїи рѣскомъ, въ дематѣчѣти. Хотя бовемъ пишемъ: кѣпю, люкю, мовю, произносимо ѣднакъ ѡбразомъ славенскимъ: кѣпю, люблю, мовлю >< Тому, що въ рѣскомъ діалектѣ ѡсобливого сослагателнаго (modus coniunctivus)(,) жѣлателнаго (optativus) наклонѣня нема, замѣсть них уживають ся прямого способу съ приложенемъ союзовъ: гдыкы, ѣслѣны, дабы, абы ><

При кінці науки про дієслова виправдуть ся ось як автор: Чѣючи недостаточность трѣда сего въ произведенію наклонѣній ѿ составленію ѿхъ временъ, таковѣ словы первоначалнаго ѿвтора Граматики славенской Ѣмотрискогш ѡправдаю. „Ѣще ѿ многогш ѿскѣса (сѣтъ ѣгш слова) въ славенскомъ ѡзычѣ ѿ свойствъ ѣгш въѣдомость тѣшателки временъ дѣло быти видѣхомъ: по силѣ ѡбаче нашегш поисканіѣ сѣхою стопою ѿ намъ толикш нѣжданѣ вещь прѣйти недостоѣше“.

Науку про дієслова кінчить параграф 112: Ѣ глаголахъ сложенныхъ обохъ деклїнацій і три дальші Ѣ причастїи. Дієслова діалекта рѣскогш ѡбразомъ діалекта славенскогш чрезъ совокѣплѣнѣ йннымъ частемъ мовы розмантоѣ значѣнѣ приєряють. Лучать ся звичайно дієслова з отсѣми частямп мови: имен-ем, предлог-ом, союз ом і нарѣчїе-м. Щоби пізнати наслідок такого зложення, треба мати на оці рїзницю межѣ недоконаними ѿ доконаними дієсловами, ѡднократними ѿ ѡбчациателными, а дальше силѣ доданои части мовы. Применники: въ, къ, до, за, пере >< по, съ, ѡ, разъ ><, додані до теперїшнього часу недоконаних дієслів, перемїнують його в будущий час і доконане дієслово: кѣрѣ — выкѣрѣ, докѣрѣ, закѣрѣ. Одначе ті самі применники при дієсловах зі значїнѣм і формою або тїлько значїнѣм ѡбчациателныхъ дієслів не перемїнують теперїшнього часу: ношѣ — доношѣ, выношѣ, заношѣ, ѡношѣ, сношѣ. Ті самі применники при дієсловах съ натѣры совершѣнныхъ (неполныхъ) по силѣ своѣгш значѣнѣ виражають спосіб дїйства без перемїни часу: кѣпю — вы-

кѣню, докѣню, закѣню. Ту й примічує, що глаголь знаю съ предлогами *кы, до, по, ><* споеный, въ діалектѣ рѣскомъ двомає значенє мѣе. Коли гласоѡдареніє демате на ѡстатнѣ самогласнѣ ю падає, тогда значитъ время настоящее. Мовачи теды: *кызнаю, дознаю*, то самѡ їсть, що въ пол'скомъ: *wuznaie, doznaie*. Коли зась гласоѡдареніє на самогласнѣ предлога або на ѡстатномъ демате а продолжается, тогда время вѣдѣщое знаменє. *Н. п. дознаю, признаю, кызнаю*, ѡповѣдає пол'скомъ: *doznam, przyznam, wuznam*. Є й деякі зложені дѣслова, що без примѣнника не мають у нашій мові ніякого значіння. Огже такі дѣслова берутъ свое значінне від примѣнника: *завикаю, обвикаю, перєвикаю*.

Дѣеприкетникъ чи причастіє їсть часть мовы скланяема свойства й мене й глагола маюча. З іменем має дѣеприкетникъ спільні роди: муж., жін. і сер., відмінки та числа, з дѣсловом часи: теперішній і минувший і залози: діяльний і страдальный. Що до закінчення дѣеприкетника в тепер. часі діяльного роду, воно на чій, ча, чоє въ діалектѣ рѣскомъ посполитшоє їсть нежели славенское ѡконченє на цій, ца, чоє, въ нѣкоторыхъ тылко писмаухъ рѣскихъ ѡуживаное. О страдальныхъ дѣеприкетникахъ взагалі треба зважати, що таковыє особливє причастіа времени настоящего глаголомъ діалекта славенского властивые, частше въ писемныхъ рѣскихъ сочиненіяхъ, нежели въ просторѣчій ѡуживаные бывають. Відміняють ся дѣеприкетники якъ прикетники.

Невідмінні части мови.

Кілька параграфів присвятив Мог. невідмінним частям мови, з яких перше нарѣчїє їсть часть мовы нескланяема, неюже околичность (ѡбстоятелство) рѣчи ако дѣланіа їкокого докладнїше означуємо (блискѡ лежитъ). Одвїтно значінню ділять ся прислівники на а) нарѣчїа времени настоящего (нынѣ, заразъ), прошедшого (уже, давно), вѣдѣщого (завтра), непевного (докижъ, коли) та непрестанного (все, николи); б) мѣсца: на вопросъ где? (верхомъ, тѣтки), вѣдкїй? (вѣдтый), поки? (дотый), їкъ далеко (далѣй); в) способ: мыслена (вѣрнѣ), мовлена (гладкѡ, гарастъ), дѣлана (наркома), многости (годѣ, цималѡ, загаломъ), движенѡ (вѣтки, вноги, пѣшки), примѣсѣ (конче, нѣже), ѡравненѡ (блишше, гѣрше), ѡвѣренѡ (лише, прецѣ), переченѡ (вынаймнѣй), ѡказанѡ (нитакъ), заключенѡ (венцѣ, затымъ), вонтпенѡ (видишь (podobno), може); г) числителные

(подвійні) і д) вопрошенія (хто, чомъ). Дальше в екскурсе про прислівник пакъ: Нарѣчїе пакъ въ писмахъ рѣскихъ, ѿ посполитой мовѣ звичайное, їсть также знакъ діалекта рѣскогъ(,) котрымса онъ ѿ російскогъ различає. Російское нарѣчїе какъ въ рѣскомъ діалектѣ не звичайное. Поманїстоє нарѣчїе пакъ въ Статѣтк вѣл: Кнаж: Литовскогъ(,) въ писмѣ С. перикода Доктора Скорини, азатымъ на вѣлоу рѣси, въ діалектѣ чѣскомъ, сербскомъ ѿ въ просторѣчїи межи Рѣси-нами ѿ писма Карпадскихъ горъ, въ червоноу Рѣси, на Подолоу ѿ Оукраинѣ, а затымъ въ цѣлоу Малоу рѣси посполито. Що до прислівників качества, які походять від прикметників, вони въ вѣлоу рѣскомъ нарѣчїи на є, а въ малорѣскомъ на ѣ виходить звичайно (добрѣ, конечнѣ, краснѣ, марнѣ), а влишше къ полскомъ в такі форми, як: добре, конечне.

Предлогъ в часть мови, що виражає при ѿ мени розмантє тогъ припадки, при глаголѣ розмантый спосокъ дѣланїа. В першїм разї ділимо їх по ѿхъ силѣ, в другїм по ѿхъ положенїю. По силѣ можуть бути применники: а) движенїа (въ, къ, до), б) блискости (при, блиску), в) времени (черезъ), г) мѣста (надъ, середъ), д) совокупленїа (съ, зъ), е) причины (про, для), ж) сказана (ѿ) і з) початкѣ (изъ, ѿ). При дѣсловахъ знову стоять применники або сочинителнѣ та сложнѣ, або тїлько сложнѣ. Під першим терміномъ треба розумїти такий випадок, коли применникъ також деінде може сам стояти, під другимъ складовї частинї зложенихъ дѣслів (вы, возъ, нызъ, разъ, пере, про), які значїння корїннихъ дѣслівъ перемїнюють зовсїмъ.

Союзъ лучить инші части мови къ лѣпшомъ разсмѣкнїю і має розмантѣ силѣ ѿ положенїе. Для вираженнїа сили служать злучники: соединителные (и, гды), раздѣлителные (або, ани), ѿсловные (карѣниковые) (ѣсли, гдыбы), винословные (причинѣ ѿказвючїе) (акоже, алатогъ), противоположенные (но, їднакъ) і носителные (ѿ такъ, слѣдователно). По положенїи ділять ся злучники на: предидвючїе (поневажъ) і послѣдвючїе (теды, їднакъ).

Часть мовы(,) неюже силнѣйшое порѣшене дѣши (страсть) выражаємъ, називаєть ся междометїе, в якомъ треба уважати на силѣ ѿ положенїе. З огляду на силу можуть означати оклицы: радость, смѣтокъ, ѿдивленїе, призрѣнїе (взгарадъ), смѣхъ, закъ, желанїе, ѿзыванє, вожнѣ і погроза. По ѿсхожденїю ділять ся на: свойственные, що сами собою стоать (ахъ, га, ба) і заимствованные, що походять від иншихъ частей мови (вѣда, горе, жал'са Бжї!).

Третя частина граматики: правопись.

Найкоротша Часть третя вчить ѿ ордографіи або правописаніи себто про се, як поєдинчіє писмена, слоги и цѣлыє слова правописати. В писанню самозвуків треба заховати ріжницю між є й ї, і, и, ы і ѣ, о й ѡ, ѡу й ѡ, ж і ѡ. В середині і на кінці слів стоїть є, а ї на початку в словах: їстѣ, їстѣтко, їденѣ і тоді відповідає польському ie та вѣ сер(є)динѣ для различїа відмінків однини та множини їдиакгоу произношенїа: тотѣ старецѣ, але тыхѣ старецѣ. І пишеть ся в чужих виразах (Іваннѣ) і перед складами, що зачинають ся від м'якого чи тьонкого співзвучка (тѣжкїи). И стоїть на початку слів, в середині, на кінці по співзвучках г, к, х, ж або творить з другим самозвуком двозвук і стоїть там, де ани і ани ы ани ѣ писати не годитсѣ. Ніколи не можна класти ы на початку, але в середині, на кінці прикметників і дієприкметників, закінчених в 1 відм. однини муж. р. на ыи, також у деяких відмінках іменників і заіменників, то для вираженїа властивогоу произношенїа (той воды), то ѿобразомѣ славенскогѡ діалекта для различїа падежїи, отже в 1 відм. мн. тоты конны, 4 відм. конны, їкѣ то Мелетїи различїє. Партїю про писаннє ы кінчить приміткою, що свѣдомыи діалекта славенскогѡ(,) рѣскогѡ и пол'скогѡ признати мѣстѣмѣ анологїю всполногѡ рѣскомѣ сѣ славенскимѣ діалектомѣ и ѣи, и полскогѡ у. Но всѣхѣ правѣ реченїахѣ тѣмѣ(,) де вѣ рѣскомѣ и(,) вѣ пол'скомѣ і, а де вѣ рѣскомѣ ы(,) полскоє у писатисѣ звычайо. Крім дієслів: ѣмѣ, ѣдѣ пишеть ся ще ѣ в середині і на кінці слів. Тільки в чужих словах стоїть v: Гвнѡдѣ.

О кладеть ся на початкѣ простыхѣ рѣскихѣ реченїи (орелѣ), в середині і на кінці слів, а ѡ стоїть на початку іменників, дієслів і прислівників, зложених з ѡ, ѡвѣ, (ѡдѣваю), в середині для розности відмінків однини та множини (той воды, тоты воды), на кінці прислівників і 2 відм. одн. муж. роду (холоднѡ, докрогѡ), на кінці 1 ос. тепер. часу (носимѡ) та в деяких чужих словах (Өлѡрѣ). Оу та ѡ треба писати на початку, ж і ж в середині і на кінці слів. Але в однім слові жзыкѣ(,) коли значить членѣ тѣл(,) ж на початкѣ стоить. При писанню співзвуків треба зберегти ріжницю межї з і с, з і з, ѣ і ѣ, а далі межї зложеними сч і щ, ф і ф, пс і пс, кс і кс. Не подає численних і довгих правил правописи тому, що наѣки прикритогѡ ѡживленїа писменѣ тѣлѡ ѡбґажнымѣ читанемѣ писмѣ достѣпити можна. Для тогоу мѣстѡм привєденїа многїхѣ прикладѡвѣ звыває оучащїхсѣ до пѣлногѡ читанїа.

По правилах, де писати великі букви, йде замітка, що слогн такъ сѧ пишѧтъ, їакъ сѧ слагаютъ. Що тикаеть ся цілих слів, кожде слово пишеть ся осібно, як і приіменник, доданий до іменника, (з вїімкою прислівників: ккѧпк, вдома); нѧ лучить ся з усїми частями мови, коли Ѡрицанїє (negationem) одного тїлько слова, не цілого предложенїѧ значить, і коли слово, з яким зливаеть ся нѧ, не має без нього значіння (ненравистъ, невкста). Коли сѧ стоїть по дїєсловї, все лучить ся з ним (сѧсѧсѧ).

Четверта й остання часть граматики: складня.

Кінчить граматку Часть четверта ѡ синтази ако ѡ Сочиненїи, як називаеть ся наѧка выразенѧ поєдинчѧх частей мовы вѧ певномъ порядкѧ й звязкѧ. Згаданий порядок і звязъ полягає на логическомъ сѧодствѧ акѡ гармонїи мысли нашихъ сѧ частями мовы й на особливомъ свойствѧ їзика. З того виходить, що складня має общїє правила, спїльні воїм мовам, й осокеныє, властивї кождїй мовї. Граматицї рїдня сестра льогїка. В льогїцї має мысль три части: рѧчь, свойство та признанє або переченє. На означеннє рїчи в термін подлежащєє, а прикмети сказѧемое. Вираз, який означає схожість або несхожість рїчи з прикметою, зоветь ся союзъ, признанє ако переченє сѧодства сказѧемого сѧ подлежащимъ зовєсѧ сѧдѧ. Суд, виражений словами, се — предложенїє. Речення бувають: оутвердительные, Ѡрицательные, простые, сложенные, ѡсловные та вопросительные.

Складня розпадаеть ся на сочиненє согласованїѧ (zgodny), прѧкленїѧ (rzadu) і разположенїѧ (szyku). Що до згоди частей мови зі собою — заїменники, прикметники й дїєприкметники згоджують ся зі своїм іменником в родї, числї і відмінку, але для зазначення старшинства або почести говорять ся: **Вы**(,) пане староста. **Васъ**(,) татѧ(,) шаню. Скорочений З відм. ми, ти, си мѧсто мой, твой, сѧой стоати зыкли (Она ми мати). Прикметник або дїєприкметник, належний до більшого числа іменників в однинї, стоїть у множинї або годить ся з попереджающим його іменником: **Покожные** графѧ й сестра; **порядокъ**(,) праца й терпеливость **каждомѧ** пожиточна. Заїменник, прикметник і дїєприкметник при двох іменниках, загальним і імени власним, задержує рїд і число загального: **Давное** мѧсто **Перемышль**; **Главна** рѧка **Гань**. Прикметник, що заступає мѧсце сѧществительныхъ, в середнього роду: чи го лихо принесло; намъ тото дивно.

Дієслово, що відносить ся до більше підметів, стоїть часом в одинні, а часом у множині: **минѣла весна ѿ лѣто: село ѿ дворѣ выгорѣли.** Межи підметами розмаїтих осіб і родів має попереджуюче дієслово першенство особи ѿ роду, наступаюче першенство особи: **Тѣ бывѣ мой братѣ ѿ твоя сестра; ѿ ѿ ты(,) братѣ(,) ходилисмы до школы.** Коли підмет не в означеннї, дієслово стоїть у середнїм роді: **тогда тѣ не бывало; копа лѣтъ минѣло.** Так само по неозначених прислівниках: **немало же было нещасливыхъ на свѣтѣ? Половина ихъ пропало.**

Числівники: **ѣденѣ, два, три, четири** годять ся з іменником у роді, числі і відмінку, одначе їсть звичай вѣ діалектѣ рѣскомѣ **средные числит:** **двое, троє, четверо** лучши без ріжниці роду з 2 відм.: **четверо хлѣба.** 2 відм. вимагають по собі також числівники: **пять, шесть** і т. д.

Другий рід складнї правленїе граматическое залежить на розмаїтости падеже ѿ наклоненя, якого вимагає одна часть мови від другої. Мог. переходить поодинокі відмінки, на які питання явий з них відповідає. Іменники ѿ прикметники, що означають: **собране лео часть, достатокѣ, нѣждѣ, желане** вимагають по собі 2 відм. (**годенѣ похвалы**). Місце 2 відм. заступає частку **также** образомъ славенского языка **дательный: конецъ то ѿ справы і конецъ то ѿ справѣ.** Іменник або прикметник, доданий до другого для його доповнення, зі значінням: **начина, кликости, милости** або **способѣ,** яким що дієть ся, кладеть ся у 6 відм. (**оране паѣгомѣ**); так само маєть ся справа також із вищим і найвищим степенем прикметників: **старшій трема лѣтами, найповабнѣйшій красотою.**

Дієслова: **їсть, бываю, стаюся** звичайно стоять із двома першими відмінками: **ѿ їсмѣ Богѣ твоемъ, Наши хлѣпы не все (сѣтъ) дѣрнѣи люде,** хоч часто присудок переходить в 6 відм.: **стаюся лѣпшимѣ.** Як дієслово **їсмѣ** означає посїданне, приймає 2 відм.: **Будѣ доброй мысли.** Дальше вимагають по собі 2 відм. дієслова, якими хочемо виразити **часть(,) потреба,** **лео** що **несполна кыти** (принесли дровѣ), глаголы **средные(,) возвратные, ѿко тежѣ ѿ йныя** **возвратного значеня** **способные** (**Боюся Бога,** хоч при деяких стоїть і 3 відм. **хочемиса пити**), дієслова, що означають: **встыдѣ, досѣдчене, выречениса, желане, надѣю, окоронѣ, опѣщене, послѣхѣ.** Вкінці **заперечене дієство** вимагає також 2 відм. по собі. Дієслова, що означають: **латокѣ, взгардѣ, завистѣ, помочѣ, прѣкачене, прирекнане і сѣжѣ,** стоять з 3 відмінком. Як що дієслово вимагає по собі доповнення на питання

кого? що? се доповненне стоїть в 4 відм. В тім самім відмінку стоїть іменник по дієсловах, которимъ спрагаютьсѧ числителные обл, їденѧ, два, три, чѣтыри на вопросѣ якѧ далеко, сила(,) многѧ? (ходитѣ чѣтыри недѣлкѣ) і які означають фізическое порѣшенє, працѣ, старанє, любокѣ, славѣ, чѣстѣ, дѣятѣльность. (Поймѣю Граматикѣ). З огляду, що в животных іменниках 4 відм. рївняеться 2 відм., дав Мог. отсю примїтку: Коли ѡ животныхъ мѣжескогоу рода їсть мова, то своїствомъ діалекта славенскогоу также ѡ вѣ діалектѣ рускомѣ родителенѣ не различаетсѧ ѡ винителногоу. Звычай тотѣ такѣ їсть славенской мовѣ властивымѣ, же животные мѣжескіє особеногоу винителногоу не мають. Мокимѣ тѣды. Н. п. на вопросѣ когѣ що? любї братѣ ѡ сестрѣ. Продаѣ конѣ ѡ коровѣ. Познѣйшіи писатели для различїя падеже родителногоу ѡ винителногоу родителны на ѡ а винитѣ: на о кончитѣ звыкли. Друга особа, що має повелителное, вопросителное, желателное або молителное значїнне, лучить ся із пятим відмінком: Дай Божѣ щастѣ! Вимагають 6 відм. по собі дієслова, які означають: причинѣ, способѣ, порѣшенїя прирѣженїє ѡ рѣкодѣланїє, ходѣ съ мѣсца на мѣсцѣ на вопросѣ кѣдїи, время, свойство, далї среднїє (жїю хлѣкомѣ ѡ водою), страдателные (звытаство нашими войсками ѡнесено), возвратные (не хвалїса докрими дѣлами) і взаимные (Дѣжавсѧ съ Петромѣ). Сердѣсѣ, гнѣваюсѣ стоятѣ в 4 і 6 відм.; в 4 відм., як присудок відповїдає на питаннє на кого: сердїсѣ на сестрѣ, але гнѣваюсѣ з ким вимагає 6 відм. Дїєслова среднїє часомѣ съ їменитѣ: а часомѣ творїтѣ: стоятѣ: Стою цѣлый дѣнь. Її вижѣ моими очима або на мои очї. Дїєслова среднїє, зложенї з прїменниками, мають часто характер дїяльных: заспѣѣ очї.

Неособовї дієслова стоятѣ або самостїйно (вїсїсло) або вимагають по собі дїєїменника (трѣка сѣсти). Такуж силу має їсть: каша (рѣчь) їсть розказовати, а наша слѣхати. По неособових: снїлосѣ, вїдѣлосѣ наступає 3 відм. (снїломїсѣ). Дїєпрїкметники лучать ся з тими відмінками, що їх дієслова.

Що тїкаеть ся складнї прислївникїв, прислївникї, які походять від прїкметникїв, мають їх характер; прислївникї, які означають: достатокѣ, многость, нищѣтѣ, стоятѣ в 2 відм. (многѣ крикѣ, мало хѣсна), а прислївникї о вѣдѣчї прїменникїв лучать ся в 2 відм., як: вїско, протївѣ і т. д., хоч прислївникї зі значїннєм протївѣ незгоды стоятѣ також із 3 відм. (Протївѣ намѣ вышокѣ); так само на питаннє коли? (трѣтогоу днѣ). На питаннє

кѣди? кладеть ся 6 відм., а по чрѣзъ 4 відм. (Чрѣзъ ѡукраинѣ до черногѡ моря). До прислівників зачислює і ни ни, якому велить лучити ся з 1 і 2 відмінками. 2 відм. вимагають по собі також прислівники в вищій і найвищій степені (блишше домѣ).

3 приіменників жадають 2 відм.: безъ, дла, до, за, съ, ѡ, кромѣ, мимо, передъ (передъ носа мѣ взакъ); 3 відм.: къ, ко, къ, по; 4 відм.: къ (къкъ къ рѣкъ), за (в 1 відм. стоить у реченню: не за панъ братъ съ нами), межн, надъ, на (на вѡвка помѣвка), по (по шю къ довгахъ), поза, подъ, понадъ, передъ; з 5 відм.: ѡ (ѡ слѣпото наша); з 6 відм.: за, надъ, подъ (хто подъ кимъ їмѣ копає, то самъ къ ню падає), передъ, съ; і 7 відм.: къ (чи ї къ лѣск народнеса, чи ї къ поли выхокавса), а на питаннє де?: на, дальше: по, при. Деякі приіменники, як: къ, за, по, подъ, при, передъ, съ лучать ся з двома й трьома відмінками.

Що до злучників, союзы спраженїа, раздѣленїа спраглють ѡ раздѣляють однакові відмінки та способи (а ни що ксти, а ни що пити), а злучники: абы, гдыбы, жыкы стоять усе з дѣсловом минувшого часу, хоч у дійсности означають теперішній або будучий час: гдыбысь знавѣ, абысь паматавѣ. Оклякы лучать ся загалом з 5 відм. Як мова про третю особу ѡ дорозумиваеть ся їсть, стоить по окляку 1 відм.: о що панъ то панъ, ахъ человекъ то!

Третій роздѣл складнї розположенїє залежитъ на добромъ порядкѣ(,) їковимъ слова їдны по дрѣгихъ настѣпють. Підставою сього порядку в передусїм льогїка, потїм свойство мзыка ѡ народовый звичай. Хто правомыслитъ(,) въ тогѡ мѡвк ладъ ѡ порядокъ панѣ. Шоса ткнетъ свойства їзыка ѡ звичаю народногѡ, то діалектъ рѣскїй сходитса къ розположенїи съ їнними братными діалектами славенскими. Найболше зась зелижаєса къ полскому ѡ чєскому їзыку. Нема цѣлкомъ къ нашомъ діалектѣ тон неволѣ розположенїа(,) їка н. п. къ нѣмецкомъ ѡ францѣскомъ їзыцѣ панѣ. Свобода рѣскогѡ їзыка малѡ що менша їкъ латинскогѡ. Наводить примїр: Христѡсъ терпѣкъ за насъ, і переставляючи слова, творить тим робом їще пять відмін.

Кожда з частнї розположенїа логическогѡ, прим. Сонце їсть тѣломъ крѣглымъ, може мати при собі більше чи менше доповняющих її слів; тим робом поветають прѣдложенїа сложены. Згідно з зазначеною уже вище свободою розкладу слів у реченню буде Мог. ось які граматичні речення: Пракий человекъ

мовить правдѣ; ꙗко го хочѣ пианѣ граматикѣ вчитѣ; Закличеть бѣгогѣ до мене, а ꙗко выслушаю; Не можетъ око речи рѣцѣ: ты ми непотребна; хто намъ покаже дорогѣ до славы? „Привѣликон... свободѣ дѣалекта здорова Логика, чтенїе книгъ ꙗко вѣвага станѣтѣ найповѣнѣйшимъ рѣководствомъ правогѣ разположенѣ“.

Осѣбнѣ правила розкладу слѣв у реченнѣ такѣ: ꙗма правленѣ по правачнимъ стонѣтѣ (казавѣ панѣ, мѣсѣвѣ самѣ); наклонѣ неопредѣленнѣ опредѣленнѣмъ осекликѣ сѣществителнѣмъ єсть послѣдѣ (хѣдїеѣ кланкати); прикметникѣ стояѣтѣ по іменникѣхъ (Сынѣ Божїй); зворотнїй заїменникѣ сѣмъ лучить сѣ часѣмъ з дѣєсловѣмъ, часѣмъ з іменникѣмъ, а часѣмъ з заїменникѣмъ (ꙗсѣ невернѣ); вказующїй прислѣвникѣ кладеть сѣ передъ прислѣвникѣ часу.

Наголос, приповідки, словарець.

Придатокъ ꙗко Гласѣдаренїи, пїд якимъ треба розумїтѣ по днесенѣ або стисненѣ голоєу одного тїлько складу в кождїмъ словї, розрїжнѣє трї наголосѣ, якимѣ є: оѣїа (´) — остроє, влрїа (˘) — тѣжкоє, периспомени (˘) — облечинаѣ. Одначѣ вживаннѣ першихъ двѣхъ наголосїв заховало сѣ у нашїй мовї з церковно-славянщинѣ, а рѣдко карзо постергаємѣ вѣ сочиненѣхъ рѣскихъ знакѣ периспомени. Що сила окесїї і варїї однака, про сѣ впевнїв уже Мог. Добровєський вѣ граматикѣ ꙗзыка славянскогѣ на 52 стор.

Вѣ рѣскомъ дѣалектѣ є привязанїй наголос до означеногѣ самозвука чи складу, як сѣ видно ꙗко у церковно-славянщинї. Наголосенїй може бутѣ останїй або другїй, третїй і четвѣртий склад з кїнцѣ. Тому авторѣ граматикѣ від Смотрицькогѣ до Добровєськогѣ не могли вложитѣ наголосѣ в церковно-славянєськїй мовї у поєтїйнї правила. Отже, щѣбнѣ пїзнати наголос і навикнути до ньогѣ, треба читати церковнї книжки ꙗко вишї твори, де означенї наголосѣ. Авторъ подає слова з наголосѣмъ на першїмъ, другїмъ і третїмъ складї з кїнцѣ і табличку слѣв (уєїхъ 27), якихъ значїннѣ рїжнїть сѣ тїлько наголосѣмъ (дєрѣга, дєрѣга). Потїмъ їдуть слова, щѣ в нашїй мовї однаково вимовляють сѣ і пишуть сѣ, а мають рїжнѣ значїннѣ (Мати, matka і мїєє). Такихъ слѣв наводить 26.

Кїнчить граматикѣ Сѣбранїє приповѣдокъ рѣскихъ (181), щѣ думаю, буде використанѣ в виданнѣ дра Франка, та Словарѣ речинїи вѣ дѣалектѣ рѣскомъ посполитыхъ, вѣ їннихъ за сѣ дѣалектѣ рѣдкихъ бѣживаныхъ, або цѣлкомъ незвичайнихъ. Осѣ початокъ сьогѣ словарѣ: ꙗни дюдю, ꙗни стрѣхнѣ.

Багнѣ, багро, бакерѣ, баню, варниникѣ, баюра, безѣсть, безѣмѣ, безѣнь, бесѣда, бетюхѣ, когатѣ, корю, корзо, бѣдний днѣ, бѣранѣ, бѣтний, бѣстивнѣмѣ(!).

Бараницѣ, батага, батра, вѣака, великденѣ, верета, верклаюхѣ, верткѣй, вздрю, висѣсь, вкѣчило (са), воначѣ, вонакѣй, вонсѣй, воршѣ (са), корѣдѣю, корѣдка, корохокою, вохакѣ, врѣю, всачина, вхопо, схопо (са), вѣѣлю, вчинки, вшелачина, вѣѣрило (са), вѣсѣнѣ, невѣсѣнѣ.

IV. „Бѣдомость в Рускомѣ Пѣзыцѣ“ Могильницького передмовою до граматики; генеза сеї розвідки й аналіза основних думок.

Передмовою до граматики мала стати розвідка Могильницького „Бѣдомость в Рускомѣ Пѣзыцѣ“, звѣсна досѣ тільки зі скороченого польського перекладу Набеляка п. з. „Rozprawa o języku ruskim“.¹⁾ Доносячи листом з 30 цвѣтня 1824 р. митрополитови Михайлови Левицькому про докінчуваннє переписуваннє граматики, жалував ся Могильницький, що граматика переписуєть ся уже четвертий раз, бо „niezręczni kopiści poprawných unikaiąc błędow nowe tworzą“, і повідомляв заразом, що „zapobiegaiąc surowey a często bezzasadney krytyce“ постановив він „rzecz o narodzie i języku ru-

¹⁾ Рукопись „Бѣдомости в Рускомѣ Пѣзыцѣ“ зберігаєть ся в „Бібліотеці ім. Оссоліньских“ у Львові під ч. 483. Вона оправлена разом із неповним німецьким текстом і повним польським перекладом Л. А. Набеляка в одну книжку. Одначе друком виїшла „Rozprawa“ в значно скороченім перекладі 1829 р. в цитованім уже повище „Czasopismie naukowem księgozbioru ім. Ossolińskich“, а потім відбиткою 1837 і 1848 р. Здаєть ся, що перекладчик користував ся при перекладі замітками автора, передовсім в транскрипції кирилиці латинкою, далі в поданню деяких топографічних пояснень, вкінці навіть таких термінів, як **народѣ**, **примѣчаніє** і т. д. Вказує на се картка, вклеєна перед українським текстом, з подібними поясненнями самого Могильницького. Тому, що „Бібліографія“ Левицького не згадує про виданнє „Rozprawy“ з 1837 р., подаю ту його точний заголовок: Rozprawa o języku ruskim, przez Jana Mogilnickiego, kanonika kustosza kated. przemysl. ob. gr. radzcy kons. i t. d. Przekład z ruskiego przez. L. A. Nabelaka. (Czasop. nauk. księgozb. publ. Ossolińskich, rok 1829, zes. III, str. 56—87). W Wiedniu. W wydawnictwi Karola Gerolda. 1837“. Повний український текст, більший у двох від польського, сподію ся ще сього року видати в „Українсько-руськїм Архиві“, справляючи поповнений несвідомим переписчиком текст, передусім у цитатах, на основі бруліонових нарисів, які находять ся в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові (АСП) ч. 232. З польської мови перекладено розвідку Могильницького на великоруську й видамо два рази, про що буде мова дальше.

skim w sposobie odpowiedzi na załączone pytania poprzedniczo w niemieckim ięzyku wyjaśnić. To samo po rusku miejsce przedmowy do Gramatyki zastąpić by mogło". Долучуючи до листу диспозицію задуманої теми в 15 точках, для якої мав по більшій часті вже готові матеріяли, Могильницький поучений сумним досвідом з затвердженням а завдяки заходам неприхильних чинників у Римі невведенням у жите першим українським просвітним товариством у Галичині, питав о раду митрополита, чи „promienione theses w tey formie pozostać mogą, i czyli wywod historyczny o narodzie ruskim nie obrazi kogo?" Колиж існує чеський нарід, угорський нарід, то чому не можна „ożywiać pamięci o narodzie ruskim, ktorego exystencya samostojtel'ność niegdyś na podobnych historycznych i politycznych polega zasadach"¹⁾. Отсей лист, пояснюючи в децим генезу розвідки Могильницького, наводить разом з тим причину невидержаности правописи в тексті граматики, що кидаєть ся у вічі вже при виписках з неї в її описі, звалюючи вину на незрілість і неприготованість переписчика до такої праці.

Збирання матеріялу для будучої розвідки Могильницького звязане тісно з його боротьбою з властями, яку вів разом із єпископом і пізнішим митрополитом Левицьким, за українську мову в народнім шкільництві і з протестом проти недоуцнення до друку церковно-славянського посланія. Не підлягає найменшому сумнівови з одного боку, що всі протести й вияснення на оречення властей, поки жив, укладав Могильницький, а з другого, що саме недостача в властей ясної відповіді на питання, що таке український нарід у Галичині, його мова, чи ся мова є ідентичною з польською або великорусською, чи є може самостійна, зродила першу думку потреби будучої розвідки та що матеріяли для протестів і вияснень Могильницького, писаних від імени єпископа, а пізніше митрополита Левицького, творили заразом частинний матеріял його пізнійшої *Кк-домести*. Якій гадки висказав Могильницький про українську мову й український нарід у згаданих протестах?

У відповіді на письмо митрополита Левицького з 1816 р. в справі заведення української мови в народніх школах зазначила губернія між иншими аргументами й се, що українська мова не вживаєть ся і ледви найшли би ся здібні вчителі для неї²⁾. Тоді відніс ся митрополит до губернії з представленням, де доказував потребу україн-

¹⁾ Пор. Додатки. I. Лист Івана Могильницького до митрополита Михайла Левицького.

²⁾ Ів. Ем. Левицький, *op. cit.*, ст. 37.

ської мови в народніх школах, передусім з уваги на науку релігії, бо релігійність упадає межі українським народом головню через те, що український нарід позбавлений у школах науки української мови. Заразом зазначувало ся у письмі, що українська мова не те саме, що польська, та що польської мови треба вчити український нарід. Навіть самі урядники видять потребу говорити по українськи з народом, а коли українська наука упала, зложили ся на се інші причини в давніших часах. Також не треба буде заводити двох учителів окремих для української і польської мови, бо далеко більша часть громад складаєть ся з самих Українців, а де заходила би потреба, можна постарати ся о вчителів, що буде вмів учити по українськи та по польськи, впрочім до української науки можна ужити дяків¹⁾.

Та губернія заявила ся проти введення української мови в народні школи, а се тому, що українська мова „eine Mundart sei, in welcher gar nicht oder doch nur sehr wenig geschrieben wird, die mithin noch ganz ungebildet ist, und deshalb nicht zum Gegenstande des Schulunterrichtes gemacht werden kann“. Сим, стояло дальше в президіяльнім письмі, обтяжено би тільки непотрібно науку. Українець не мав би з того й ніякого великого пожитку, а до того кирилиця, якої уживають в українських церковних книжках, стоїть неабияк на перешкоді. Тому, що галицько-українське сільське населення розумів по більшій части по польськи, взиваєть ся митрополита, щоб розважив, чи не було би порадно, вчити читати й писати польською мовою, „um den Geist des Separatismus unter den Bewohnern einer und derselben Provinz, ja einer und derselben Ortsschaft nicht noch mehr zu nähren“. Як що не годив би ся митрополит на се, нехай вискажуть ся, „ob die ruth. Volkssprache (бо про старославянську чи т. зв. церковну мову чейже не може бути й бесіди) nicht mit lateinischen Buchstaben geschrieben und so beim Volksunterrichte gebraucht werden könnte, weil die cyrillische Schrift hierlands im gemeinen Gebrauche ganz unbekannt ist, deren Kenntniß dem Volke schlechterdings keinen anderen Nutzen verschaffen würde, als einige Gebethbücher zu verstehen“. Впрочім се так важна справа, що краєва управа готова відбути спільно з митрополитом нараду над сим. До науки релігії і рахунків вільно уживати української мови²⁾.

¹⁾ ibidem, ст. 38.

²⁾ М. Гарасевич: *Annales ecclesiae Ruthenae*, Львів, 1862, ст. 994—995.

На зажалення митрополита проти сього рішення до цїсаря Франца I зажадала надворна канцелярія близших виясненїх від галицької губернії. Тодї письмом з 13 грудня 1816 заявила губернія, що не противить ся навчанню релігії українською мовою, але до шкільної науки не можна допустити української мови між иншим тому, що не найдуть ся учителї, бо самї українські священники уживають тїлько польської мови, яка має лїтературу, а в українській є тїлько катихвизм і буквар, видані заходом митрополита. Впрочім „німецький нарід має багато нарічїй, але в школах одна письменна мова; такою у нас є польська, яку розуміє і український нарід“. Заводити українську мову в народні школи було навіть політичною небезпекою, як виходить з кінцевого уступу сього губерніяльного письма: „Es könnte für eine aufgeklärte, liberale und gerechte Regierung, wie die oesterreichische, keine politischen Gründe geben, welche in Galizien den Unterricht im polnischen Lesen und Schreiben widerrathen sollen. Sie könnte Partheien-Geist weder wünschen, noch bezwecken und wenn ja auch Rücksichten der Politik erwogen werden sollten, dürfte es sicher minder rätlich sein, statt der polnischen die ruthenische Sprache zu verbreiten, nachdem solche nur eine Abartung der russischen ist“¹⁾.

На приказ цїсаря скликано 1817 р. шкільну комісію²⁾, в якій з Українцїв засїдали митрополит Левицький і Могильницький як надзорець народнїх шкіл, а яка по рефератї губерніяльного секретаря Кратера рішила також, що українська мова не може бути предметом публичної науки, бо в письмі уживають її рідко та мало кому відома вона в суспільному житю. А хоч викладовою мовою має бути польська, українські школи можуть істнувати, але тїлько приватні і без піддержки зі шкільного фонду. Розумієть ся, і митрополит і Могильницький заявили, що Українцї уважають краєвою мовою українську мову. Вони однокі оба на шіснайцять членів комісії запротестували проти висновків латинського митрополита Анквіча, що „як українська мова була би головним предметом науки в народнїх школах, вона замінїла би їх на церковні шкільки, де виховувано би дячків і церковну прислугу, а Галичина — се прецїнь частина давньої Польщі, де краєвою мовою була польська мова без огляду на се, що на цїлій її просторони від

¹⁾ Bericht der galiz. Landesstelle an die höchste Hofkanzlei 13 December 1818 Z. 54783.

²⁾ М. М(алиновський): Чи Русини в Галиції до року 1848 промышляли о собі? (Зоря Галицка, Львів, 1850, ч. 27).

Шлеска до молдавських границь уживав нарід багатьох нарічій. Коли хто хоче навчити хлопа гр. кат. віри, аби міг читати свій катихизм і свої літургічні книжки, треба тільки переложити їх на польську мову, або видрукувати латинкою, а не побільшувати без потреби з уваги на хлопа нарічій і букв¹⁾. Протв ухвал комісії застерегли собі *votum separatum* члени-Українці і прислали з Перемшля 16 листопада 1817 просторий меморіал у 33 §§ не тільки в обороні українсько-народної школи, але загалом української мови зі становища правно-державного, історично-національного й культурного²⁾. І сей меморіал, укладаний без сумніву Могильницьким, і довів до того, що 1818 р. признав цїсар Українцям деякі права на полі шкільництва, хотьби українські школи в чисто-українських громадах, і творить заразом першу в Галичині наукову розвідку про українську мову³⁾. Як з одного боку сей меморіал був першим нарисом будучої *Б'дмоести*, так із другого грамоти, додані до протоколу з повищої наради на доказ, що вже давно пи-

¹⁾ Я. Головацький: О первомъ литературно-умственномъ движеніи Русиновъ въ Галиціи со временъ Австрійскаго владѣнія въ той землѣ. (Наук. Сборникъ, Львів, 1865, ст. 97).

²⁾ Ів. Ем. Левицький, *op. cit.* ст. 40.

³⁾ Уважаючи меморіал Могильницького першою науковою розвідкою в Галичині про нашу мову, лишаю на боці інформаційні замітки пізнішого професора політики на краківськїм університеті Миколи Гошовського „*Hrus'jo Russyn rodom z Kołomyj*“ для професора бібліографії на томуж університеті, яким був Юрій Бандтке. З рукописи бібліотеки Ягайлонського університету в Кракові оголосив їх друком др. І. С. Свенціцький в другій часті „*Матеріалів до історіи возродженія Карпатской Руси*“, (Львів, 1909, ст. 1—6). У згаданих замітках говорить Гошовський, що „*der in Galizien wohnende Kleinrusse nennt sich selbst Russyn oder Rusnak und niemals Rusniak*“, далі зазначає, що для образования мови сього народу нічого визначнішого не зроблено від 13 в., бо о скільки знає Гош., нічо не явило ся друком в сій мові крім одного перекладу німецького твору з поясненнями євангелій і проповідями (що за переклад, не говорить), а мимо того задержала ся мова в устах нації в достаточній чистоті. Слїди сеї мови видно в мові Нестора, яку відчитують Великороси зі своєю вимовою $г = g$, $ѣ = je$, а не $г = г$, $ѣ = і$, як читають Українці. Гошов. заявляєть ся за українською вимовою тексту Несторової літописи. Українська мова споріднена з польською, тільки два звуки відграють велику ролю в тій гармонії: українське $г$ і $т$, а польське g і c (*hrisz — grosz, tycho — cicho*). Хоч кирилиця як „*Meisterwerk*“ в „*unnachahmlich*“, слисав розмову двох селян заліщицького округа латинкою. Підчеркнувши велику для студій над народом вагу пословиць, наводить таких 170 з німецьким або польським перекладом чи паралелями.

сали по українськи¹⁾, ввійшли без сумніву до пізнішого повного тексту його розвідки, що небаikom буде по перше оголошений друком.

Другою редакцією будучої Бкдомости, здасть ся, відмінною тільки в уваги на узглядненне відношення української мови до церковно-славянської, яке тим разом входило спеціально в гру, був протест проти заборони друкувати церковно-славянське посланіє в справі відпусту. Imprimatur на таке посланіє зажадав митрополит Левицький від цензури 1821 р., але дістав відповідь, що нема жадного цензора для письм „in cyrillischer Sprache“. Коли митрополит хоче друкувати що для своїх вірних, повинен „sich der ihnen verständlichen Landessprache bedienen“²⁾, отже повинен писати польською мовою, бо в противнім разі стояло би „Muttersprache“. Проти відмови апробати для друку посланія више іменем митрополита Могильницький рекурсе до президії губернії, який опублікований в „Annales ecclesiae Ruthenae“ Гарасевича на стор. 1001—1008. В рекурсі дає Могильницький відповідь на два питання: 1) чи в конечною річю писати пастирські листи церковно-славянською мовою і 2) чи справді є ся мова для галицьких греко-католиків так незрозумілою, як думає книжковий ревізійний уряд? Що до першого, відповідає, що посланія повинні писати ся церковно-славянською мовою, бо ся мова є складовою частиною греко-католицького обряду, як латинська римо-католицького. Традиція і повага церкви не позволяє ввести на її місце народньої мови, бо й світські власти не змінюють новішими традиційних церемоніяльних висловів.

Та й не такою дуже незрозумілою є для селян церковно-славянська мова, переходить Могильницький до відповіді на друге поставлене собі питання, коли вони мають її в щоденім ужатку при відмовлюванню молитов. А що вічно повторюєть ся непорозумінне відношення церковно-славянської мови до народньої української, тому Могильницький „behält sich vor in einer ausführlichen Abhandlung das sich so oft erneuende Mißverständnis über das Verhältniß der slavischen Mundart in Kirchenbüchern zu der ruthenischen des hierländischen g. kath. Landvolkes durch zuverlässige etymologischen und historischen Daten aufzuhellen“³⁾. Тамчасом предкладає отсі помічення, основані на природних прикметах обох згаданих мов:

¹⁾ М. Гарасевич, *op. cit.* стор. 1005.

²⁾ *ibidem*, стор. 1000. ³⁾ *ibidem*, стор. 1004.

I. „Українська (ruthenisch) або малоруська мова (Mundart) се цілком не якась мішанина, що повстала з польської, великоруської і інших славянських мов. Як український нарід був від непам'ятних часів окремою, самостійною частиною великого славянського праплемени, так само його мова є відрубною галузкою славянської прамови. Ся мова, як показує історія, не повстала з ніякої сусідньої мови, але вдержала ся і розвинула ся зі своїми характеристичними, відріжнюючими її від інших, цїхами (Unterscheidungszeichen) тим самим способом, що чеська, крайнська, іллїрійська та польська мова.

II. Щойно згадана українська мова є що до своєї етимології, відміни іменників, заїменників і дієслів далеко подібнішою до славянської мови в церковних книжках ніж до польської, якої теперішній розвій числить кілька епох. Доказів на се можна би найти в потребі богацько. З того споріднення української мови з церковно-славянською (slavisch) виходить, що остання загалом зрозуміла для греко-католицьких віроісповідників, з виїмкою деяких застарілих слів і ту й там подибуваного в церковних книжках порядку слів, який оснований на грецькій синтаксі.

III. Українська мова не уступає своїм віком, вибразованнем, а вже найменше своїм історичним значіннем ніякій славянській мові“. Ту покликуєть ся автор на княжі закони й грамоти, видавані в сій мові, на уживанне української мови й кирилиці в урядових справах у польськїм королівстві від завойовання Русі Казимиром до половини 17 в., чого доказом є українські грамоти польських королів із Ягайлонського роду та Стефана Баторія, Жигмонта III й Володислава IV, на видаванне горожанських законів для Галичини, Волини, Поділя й України українською мовою, про що говорить Чацкый у своїй розвідці про литовські і польські права, а Лінде в розвідці про литовський статут і вкінці на уживанне української мови в двірських і краєвих судах та найвищим трибуналі в Люблінї. Понад сто томів українських урядових актів находить ся в архіві Бернадинів у Львові. „Отже, коли українська мова, як то нераз говорили, ріжнила би ся мало чим від польської або навіть в неї мала свій початок, як була би вкінці ся мова, як дехто думає, простою і невиробленою, не можна видумати жадної причини, чому давнє польське правління уживало в Польщі польської мови, а в руських воеводствах признало українську мову краєвою мовою і правління і задержало її майже три столїтя. Причини й наслідки змін в тім напрямі в часї останнього періоду польського пановання містять між иншими „Geschichte von Halitsch und Wladimir“ Енґля.

IV. Української мови не можна ніяк мішати з властивою російською (великоруською). Далеку різницю (Abstand) обох мов відчуває кожний свідомий справи чоловік та й зауважано сю різницю від давна". Ту покликують ся Могильницький на роблення такої різниці вже в самім заголовку країнської граматки з кінця 16 в. Адама Богорича¹⁾, про яку довідав ся з „Slavin-a“ Добровського, та на рецензію Копітара на катихизм Могильницького в „Wiener allg. Literaturzeitung“ з 5 жовтня 1818 р. (ч. 89)²⁾, де також відмічено означену різницю української мови від польської і великоруської. „Але про прикмети т. є різниці, споріднення і характеристичні ціхи славянських мов годі видавати суд a priori, тим менше робити з них висновки. Справедлива гадка про се залежить тільки від докладного знання згаданих мов і від об'єктивності, з якою береть ся розсліджувати їх відношення поміж собою. Всі ту виявлені погляди освітлюють у своїх творах досить ясно Ентель, Шлєцер, Добровський, Лінде й Бандтке“³⁾.

Отсі гадки Могильницького ввійшли в цілій своїй основі в його пізнішу розвідку про українську мову. Могильницький признає українську мову самостійною у відношенню до польської, великоруської і церковно-славянської, хоч із різниць останньої і української не здає собі ще ясної справи. Та не так представлена вище боротьба за українську мову в народніх школах з губернією і рекурсе до президії губернії в справі заборони церковно-славянського послання, які саме представлення і меморіяли приневолювали Могильницького силою своєї ваги серйозно поглибити ся над студійованням интересуючих його питань, але самі єї компетентні і некомпетентні автори й учені, в яких Могильницький шукав відповіді на близькі його душі питання, були передівсім сею сильною побудкою, що заставила Могильницького писати розвідку про українську мову

¹⁾ Заголовок сеї граматки: *Arcticae horulae succissivae de Latino — Carniolana Literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata, Unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Voemicae et Lusaticae linguae, cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprehenditur. Вітебєргія, 1584.*

²⁾ Що катихизм Могильницького рецензував Копітар, хоч він ту не поданий, пор. студію дра О. Маковея: *З історії нашої фільології. Три галицькі граматки.* (Відбитка з „Записок Н. Т. ім. Ш.“ т. LI, стор. 9, зам. 2).

³⁾ М. Гарасевич, *op. cit.* стор. 1004—1007. В продовженню рекурсу заявляє Могильницький, що цензор для кирильських друків мусів давнійше бути, бож вийшли такі книжки кирилицею, як Данненмаєра церковна історія, Бавмайстра практична філософія і т. д. (*ibidem*, стор. 1007).

на ціле десятиліття перед появою „трійці“ в Галичині. До цього, що найрізномірніші погляди письменників про український нарід у Галичині та його мову спонукали його виступити зі своєю статтею, признаєть ся сам Могильницький у вище цитованім листі до митрополита Левицького, а саме на вступі залученої до нього програми розвідки ось як: „Die Verschiedenheit der Ansichten und Meinungen, welche (besonders) die auswärtigen Schriftsteller als kompetente und unkompetente Richter über das ruthenische Volk und dessen Sprache in Galizien geäußert haben, bewog ihn, Referenten, die Beantwortung nachstehender Fragen bloß nach glaubwürdigen geschichtlichen Daten und öffentlichen Urkunden zu versuchen und die Würdigung dieses Versuches jedem unbefangenen Kenner der slavischen Litteratur zu überlassen“¹⁾.

Розвідка Могильницького мала бути відповіддю на 15 ось сих питань: Чи існував український нарід, які складові часті Польщі займав він і чи творив він інтегральну частину Польщі чи польського народу? Які з руських країв дістали ся під Австрію по першій розділі Польщі, які по другій? Чи має український нарід питому мову; як так, чи можна її утотожнювати з церковно-славянською мовою, чи є вона властивою мовою, чи треба вважати її діалектом, або навіть якою мішаннюю і провінціалізмом? Чи була українська мова мовою власти й церкви чи тільки мовою простого сільського люду? Що тикаєть ся відносно до сусідніх мов, чи відріжнювано її від давня від польської і чи можна ідентифікувати її з великоруською мовою? Як ні, що треба розуміти під термінами: великоруська, малоруська й білоруська мова та чи є крім них іще яка новоруська мова, як хоче Добровський? Чому не дійшла українська мова до рівного значіння, а її література до рівної висоти з її сусідками й посестрами, польською і великоруською? Як дивили ся на українську мову по ревіндикації і вкінці чи можна називати галицьких Українців Руснаками?

Будова питань є сього роду, що не полишає сумніву, що Могильницький відповість на яке небудь з них. Але ближший розбір **К'їдемети** потрібний, бо раз він викаже нам сі наукові засоби, якими орудував автор, й тим робом пращинить ся до кращого схарактеризовання його наукових інтересів, а потім основна аналіза поглядів автора на українську мову, її історію і відносно до сусідніх славянських мов подасть нам той науковий фон, на яким

¹⁾ Залучена до листу диспозиція розвідки в німецькій мові друкується із листом, пор. Додатки. 1.

повстала грамати́ка Могильницького в такім, а не иншім виді, розуміючи під видом складові елементи граматики. Попри се заслу́ге **Бѣдомѣсть** на бли́зшу ува́гу ще й з того огляду, що се перша наукова розвідка в 19 в. в властивім розумінні цього слова про українську мову на галицько-українськім ґрунті, бо попередні коротенькі нариси її і в меморіалі і в протесті були призначені для обмеженого гуртка, а дальше ся розвідка Могильницького „давала молодому поколіню Русинів, як Йосифови Левицькому, Йосифови Лозинському, М. Шашкевичеві і його товаришам, першу наукову основу для зрозуміння становища руської мови поміж иньшими славянськими мовами“¹⁾. Отже розвідка Могильницького вводила початкуючих дослідників української мови в літературу даного предмету й заразом позіставляла більші чи менші сліди в їх власних працях із цього поля, ледви чи не найбільші на брошурі о. Антона Петрушевича з 1848 р. „Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości“. Та не випереджуймо самої аналізи її.

Жадна зі славянських мов не має так ріжних назв, як українська, нарікає автор, й про неї є між ученими дуже хаотичні думки, бо промовчали її цілком в ряді славянських мов Лінде²⁾ й Добровський³⁾, (хоч пізнійше Лінде називає і українську мову в числі славянських⁴⁾, бо Чацкій⁵⁾ і Рорер⁶⁾ брали її за одно з церковно-славянською, Добровський⁷⁾ на вншнім місці уважає українську мову за просторѣчїє російське, дехто уважає українську мову мішаниною церковно-славянської, великоруської і польської мови⁸⁾, Раковецький знову в одній руській мові розріжнює три діалекти: великоруський, малоруський і білоруський⁹⁾, навіть дав ся чути голос, що українська мова повітовщиною польської¹⁰⁾. Крім того має українська мова назву **языка малоросійського**¹¹⁾ або просто

1) Др. О. Маковей, *op. cit.* стор. 13.

2) Słownik języka polskiego, T. I. cz. I. Wstęp.

3) Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris.

4) В творах: О статуіе литевским і в перекладі Гречового „Rys-y liter. ros“.

5) Czacki: O prawach litewskich i polskich.

6) Rohrer: Versuch über die slavischen Bewohner der österreich. Mon.

7) Lehrgebäude der böhmischen Sprache.

8) Так висловляли ся Лінде, Добровський і Греч про білоруську мову, яка в Могильницького тотожна з українською.

9) Prawda ruska, T. II.

10) Греч, *op. cit.* Передмова.

11) J. Bandtkie: Uwagi nad językiem czeskim, polskim i terazniejszym rossyiskim (Pamiętnik Warszawski, 1815, T. I.).

„руської“ мови, а Краттер, Рорер, Чаплович, Кеппен і інші називають її незвісним доси терміном „russnakische Sprache“. З уваги на таку мішаниву розумінь, придержуючи ся погляду Копітара, що граматика є аналітично-історичним справозданнем мови, в яким рішають факти, не розумовання¹⁾, твердить Могильницький, що **Изыкъ рѣскій ѿповѣдає полскому властивѣ: іęzyк ruski, dialekt ruski, mowa ruska, не властивѣ іęzyк białoruski, małoruski. Латинскому властивѣ: lingua ruthena. Нѣмецкому властивѣ ruthenische Sprache²⁾.**

Уживаючи термінів: мова, діалект, язик без ніякої строгої логічної ріжницї, називає автор діалектами мовѣ чєскѣ, полскѣ, російскѣ, рѣскѣ, коли їх кѣ мовѣ корінной славянскої ѿнесимѣ; але коли єї мови розуміємо без такого відношення або ставимо їх поруч інших мов, як німецької, латинської, тоді мова, звана в попереднім разі діалектом, їма языка славянскіє прикряє. Український нарід є племенем і галузю рода славянскогѣ, як кождий инший славянський нарід. Так само стоїть справа з українською мовою. **Може народѣ який пострадати политическоє значєня ѿ самостєанїє, но племя и мова остають ся власностями народовыми.** Старинність, слава й досконалість мови не все стоїть поруч теперішньої слави й сили. Нема ѿ слїду сили та слави грецького та римського пановання, але грецька й латинська мова нічого не втратила зі своєї знаменитости. Так само хоч зникла держава, заложена Володимиром Великим, але мова остала ся доси. Рїжницю української мови від польської, великоруської і інших доказує багато урядових писем, особистих свідочств заслугуючих на віру своїх і чужих авторів і само просторѣчїє народа рѣскогѣ.

Подавши в дальшій параграфі історію переходу руських земель: України, Поділя, Волини, Білої і Чорної Руси в склад литовсько-польської держави³⁾, виказує Могильницький, що в Польщі все та всеюди відрїжнювано українську мову від польської з одного

¹⁾ Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. (Любляна, 1808).

²⁾ Історичне потвердження своєї думки находить Могильницький в Бонфінїя: Rerum ungaricarum decades quattuor; в Кромера: Polonia, sive de origine et rebus gestis Polonorum.

³⁾ Крім цитованої літератури опираєть ся тут автор дальше на хронїках Длугоша й Більского, на творі Енґля: Geschichte von Halitsch und Wladimir, на Каражївїна: Истор. Госуд. Росс., Бандтке: Dzieie Królewstwa Polskiego, Свенцкогѣ: Opis starożytney Polski, Бантинш Каменського: Истор. нав. обѣ Уніи.

боку, а від великоруської з другого. Та не тільки просторкчѣмъ народа була українська мова в Польщі, але й іъзыкомъ правленя, а на дворѣ великихъ Княжатъ Литовскихъ и знакомитыхъ фамилій рѣскихъ іъзыкомъ дворскимъ, що доказує автор в третім параграфі¹⁾. Що так давна та знаменита українська мова вийшла з загального уживання і стала мовою меншої сїльської шляхти, священників і простого люду по містах і селах, нічого дивного. Відповідь на се дав історія українського народу, а доля іъзыка рѣскогого подѣ панованемъ полскимъ ажъ до оупадку королѣвства полскогого нераздѣлана была Фдолѣк народа рѣскогого. Цікава з того розділу гадка автора про се, що обряд і народність не покривають ся і що шляхта, яка покинула руськай обряд і приймила латинський, є мимо того української народности, гадка вправді не нова, заозичена в Смотрицького, але висказана рішучо.

Обіцяючи дальше перепровадити доказ рівнозначности термінів: малоруський і білоруський, тим часом тільки заявляєть ся за таким своїм розуміннем на вступі дальшого розділу, де доказує відрубність і самостійність української мови від польської і великоруської. Самостійність української мови доказує: виписами з привилеїв польських королів, церковними свідоцтвами з требників, тріодий, толкових євангелій, свідоцтвами письменників: Гвагніна²⁾, Богорича³⁾, Копитара, Смотрицького⁴⁾, Скарги⁵⁾, Ціхоцького, Клечевського⁶⁾ Лінде, Бандтке, Ломоносова⁷⁾, Шішкова⁸⁾, Раковецького, Греча, дальше брошур: Elenchus pism uszczypliwych і Sowita wina, вкінці рецензії Паўски христинско-ї в „Wiener all. Litt. Zeitung“ (1816,

¹⁾ Нова література, використана автором, отся: Литовський статут, Przedłożenie praw Gereków, Окольского: Orbis Polonus, Ціхоцького: Alloquiorum Osiecensium libri quinque, Нісецького: Korona polska, Бандтке: Historia drukarni Krakowskich, Яновського неазваний твір, Weryfikacya niewinności (Смотрицького), Supplikacya (1623), Elenchus pism uszczypliwych.

²⁾ Sarmatiae Europaeae descriptio.

³⁾ Про граматику Богорича довідав ся Могильницький в „Slavin-a“ Добровського (1808).

⁴⁾ Граматика з 1619 р.

⁵⁾ O Jedności Kościoła Bożego (1577).

⁶⁾ O początkach, odmianach і wydoskonaleniu ięzyka polskiego.

⁷⁾ Россійская грамматика.

⁸⁾ О старомъ и новомъ слогѣ російскаго іъзыка. Крім того агадують ся у тім розділі: Шерера „Annales de la petite Russie“, Бенковського „Historia literatury polskiej“.

ч. 89). Рецензію, яку писав Коцітар, наводять як основател'ноє и безсторонное свѣдоцтво.

В переході до пятого параграфу, де вдаєть ся у відношенне української книжної мови до устної в її історичнім розвою, звертає увагу на пересторогу Карамзина в „Истор. Госуд. Рос.“, абы безъ потреби діалектовъ и Граматикъ не множити. Йдучи за гадкою Нестора словенскон(,) меновиткъ зась чєскон Словєсности себто Добровєського, говорить Карамзин, що коли два або три діалекти можна підвести під правила одной граматикви, не треба уважати їх ріжними, хоч кілька слів вимавляло би ся инакше або й мало инше значінне. Цікаві дальші думки автора. Справедливо відмічує сей факт, що чим дальше в старину, тим більше були подібні до себе славянські мови. Мову перекладів св. письма, звану книжною, ведить називати церковною. Одначе народню мову розріжнює він подвійну: мовѠ оустнѠ поточнѠ (просторкчѣе) й мовѠ къ писмахъ оуживанѠ. Остання — се книжна мова. Устна мова є виша къ оустахъ челоука посполитогѠ (на селах), якої навчив ся він від батьба та матери, і той „діалект“ властиво матернымъ то єсть просторкчѣемъ зовєса, а виша в устах людей, що читаннем книжок свою природну устну мову перемінили на книжну. Ся друга устна мова має усі прикмети книжної. Коли проте говорить ся про мову якоїсь книжки, то в такім разі треба розуміти книжну мову.

По таких вступних увагах приступає до нашего рѠскогѠ діалекта, який є також устний і книжний. Книжний на вѠлой, малой, черкной рѠси, якъ то положєнєе нишиєє выписы свѣдчатъ(,) въ XIII столѣтї ажъ до теперъ прачє єдиakovый. Їть просторкчѣи заходатъ нѣкаторєє малєє перемѣны, но такъ незнакомитєє, такъ рѣдкіє, же смѣло твердити можна, якъ на вѠлой и малой рѠси єдиakov и тымъ самымъ діалектомъ говорятъ. Хто тілько прислухаєть ся добре Русинови від КиївѠ, ЧерниговѠ, БрацлавѠ, ЛьвовѠ, Перемишля, Литовського БерестѠ, Смоленська, Полоцка, аргументує Могильницький, той признаєть се правдою. Малі переміни в вимові самозвуків є тайк, уживанне деяких слів і довільне наслідуванне братніх мов не ввели великих граматичних перемін в українську мову. Дві або три букви, що инакше вимовляють ся в щоденній мові того самого народу в розмаїтих місцях, не є ще достаточною причиною до поділу діалектів.

Другим доказом єдиakovости языка рѠскогѠ межи народомъ рѠскимъ в згаданних землях є писма рѠскіє, які повиходили

в Вильві, Острозі, Львові, Києві, Заблудові, Стратині, Почасві, Уневі і т. д. Крім церковних книг друквано в тих друкарнях багато також книжок духовного та світського змісту в'язицьк народномъ. А прецїнь сю мову звано без нїякого епітета „руською“ та й мова сих книжок з вївмкою малої рїжницї в уживанню самозвуків є, к, м цілком та сама та не тїлько що до мїсця, але й що до часу де себе подїбна. З тої мабуть причини аж до 18 в., де тїлько була мова о дїалект'к рѣскомъ, називано його просто: языкъ рѣскій, мова рѣска, а про мову біло- й малоруську не було й чутки. На potwierдження свого помїчення наводить в шестім роздїлі приміри, властиво заголовки документів і книжок, бо самих виписок із них в примірнику „Бібліотеки Оссолїнських“ нема, а з них з 19 в. Енеїду Котляревського з 1808 р. і граматку Павловського¹⁾.

Заповіджений доказ тотожности книжної української і білоруської мови містить ся у семім роздїлі. Першу згадку в мовѣ малорѣсской найшов автор в московськїм передруцї з 1721 р. граматики Смотрицького. Сей передрук рїжнить ся тим від ориґіналу Смотрицького, що в мїсцях, де Смотрицькїй говорить в рѣскомъ дїалектѣ, переминено терміни Смотрицького: рѣскій, рѣски на малороссїйскій, малороски. Та Смотрицькому й не снило ся про „малоруськїй дїялект“, хоч не можна того перечити, що Смотрицькїй, як не лїпше, принайменше так добре знав „руськїй дїялект“, як котрийбудь півнїйшїй письменник. За російськїм прикладом пішли польськї і чужостороннї письменники. Колиж Лінде, їдучи за прикладом Сопїкова, назвав мову литовського статута білоруською, Могильницькїй уважає її власне рѣскимъ дїялектом, бо мова передмови ґраматики Смотрицького та Вінця Христового та сама, що й статута, а й оба автори й инші письменники узнали її языкомъ рѣскимъ. Подїл книжної мови на малоруську й білоруську виплыв не з рїжницї тих мов, а з рїжницї руських земель і їх жителїв. Впрочім Нїмцї говорять дїлеко бїльшими відмінами, а не дїлять мови. Одначе звичай розрїжнювання мало- й білоруської мови став так загальний, що й Могильницькїй, прикладомъ и показ'к нов'їйшихъ Якторовъ оулегачи (бо нес Hercules contra plures), назиска дїалекта мало-

¹⁾ З попереднїх стоїть бере приміри з отсих книжок: Толковання на апостольскї діянїя, Апокрїсіса, Лексикона Бернїди, Требнїка Могїли, Калїста науки в недїлю о митаревї і фарисееви, Радивїлївського Вінця Христового (1688), Трипїснця, Номоканона, Ключа розумїннїя і Богогласника (1790).

кѣлорѣскогѡ задержує, але в нього сї термини значать то само, що языкъ леб мока рѣска.

Два дальші параграфи присвячені аргументації, що коли й приймала українська мова в своїм історичнім розвою поодинокі польські слова, як польська мова українські, годї твердити, що языкъ рѣскій выникъ съ мови полскон, що більше, польська мова завдячує свою чистоту, богатство та склад українській мові¹⁾. Хибний є також переклад великоруського виразу языкъ областный на „powiatowszczyzna“ в польській мові, бо під таким терміном у великоруській мові треба розуміти „мову правління“.

В десятім розділі обговорює Фношенє нынѣшного языка російскогѡ къ мовѣ рѣской. Висказуючи свої думки про Гречовий поділ великоруської літератури на три періоди: грецький, татарський і польський, зазначає Могильницький, що українська мова причинила ся значно до зросту, богатства та краси великоруської мови. Дальше звертає увагу, що коли говорить ся про великоруську мову, треба відрізнити стародавню церковну мову від давньої великоруської; нема сумніву також, що великоруська мова книжна не була за Петра Великого тою самою, що давніше. На жаль, богату, здібну до всіх галузей наук великоруську мову, якої силъ й досконалости в творах Ломоносова треба дивувати ся, почали псувати деякі великоруські письменники наслідуваннем французини. Звідти й повстав спір межі прихильниками Шішкова в Петербурзі і Карамзина в Москві²⁾.

Покликуючи ся на знану вже нам рецензію Копітара й цитат з Кеппена³⁾, зазначає автор в передостаннім розділі, що языкъ рѣскій въ нынѣшномъ Королѣ(в)ствѣ Галиціи єсть

¹⁾ Дальша література, цитована Могильницьким: Пухмаєра „Lehrgebäude der russischen Sprache“, Добровського „Geschichte der böhmischen Sprache“, Оссолинського „Wiadomości historyczno-krytyczne do dzieiów literatury polskiej“, Лексикон триявичний, словарь Геснера, Аделунга, церковний, граматика польської мови Кончинського.

²⁾ В потці до сього параграфу висгунає автор в жалем проти тих священників, які знають і читають Массільона, Бурдаду, Цолікофера, Німаєра, Сайлера і н., а не знають навіть того, що містять у собі: Ключ розуміння, Вінець Христов, євангеліє толкове, октоїх, тріодь і т. д. Годї, щоби такі люди черпали з наших жріделъ рѣскихъ. До таких священників відносить двовірш:

Имѣемъ съ верхъ тогоу Церковныхъ многоу книгъ,
Хто вининъ къ томъ(,) что ты Псалтыри не постигъ.

³⁾ Über Völker- und Länderkunde in Russland.

языкомъ народнымъ руского народа, а в дванадцятім виступає проти невідповідности німецького терміну: Russnak у Краттера¹⁾, Рорера, Крібля²⁾, Чапловича й ин., а заявляєть ся за терміном: Ruthener, якого уживають инші німецькі письменники: Шлецер, Гебгарді, Гоппе, Енгель і н.

Такі погляди на українську мову, її історичне значіння і відношення до великоруської і польської висловив автодідакт Могильницький в 20 рр. минушого столітя. З них у безпосередній звязи з грамати́кою стоїть два: втягненне білоручини в обсяг української мови та розуміння Могильницького становища української мови до церковно-славянської і тої книжної мови України, яка в кількох типах зберігла ся у пам'ятниках нашого давнього письменства від найдавніших часів до початку 19 стол. Що Могильницький змішав білоручину з українською мовою, годі навіть даувати ся. Ледви чи не перший звернув пильнішу увагу на пам'ятники білоруської мови Сопіков у своїм „Опыт-ї російско-ї бвбліографі-ї (Спб. 1813). Примітки того рода, як прим. при Омелії Захарії Кописи́теньского (І. ч. N. 787), що написана „на бѣлорусскомъ языкѣ“, подибують ся у Сопікова частійше, „но эти произведенія“, каже найбільше авторитетний знавець білоручини проф. Карський, „большею частью напечатаны въ югозападной Руси и часто имѣють малорусскія особенности рядомъ конечно съ бѣлорусскими“³⁾. Так отже вчислюючи українські пам'ятники письменства поміж білоруські, піддавав Сопіков своєю неконсеквентністю Могильницькому можливість назвати українським пам'ятник, який уважав Сопіков білоруським.

До баламутних і хибних висновків доходив також Лінде в своїх розвідках над мовою литовського статута. Він доказував, що білоруська мова ближша до польської, ніж до руських. Розбираючи лексичний склад статута, поклав Лінде в основу польську мову, а руські слова відмічував як занесені⁴⁾. Замітки Калайдовича „О бѣлорусскомъ нарѣчїи“⁵⁾, здаєть ся, не знав Могильницький. Наукове вивчення білоручини припадає на три останні десятилітя 19 в. Ще в 1880 р. зробив Омелян Огоновський у своїх „Studien auf

¹⁾ Briefe uiber Galizien.

²⁾ Beobachtungen uiber die politischen Fortschritte der Provinz Ostgalizien (Vaterl. Blätter, 1812, N. 82).

³⁾ Е. О. Карскій. Бѣлоруссы. Томъ I. Введеніє въ изученіє языка и народной словесности. (Варшава, 1903), стор 407.

⁴⁾ ibidem, стор. 408.

⁵⁾ К. О. Калайдовичъ: Сочиненія въ прозѣ и стихахъ. (Труды Общества любителей Россійской словесности при Импер. Московскомъ университетѣ. 1822 р. ч. I. Кн. 67—80).

dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ таку саму похибку, як Могильницький до р. 1829, й зачислив білоруську мову як діалект до української. Поміж великоруськими ученими такі помилки в користь своєї мови лучалися дуже часто. Тому й не можна накидати на Могильницького, що він не мав ясного розуміння білоруської мови й її різниць від української. Що тикається граматики Смоглицького, се без сумніву плід української науки.

Боронячи свої гіпотези про тотожність білоруської мови з українською, вказує Могильницький на німецьку мову. Німці мешкають в Австрії, Баварії, Віртембергії, Саксонії, Бранденбургії і т. д., а прецінь, що тикається книжної мови, уживають письменники в усіх тих краях одної мови й однаково називають її, хоч діалект песполитий в тих краях різниться значно більше ніж діалект бусьтний Рґсинець на Колиню, Подолю, Оукраинк в Галиці(и). Боязнь перед дробленням мови відогравала також ролю у тім, що Могильницький не признавав білоруської мови осібною від української. І в таких своїх поглядах не стояв Могильницький відосібнений. До дроблення мови зглядно до виривання нової мови на літературне поле відносився критично такий учений, як Добровський. Коли Копитар виказував Добровському неслухняність його такого задивлювання на сю справу й тішився з появи словацького діалекту в друці, Добровський задав йому влучне питання: „Wenn jemand den östreichischen jargon schreiben wollte, würden Sie wider das Hochdeutsche auch zu Felde ziehen?“¹⁾ Чим більше діалектів, тим ліпше, писав вишим разом Добровський до Копитара, але тільки „in gewisser Hinsicht — für Idiotica, aber nicht zum Unterricht für Schulen“²⁾. Слідами Добровського та його сторонників пішов Могильницький.

Такої своєї думки, яку бачимо в граматиці, що церковно-славянська мова є матерію й джереломъ всѣхъ іншихъ діалектовъ³⁾, не висказав уже більше Могильницький у Бѣдомости. Всеж таки виписка його зі статі Пішкова проти тих, що мали би

¹⁾ И. В. Ягичъ: Письма Добровскаго и Копитара въ повременномъ порядкѣ. (Сборникъ отдѣл. рус. яз. и слов. Импер. Ак. Наукъ, т. XXXIX, стор. 442).

²⁾ ibidem, стор. 536. Пор. „Введеніе въ переписку Добровскаго съ Копитаромъ“ стор. XXI.

³⁾ Сього не міг Могильницький переймити від Добровського, бо в нього був инший погляд на відношення церковно-славянської мови до инших славянських. Пор. уваги Добровського до статі „Ueber die alt-slavonische Sprache nach Schlözer“ в „Slavin“-і. (Маю під рукою друге виданне з 1834 р. Згадана замітка знаходить ся ту на стор. 244—5).

пеувати великоруську мову французщиною, промовляє за його симпатіями до церковно-славянщини, а саме Шишков старався за всяку ціну доказати одність великоруської мови й церковно-славянської¹⁾. В своїм творі „Разсужденіе о старомъ и новомъ слогахъ Россійскаго языка“ писав Шишков, що під іменем славянських, славяно-російських і руських книжок можна розуміти мову різних часів, отже мову Біблії, Патерика або Чети-мінеї, Слова о полку Игоревім, давніх грамот, Несторової літописи, Ломоносова й ин. У всіх них „слогъ или образъ объясненія различенъ; но чтобъ Славенской и Руской языкъ были два языка, то-есть, чтобъ можно было сказать это Славенское, а это Руское слово, сего различія въ нихъ не существуетъ. Между тѣмъ многіе, безъ всякаго основанія, почитають ихъ двумя разными языками, и сіе ложное мнѣніе подало поводъ Руской языкъ подъ именемъ Славенскаго презирать, и тотъ же самый языкъ, унижая до просторѣчія и располагаая оный по свойствамъ Французскаго языка, называть Рускимъ“²⁾. І в пізнійших своїх статях збивав Шишков „мнѣнню ріжницю“ церковно-славянської мови та великоруської.

Зародки своїх ідей найшов Шишков у статі Ломоносова „О пользѣ книгъ церковныхъ въ російскомъ языкѣ“, яка, як що заключати з його признання для мови писань Ломоносова, могла бути також звісною Могильницькому. Ту розрізняє Ломоносов потрібний стиль у великоруській мові: високий, посередній і низький, який залежить від трьох степенів приличного уживання церковних книжок. Перший степень становлять слова, що загально вживані в давніх Славян і нині у Великоросів. До другого розряду зачисляють ся слова, що хоч мало вживають ся загально, а передусім у розмовах, але є зрозумілими всім грамотним людям. До третього роду треба віднести слова, яких нема в останках церковно-славянської мови себто в церковних книжках. Але всетаки треба виключити звіден погані слова, яких не годить ся ужити в ніякім стилі, хіба що в комедії³⁾.

Високий стиль складаєть ся зі слів, які уживають ся у церковно-славянській і великоруській мові, але не є застарілі. Таким

¹⁾ С. К. Буличъ: Очеркъ исторіи языкознанія въ Россіи. (Записки историко-филологическаго факультета Имп. Спб. унив. Часть LXXV. Спб. 1904, стор. 587—588).

²⁾ *ibidem*, стор. 694.

³⁾ М. В. Ломоносовъ: Сочиненія... съ объяснительными примѣчаніями академика М. И. Сухомянова. Т. IV. (Виданіе Пет. Ак. Наук, Спб. 1898, стор. 227).

стилем пишуться героїчні поеми, одні, прозові статі про важні матерії і ту передусім треба користуватися церковно-славянськими. Середній стиль творять слова, які уживаються вже більше в великоруській мові, але ту можна прийняти деякі церковно-славянські слова з високого стилю, хоч обережно, щоби стиль не видав ся надутим. Таким стилем треба писати театральні штуки, віршовані листи, сатири, еклоги таї елегії. Низький стиль приймає слова третього роду то є такі, яких нема в церковно-славянській мові, а мішає їх зі середніми. Після потреби можуть ту найти місце й низькі слова. Таким стилем пишуться всі інші твори, в першій мірі комедії, пісні, веселі епіграми¹⁾.

Та хосен із церковних книг не обмежується на запозичення з них висловів на сильне вираження важних і високих ідей, але й дає інші вигоди, а передусім сю, що „народъ Россійскій по великому пространству обитающій, не взирая на дальное расстояние, говоритъ повсюду вразумительнымъ другъ другу языкомъ въ городахъ и въ селахъ. Напротивъ того въ нѣкоторыхъ другихъ государствахъ, напримѣръ, въ Германіи Баварской крестьянинъ мало разумѣетъ Мекленбургскаго, или Бранденбургской Швабскаго, хотя всѣ того жъ Нѣмецкаго народа“²⁾. Вправді перепроваджує Могильницький відмінно свій поділ мови, але вихідною точкою був для нього, здається, потрібний стиль Ломоносова, а вже гадка про загальну доступність і зрозумілість української мови на цілій її території для кожного Українця в протиставленню до не так легкої зрозумілості німецької мови одної провінції для Німця з іншою взорована на щойно наведеній думці Ломоносова про подібну вигоду великоруської мови супроти німецької.

Велика похибка Могильницького в твердженню, що книжна мова на Україні і Білій Русі майже однакова від 13 віку до початку 19 століття, находити своє жерело також у Ломоносова, який думав, що великоруська мова від панування Володимира до його часів, отже більше ніж через сімсот літ, не змінила ся на стільки, щоби не можна було розуміти старої. Тимчасом інші народи без науки не розуміють мови, якою писали їх предки чотиреста літ тому, наслідком великої переміни, яка зайшла в ній через той час³⁾. Отсей погляд Ломоносова, який пізніше висказував і Шипков, був дуже на руку Могильницькому, бо йому саме треба було доказати, що в українській мові друковані й інші книжки крім букваря і катихизму, а з українського письменства 19 в. йому була

¹⁾ ibidem, стор. 228. ²⁾ ibidem, стор. 229. ³⁾ ibidem.

звісна тільки гумористична „Енеїда“ Котляревського, а жаден поважний твір.

Розвідка Могильницького пояснює незалежно від Максимовичевої передмови до першого збірника пісень з 1827 р. вперше, що на українську мову треба дивитися як на самостійну мову від великоруської, а тим більше від польської. Розуміння про Українців і їх мову були тоді так оплакані, що „главнѣйшій грамотѣ“¹⁾, того часу Греч уважав Українців майже галузю польського народу. Його слова про українську мову: „Малороссійское нарѣчіе родилось и усилилось отъ долговременнаго владчества поляковъ въ юго-западной Россіи, и можетъ даже назваться областнымъ польскимъ“²⁾ — викликали полеміку Могильницького. Доказ своєї хибної інтерпретації Гречового вислову „областной языкъ“ міг вичитати Могильницький в його граматиці великоруської мови з 1827 р., в якій Греч вважає українську мову нарчієм польської, але сеї граматики не видів, здається, Могильницький.

Розвідкою Могильницького, в якій він привертав гідність українській мові в Галичині, зацікачувалися і в Росії. Січнева книжка з 1838 р. „Журнала Министерства Народнаго Просвѣщенія“ принесла її переклад з деякими своїми замітками п. з. „О Русскомъ языкѣ“ (стор. 17—43)³⁾. Щоби з одного боку зберігти точно слова автора, а з другого відрізнити українську мову від великоруської або від руської в загальнім змислі, додано в перекладі скрізь там, де розуміється українська мова, до терміну руський ще южний („южнорусское нарѣчіе“). Замітки або пояснюють деякі історично-культурні факти, згадані в статті, а незрозумілі великоруським чи-

¹⁾ А. Н. Пыпинъ: Исторія русской этнографіи. Томъ III. Спб. 1891, стор. 312.

²⁾ Н. Гречъ: Опытъ исторіи русской литературы, Спб. 1822, стор. 12. Могильницькому був звісний польський переклад Лінде сього твору п. з. „Rys historyczny literatury rossyyskiéy“, де перекладчик долучив „Dodatki do Mikołaja Grecza rysu historyi literatury rossyyskiéy“. (Варшава, 1823). В бібліотеці „Народного Дому“ у Львові знаходяться між иншим під ч. 350 замітки Могильницького про прочитане та про неправильний переклад Лінде „областной языкъ“ на „powiatowszczyzna“ й полеміку з Гречом і Лінде за змішання розумінь ruski — rossyyski — sławiański. Хибно приписав сі замітки та записки (народні слова, пословиці, бібліографія то що) Могильницького Лаврівському Іванови др. Свенцицький в описі рукописній бібліотеки „Народного Дому“. (Научно-літературний Сборникъ, Львів, 1905, стор. 109).

³⁾ Звідси передрукував статтю Могильницького Куліш в 2 т. „Записок о Южной Руси“ (Спб. 1857) п. з. „О древности и самобытности южно-русскаго языка“ (стор. 261 - 278).

тачам, як литовський статут, ествовање самостійної київської митрополії і н., або висказують згідність чи незгідність з поглядами Могильницького⁴). В одній із таких приміток зроблено увагу, що давня дипломатична мова Західної Русі ріжнила ся від південної, якою писали ся акти Запорозького війська і т. д., а й нині білоруська мова не те саме, що українська. Запримітити може се кождий, що переїзждає з моголівської губернії у чернігівську або з мінської у волинську. Колиж Могильницький виступає проти термінів: білоруська й малоруська мова, можна єї мови назвати більше природно: західною руською, південною руською, а великоруську мову назвати східною руською або північно-східною руською. Але „все же должно какиминибудь именами означить такія нарѣчія, между которыми существуетъ разница дѣйствительная и которыя между тѣмъ всѣ имѣють неоспоримое право именоваться Русскими“²). Признаєть ся також немалый вплив української мови на великоруську, передусім з того часу, як у Москві засновано славяно-греко-латинську академію, коли досі одиноке вище заведенне було в Києві, що саме доставляло Росії духовних і єрархів³). Вкінці треба згадати, що автора статі перехрещено на Могилевського.

Треба признати, що **Вѣдомѣсть** Могильницького, се „poslidowanie o ruskom jazyku uszeno ulozhennoje, aly ne krytyczeskij“⁴), як висказав ся Вагилевич у своїм короткім огляді української літератури, була на свій час інтересною науковою появою. Рішучою обороною самостійности української мови повнила вона громадянську службу й накликувала до такоїж молодих охочих робітників. Можна жалувати, що ся розвідка не виїшла по німецьки й по українськи. Український її текет був би подав гарний примір наслідникам Могильницького: Левцькому, Лозинському й Вагилевичеви не вбирати своїх граматик у чужу зверхню одєжу, німецьку чи польську, а старати ся уложити їх в українській мові. Дивною виходить у Лозинського аргументація за потребою образования української народної мови, коли він сам ділить ся зі суспільностию своїми улюб-

¹) Коли Могильницький велить називати мову литовського статута просто руською, замічує редакція: „Такъ и должно. Языкъ Статута былъ дипломатическимъ языкомъ Западной Руси и весьма отличенъ отъ настоящаго Бѣлорускаго“. (Журналъ Мин. Народн. Просв. 1838, январь, стор. 33).

²) *ibidem*. ³) *ibidem*, стор. 35.

⁴) І. Вагилевич: *Zamitki o ruskoj literaturi*. (Dnewnyk Ruskij, Львів, 1848, ч. 9, стор. 38).

левими думками в польській мові. Ідею, якою жив Лозинський майже до кінця 50 рр., і її найближшу форму взяв він також у Могильницького. Зрештою на скільки відблала ся стаття Могильницького на граматичних роботах пізніших авторів, згадаю при кождім із граматиків з особна. Ту замічу тільки, що вона захоплювала живо Пашкевича Маркіяна, а на різних місцях згаданої брошури Антона Петрушевича „*Słów kilka*“ повторені такі самі думки, на їх доказ наведені такіж факти, як і в статі Могильницького. Петрушевич знав розвідку Могильницького навіть з рукописи, бо обертав ся близько митрополита Левицького, а й брудіонова рукопись зберігаєть ся тепер у бібліотеці „Народного Дому“ у Львові межі збіркою Петрушевича. Потрійне видання статі Могильницького в польськїм перекладі протягом не цілих двох десятков літ промовляє за її великим кругом читачів у ширшого загалу, а факт, що Куліш передрукував її вдруге в великоруськїм перекладі, велить видіти в ній і цїнну пам'ятку української фільології.

V. Жерела, термінольо́гія і мова граматики Могильницького; її становище в історії української фільології.

Вправді ділять ся грамати́ка Могильницького на чотири часті, але як одна часть почислена наука правописи, зате недостає ту важної науки творення пнів. Крім тих частей, що в Могильницького, має ще пату про наголос грамати́ка Мразовича „*Ръководство къ славенсткїй грамматїцк ѳсправленнїкї ко ѳупотребленїю славеносербскїхъ народныхъ ѳучилницъ*“, яка мала три видання: 1794, 1800 і 1821 р.¹⁾ Дещо спільного запримічуєть ся в обох грамати́ках і в подрїбнїм розкладі матеріалу, але се може бути випадковим явщєм і від Мразовича незалежним. Зрештою для обох авторів є спільним жерелом грамати́ка Смотрицького. Загалом уклад граматики Могильницького прозорий, хоч лучають ся і нельогїчности, прим. з дефініції „імен“-и виходить, що під тим терміном розуміє Могильницький іменник і прикметник, одначе мимо того в обробітці прикметника виділює його особно, зачислючи знову до нього числівник. Того роду похибки в Могильницького є впливом користання зі своїх жерел, в тім разі граматики Смотрицького.

¹⁾ Н. Засадкевичъ: Мелетій Смотрицькій, какъ филологъ. Одеса, 1883, стор. 180. Маю під рукою видання граматики Мразовича з 1821 р.

Сам Могильницький признаєть ся совісно до користання із ріжних граматик, чи то в самім тексті граматики покликуєть ся на поодиноких авторів граматик, чи в просьбі до цензури о апробату не криєть ся цілком із тим, що при укладанню граматики були йому помічними не тільки граматики церковно-славянської мови, але й інших славянських мов, як чеської, польської і великоруської. Найбільше черпав Могильницький з граматики начальника славянських граматиків. І так з граматики Смотрицького взяв Могильницький азбуку, поділ букв на самозвуки та співзвуки, наголоси, титли, знаки перепинання, части мови, їх поділ на відмінні і невідмінні, пізнавання роду, два правила для означування мужеського роду по значінню і закінченню, означенне роду жіночого й середнього. Звідси довідав ся, що планета й комета є мужеського роду. Три числа, дефініція відмінні імен, відмінки ті самі в граматах Могильницького та Смотрицького. Поділ прикметника, зачислення числівника до прикметника, дещо з його поділу, його правильне та неправильне степенування, три степені прикметника деякі вістки зі степенування, як те, що прикметники на — кій перемінують к у вищій степені на ш, що горкій задержує к у вищій степені, інші вітки з того правила, далі се, що прикметники на -ний творять вищий степен через додання -кйшій, завдячує Могильницький також тому жерелу.

Пять родів дійства, дефініції, поділ дієслів і інші вступні уваги до конюгації зачерпнув також автор з церковно-славянської граматики. Звідси взята дефініція конюгації, поділ конюгації на правильну та неправильну, відріжнення двох конюгацій і знак такого відріжнення. Творенне поодиноких дієсловових видів і імен має також багато спільного з грамакою Смотрицького. З невідмінних частий мови багато спільного має в обох граматах поділ злучника й оклика.

Найбільше невільно держав ся Могильницький сього жерела в справі правопису. Своім зверхнім видом, настрічними знаками таї іншими скороченнями не подобає цілком грамака Могильницького на памятник першої четвертини 19 столітя. В заховуванню ріжницї при писанню самозвуків є й ѣ, ї, и, ы і к, о й ш, ѡу й s, л і ѡ, в питаннях, де яку букву класти, на початку, в середні чи на кінці слова, як відріжнати правописею рівнозвучні відмінки однини й множини, так само в аргументації потреби зберігання ріжницї при писанню співзвуків з і с, з і з, дальше зложених сч і щ, ф і ѡ, пс і ѡ. кс і ж і в теорії навчання правописи й у практичнім приложенню її до своїх рукописи іде Могиль-

ницький за правилами, які подає Смотрицький для церковно-славянської мови. За те складня граматики Смотрицького лишила тільки незначні сліди в граматиці Могильницького¹⁾.

З інших граматик церковно-славянської мови користав автор нашої граматики з підручників Мразовича й Добровського. В першого запозичив Могильницький небогацько: дефініцію „ортепії“, замітку, що нинішні письменники не вживають двійного числа, почин конюгації відміною помічного дієслова єсьм. Невеличкі також сліди граматики Добровського в Могильницького граматиці. Змішанне в його „Institutiones“ видів церковно-славянської і староруської мови й такеж подавання окінчень поодиноких відмінків на основі пам'ятників могло мати тільки відемний вплив на композицію граматики Могильницького. З інших граматик славянських мов знав Могильницький граматику чеської мови Добровського, польської Копчинського²⁾, з якої узяв дефініції імені (іменника й прикметника разом), заіменника, дієслова й оклика, та граматику Копітара. На думку останнього словінська мова не змінила ся цілком від 16 до 19 в., а її деклінація, конюгація і закінчення форм таїж, як і за часів Трубера³⁾, що в половині 16 в. ввів латинську азбуку в словінську мову. Такий погляд Копітара про словінську мову тільки скріплював розумінне книжної і народної мови в Могильницького. Зате користний вплив сеї граматики під иншим оглядом, а се через зазначенне, що Славянин не любить чистих самозвуків на початку слів. Як у грецькій мові не може стояти жаден самозвук на початку без придиху, так рідко дасть ся чути з уст Славянина на початку слова чистий самозвук без *j* або *v*, *von*, *vona*, *vo*, а хоч пишеть ся *est*, читасть ся *jest*⁴⁾. За вказівкою Копітара зазначає часто приди́х і Могильницький.

Що тикаєть ся граматик руських мов, з граматик великоруської мови були звісні Могильницькому граматики Пухмаєра й Ломоносова. Передмова Добровського до першої згадує про переклад

¹⁾ Нарочно не вдаю ся у подрібний розбір впливу граматики Смотрицького й інших на граматику Могильницького, а тільки означую його в загальних рисах, як і відповідаю на поставлені собі в тім розділі питання, бо уважаю опис граматики Могильницького тай отєї уваги про неї тільки тимчасовою інформацією. Розвідка про граматику Могильницького появить ся рівнобіжно з надрукуванням її тексту в повнім корпусі старих друкованих і рукописних українських граматик.

²⁾ *Grammatyka języka polskiego*, Варшава, 1817.

³⁾ Копітар, *op. cit.* стор. 158.

⁴⁾ *ibidem*, стор. 11.

кількох строф новоруською мовою, на який термін негодував саме Могильницький, і подає спис граматик великоруської мови до 1820 р., який одначе ледви чи придав ся нашому авторови, бо його граматика була, здасть ся, тоді вже на викінченню. З широковзісної граматики Ломоносова, що мала до часів Могильницького девять видань, не вчислюючи ту її німецького перекладу й польського, виданого Почаївськими Василіянами¹⁾, переймив Могильницький поділ співзвуків після орудій мови на губні, зубні, язичні, піднебінні і гортанні²⁾, дефініцію „руської“ граматик³⁾, поділ співзвуків на тверді, м'які і плавні⁴⁾. В Ломоносова є також „три наклоненія“ себто „изъявительное, повелительное, неокончательное“, а „желательнаго и сослагательнаго наклоненія въ Россійскомъ языкѣ особливыхъ нѣтъ“, тільки замість них уживаєть ся висказуючого способу з злучниками „когдабы, дабы“ й іншими⁵⁾. В обох граматиків число часів виносить десять. Вкінці за приміром Ломоносова поділив і Могильницький свою граматикву на параграфи.

Під деяким впливом Ломоносова кінчать Могильницький і відм. мн. прикметникової деклінації на *є*. Вправді йому звісно, що в нашій мові загальне закінченне в тім разі *-ий*, але мимо того зазначає його скобками. О се, як кінчити прикметник в 1 відм. мн. в великоруській мові, вели ся довго спори межі Тредяковським і Ломоносовим. Колиж Тредяковський піддержував свою думку кінчити прикметники в 1 відм. мн. на *и* церковно-славянською й українською мовою, відповів йому Ломоносов: „Отъ Малороссійскаго діалекта для установленія Великороссійскихъ оконченій ничего жъ не слѣдуетъ, ибо хотя сей діалектъ съ нашимъ очень сходенъ, однако его удареніе, провзношеніе и оконченія реченій отъ сосѣдства съ Поляками и отъ долговременной бытности подъ ихъ властію много отиѣнились или прямо сказать попортились“⁶⁾. Кінчити прикметники в множині в 1 відм. муж. р. на *є*, а жін. і сер. на *я* казали Ломоносову всі друковані і рукописні книжки, уложені Великоросами, а закінченне *є* всуміш з іншими правильними найшов Могильницький і в книжках, що вийшли на території України.

Як Ломоносов, так і Могильницький стараєть ся виділити просторкчіє від церковно-славянської осади, занесеної в українську мову багатомовним спільним життєм української і церковно-

¹⁾ Grammatyka Rossyiska, Почаїв, 1778. Автор не зазначений.

²⁾ Ломоносов, *op. cit.* стор. 19.

³⁾ *ibidem*, стор. 41. ⁴⁾ *ibidem*, стор. 45.

⁵⁾ *ibidem*, стор. 109. ⁶⁾ *ibidem*, стор. 1—2.

славянської мови. В нього запозичений і повищий термін. Слідами Ломоносова йде Могильницький, коли наводить історичні потвердження своїх помічань, але, що правда, виписує доказовий матеріял з українських і білоруських друків.

Хотяй і Ломоносов і Могильницький підлягли дуже сильному впливови того самого могучого жерела себто граматики Смотрицького, всетаки порівнянне обох граматики виходить в некористь Могильницького. Граматичної ролі Ломоносова не судило ся відіграти Могильницькому в розвою української філології. Тай його граматика уступає в дечому, колиж узгляднити й час, навіть богато граматиці Ломоносова. Смотрицького граматики держить ся невіленько Могильницький, коли не важить ся викинути зі славянської азбуки грецьких букв ξ , ψ , ϕ , ω , що більше він велить відріжнити їх від зложених $кс$, $пс$, $фт$. Ломоносов заявив сміло, що більшість настрічних знаків приймлено без потреби від Греків і викинув десять непотрібних букв. В правописнім питанню вказав Ломоносов з добрим розумінням практичних задач ортографії, що під сим оглядом треба йти за вживаннем, а хоч признавав і необхідність етимологічного принципу, всетаки робив розумні уступки фонетиці

Неподатність Могильницького фонетичному принципови видно також із його виступів проти граматики Павловського, в якій стрінув Могильницький кілька законів української звучні, як перехід $о$ в $і$, $л$ у $в$, м'ягченне співзвуча $ц$. Одначе користанне з помічних граматики стає у Могильницького другорядною річю. Та й у запозичене він силуєть ся скрізь внести щось свого індивідуального і стараєть ся угрупувати його инакше, переробити чи надати инший вид. Головний матеріял для уложення граматики призбирає він від народу, студіюючи старанно природу, прикмети та спосіб уживання його мови. Спостережені прояви порівнує він згідно зі своїми поглядами з тими висловами, які найшов в друкованих і рукописних українських книжках¹⁾. Через те прибирає його твір місцями закраску історичної граматики. Крім того збуджує граматика Мо-

¹⁾ Свідомством його живого заінтересовання давніми пам'ятниками нашої науки й письменства є листи, які друкую в додатках під чч. 2, 3, 4. Як виходить із них, Могильницькому треба приписати в великій часті, як не в цілости меморіали в справі галицького релігійного фонду та в питанню, чи в орієнтальній церкві можна брати єпископів і архимандритів тільки з поміж черців. Оба вони видруковані в збірці Малиновського: „Die Kirchen- und Staats — Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien“ (Львів, 1861), перший на стор. 435—466, другий на стор. 466—435.

гильницького інтерес відмінними поглядами на деякі граматичні питання, як мали Добровський, Ломоносов чи Смотрицький, та визначенням граматичних висновків з льогічними явищами.

Творчим не був Могильницький у термінології. Вона не відбігла далеко від сеї термінології, якої ужив Смотрицький у своїй граматиці¹⁾. Переймаючи терміни в Смотрицького та Ломоносова, надавав Могильницький їм деколи, хотяй дуже рідко, можливішу форму, прим. термін: *двогласные именные, бѣтаенные*. Годить ся запримитети, що рівнорядним з терміном *языкъ* є в нього слово *мова*. Називаючи свою граматику „славено-руською“, пішов автор слідом за аналогічними термінами: славено-сербський і славено-російський. Почавши від „Руководенія въ грамматику славено-російскую“ (1706) Кошієвича, можна виказати багато граматик із подібним заголовком. Зрештою у Могильницького являєть ся такий термін природним, бо він скрізь підчеркує точки схожости й ріжницї української і церковно-славянської мови.

Мова граматики Могильницького вимагає спеціального розсліду. В просьбі до цензури о апробату граматики він ось як характеризував мову свого твору. Його грамика мала остерігати перед мохибками щоденної мови. Мову своєї граматики назвав народньою, але zarazом такою, що омнає „*duros loquelae plebeae ergores*“, а є зрозумілою і для найпростійших людей. Таке вичищення народньої мови було потрібне Могильницькому в тій ціли, щоби нарид розумів церковні молитви, гимни та псалми. З того виходить, що українською літературною мовою хотів видіти Могильницький таку мову, яка стала би перехідним містком від народньої до церковно-славянської. Мало що не взорець такої мови найшов Могильницький в українській книжній мові, а що в основу своєї граматики поклав говір українсько-польського погранича в Галичині, тому й не диво, що мова Могильницького сороката від польонізмів і церковно-славянїзмів, межи які попадають ся також уже рідше білоруснами й великоруснами. Та про сеї складові елементи мови Могильницького, їх скількість і походженє з книжньої мови, помічних жерел і народнього говору буде мова на иншій місці.

Одначе такі слабї боки граматики Могильницького дадуть ся оправдати тодішнім дуже низьким станом української фільології. Історія української мови була незвісною. З виїмкою поверховної граматики Павловського були до нього тільки граматики церковно-

¹⁾ Не подаю поодиноких граматичних термінів, бо термінологія граматики Могильницького угляднена в її описі.

славянської мови, з яких годі було висувати правила для української мови.

Головним жерелом для написання граматики послужили Могильницькому його власні лінгвістичні спостереження і пильне вчитування у друкованих і рукописних творах. І коля під традиційною скаралущею сеї граматики бє жива струя народньої мови, се велика заслуга Могильницького. Що правда, ся струя не так чиста й дальше віддалена від свого жерела, ніж мова граматики Павловського, але зате в Могильницького ся струя повійшою, ширшою і глубшою. Зацікавлений українською мовою Великорос тїшив ся тим, що зберіг для будучности „ні живу, ні мерту“ українську мову, яку вважав майже самостійною, Могильницький із вірою в живучість і будучність української мови перший відмічує на кождім кроці точки схожости й ріжницї української мови як самостійної між иншими славянськими з иншими її посестрами, польською, чеською і великоруською мовою. Вправді з точки погляду нинішньої лінгвістики є його грамика нині рішучо перестарілою і не видержує критики, навіть його оригінальна деклінаційна система, не оперта на ніякій науковій підставі, але як зріло обдуманій твір довголітніх студій була би по появі друком лишила значнійші сліди в розвою галицько-українських грамик, ніж малоприступна рукопись. Видрукована в своїм часі була би стала основою для діяльности мертворожденного першого просвітнього українського товариства в Галичині. А хоч грамика Могильницького богата в ненародні види, на всякий спосіб є вона кращим і далеко більше самостійним підручником, ніж перша в Галичині друкована грамика української мови Осипа Левицького.

Хоч мова, якою написав Могильницький свою грамику, неприродна, всетаки він бодай старав ся написати свій твір по українськи й тим також користно відріжнюєть ся він, не говорячи про Левицького Осипа, навіть від таких пізнійших грамиків, як горячий прахильник і борець за народню мову Лозинський або член української „трійці“ в Галичині Вагилевич, які написали свої грамики в чужій польській мові. Щоби почувти силу в собі дати своєму народови грамику української мови в народній мові, треба було одушевленого для сеї мови Головацького Якова, але й він один — два роки по виході грамики написав иншу скорочену мовою, яка рівноважить ся з мовою писань Могильницького.

VI. Передмова Лучкая до своєї граматики. Вплив її на пізніші граматики. — Українська мова в граматиці Лучкая.

Першою друкованою в Австрії граматиною, в якій автор втягає ту й там українську мову при порівнюванні її ріжниць із церковно-славянською, була граматика Лучкая: „Grammatica Slavo-Ruthena: seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russiae, seu dialecti vigentis linguae (Budae 1830)“¹. Михайло Лучкай, автор визначного твору: „Historia Carpatho-Ruthenorum“, що по нині не видана її рукопись в п'ятих великих томах, помістив передмову перед текстом граматики, а ся передмова полишила значні сліди в пізнійшій галицько-українській граматичній літературі. Лучкай зазначає, що з великим поступом усіх наук розвиваєть ся також граматична штука так, що мабуть нема жадної мови, яка не мала би своєї граматки. Що більше, самі діалекти відділюють ся старанно від своїх сестер, а потім усувають їх від усякої почесної функції і входять у суспільне житє та науку. Що так є, стверджують се Росія, Франція, Італія й інші краї, де „pro diversitate Provinciarum diversae Dialecti obtinent, una tamen praevaluit, in eruditorum pultis non minus; quam Iudiciorum Foris pro reliquis sororibus legumatrix“¹).

Вирочім инакше й не може бути, бож „si quis omnes Dialectos pariter perfectas habere superet, neutram haberet, aut locum pararet pro aliena firmanda“²). Подібної судьби дізнали й старі Славяни, що, мешкаючи по різних провінціях Європи без літературного зєднєння, стали образувати власні нарічїя. Одні вже в 12 столїтю хотїли відріжнити ся глагольською азбукою, а інші, як Чехи, Поляки, Росіяни, Сербї й Хорвати образували свої нарічїя. Навіть незначні провінції, як Моравія, Лужищина, Каринтія і Країна зачинають утворювати осїбні нарічїя, тому й побоюєть ся автор, „ne separatio haec plures Dialectos evanescere, et per alias lingvas absorberi faciat. Multis in locis ubi antea Slavica vigit, vix seniores noscunt maternam“³). Яким велитнем була би стала серед мов церковно-славянська, коли була би тїлько вона одинока лишила ся літературною!

Тай не богацько перешкод повинна мати така ідея, бо „nullam existere lingvam eruditam cum plebe communem, nam id significaret,

¹) Лучкай: Grammatica. Praefatio, стор. V—VI.

²) ibidem, стор. VI. ³) ibidem, стор. VII.

ut ruricola similes idaeas, et conceptus innatos habeat, quos eruditi per instructionem, et lectionem nanciscuntur¹⁾. Прецінь ні французька, ні італійська, ні тим більше німецька мова не в та сама в освічених верств і проетолюдя і нікому не прийшло й до голови „communes modulationes, flexiones, et expressiones“²⁾ ставити вище від літературних. І так само одна мова літературна німецька в Льондоні, Петербурзі і Відні. Тільки одні Славяни старають ся злити літературну мову з простою, щобн або розумів її загал або лекше вивчиз ся. Одначе хто хоче знати літературну мову, мусить учити ся граматики, а „litterati ita sunt remoti a stylo politico, sicut a V. Slavico“³⁾.

Серед такого змішання літературної мови з простою „unica Dialectus mansit absque Grammatica et forte corruptione: scilicet Ruthenica, aut Карпато-рѣскаа“⁴⁾. Становище сеї мови до церковно-славянської означає ось як Лучкай: „Quae lingua siquidem ab omnibus reliquis Dialectis differet, et cum V. Slavica ferme conveniret, ideo necessarie haud existimabatur distincta ejus Grammatica, siquidem flexiones V. Slavicae pro hac quoque deservirent, paucae vero differentiae pro nihilo justo reputarentur“⁵⁾.

Лучкай висказує жаль, що в тій мові нема виших творів крім катехизму. Що сей нарід „linguam suam a Polonica, Russica, et Bohemica diversam mutuaverit“⁶⁾, нічо дивного, бо український нарід жпе в Угорщині від давна й тому „ideo sedi affixa (gens) facilius linguam incorruptam servare potuisse, praesertim cum usus linguae Biblicae in Ecclesiis quotidianus agrestibus etiam familiaris sit, scribere vero gnari imitentur potius Biblicas, quam Communes expressiones“⁷⁾. Тому й уважали зайвим писати граматику української мови.

Видав свою граматику тому, „quod Mrazovits“⁸⁾ pro alterius labii discentibus servire nequeat⁹⁾, а Добровського за широка й за дорога для убожших (5 зрл.). Признавши церковно-славянську мову матерню української, ось якого методу ужив він при трактованню її дочки: „Ruthenicas flexiones ideo adjeci, каже він, ut uberius noscatur, quantumnam haec lingua a Matre sua deflexerit? Ubi ab hac

1) ibidem. 2) ibidem.

3) ibidem, стор. VIII. 4) ibidem.

5) ibidem, стор. IX. 6) ibidem, стор. XII.

7) ibidem, стор. XVI.

8) Рѣководство къ славянскѣй грамматикѣ исправленнѣй ко употребленію славяно-сербскихъ народныхъ дѣчилицъ.

9) Praefatio, стор. XVI.

differt,) praenotavi, praenotatione non occurrente sequitur regulam Slavicae¹⁾.

Лучкай не був ознайомлений з сучасним йому станом язико-знавства, тому помішав українську мову з церковно-славянською і перемінив одну в другу. Що погляди, висказані в передмові до його граматики, мають багацько спільного з поглядами на такіж питання Добровського, не треба, здається, над сям і розводити ся довше. В епілові до граматики назвав сам Лучкай Добровського своїм провідником у церковно-славянській мові, коли тимчасом основою в українській мові послужило йому його власне знання. Добровський вказав також на зайвість знаку ъ по твердих співзвучках²⁾, а Лучкай опускає ъ у своїй граматиці. Крім Добровського граматики звісні були також Лучкаєви граматики: Таппе (виданне з 1826 р.)³⁾, далі Смотрицького, Ломоносова, граматика Петербурської Академії і Мразовича⁴⁾. Добрим узнав додаток в Лучкая граматиці вже Срезневський, особливо народні пословиці, хоч і там народня мова потерпіла від правопису⁵⁾.

Грамматика Лучкая, передусім передмова до неї, не полишила ся без впливу на пізнійшу граматичну літературу українську не тільки в Угорщині, але й у Галичині. „Сокращенную грамматику письменнаго русскаго языка“ (Будапешт, 1853) написав Духнович „на мѣстномъ нарѣчїи, лучше сказать на славяно-русскомъ языкѣ“⁶⁾. Завдяки руссофілам Раковському та Войтковському вийшла грама-

¹⁾ Лучкай, *op. cit.* стор. XVI.

²⁾ J. Dobrowsky: *Institutiones Linguae Slavicae dialecti veteris*, (Відень, 1822, стор. 21).

³⁾ Лучкай, *op. cit.* стор. 14.

⁴⁾ *ibidem*, стор. 31.

⁵⁾ Донесенія адъюнкта — професора Срезневскаго г. министру народнаго просвѣщенія. (Журналъ Министерства Народн. Просв. часть 37, ст. 49). В додатку подані оповідання, байки й анекдоти: Тыкка и дѣвѣ, Мѣж и жена, Дикій и сѣльскій челоуѣкъ, Цѣска, ѿ клас. Лев, ѿ медвѣдь, Сойка междѣ потѣтми, Трѣбарь. Крім того находять ся ту пословиці (*Adagia Ruthenica*) числом 101, приказки (а *similitudine petita*) числом 21, заклинання (*imprecations*), усіх 8, пісеньки (*cantilenaes populares*), аразок гри слів (*Lusus Verborum*) та загадки (*Aenigmata*), всіх 11. Ту й додає, що Українці мають безліч загадок („гатка загадка“). Дуже частими є також остроумні трагедії величаній і стихарів. „*Ipsi mythi populares tanto sunt ingenio concinnati, ut inter cultiores gentes perperam simile quid quaesieris*“.

(Грамматика, стор. 176).

⁶⁾ Матисовъ: *Движеніе народнои жизни въ Угорской Русн.* (Бесѣда, Москва, кн. VI, стор. 243).

тика в великоруській мові зі змінами в тексті граматики. Коли по такій перерібі в великоруськім дусі замітний є вплив граматики Лучкая на граматику Духновича¹⁾, можна припускати, що він був більше слідний в оригінальнім тексті Духновича. Дальший угорський граматики Кирило Сабов, хоч не згадує навіть про граматику Лучкая, йде в своїм методі за Лучкаєм з тою тільки ріжницею, що в граматиці „излагаєть правила языка письменнаго, какъ такого, который на основаніи языка Церковно-Славянскаго образованъ изъ стеченія всеѣхъ нарѣчій языка Русскаго, мѣстами же, гдѣ нарѣчіе Подкарпатское уклоняется отъ правилъ общихъ, — дѣлаєть свои примѣчанія, и сравниєть языкъ письменный съ діалектомъ Подкарпатскимъ“²⁾. Граматика Евмевія Сабова³⁾, що в своїй „Христоматі-і“⁴⁾ називає граматику Лучкая першим підручником матірної мови в порівнянні із церковно-славянською — се граматика язичія у таким же язичію й угорській мові.

В галицько-українських граматиках і граматичних статях вплив граматики Лучкая зливаєть ся і перехрещуєть ся з відгомном поглядів Могильницького в його Бѣдѣмості. Тягнєть ся він червоною ниткою і в дискусіях на зїздах „руських учених“ в 1848⁵⁾ і 1850 рр. і в продовженню полеміки за й против народньої мови на склоні 40 рр. і в 50 рр.⁶⁾ і на зборах „Матиці“ 1864 р., слідний він іще навіть у граматиці Осадці в тім, що Осадця в такій великій мірі уживає церковно-славянщини при вьясненню поодиноких прояв живої української мови. Вплив передмови Лучкая бачили ми в цитатах з рукописної граматики Малицького. Граматика Лучкая подобала ся Вагилевичеві, що рекомендував її Погодінови як один з найліпших тоді творів у своїм роді⁷⁾. Тодіж і Шашкевич уважав

1) І. Саванський: Олександр Духнович. Угро-руський автор народних учебників і публікацій. (Львів, 1908, стор. 9).

2) Граматика письменнаго русскаго языка. По образцу лучшихъ авторовъ составлена и издана. (Ужгород, 1865, Предисловіє).

3) Е. Сабов: Русская грамматика и читанка. Къ изученію угорско-русскаго литературнаго языка. (Унгвар, 1890).

4) Е. Сабов: Христоматія церковно-славянскихъ у угро-рускихъ литературныхъ памятниковъ. (Унгвар, 1893, стор. 194).

5) Пор. мій „Проектъ правописи Івана Жуківського на зїзді „руських учених“. (Відбитка з „Записокъ Наук. Тов. ім. Шевч. т. LXXXII).

6) Пор. передмову дра К. Студинського до „Кореспонденції Я. Головацького в літах 1850—1862 (Львів, 1905).

7) Свѣнцицкій: Матеріали, I. (Письмо Вагилевича къ Погдину отъ 8 марта 1836 г. ст. 147).

граматику Лучкая найліпшою, ліпшою від граматик Павловського й Левицького¹⁾. Хоч Осип Левицький цитує граматику Лучкая у передмові до своєї граматики, одначе в иншій місці тоїж передмови говорять, що мимо обіцянок українських учених не появилася ніяка українська граматика з вліткою Павловського в великоруській мові²⁾. Проти поглядів Лучкая в передмові до граматики виступив Лозинський у переднім слові до своєї граматики з 1846 р.

З огляду на таке заінтересованне граматикою Лучкая в початках галицько-українського відродження подаю обсяг Лучкавого знання ріжниць української мови від церковно-славянської на стілько, на скілько воно пробивається із його граматики. Говорячи в звучній про г, каже Лучкай вимовляти його в українській мові як х в слові: легкїй. Одначе в чужих словах, що дістали вже в нашій мові право горожанства, задержує г вимову рівну латинському h: Гаврилс, Наврילו, Грниц, Hritz, але в деяких церковно-славянських, як і чужих, г = лат. g: нигды, nigdy, кигарь, bigarj. Впрочім також Великороси й Серби вимовляють г у слід за Греками як лат. g³⁾. Є вимовляється в українській мові по ж, ш, ц, ч і щ як о: желтїй, пошел, лицом, черт, одначе не в усіх словах, передусім ненаголошене є, прим. желкзо. Вимовляється також є як французьке u, угорське ű в словах: рєкл, rŭkl, пєкл, pŭkl, пастырєм, pasztirŭm. Ту й застерігається автор, що не наводить тих примірів, аби вчити в той спосіб вимовляти звуки, але „ut soni ex ore ruricolae auditi resolvi, et exscribi valeant“⁴⁾.

Що до ъ, яке Великороси, Серби, а в часті й Чехи вимовляють як ie, вимовляють його „Rutheni, huc inclussis Galliciae, et parvae Russiae Incolis velut accentuatum i seu Germanicum wie“⁵⁾. О має в деяких околицях межі Українцями (розуміється угорськими) вимову подібну до угорського ű, французького u, поп рŭр, пост рŭszt, колѡм volŭm. Инші люблять вимовляти о як і або ъ, прим. пїп, снїп, кїнь, пкп, сїкп, ккнь, ккл, ще инші йдуть за взором Волохів і вимовляють о як оу або s, прим. снsp, кsnь, еsl. Але в устах освіченої людини задержує о, як і є, свій первісний звук. Для зазначення зміни в вимові можна й ту, як і над є, покласти дві точки⁶⁾.

¹⁾ М. Шашкевич: Азбука і abecadlo (Перемишль, 1836, стор. 19).

²⁾ О. Левицький, *op. cit.* Vorrede, стор. XIX.

³⁾ Лучкай, *op. cit.* стор. 3.

⁴⁾ *ibidem*, ⁵⁾ *ibidem*, стор. 4.

⁶⁾ *ibidem*, стор. 5.

В церковно-славянській мові не зачинають ся слова від **ѣ**, але Українці, на думку Лучкая, мають від Великоросів: **ѣд** (venenum), **ѣсти**, **ѣхати**, **ѣздити**, **ѣж**¹⁾. По повноголосі і такій переміні **л** в **о**, як **раз** в **роз**, в зазначена українська вимова церковно-славянського закінчення **ѣ** як **л**, прим. спасеніє — спасѣн**л**²⁾, поява окінчення **ок** в 6 відм. одн. замість **ою**³⁾, **ч** замість **црелв. цѣ** в **мочи**, **печи**⁴⁾. Як і Чехи, кладуть й Українці в звичайній мові **к** перед **о** й **с**, прим. **кочо** (sic, воко), **кѣх**о, **кон** (vün) ille, **кѣдица**, але се „nullatenus probandum“⁵⁾.

Деклінацій три: для іменників мужеського, жівочого й середнього роду. Ось таблицка взірців першої відміни іменників для української мови.

О д н и н а.

1.	вол,	Бог,	орел,	пастыр,	ключь,	мѣжь,	край,
2.	-л,	-л,	-рл,	-л,	-л,	-л,	-л,
3.	-ови,	-ови,	-ови,	-ѣви (ови),	-ѣви, -ѣви (ови),		-ю,
4.	-л,	-л,	-л,	-л,	-л,	-л,	= 1 або 2.
5.	-ѣ,	-жѣ,	-ѣ,	-ю,	-ѣ,	-ѣ,	-ю,
6.	-ом,	-ом,	-ом,	-ѣм (ом),	-ѣм (ом),	-ѣм (ом),	-ѣм (ом),
7.	-ѣ,	-зѣ,	-ѣ,	-и (ѣ),	-и (ѣ),	-и (ѣ),	-и.

М н о ж и н а.

1, 4 і 5.	волы,	Богы,	орлы,	пастырѣ,	ключи(ѣ),	мѣжи,	краи(ѣ),
2.	-ов(ѣв),	-ов,	-ов,	-ѣв, ов,	-ѣв, ов,	-ѣв, ов,	ѣв(ов),
3.	-ом(ѣт),	-ом(ѣт),	-ом(ѣт),	-ѣм,(ѣт),	-ѣм,(ѣт),	-ѣм,(ѣт),	-ѣм(ѣт),
6.	-лми, лми,	-лми,	-лми,	-рми, лми,	-лми,	-лми,	-ѣлми, лми,
7.	-ѣх,	-зѣх,	-ѣх,	ѣх,	-ѣх, ах,	-ѣх, ах,	-ах.

Зазначених скобками окінчень уживають тільки менше освічені Українці, каже Лучкай, тому не треба їх наслідувати⁶⁾. Крім спільних заміток при першій відміні для церковно-славянської й української мови відмічує Лучкай спеціально в українській мові: іменники на **-ѣнко** (хлопѣнко)⁷⁾, 2 відм. зам. **-ѣнѣ** **-ѣнл** (каменл)⁸⁾, загальне закінчення в 6 відм. одн. **-ом** і в 7 відм. **-ѣ** поб. на **жирѣ**, на **кѣрхѣ**⁹⁾, закінчення 1 відм. мн. на **ы**, при м'яких на **ѣ**, яке пов-

1) ibidem, стор. 10. 2) ibidem, стор. 16, 24 і 30.

3) ibidem, стор. 17. 4) ibidem, стор. 18.

5) ibidem. 6) ibidem, стор. 34.

7) ibidem, стор. 35. 8) ibidem, стор. 36.

9) ibidem, стор. 38.

стало, на думку Лучкая, зі стягнення церковно-славянського двозвука *їє* таї загальне закінчення 2 відм. на *-ов²⁾*, окінчення **к* по ж, ш, щ, ч і ц в 4 відм. мн., хоч Лучкай з правописних причин пише замість **к* — *и²⁾*, вкінці уживання в 6 відм. в залежності від евфонії закінчення мн побіч *-ами, -ами³⁾*.

Друга деклінація іменників жіночого роду має для української мови чотири взірці.

О д н и н а.

1.	вода,	земля,	р'кчъ,	церковъ.
2.	-ы,	-и,	-и,	-кви.
3.	-ѣ,	-и,	-и,	-кви.
4.	-ѣ,	-ю,	= 1 відм.	= 1 відм.
5.	-о,	-ѣ,	= 1 відм.	нема
6.	-овъ,	-ѣвъ,	-ѣв, овъ,	-квалѣвъ.
7.	-ѣ,	-и,	-и,	-ви.

М н о ж и н а.

1. і 5.	воды,	земляк, и,	р'кчи,	церкви.
2.	водъ,	-ѣль,	-ѣй,	-вій.
3.	-амъ,	-ламъ,	-ѣм, омъ,	-амъ.
4.	-ы,	-ѣ,	-и,	= 1 відм.
6.	-ами,	-лами,	-ами,	-ами.
7.	-ѣхъ,	-ѣхъ,	-ѣхъ,	-ѣхъ.

Так само чотири взірці в відмінї іменників середнього роду.

О д н и н а.

1, 4 і 5.	село,	поле,	была,	тѣла,
2.	-а,	-ѣ,	-ѣ,	-ѣтѣ,
3.	-ѣ,	-ю,	ю,	-ѣти,
6.	-омъ,	-ѣм, омъ,	-ѣм, омъ,	-ѣтем, омъ,
7.	-ѣ,	-и,	-ѣ, и,	-ѣти, ѣ.

М н о ж и н а.

1, 4 і 5.	села,	поля,	vacat,	тѣла, тѣ,
2.	селъ,	поль,	—	-ѣт,
3.	-омъ,	-ѣм, (ѣм), амъ,	—	-ѣм, омъ,
6.	-ами, снльми,	-лами,	—	-ѣтми,
7.	-ѣхъ, охъ,	-ѣхъ,	—	-ѣхъ.

¹⁾ ibidem, стор. 39. ²⁾ ibidem, 40. ³⁾ ibidem, стор. 41.

З приміток до своєї деклінації довідуємося, що в церковно-славянській мові кінчить ся 3 відм. мн. на *ом*, але в українській мові закінчення цього відмінка *-ам* і *-ам* „*ex com(m)uni Russica ad Libros etiam irrepserit*“¹⁾. *Была і казана*, де *а* повстало з *ѣ*, не творить мн. на *ѣ*, „*nam est dualis*“²⁾.

При взірцях відміни прикметників у церковно-славянській мові не подає зразків тоїж відміни в українській мові, бо ту відміна та сама, що й церковно-славянська. „*Unica differentia, quod in uno casu formae determinatae, in altero indeterminatae desinentia utantur, Rutheni intra se Socialem foemininum in Ѡк et ѣк contrahere solent velut in Substantivis*“³⁾. Взірцем служить прикметник: *старый, стара, старое*. Муж. і сер. рід має 6 відм. *старым*, 7 відм. *старѣм*, *ом*. *Стара* має в 2 відм. *старой*, в 3 відм. *старой* (ѣй), в 6 відм. *старов*, в 7 відм. *старѣй*. Множина так інтересна, що подаю її в цілости.

1.	<i>старій,</i>	<i>стары або ѣ,</i>	<i>старѣ</i>
2.		<i>старыхъ,</i>	
3.	<i>старомъ або ым,</i>	<i>старам або ым,</i>	<i>старом або ым</i>
4.	<i>стары,</i>	<i>старѣ,</i>	<i>старѣ</i>
6.		<i>старыми,</i>	
7.	<i>старѣхъ,</i>	<i>старыхъ,</i>	<i>старѣхъ</i>

По *ж, ш, щ* і *ч* чути все „*in communi ore*“ *о*: *нищомъ, кожомъ, волчом*. Лучкай не дивуєть ся такій появі, бо такі види містять у собі дуже старинні кодекси, прим. у мункачівській дієцезальній бібліотеці, та видані в Венеції книжки. На закінчення *-ом* і *ам* в 3 відм. мн. наводить примір: *некогом простаком* (*ubique ūm*) *бѣды завдают, некогам жинам покой не дают*. Другий степень від: *глаткій, рѣткій* — *глажій, рѣжій*. Найвищий степень творить ся через додання до другого префікса *най* (*найѣпшій*).

При головних числівниках зазначено скобками: *шѣсть, сѣм, восьм*, попри *осьмнадцать*, (*восмь*)⁴⁾. Побіч *двасто, тристо, чотыресто* також вступає *дваста* і т. д. *Єдин, една* відміняєть ся на взір прикметника: *старый*, але в 7 відм. *в єдном, одной*. Мн. на три роди: *єдны, єднихъ, єдным, єдны, єдними, єднихъ*. На сер. рід *єдно* має 2 відм. *єдиного*, але тільки в книжках, а ліпша форма *єдиного*. Відміна дальших числівників представлена в отой таблиці.

¹⁾ *ibidem*, стор. 48. ²⁾ *ibidem*, стор. 49.

³⁾ *ibidem*, стор. 59. ⁴⁾ *ibidem*, стор. 64.

1.	два, двѣ,	трѣ, три,	четыри,	пять,
2.	двох,	трѣх, трѣх,	-рѣх,	-тѣх,
3.	двом, двѣм,	трѣм,	-ѣм,	-ѣм,
4.	двѣ, двѣ,	три,	-ѣх, и,	-ѣх,
6.	двома, двѣма,	трѣми, чотырма,	ма,	пѣтми, ма,
7.	двоих,	трѣх,	-рѣх,	-тѣх.

В українській мові виступав побіч *ѣ* також *о* в формі *пѣтьом*. *Сто* має в 6 відм. *стом* і *стома*. Відміна *тысяць* ось яка: *тысяць, а, и, цѣ, ѣм, и*. *Вѣськ, всѣ, все* з виїмкою 1 відм. мн. *вѣск* відмінюється так, як у церковно-славянській мові. Зам. *который* говорить ся по українськи *дрѣгій*. Відмінними від церковно-славянських в українські числівники: *дварѣз, трираз, сторѣз*¹⁾.

При відміні заіменників подані паралельні взірці для обох мов. Цікавіші заіменники: *кто* або *тко, дакто, дактій, что, што, дашто*. Відміна особових заіменників, з яких *мы* й *вы* відмінюють ся цілком правильно, представляють ся ось як:

1.	я,	ты,	заступав он,	мн. сѣгѣт.
2.	мене,	тѣбе,	ѣго, ѣй, ѣго,	иѣ(ѣх).
3.	минѣ, ми,	тѣбѣ, ти,	ѣмѣ, ѣй, ѣмѣ,	им(ѣм).
4.	ма,	та,	ѣго, ю, ѣе,	иѣ(ѣх).
6.	мноу,	токок,	ним, нѣк, ним,	нимн.
7.	мнѣ,	тѣбѣ,	нѣм, нѣй, нѣм,	нимн.

Заіменники: *он, она, оно* й *тот, тота, тото, то* відмінюють ся як числівник *ѣдин*, так само в множині з виїмкою 1 і 4 відм., які звучать: *они, оны, они* й *тоты, тотѣ, тотѣ*. Відміна взірців: *мой, моѣ, моѣ*; *наш, наша, наше*; *чѣй, чѣа, чѣѣ* такаж, як і взірця: *сѣсь, сѣсѣ, сѣсѣ*. *Сѣсь* має в 2 відм. *сѣго*, в 6 відм. *сим*, в 7 відм. *сѣм*. Від *сѣсѣ* в 2, 3 і 7 відм. *сѣй*, 4 відм. *сѣсю*, 6 відм. *сѣк*. Мн. *сѣси, сѣск, сѣси*, 2 відм. *сиѣ* і т. д.

Що тикаеть ся вимови, в заіменниках, зложеных з *ѣго*, як *моѣго, чѣго*, звучить *ѣ* як *о* (*моѣого*), але писати форми через *ѣ* не вільно. В жіночім роді вертає уже первісний звук²⁾. В 1 відм. мн. заіменників *он* і *сам* годі відрізнити, чи *сѣй* відмінок у жіночім роді в рівнозвучний з мужесььким чи має *ѣ*³⁾.

Конюгацій шість. В першій кінчать ся 1 ос. одн. теп. ч. на *ю*, дієім. на *-ти*, в другій *-ю* *-ати*, *-ати*, в третій *-ѣ* *-ти*, четвертій *-нѣ* *-нѣти*, п'ятій *-ю* *-ѣти*, шестій *-ю* *-ити*. Перед конюгаціями на-

¹⁾ ibidem, стор. 68. ²⁾ ibidem, стор. 75.

³⁾ ibidem, стор. 76.

ходить ся відміна помічного дієслова: **БЫТИ**, якого головні часи ось такі:

	теп. ч.		мнн. ч.		буд. ч.		
	одн.	мн.	одн.	мн.	одн.	мн.	
1 ос.	єм,	єсмє,	бые,	была, было	єм,	были єсмє,	бѣдѣ, бѣдемє.
2.	єсь,	єстє,	бые,	была, было	єсь,	єстє,	бѣдиши, бѣдѣтє.
3.	є,	сѣть,	бые,	была, было.	были,		бѣдє, бѣдѣт.

Приказовий спосіб: **бѣди** або **бѣди**, **най бѣдє**, **бѣди́км** або **бѣди́мє**, **бѣди́ктє** або **бѣди́ктє**, **най бѣдѣт**. Можливий спосіб тепер. часу: **лєым** або **лєых** **быа**, **лєы єсь** або **лєы быа**, **лєы єсмє** (**єстє**) зглядно **лєы были**. Можл. сп. мнн. ч. **быа** **бым** або **быа** **бых**, **быа** **бы єсь**, мн. **были** **бы єсмє** і т. д.; в давноминувшім часі в сей спосіб: **быа** **бы** **быа** **єм**. Дієприкметники: **минувший -быа**, **-а -о**, **будучий - бѣдѣщій -ла -є**. Дієприслівники: **теперішній - бѣдѣчи**, **а минувший - бые, бышла, бышла**.

Закінченнями **є** в 2 ос. **сѣ**, в 3 ос. **ть**, в 1 ос. мн. **мє**, в 2 ос. **тє**, в 3 ос. **ть** (у Великоросів **тъ**). Замість **лєым** або **лєых** можна виразити можливість в українській мові ось так: **окум**, **окуєсь**, **оку**, **окуєсмє**, **окуєстє**, **оку они**, **окух** і т. д. Лучкай уважав єї сполучення з **о** правильнішими, бо **о** виражає можливість і в церковно-славянській мові: **о єжє сподокитисѣ нам¹⁾**.

Взірцем першої конюгації є **бити**. Теп. ч. **бїю**, **бїши**, **бїє**, **бїємє**, **бїєтє**, **бїють**. Мнн. ч. **кнє**, **ла**, **ло** **єм**. Через додання до мнн. ч. **кнєла** творить ся давноминувший час. Буд. ч. **бѣдѣ** (3 ос. мн. **бѣдѣтъ**) **бити**. Приказ. сп. **бїй**, **най бїє**, **бїймє**, **бїйтє**, **най бїют**. Інші часи й способи утворені тим робом, що й при відміні **єсьм**. Дієприкметники: **бїющій**, **-а**, **-є** й **быа**, **-а**, **-о**. Дієприслівники: **бїючи** й **кнє**, **кнєшла**, **кнєшла**. При помочи страдального дієприкметника творить ся страдальний рід: **бит** **єм**, **єсь**, **є**, **бити** **єсмє**, **єстє**, **сѣть**; **бит** **быа** і т. д. Крім того творить ся страдальний рід також через додання до діяльного заіменника **сѣ** (**бїюсѣ**). В примітках зазначає Лучкай, що замість **знаю**, **плюю** уживаєть ся в українській мові **знаєс** (**знаши**) і **плюєс²⁾**.

Взірці дальших конюгацій: **орю** і **дєржѣ** для другої, **несѣ** для третьої, **сєнѣ** для четвертої, **горю** і **разѣмѣю** для п'ятої, **творю** для шостої. Від **орю** приказ. сп. мн. **орѣкм**, а дієприкм. **орющій** і **орал**, страдальні: **оран**, **а**, **о** й **оратый**, **а о**. **Дєржѣ** має в 3 ос. одн. **дєржить**, в 3 мн. **дєржать** і **дєржѣтъ**. Від **несѣ** дієприкмет. **несѣщій**

¹⁾ ibidem, стор. 85. ²⁾ ibidem, стор. 89.

і несл, дієприслівн. (в Лучкая gerundium) несѣчи й несл, несла, несло. Замість црел. ц стоїть в українській мові ч в дієсловах: печи, мочи¹⁾. Прик. сп. від сѣнс: сѣни, най сѣнет, сѣнкм, сѣнкте, най сѣнѣть. Як при попередніх звірцях, так і ту виступає форма сѣнѣл, л, о як дієприкм., а сѣнѣ, ла, ло як дієприсл. Від горю діяльний дієприкм. т. ч. горачій і горачій, страдальний мин. ч. горѣн і горѣн. Відміна дієсл. хотѣти в Лучкая тотожна в обох мовах з вїмкою т. ч.: хочѣ, еш, є, єме, єте, татѣ. Де в церковно-славянській мові виступає жд в 1 ос. одн. т. ч., там в українській мові знаходить ся само ж: пѣджѣ — пѣжѣ²⁾.

Неправильно відмінюєть ся км, кш, ксть, кмѣ, кѣте, кѣдять. Прик. сп. кжѣ, най ксть, кжѣме, кжѣте, най кѣдять. Дієприкм. м. ч. кѣ, страдальний кѣн, дієприслівники: кѣдчи тай кѣ. Подібно відмінюєть ся покѣмѣ, але побіч покѣл і покѣк виступають форми покѣдѣл і покѣдѣк. Замість имамѣ, имѣ є в українській мові маю. Идѣ має однакові форми в обох мовах, від шѣдѣ є тільки шѣл, а даліше від хожѣ. Кінчить конюгаціі відміна дієслова дам: дамш, дамѣ, дамѣ, дамѣ, дамѣть. Прик. сп. дай, най дамѣ, дайме, дайте, най дамѣть.

У своїх спостереженнях над конюгацією велить Лучкай кінчити в теп. часі 1 ос. на ѣ і ю, 2 ос. на ѣшь, ишь, 3 ос. на тѣ зглядно на є, як по нїм тѣ відпадає, 1 ос. мин. на ме, 2 ос. на те, 3 ос. на тѣ. Тїшить ся, що форму єсме найшов в Острожській кодексі³⁾; на ме кінчить ся навіть 1 ос. прик. сп. Як у инших мовах, так і в українській занідів мин. недок. час з вїмкою форми кѣх. При помочи єсть і сѣть, як прим. кнє єм, не творять ся третї особи одн. й мин. мину. часу. Що тѣкаєть ся приказового способу, и в другій особі переходить часто в ѣ, але се „а Bohemis et Slovacis irrepit“⁴⁾, бо арештою лишаєть ся постійно и: возми; замість црелв. ц в українській мові стоїть ч в таких приказ. способах, як извлєчи. В 2 ос. мин. заступає укр. к црелв. и. В уступі про твореннє можливого способу покликуєть ся на давність форм: кѣм, кѣсь, кѣ, що знаходять ся в Острожській Біблії⁵⁾. Дієімєнник кінчить ся в українській мові на ти, в кількох дієсловах на чи.

Прислівники того роду, як єдинницю, вторницю і т. д., зазначені як чисто церковно-славянські, а як спеціально українські отсі: наспак, далѣй, скорѣй, рацки, раз, двараз, трираз, стораз, дѣкчи, трѣкчи, сѣм, там, але й з о, як у церковно-славянській мові, прим.

¹⁾ ibidem, стор. 96. ²⁾ ibidem, стор. 105. ³⁾ ibidem, стор. 112.

⁴⁾ ibidem, стор. 114. ⁵⁾ ibidem, стор. 116.

мимо, токмо, кохма (кохмє) в сполуді з коже („plebea formula jugandi“¹⁾), инде, кѣды, тѣды, сѣды, инкѣды, всагда, все, зактра, издалече й означала. З применників зачислов до виключно українських: нд і про (про землю); зі злучників: кєдь, стягненє з когда, ко, ги (sicut), хоть, предца (предвса), гєй, айно (ita); вкінці з окликів: оуйю! дай Боже! о Боже! цыть! ни! егєнде! еге! ачєй? цыкы, цытак? кєды!

В українській мові двійні види не уживають ся з виїмкою 6 відм. Але коли іменники сер. і жін. р. на ж творять множину через ж, Лучкай догадуєть ся, що се закінченне взяте з двійного числа: стже казана, казанж, земля, землж, кремж, имж, а зі вставкою ен именж, а церков має у множині церкви також по аналогії двійного числа²⁾. Також задержують Українці дуальне закінченне ж в жіночим і середнім роді в відміні приметників, хоч іменник не положений в двійнім числі³⁾. В українській мові уживаєть ся двійне число для 6 відм. при відміні числівників: чєтырма, патьма, шістьма, десятма, стома, а при деяких навіть для 3 відм. по випущенню о: патькм, двадцатькм, тридцатькм і т. д.⁴⁾. Українські дієслова не творять двійного числа.

Повістають іще замітки Лучкай що до наголосу та складні в українській мові. Наголос досить зберігають Українці, але в богатых точках ріжнять ся від Великоросів і Хорватів, пр. оцєт, слѣга, абза⁵⁾. Про згоду прикетника з іменником одинока увага: „Pluralis adjectivorum in Com(m)uni Ruthenica in ж, est dualis terminatio краснж телата, билж коровы. Sed male, si ad masculinum etiam haec terminatio transferatur добрж людє, про добри людє“⁶⁾. 4 відм. єго ставить ся в українській мові по слові і викидаєть ся є, отож: дайго, оставлюго, оубїюго. Се на взір італійської мови: averlo і т. д.⁷⁾. Форми: ми, ти, си, сєжє заступають також присвоєюучі заіменники, прим. гдє ти отец (де твій батько), дай ми Матєри (дай моїй мамі)⁸⁾. Церковно-славянська складня применника також тотожна з українською з виїмкою применників: чрез або през, скрозь і про (про твою землю дшш не оутрач)⁹⁾. 2 відм. змішуєть ся часто з 4 відм., але по українськи говорять ся: продам колы, кѣплю кони. По дієсловах напоїти й подібних кладєть у церковно-славянщині 2 відм., в українській мові 6 відм.,

¹⁾ ibidem, стор. 120. ²⁾ ibidem, стор. 128.

³⁾ ibidem, стор. 130. ⁴⁾ ibidem. ⁵⁾ ibidem, стор. 136.

⁶⁾ ibidem, стор. 141. ⁷⁾ ibidem, стор. 143. ⁸⁾ ibidem, стор. 144.

⁹⁾ ibidem, стор. 147.

прим. напої нас вином¹⁾. По другім степені прикметника може стояти або сам 2 відм. або з Ѡ: меншій мене й богатшій Ѡ мене²⁾. Українське *нд* має значіння латинського *ad* і лучить ся з 3 відм.: *пой ндо мн'к*, *не нди нд немѣ*, *златый ключь нд каждым дверемъ придегтса*³⁾. За стоїть в 6 відм.: *не нди за мнов*, *не ндѣ з' ним*. Як що зійдуть ся два перші відмінки, резонує Лучкай, один кладеть ся у 6 відм., прим. коли *я д'квоок была*⁴⁾. Заміткою, що по українськи говорить ся часто: *л'кт'к*, *полѣдни*⁵⁾, кінчить ся Лучкаєве знання української складні.

Ось і все, в чім неподібна дочка до матеря. Але й межі тими точками неподібности стрічають ся нераз прикмети, прим. у конюгації, якими відзначаєть ся мати, а не має їх дочка, а мимо того Лучкай приписує їй такі прикмети. Всетаки, треба признати, що автор підхопив деякі появи народньої мови вірно, жаль тільки, що не знав граматики Павловського, яка, можна припускати, була би піддала Лучкаєви инший плян трактовання української мови. При граматичних виводах і помічаннях втягає автор до помочи появи инших індо-європейських мов, а спеціально славянських, отже великоруської, сербської, чеської, словацької, говорить і про польонізм, а дальше німецької і італійської мови. І в історії української фільології заслужив собі Лучкай на вдячну згадку, бо перший в австрійській Україні, на скільки дозволяло на се йому його знання і погляди на справу, дав граматичне оброблення української, спеціально угоруської мови. З граматики Лучкая користав також автор найближшої граматики української мови Осип Левецький.

VII. Перша друкована в Галичині граматика української мови Осипа Левицького з 1834 р. Неприродна, макаронічна мова граматики й причина того — її жерела.

Антін Добрянський, автор граматики церковно-славянської мови, виданої 1837 р. по польськи, а 1851 по українськи, оповідав у своїй автобіографії, що „батько-учитель славянъ“ Копітар впровадив у цісарську бібліотеку в Відні і вчив „одного русского конвиктора, именно нашего первого знакомого языкослова Іосифа

¹⁾ *ibidem*, стор. 149. ²⁾ *ibidem*.

³⁾ *ibidem*, стор. 151. ⁴⁾ *ibidem*, стор. 152.

⁵⁾ *ibidem*, стор. 153.

Левицького¹⁾. Сей ученик Копітара видав 1830 р. у Львові Прирочный словарь славяно-польскій, или собраніе реченій славянскихъ недокъ разсмѣтельныхъ, обрѣтающихся са въ книгахъ церковныхъ на языкъ польскій толкованыхъ. Ту вчислює Левицький славянські мови, згадує і про „Россійскій (Московскій, Русскій) языкъ“, а свої мови даєть Бог. Рік пізнійше вносять той сам автор рукопись своєї граматики до львівської цензури з просьбою о позволеніє друкувати її. Граматика має заголовок: „Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien“. Губерніяльний президент бар. Кріт відіслав рукопись до віденської „Polizeihofstelle“, а там віддано її до оцінки Копітарови.

Копітар переглянув совісно духовий плід свого ученика та поробив бистроумні замітки, якими міг покористувати ся Левицький²⁾. Та Левицький дуже мало зважав на замітки Копітара й випустив друком майже незмінену давню рукопись. Замітки Копітара є того роду, що инший автор, не Осип Левицький, був би не то переробив свою давню працю, але написав цілком нову. Левицький не зробив сього. До написання порядної граматики не було в нього потрібного підготованья, не було й знання і талану для такої праці. Граматика Левицького — се невдатна компіляція головно трьох граматик, двох рукописних української мови й граматики великоруської мови Тацпе. Обсяг власних спостережень автора невеличкий.

В отій статі вже була згадка, що Левицький, як твердить Дідицький, мав користувати ся рукописною граматикою української мови Паславського Петра. Граматика Паславського, що була готова перед 1820 р.⁴⁾, певно й піддала першу гадку Левицькому написати такуж граматіку. Недостача рукописи граматки Паславського Петра не дає можности виказати, на скільки послужила ся граматика жерелом для Левицького граматики. Що одначе можна вірити словам Дідицького, можна вносити з того, що Левицький не цитує таких граматик, з яких черпав обильно до своєї, що більше своє користанне з одної навіть заперечив. Ледви чи не найбільше кори-

1) Б. Дідицький: Антоній Добрянскій, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси. (Львів, 1881, стор. 17).

2) Що автором сеї книжки Осип Левицький, пор. цитовану статю „Доля галицко-русского языка“.

3) Рукопись граматики Левицького враз з замітками Копітара зберігаєть ся у львівській університетській бібліотеці. Сї замітки видав друком др. Маковей в додатку до цитованої статі.

4) Дідицький: Михайль Качковскій. стор. 80.

став або просто відписував Левицький з граматики А. В. Таппе: Neue theoretisch-praktische Russische Sprachlehre für Deutsche.

На жаль з львівських бібліотек знаходять ся ця книжка тільки в одній університетській і то пізнійше її видання, бо саме поправлене й побільшене з 1835 р. Та навіть і в сїм виданню подібних місць і тотожних повнісінько. Ось один зразок зараз з 2 §: Bemerkungen über das Eigenthümliche der Buchstaben:

Левицький: **В**. Тönt a) weich wie w; b) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor л, н, ѣ; з. В. **Волѧ** (wolä) der Wille, **вѧстѧ** (wlast') die Gewalt, **внукѧ** (wnuk) der Enkel, **кровѧ** (krow) das Blut.

Hart wie ff tönt es am Ende vor ѧ und vor einem Consonanten z. В. **Рѧвѧ** (rüff) der Graben; **ѧвѧца** (wüffiä) das Schaf; **вѧчера** (fftschera) gestern u. s. w.¹⁾.

Таппе: В Тönt 1) weich wie w; und 2) hart wie ff. Weich wie w tönt es im Anfange einer Sylbe, und vor л, н, р; з. В. вода, (woda) das Wasser; **вѧдѧніе** (wladjenije), die Herrschaft; **внукѧ** (wnuk), der Enkel; **врагѧ** (wraк, Siehe Г), der Feind. — Hart wie ff oder ph tönt es am Ende, und vor einem harten Consonanten z. В. (По прикладах: **Строгоновѧ**, **Черниговѧ**, **вторникѧ**, **впечѧ**) **ѧвѧца** (offza) das Schaaf; **вѧчера** (fftschera), gestern, u. s. w.²⁾.

У згаданій книжці вичитав Левицький також, що в 2 відм. прикметників і заіменників вимовляеть ся г в околицях Москви як г³⁾, що ѧ приймлено замість грецького џ і що воно звучить як ф⁴⁾, звідти й переписав він се, що говорить про в:

Левицький: Ist das griechische Ypsilon und kommt noch in einigen wenigen, aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere am Anfange eines Wortes oder nach einigen Consonanten, und das letztere nach einem Vokal. z. В. **Сѧнодѧ** (Sy-

Таппе: Ist das griechische Ypsilon, und kommt nur in einigen wenigen aus dem Griechischen abstammenden Wörtern vor. Es lautet wie y und w. Das erstere im Anfange eines Wortes, oder nach einem Consonanten, und das letztere nach einem Vokal, z. В. **Сѧнодѧ** (ssynod),

¹⁾ Левицький: Grammatik, стор. 5.

²⁾ Таппе; Russische Sprachlehre, стор. 7.

³⁾ Лев. стор. 6, Таппе, стор. 8.

⁴⁾ Лев. стор. 17, Таппе, стор. 16.

nod): **ЄВАНГЕЛІЄ** (Ewangelije) der Synod; ... евангеліє (ewan-
das Evangelium¹). gelie) das Evangelium²).

Зі сеї граматики взяті знаки інтерпункції і їх великоруські терміни³) й чотири правила правописні, додані чомусь то до розділу „Vom Tone“. Два перші з них отсі:

Лев.: Hinter г, к, х, steht
nie ѡ, sondern и.

Hinter г, к, х, ж, ц, ч, ш, щ,
nie ѡ sondern ѡ⁴).

Таппе: Hinter г, к, х; ж, ч,
ш, щ steht nie ѡ, sondern и.

Hinter г, к, х; ж, ч, ш, щ,
ц steht nie ѡ, sondern ѡ⁵).

Таппе написав свою граматику для Німців, тому по поодиноких партіях граматики находять ся в ній практичні вправи. Левицький по вступних увагах, як вимовляють ся поодинокі букви, інтерпункції і наголосі наводить як „Leseübung“ пісню: Гримнуло, тупнуло в лісі, де ось як учить читати українські слова: л'кск (liésié), соб'к (sobié), выл'кт'кла (wylíetiéla), в'кръ (wiér) і т. д. Чисельна вартість азбуки взята також звідси⁶).

Порядок частий мови й їх терміни однакові в обох граматиках⁷), так само числа, роди, дефініції чисел, навіть замітка, що іменники generis communis закінчені на л і ѡ⁸). Як невідлучно держав ся Левицький свого жерела, просто місцями переписуючи його, нехай послужать доказом отсі виписки:

Лев. Der Casus (der Fall das Verhältniss der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjekte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniss, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist derselbe in

Таппе: Der Casus (der Fall, die Relation, oder das Verhältniß der Wörter) ist eine versinnlichte Darstellung der Abhängigkeit der Subjecte von einander, mittelst gewisser Biegungslaute an den Endsylben, welche, anstatt einer Präposition, den bestimmten Sinn, in welchem ein Wort gebraucht wird, oder das Verhältniß, in welchem es zu einem andern Worte steht, bezeichnen. Es ist

¹) Лев. стор. 17. ²) Таппе, стор. 16.

³) Лев. стор. 21—22, Таппе, стор. 23.

⁴) Лев. стор. 22. ⁵) Таппе, стор. 54.

⁶) Лев. стор. 28, Таппе, стор. 21—22.

⁷) Лев. стор. 32, Таппе, стор. 36.

⁸) Лев. стор. 33 і 34. Таппе, стор. 40 і 41.

der russinischen Sprache in der einfachen und vielfachen Zahl von siebenfacher Art, nämlich:

1-tens. Der Nominativ (der nennende Fall **именительный падежь**) Hauptfall oder am besten die Subjectform, steht auf die Frage wer? oder was?

2. Der Genitiv (**родительный**) oder der zeigende (sic, zeugende) Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform, steht auf die Frage wessen?

3. Der Dativ (der gebende Fall **дательный** oder die Zweckform) steht auf die Frage wem?

4. Der Accusativ (der anklagende Fall **винительный** der Wirkfall oder am besten direkte Objectivform) steht auf die Frage wen? oder was?

5. Der Vocativ (oder rufende Fall **звательный**) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet oder anruft.

6. Der Instrumental (deutsch: der Vermittelnde **творительный**) ist der eigentliche reine d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel oder Werkzeug dargestellt wird. Er steht daher gewöhnlich

derselbe in der russischen Sprache, im Singular und Plural, von siebenfacher Art, nämlich.

1) Der Nominativ (der nennende Fall, **именительный падежь**, Hauptfall, oder am besten die Subjectform) steht auf die Frage: wer? oder was? (далі пропущено в Лев.).

2) Der Genetiv (**родительный**, oder der zeugende Fall, indem er vom Nominativ abstammt, und auch die übrigen Fälle erzeugt, der Besitzfall, oder am besten die Beschränkungsform) steht auf die Frage: wessen? (дальший текст у Лев. пропущений).

3) Der Dativ (der gebende Fall, **дательный**, oder die Zweckform) steht auf die Frage: wem? (далі пропустив Лев.).

4) Der Accusativ (der anklagende Fall, **винительный**, der Wirkfall, oder am besten die directe Objectform) steht auf die Frage: wem? (далі пропустив Лев.).

5. Der Vocativ (oder der rufende Fall, **звательный**) steht in der Apostrophe, wenn man eine Person oder Sache anredet, oder anruft. (далі пропустив Лев.).

6) Der Instrumental, deutsch vielleicht: der Vermittelnde (**творительный**), ist der eigentliche reine, d. h. ganz ohne Präposition stehende Ablativ der Lateiner, und wird gebraucht, wenn eine Sache als Mittel- oder Werkzeug dargestellt wird. Er

auf die Frage womit? wodurch?
z. B. mit der Hand **рукою** (**ру-**
ковъ;) durch die That, **дѣломъ**.

7. Der Präpositiv oder der Praepositionalis, deutsch, etwa der Vorwortsfall (предложный) steht dagegen nicht allein; sondern erfordert immer noch eine Praeposition vor sich z. B. **о** von; **при** bey, **въ** in, **на** auf, u. s. w.¹⁾.

steht daher gewöhnlich auf die Frage: womit? wodurch? wie z. B. mit der Hand, **рукою**, durch die That, **дѣломъ**.

7. Der Präpositiv oder besser: der Praepositionalis, deutsch etwa: der Vorwortsfall (предложный), steht dagegen nie allein, sondern erfordert immer noch eine Präposition vor sich (daher denn auch sein Name,) z. B. **о**, von; **при**, vor; **въ** in; **на** auf; u. s. w.²⁾.

Як Таппе³⁾, так і Левицький⁴⁾ подає таблицку закінчень деклїнацій іменників. Від нього взяв Левицький і замітку, що знаходиться зараз під таблицкою, про рівність 2 й 4 відмінків при животних, а 1 й 4 відмінків при неживотних іменниках⁵⁾. Відси зачерпнув Левицький й один із взірців відміни мужеських іменників, а се **злудъ**, замітку, що іменники з окінченнями: **окъ**, **яць** й иншими вкидають в 2 відм. **є** або **о**, з виїмкою іменників **кокъ** і **чтѣць**, що задержують **о** й **є**, виписуючи звідси навіть багато примірів⁶⁾, далі взірці для відміни жіночих іменників: **жена**, **кода**, **слага**, **рука**, **богина**, якої відміна однаковісїнка в обох авторів, **шея** (на іменники: **дѣшя**, **мышь**, **чѣсть**, які є взірцями в Левицького, вказав в увагах Таппе), взірці для відміни іменників середнього роду: **поле**, **море** (вказано на **имя**) й замітку до сеї відміни⁷⁾, уступ про втручання **є** й **о** в 2 відм. мн. тавих іменників жіночого роду, як **бочка**, **земля** (разом із примірами⁸⁾, й середнього роду, прим. **ведро**, **сердце**⁹⁾. Параграф „von den Vergrößerungs und Verkleinerungswörtern“ взорований на відповіднім параграфі великоруської граматики¹⁰⁾. Зпоміж трьох неправильних іменників, які наводить Таппе, а се **дитя**, **мать**, **дочь**, два перші знаходяться і в Левицького межі неправильними іменниками (**мать**, **мати**,

¹⁾ Лев. стор. 34—35. ²⁾ Таппе, стор. 41, 42, 43.

³⁾ стор. 51. ⁴⁾ стор. 36—37. ⁵⁾ *ibidem*.

⁶⁾ Лев. стор. 45—46, Таппе, стор. 63—64.

⁷⁾ Лев. стор. 61, Таппе, стор. 72.

⁸⁾ Лев. стор. 56—57, Таппе, стор. 67—68.

⁹⁾ Лев. стор. 63, Таппе, стор. 67.

¹⁰⁾ Лев. стор. 66—77, Таппе, стор. 70.

дѣтина¹⁾). Уваги про pluralia tantum²⁾ і singularia tantum³⁾ також запозичені з сеї граматики великоруської мови.

В обох граматах однакові дефініції прикметника, його поділ на „vollständige, abgekürzte und Possessiv-Adjectiva“ та відміченне у першій групі твердого й м'якого виду⁴⁾). В обох граматах взірцем твердого виду прикметників мѣдрый, аа, се, мн. в Лев. мѣдри(ые), в Тап. мудрые, жін. і сер. рід в обох мѣдриа⁵⁾, дальші два взірці Левицького: синій і сѣхій вказані в примітках великоруської граматики. Що говорять Левицький за скорочені прикметники в своїй граматиці⁶⁾, взате з Таппе⁷⁾, як і партія за присвоюючі прикметники в Левицького⁸⁾ аналогічна з тою, яку помістив Таппе в своїй граматиці⁹⁾. Великоруські форми в відміні взірця: вєсь, вєа, вєі вказують також на їх жерело¹⁰⁾. З того жерела довідав ся Левицький, що найвищий ступень творить ся, додаючи до першого прислівника дѣже, вєсьма, вєльми, отмѣнно¹¹⁾ та що прикметники можна збільшувати й зменшувати¹²⁾.

Розклад заіменників і числівників однаковісінський в обох граматах¹³⁾. В обох також відміна тих самих числівників з виїмкою сорокъ, девяносто, двадцатьпять, чого нема в Левицького. Не диво, що чєтырє має в 2 відм. чєтырѣхъ або три — трѣхъ¹⁴⁾ і т. д., бо в Таппе подибуємо такі самі форми. До того Левицькому навіть не прийшло на думку, як таких самих точок уживає він раз на означенне о перех. в і (ѵ), а другий раз для ѵо або ѵо (ѵ). Безкритично виписав також Левицький з підручника Таппе відміну числівників: оа, оаѣ, двоє¹⁵⁾, чєтырє, полтора, 2 відм. полторыхъ¹⁶⁾.

¹⁾ Лев. стор. 68, Таппе, стор. 71. ²⁾ Лев. стор. 69, Таппе, стор. 74. ³⁾ Лев. стор. 69, Таппе, стор. 75.

⁴⁾ Лев. стор. 72, Таппе, стор. 94.

⁵⁾ Лев. стор. 72—73, Таппе, стор. 100. ⁶⁾ стор. 75—76.

⁷⁾ стор. 95—96. ⁸⁾ стор. 76—77. ⁹⁾ стор. 97—98.

¹⁰⁾ Лев. стор. 80, Таппе, стор. 105.

¹¹⁾ Лев. стор. 82, Таппе, стор. 105.

¹²⁾ Лев. стор. 82—83, Таппе, стор. 106.

¹³⁾ Вступні замітки до заіменників в §. 29 в Левицького (стор. 83) тотожні з §. 31 в Таппе (стор. 119). Взірці; тотъ (Лев., стор. 89, Таппе, стор. 121), чей (Лев. стор. 90, Таппе, стор. 121), кто (Лев., стор. 91, Таппе, стор. 122) також однакові; на взорець оный (Лев., стор. 89—90, Таппе, стор. 121) вказано в граматиці Таппе. § 36 „Unbestimmte Fürwörter“ в Левицького (стор. 93) аналогічний з завіткою 6 на 125 стор. великоруської граматики.

¹⁴⁾ Лев. стор. 95, Таппе, стор. 138.

¹⁵⁾ Лев. стор. 97, Таппе, стор. 140.

¹⁶⁾ Лев. стор. 98, Таппе, стор. 141.

Невільничо за великоруською грамати́кою іде також Левицький в партії про дієслово. З широкого вступного викладу Таппе робить Левицький витяг майже тими самими словами¹⁾. Поділ дієслів після дієменника на 12 клас в зорованні на таким самим поділі Таппе з тою різницею, що накручуючи великоруські дієслова на українські, змішав Левицький першу класу з четвертою й утворив сам одну, щоби було повне число дванадцять. Розуміється, із того жерела забрав і приміри на поодинокі класи²⁾. В однім місці поправляє Левицький Таппе, вважаючи цілком справедливо дієприкметником мин. ч. страдального роду форму, якій Таппе підсуває теперішній час, але творить сей дієприкметник у сей сам спосіб, що й Таппе³⁾ (кликаний). „Muster für die unbestimmten Zeitwörter“ разом зі взірцем дикати⁴⁾ та „Muster für die einfachen Zeitwörter“⁵⁾ Левицького утворені на основі таблицьки „Tabelle der 17 verschiedenen Brauchen von Verbis“ у Таппе⁶⁾. Говорючи про „illimitirte“ і „limitirte Bewegung“ дієслів, випишує Левицький дієслова з Таппе дословно, тільки замість гонять ужив догонати, зам. ползаю — посмлати⁷⁾. Так само §. 46 „Von den vollendeten zusammengesetzten Zeitwörtern“ взятий в цілости майже дословно з Таппе⁸⁾. Цілу таблицю неправильних дієслів витягнув Левицький також з Таппе⁹⁾.

І невідмінні частини мови, на скільки приходять ту неукраїнські слова та звороти, в зорованні на граматиці Таппе¹⁰⁾, передусім треба се сказати про прислівники¹¹⁾.

¹⁾ Лев. стор. 99—101, Таппе, стор. 44—50.

²⁾ Лев. стор. 111—113, Таппе, стор. 163. Замітка 3 на стор. 115 в Левицького відповідає Anmerkung 4 с на стор. 162 в Таппе, а перша замітка Левицького на стор. 117 замітці по відміні „я грязь“ на стор. 165 в Таппе. Дальші аналогічні партії: Von dem Mittelworte в Левицького на стор. 120 і Von den Participien у Таппе на стор. 168; Vom Gerundio в Лев. на стор. 120 і Von den Gerundien на стор. 169 в Таппе.

³⁾ Лев. стор. 122, Таппе, стор. 191.

⁴⁾ стор. 123, ⁵⁾ стор. 130, ⁶⁾ стор. 195.

⁷⁾ Лев. стор. 135—136, Таппе, стор. 179—180.

⁸⁾ Лев. стор. 139—142, Таппе, стор. 181—184. Дальші аналогічні місця в обох грамати́ках: уступ, де Левицький говорить про значіння зворотних дієслів, відповідає тому, що находити ся на стор. 199 під В в Таппе, а долішня замітка на стор. 149 в Левицького = Таппе, стор. 202 2).

⁹⁾ Лев. стор. 156—160. Таппе, стор. 203—204.

¹⁰⁾ Лев. стор. 161—162, Таппе, стор. 206—207.

¹¹⁾ Лев. стор. 162—167, Таппе, стор. 222—223.

Не менше коризтав Левицький з граматики великоруської мови Таппе й у складні. І так в §. 57 п. з. „Von der Angemessenheit“ правило про складню прикметника взяте з §. 142 граматики Таппе, навіть один примір *Бѣчнаа памать*¹⁾, так само складня дієслова, всі відносні правила аж до замітки, між ними й приміри: *Виргилій и Омиръ были (вѣли) славыи (в Таппе: славные) стихотворцы; мвр і любов най будуть з вами*²⁾. В §. 58 „Von der Abhängigkeit“ правила вписані з аналогічної партії в Таппе „Syntaktische Bemerkungen“. Для ілюстрації своїх правил взяв відси Левицький також богацько примірів:

Лев.: локоть сѣкна; много дѣтей; мало хлѣба; кѣлько людей? достъ грошей; ничъ нового; Богъ и людамъ милый; Богъ сотворилъ небо и землю, и все що видимо и не видимо; онъ жилъ сорокъ лѣтъ; иа хлалъ лѣсомъ; она ишла оулицю (оулицевъ); высокій ростомъ; онъ рокомъ старшій³⁾.

Годі виписувати все докладно, що переймив Левицький з підручника Таппе. Як мало старався Левицький внести свого, індивідуального в свою граматику, нехай іще послужать доказом отсі приміри:

Лев.: красти не наше дѣло; она то срешила не знаючи на що; онъ пѣшолъ не дождавшись его; знатиса съ добрыми людьми; кодовъ смыло землю; скити непріятеля съ поля; все оупованіе возлаглю на Бога; онъ напровадилъ его на правѣ дорог⁴⁾,

Таппе: аршинъ сукна; довольно денегъ; много дѣтей; сколько людей; ничего нового; мало благоразумія; Богу и людемъ любезенъ; Богъ сотворилъ небо и землю; онъ жилъ девяносто лѣтъ; я хлалъ улицею, лугомъ, лѣсомъ; высокъ ростомъ; вотъ братъ годомъ старше меня⁴⁾.

Таппе: лгати не наше дѣло; она это сдѣлала, не зная на что; онъ ушѣлъ, не дожидавшись его; знатиса съ добрыми людьми; водою смыло землю; сбить непріятеля съ поля; все упованіе возлагаю на Бога; онъ наставилъ его на путь истинны⁶⁾;

¹⁾ Лев. стор. 172, Таппе, стор. 229.

²⁾ Лев. стор. 172—173, Таппе, стор. 230—232. Останній примір узяв Левицький з німецького тексту, призначеного до перекладу на великоруську мову.

³⁾ Лев. стор. 174—176. ⁴⁾ Таппе, стор. 227—229.

⁵⁾ Лев. стор. 183—184. ⁶⁾ Таппе, стор. 232—233.

або: Bei den Wörtern niemand **никто** und nicht **ничего** steht immer noch eine zweite Negation z. B. **и ничего не видать** і т. д.¹⁾

Bei den Wörtern niemand, nichts steht immer noch eine zweite Negation. Ту й примір: **я ничего не слыхаль**²⁾.

Не без інтересу буде також увійти в тайни Левицького будовання українських віршів, чого вчить він при кінці своєї граматики. Він же сам уважав себе „собственно лишь „знатоком“ русского стихотворства“, а Дідицький признав йому таке знання³⁾. І ту § 61 Левицького п. а. „Regeln des Versbaues“ запозичений головно з підручника Таппе, в якого найшов Левицький і се, що члени вірша повстають з правильно зложених довгих і коротких складів, які називають ся в поезії стопами, і дефініції стіп і розріжнюванне мужеського й жіночого риму⁴⁾ й вкінці навіть один примір, який Левицький перелицював на українську мову:

Таппе:
Звѣри работы не знают,
Птицы живутъ безъ труда;
Люди не звѣри, не птицы,
Люди работой живутъ⁵⁾.

Лев.
Звѣры работы не знаютъ,
Птахи жють безъ труда;
Люди не звѣры не птахи,
Люди работою жють⁶⁾.

Подаванне великоруських взірців віршовання за такіж українські згідне з поглядами Левицького на наголос в українській мові, який, на його думку, той сам, що й великоруський, й тому відсилає цікавих основнійше пізнати наголос до Пухмаєрової граматики: Lehrgebäude der russischen Sprache (Прага, 1820)⁷⁾. Впливом такого погляду Левицького є і вірш в його граматиці, який переписав він з граматики Бутовського. Сей вірш — се переклад із польської мови. Тому подання його в цілости є потрібне, щоби показати, як невеличкі різниці в Левицького межі великоруською й українською мовою, а потім, аби доказати користуванне Левицького також граматикою Бутовського. Ось як виглядає сей вірш по великоруськи й українськи:

¹⁾ Лев. стор. 184. ²⁾ Таппе, стор. 235.

³⁾ Дідицький: Михайль Качковскій, стор. 76.

⁴⁾ Лев. стор. 192—194, Таппе, §. 186.

⁵⁾ Лев. стор. 200. ⁶⁾ Таппе, стор. 259.

⁷⁾ Левицький: Grammatik, стор. 188. Про наголос говорить Пухмаєр у своїй граматиці на стор. 13—51.

Бутовський:

Красные Майскіе дни наступили,
Вѣтвы зелѣны листки распу-

[стили.

Мягкой одѣлсь дуга муравой,

Тѣшилсь зайчикъ пріятной по-
[рой.

Только сердился на то, что ве-
[сною

Травы закрыли его съ головою;

Не было видно вдали ничего,

Издали не было видно его.

Въ гнѣвѣ вытаптывать лугъ на-
[чинаеть,

Тутъ старый заецъ ему пред-
[лагаетъ:

„Травы поникнуть, ты вырос-
[нешь; — вѣрь мнѣ,

„Осенью будешь жалѣть о ве-
[снѣ! ¹⁾

Левицький:

Красные майскіе дни настѣ-
[пили,

Лозы зелены листки роспѣтали;

Мягкою одѣлсь лѣски мѣра-
[вою,

Тѣшился зайчикъ пріятною
[первою,

Только сердился на то, що ве-
[сною

Травы закрыли его съ головою,

Не было видно вдали ничего,

Изъ дали не было видно его.

Въ гнѣвѣ вытаптывать лѣску
[починає,

Тутъ старый заецъ ему пре-
[кладає:

Травы поникнуть(,) ты взро-
[снешь(,) вѣрь мнѣ(.)

Осени будешь жалѣть о веснѣ²⁾.

З граматики Бутовського виписав Левицький інші потрібні йому відомости з науки віршовання, яких не найшов у Таппе. Як ученик Копітара знав Левицький також його граматику, заключаючи з кількох відсилок до аналогій в мові Країнців. Але головною основою для Левицького була все таки граматика Таппе, здається, у виданню з 1825 р. Одначе тому, що се мала бути граматика української мови, звернув ся Левицький за іншими відповідними жерелами. Такими були: згадана вище рукописна граматика Паславського, граматика Лучкая і рукописна граматика Могильницького.

За вказівкою Лучкая, що **о** перехідне в **і** можна означати двома точками, ввів Левицький у нашу правопись сей знак. Лучкаява се, як і Левицького, улюблена форма **б** відм. одн. на **ов** і **ев**. Хоч Левицький уложив ніби граматику української мови, він не відбіг цілком від того становища, яке займив супроти рідної мови Лучкай, а може й не дорівняв йому. Ось як означає Левицький

¹⁾ Мих. Бутовський: Граматика російскаго языка въ пользу Польскаго юношества въ Волынской Гимназіи. (Почаїв, 1809, стор. 339). Се взорєць на „Дактилическій Четырестопный“ вірш.

²⁾ Левицький: Grammatik, стор. 200.

ріжницю української мови та церковно-славянської: „Den ganzen Unterschied zwischen der ruthenischen Kirchensprache und gemeinen Volksprache macht die, von den Grammatikern festgesetzte Regel, das ist: Nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten darf nie in der Kirchensprache ein о geschrieben werden, sondern ь: das Volk geht über diese Regel hinaus, und spricht nach ж, ц, ч, ш, щ, und weichen Consonanten lieber о als ь“¹⁾. Це свідство вбожества знання рідної мови в Левицького пригадує нам такеж поміченне Лучкая. За пізно, здасть ся, дістав Левицький граматику Лучкая в руки й тому не помістив сеї замітки на своїм місці, а в додатку.

Нетактовно поступив собі Левицький з рукописною граматику Могильницького. В передмові до першого видання „Манявського Скиту“ боронив ся Могильницький Антін перед будучими нападами на його мову та правопис: „Не выступаю, писав він, яко Ідіота и Перестронтель (Reformator) съ новыми помыслами Грамматики и правописи, якихъ вже въ нашихъ часахъ такъ много черезъ зрѣлище переминуло, и слѣду по собѣ не лишивши, но такожъ, яко человекъ ползующій ся питомымъ мнѣніемъ и пересвѣденіемъ, не могу челомъ низко бити передъ указами гденекотрыхъ Диктаторовъ Грамматикальныхъ, и Героѣвъ азбучныхъ, що якісь тамъ свои сновидѣнія, або гбрше! присвоени перелицьовали спадщини, славою и именемъ давно вже упоковившихъ ся писателей, виннымъ яко неопровержимый законъ, и зеркало неопишности накинута силують ся, нехотящихъ покорити ся Самоуками прозивають, — а въ Грамматикахъ своихъ часто густо издаваемыхъ густыми противорѣчіями, питому будѣваю, дѣло рукъ своихъ розваляють“²⁾. Граматичним і правописним диктатором, що присвоїв собі чужу спадщину та видавав граматики одну противорічну другій, був саме Осип Левицький. У своїй промові на зїзді „руських учених“ в 1848 р. згадав Левицький за Могильницького граматику „языка Галицко-русского“, якої Могильницький „анѣ за життя, анѣ по смерти ко образованью ся во тѣмъ языкѣ не дозволилъ“. А хоч Левицький сходив ся так часто „съ тымже правдиве усерднымъ Русиномъ“, говорив він, „тѣмъ менше зъ нею хбсновати мѣгъ“³⁾.

1) *ibidem*, Anmerkung на останній сторони.

2) А. Могильницький: Скитъ Манявскій. Пѣснотвореніе епископское основане на повѣстехъ престопадныхъ русскихъ. (Перемишль, 1852, стор. XIX).

3) Я. Головацький: Историческій очеркъ основанія Галицко-русскон Матицкѣ. (Львів, 1850, стор. 83).

В анонімній памфлеті на Лозинського Осяпа розширив Северян Шехович сю вістку й на Лозинського¹⁾.

Обвинувачування Левицького о користування граматиною Могильницького находять своє потвердження при порівнанню обох грамастик, його заперечення несправедливе. Вже на перших сторінках граматики Левицького кидасть ся в очи ось який виступ проти Павловського: „Ein Zeichen ober dem (o) muss zugegeben werden; weil man auf keine konsequente Art diesen Unterschied anzeigen könnte; denn schriebe man ein и, (i) wie es Pawłowski gethan hat, so würde man Anderen, die diesen Unterschied nicht beobachten, das Verstehen erschweren, und eine grosse Unregelmässigkeit in der Sprache einführen, was zu beseitigen ist. Wer könnte wissen, dass конь (küń) das Pferd, in der zweyten Endung nicht künia, sondern коня hat?“²⁾. Обурення Могильницького на такий спосіб віддавання і, що повстало з первісного о, в Павловського вже нам звісне. Як Лучкай піддав Левицькому гадку поміщення загадок при кінці граматики, так Могильницький в великій мірі достарчив Левицькому народніх приповідок; від Могильницького також відписав Левицький майже дословно, тільки ту й там дещо поправляючи й опуускаючи, „Taufnamen höheren Styls, und des gemeinen Lebens“³⁾. Отсе було би те з граматики Могильницького, що відразу впадає в очи при перегляданню граматики Левицького.

Але попри се на канві, переймленій у Таппе, находить ся богацько взорів, запозичених у Могильницького. Чи говорить Левицький про вимову звука г⁴⁾, чи про чистий і нечистий вивір звуків є⁵⁾ й о⁶⁾, чергованне є і к, чи про переміну букв⁷⁾, чи стараєть ся зясувати характер української мови⁸⁾ або подати її характеристичні прикмети⁹⁾, всюди видно сильні сліди, дуже часто навіть ті самі приміри, що в граматиці Могильницького. Спільні в обох грамастикх взірці відмін іменників: олій (Мог. єлей), оучитель, вода, шїа (в Лев. шїа, бо сей взорець, як згадано, відписав Левицький від Таппе), има, поле й деякі замітки до деклінацій. В Могильницького поінформував ся Левицький про збільшені і здрібнілі іменники¹⁰⁾, звідси вивчав ся українського степенування прикметників¹¹⁾. яке

1) Др. К. Студинський, оп. cit. стор. 82.

2) Левицький: Grammatik, стор. 13.

3) ibidem, стор. 212. 4) ibidem, стор. 6.

5) ibidem, стор. 7—10. 6) ibidem, стор. 12—14.

7) ibidem, стор. 20. 8) ibidem, стор. 28—30.

9) ibidem, стор. 30—31. 10) ibidem, стор. 66—67.

11) ibidem, стор. 81—83.

відмінне в нашій мові і великоруській, звідси й зачерпнув два вірці відміни прикметників: мудрий і синій¹⁾). Менше значні сліди граматики Могильницького в Левицького партіях про заіменники й числівники. В науці про дієслово стала в пригоді Могильницького грамика Левицькому передусім при відміні помічних²⁾ і неправильних³⁾ дієслів. Невідмінні частини мови не вільні також від слідів впливу сеї рукописної граматики. Непереривною ниткою веть ся через цілу граматику Левицького робленне ріжницї межи „gemeine Volkssprache“ а вищим стилем. Перший термін тотожний із просторкчїємъ Могильницького, другий — мова його творів й висновок думок його Бѣдомости, хоч сама назва „вищий стиль“ походить також від Таппе⁴⁾).

Вістки з галицько-української діалектології, які рідко розкидані по граматиці Левицького, завдячує, здасть ся, автор Лаврівському⁵⁾. Що й його граматику міг читати Левицький, промовляє за тим відношенне Левицького до грамастик Таппе та Могильницького. Коли додати до того, що граматику Левицького в рукописи читав його свояк Лозинський і поробив йому свої замітки, які навіть мав використати автор⁶⁾, не багато лишить ся в граматиці Левицького

¹⁾ *ibidem*, стор. 72—74. ²⁾ *ibidem*, стор. 102—110.

³⁾ *ibidem*, стор. 150—155.

⁴⁾ Таппе, *op. cit.* На стор. 256—257 в спис імен, а при „Иванъ“ відмічено: „im höheren Style: Іоанъ“.

⁵⁾ Від нього мабуть і походить кілька заміток в рукописній граматиці, виписаних на маленьких карточках. Ту зазначено, що побіч на верху вживаєть ся також на версѣ, що по українськи, говорить ся чій поп чей, чотырста, поп чотырста. При відміні числівників три, чотыре так і написано: „oj, za te deklinacye tri чотыри бѣде gwaltu kczysza!“. Поб. о стѣ вживаєть ся о сетцѣ. На закінченне е в 1 відм. ки. прикметників викрикує рецензент: „ach! znova in adjectivo na koncu e — dla czego nie и“. Дальші замітки: abnehmen отобрати надбрати dicitur, jam vero оубрати (вбрати) est: jemanden, sich v. etwas anziehen induere vestem; auch дождить — снѣжить; поп шѣлъ sed шшоль (шшовъ); поп ѣчь, sed ѣджъ (ѣѣъ), поп ѣженъ sed ѣждженъ (ѣѣженъ). Поданий також прик. еи від хоїти й мотти, яких нема в рукописи Левицького: хтѣй ти, най онъ хочеть, хтѣйте вы, най они хтятъ; можи ты, най онъ можеъ, можуть вы, най они можуть. Ту й припір: хтѣйже ты, коли не можешъ, а я могу. Дальші замітки такі: поп жати sed жати; мню, мнешъ, мнетъ, мий, мийте, мнющій, мнючи; клаати v. клаати est fluchen; клаати са v. клаати са schwöben; сѣсти, сѣджу (сѣѣу) — gebiethende Art садъ; полоти, полю, полешъ, полеть; слыти, слыну, слынешъ, слынетъ, gebieth. слыни о. слынь, слынущій, слынучи; собъ links (auf die Achsen), цебе rechts.

⁶⁾ Ос. Лозинський: Автобіографическія записки. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 116).

самостійних дослідів і спостережень. Колиж узяти під увагу се, що Левицький навіть не згадав про українську мову в словнику, який видав рік перед внесенням рукописи граматики до цензури, а потім користування граматикою Могильницького в Левицького, можна означити час, кола повстала його граматика в тій формі, в якій знаходить ся в рукописи та друкованій книжці.

Передмова до граматики датована 24 червня, а Могильницький умер 12 червня 1831 р. В межичасі написана ся часть передмови, що оснований ся на **Г**р^ам^ат^иц^ьк^ом^ости Могильницького й то рукописнім тексті. За Могильницьким не дивуєть ся Левицький відмінам ту й там в українській мові, бо те саме явище знаходить в польській і німецькій мові¹⁾, мало чим доповнює спис Могильницького книжок з попередніх століть²⁾, за Могильницьким говорить про актову мову, за ним виступає проти назви „Russnak“³⁾, покликуючи ся ту на цитат, який міг найти також в рукописи **Г**р^ам^ат^иц^ьк^ом^ости, за його приміром вкінці подає христоматійку⁴⁾ при кінці граматики, бо до подібної христоматійки, потрібної для Могильницького як доказовий матеріал, в відсилки в рукописи **Г**р^ам^ат^иц^ьк^ом^ости в Оссолінських Бібліотеці, хоч самих виписок нема. О скільки робив Могильницький виписки з творів, друкованих на Україні, ті самі грамоти й виписки майже з тих самих книжок в обох авторів. До 14 листопада 1831 р., коли виїс просьбу о дозвіл на друк граматики, а до 25 жовтня 1832 р.⁵⁾, коли доповнив рукопись „Nachtrag“-ом, мав досять часу Левицький до користання із граматики й **Г**р^ам^ат^иц^ьк^ом^ости Могильниць-

¹⁾ Левицький: Grammatik. Vorrede, стор. X.

²⁾ ibidem, стор. XI—XVIII. ³⁾ ibidem, стор. XXII—XXVI.

⁴⁾ У своїм „Anhang zur ruthenischen Grammatik“ подав Левицький ось які „Auszüge aus verschiedenen ruthenischen Schriftstellern“: грамоти князя Льва в 1292 і 1302 рр., уривок із Литовського Статута 1588 р., ві Скоринового перекладу Біблії, зі Смотрицького граматики, в Книги о вѣркъ единой святой 1625 р., в Каліста проповідий в 1637 р., в Могилового требника 1646 р., в Галаятовського: Ключа разсѣнїя і Месїи правдивого, в Радивилівського: Огородка П. Когородицы та Бѣнца Христового, в Сѣменн Божого, Собранїя припадковъ 1722 р., Народовѣщанїя 1768 р., Добриловського: Паскъ парохіальныхъ, в Котляревського Енеїди 1808 р. (Еней був паробок... У пекло, щоб і дух не пах; Еней болячка був Юноні... путивочку Венері дав), в катихизмів 1818 і 1833 р., а як „Muster des ruthenischen Dialects in Ungarn“ уривок в Церковныхъ вѣсѣдъ Лучкая 1831 р.

⁵⁾ Др. К. Студинський: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49. (Львів, 1909, Причинки до історії культурного життя Галицької Русі в літах 1833—47, стор. XXIV).

кого. Що Левицький міг знати обі рукописи, не треба сумнівати ся. Граматика переписувала ся кілька разів і здасть ся, так само й Бѣдомѣсть.

І вийшло з граматики инакше діло, як плянувало ся. При писанню граматики, каже Левицький, кермував ним „der Volksgebrauch, welcher durch gesunde Kritik von dem, was durch mehrere Jahrhunderte in einigen Gegenden polonisirt wurde, wohl zu unterscheiden ist“. Не міг держати ся ніяких друкованих книжок при укладанню граматики, бо й письменники не держали ся ніякої загальної граматики, тільки „jeder nach seinem Gutdünken handelte“¹⁾. Довідавши ся може щойно перший раз із Могильницького розвідки й граматики, що українська мова в самостійною, він признав її сю самостійність у теорії, начислюючи навіть 8 мільонів народа, який говорять сею мовою. Але в практиці не написав Левицький граматики цього народу, тільки граматику якогось великорусько-білорусько-церковно-славянсько-польсько-українського макаронізму, яким, здасть ся, і сам автор ніколи не говорив. Левицький злучив в одно похибки Могильницького та Лучкая, впроваджуючи до того в українську мову великоруські слова, види, навіть складню. Тому й мова його граматики не заслугує на ближший розбір. Як дотепно висказав ся Головацький, мала Левицького граматика одну заслугу, що з неї навчила ся молода українська суспільність в Галичині скопійованої з Таппе скорописи²⁾.

Несвідомо вводив Левицький в баламутне розумінне народної мови тих, що пізнавали її з його підручника, який був легким переходом до великорущини. Зрештою про Левицького записав Муравйов у своїх записках 1840 р., що він „особенно занимается распространением званія русскаго языка, преданъ Россіи и написалъ даже грамматику русскую, которая вошла въ употребленіе“³⁾. Годі притакнути думці дра Коцовського, що ся граматика була великим кроком вперед⁴⁾, повтореній може за Срезневським, який висказав ся про Левицького, що він „далеко оставилъ за собою своихъ предшественниковъ: Павловскаго и Лучкая“ й „умѣлъ

¹⁾ Левицький: Grammatik, Vorrede, стор. XX.

²⁾ Я. Головацький: Вспоминки изъ дѣтскихъ и школьныхъ лѣтъ. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 137).

³⁾ Свенціцький: Матеріали, Ч. II, стор. 18.

⁴⁾ В. Коцовський: Житє и значенє Маркіяна Шашкевича и въ додатку матеріялы и замѣтки до генезы руско-народного ѓдродженя въ Галичинѣ. (Львів, 1886, стор. 30).

наблюдать характеристику языка¹⁾. Та боротьба Левицького з народньою мовою, його правописні дивацтва й вічне побоювання, аби українська мова не віддалила ся своєю правописею далеко від церковно-славянської, заперечують твердження Срезневського про дар обсервації язових появ у Левицького. Своєю народністю стоїть граматики Павловського геть вище від граматики Левицького, яка уступає навіть граматиці Лучкая недостаткою ясною і прозорою диспозиції. Обі сі граматики перевищає граматика Левицького хіба об'ємом. Зрештою иншим разом видав Срезневський цілком влучний суд про Левицького, що се „плохой грамотѣй, хотя и написал грамматику“²⁾.

Саркастичним висловом Срезневського про граматику Левицького не кінчить ся просте глузування з неї людей, що займали ся також, в більшій мірі і з ліпшими успіхами, граматичними дослідками. Вагилевич писав до Погодіна про неї, що вона „очень недостаточная, чего и можно было ожидать отъ Нижне-Сянянина (изъ Перемышля)“ і брав за свої слова Венедикта Левицького: „Выдумалъ себѣ языкъ, а тамъ выдумываетъ народъ, который бы такъ говорилъ“³⁾. Одначе пізнійше, коли Вагилевич сам переймив ся сильно граматиками Греча й Востокова, узнав він граматику Левицького першою порядною граматикою української мови теоретично й окрім невеликих хиб добре уложеною, але практично цілком неправильною, коли судити з віршів Карамзіна й инших великоруських поетів, які помістив Левицький у своїй граматиці, та на основі частих згадок про вищий стиль закинув йому, що „не ропіаі ререјтн се гедніоруского јазука до теperiszneho“⁴⁾. Кошітар називав постійно граматику Левицького макаронічною⁵⁾. Іронізував собі з неї і Максимович, коли писав, що Левицький, звівши своєю граматикою української мови, „сѣ немѣньшимъ успѣхомъ подвизаетъ и на лирическомъ поприщѣ“⁶⁾. Ту й радив Максимович писати мовою українського народу в Галичині і в Росії. Та Левицький на чисто-народню мову не зважив ся до кінця життя, а своєю граматикою

1) Журналъ Мин. Нар. Просв. ч. 37. стор. 56.

2) Свенціцький: Обзоръ, стор. 71.

3) Свенціцький: Матеріали, Ч. I. стор. 147. Лист походить в 8 марца 1836 р.

4) І. Вагилевич, op. cit. стор. 38.

5) Окрім звисних уже заміток Кошітара на рукописи граматики Левицького пор. лист Кошітара до Як. Головацького з 1839 р. (Др. К. Студинський, Коресп. Як. Голов. в літах 1835—48, стор. 15).

6) О стихотвореніяхъ червонорусскихъ. (Кіевлянинъ, Книга вторая, Київ, 1841, стор. 122).

має о стілько заслугу в українській фільології, що своїм невдатним твором побудив кого вишого забрати ся до такогож діла й стараннійше приложити ся до вивчення сеї мови, а се Осипа Лозинського.

VIII. Граматика Лозинського.

Ділом показав своє невдоволення з граматики Левицького Лозинський¹⁾. З його „автобіографічних записок“ довідуємо ся, що вже на четвертім році теології читав граматику церковно-славянської мови Мразовича й Добровського „Institutiones“ і тоді вже полюбив читати книжки, передусім про славянські мови й народи. На тімже році ходив на виклади польської мови й літератури проф. Мик. Михалевича, якого виклади граматики живо зацікавували Лозинського так, що він зробив з них публичний іспит з знаменитим успіхом. Се знання розбудило в нім любов до граматичних дослідів і пізнійше придало ся йому при уложенню граматики української мови²⁾. Буваючи в різних околицях Галичини, на границі Угор і Польщі, прийшов до пересвідчення, що без постійних правил не можна писати чогобудь народньою українською мовою, що потрібно граматики, а що такої не було тоді, уложив таку граматику для себе³⁾. Левицький давав йому читати рукопись своєї граматики й він поробив свої замітки до неї, але, видно, граматику Левицького не вважав доброю, коли 1833 р. виїс разом з рукописею „Руського весіля“, і рукопись своєї граматики до цензури для апробати.

Мимо того, що рукопись граматики дістала апробату 13 липня, Лозинський не видрукував її зараз, а коли до того він змінив у дечім свою думку, переписав на ново рукопись і виїс 1837 р. вдруге просьбу до цензури о дозвіл на друк⁴⁾. Книжковий ревізійний уряд поручив рецензію книжки цензорови польських книжок Пайманови,

¹⁾ Життєписні дані: „Автобіографіческіи записки“. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 114—126), Полянскій Петръ: Іосифъ Лозинскій (Новый Галичанинъ, Львів, 1889, чч. 16 і 17); Некрольоги в часописах в 1889 р.: Діло (ч. 175), Правда (стор. 160), Зоря (ч. 15 і 16), Червоная Русь (ч. 162), біографія в „Календарі Просвіты“ за 1890 р. (стор. 48), також в „Календарі Общ. им. Мих. Качковского“ за 1889 р.

²⁾ Литературный Сборникъ, 1885, стор. 115.

³⁾ ibidem, стор. 116.

⁴⁾ Додатки. 5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматики в 1837 р.

але він зажадав, аби наперед переглянув рукопись цензор для українських книжок. Бенедикт Левицький не дав апробати, закидуючи Лозинському як головну тенденцію, „nicht sowohl die einst unterbrochene Bildung der ruthenischen Sprache zu fördern, als deren Reformirung zu bewirken, durch die von demselben dargelegte Neuheit aber wird auch der grundsätzliche Charakter der Ruthener — conservatives Prinzip angetastet, die Neuerungssucht der Jugend hingegen angefacht“. А таким усім новаторствам протилежно галицьке духовенство. Зрештою граматики написана так, що може „zur Verunstaltung und Verworrenheit der fraglichen Sprache sehr Vieles, zu deren gründlichen aber umfassenden Kenntniß wenn nicht gar Nichts, doch sehr wenig beyzutragen“¹⁾. Ореченню Левицького притакнув, здасться, і Пайман.

Лозинський відобрав рукопись, подоповнював передмову, значно переробив і доповняв граматику й вислав втретє рукопись до цензури 1844 р. Цензор Левицький повичеркував самі есенціональні місця, передусім ті місця з передмови, які протестували проти ідентифікування живої української мови з мертвою церковщиною і проти мішання до неї чужої великоруської та маніфестували язикову єдність на цілій території України, розділеної політичними кордонами. По довгих протестах видрукував Лозинський незмінний текст граматики в третій редакції аж 1846 р. в Перемшлі п. з. „Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego)²⁾“.

З огляду на се, що знаменита на свій час передмова до сеї граматики показалася для цензора так дуже небезпечною і була головно причиною відмовлювання апробати, а потім і тому, що вона вяжесться з думками, які ми вже почули або ще почуємо в отсій статі, займуся трохи ширше сею передмовою, ніж се зробив др. Маковей³⁾. Тому, що на розвій мови народу впливають усякі історичні обставини, подає автор коротеньку історію україн-

¹⁾ Др. К. Студинський: Коресп. Я. Гол. в літах 1835—49. стор. СХХVІІІ.

²⁾ Докладно переповідає історію боротьби Лозинського з цензурою о друк граматики др. Маковей у цитованій гарній статі „Три галицькі граматики“. Коротко вібрана вона також у Тершаківця Михайла: Матеріялах і замітках до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. на стор. 252—253 як пояснення для зрозуміння рекурсу Лозинського в справі граматики, який саме там видрукований. Пор. Йогож „Галицько-руське літературне відродження“, стор. 77—78, а також стор. 143—150, де подані уваги цензорів і ревізійного уряду в порівнянню із текстом Лозинського.

³⁾ Др. Маковей, ор. cit. стор. 45—47.

ського народу, щоби вказати на ті напрями, якими йшов розвиток нашої теперішньої мови. Сам історичний огляд ширший від того, який є в Могильницького розвідці. Повертаючи до мови, зазначає Лозинський, що українська мова одержала крім властивої своєї назви ще назву малоруської. Назвали її так письменники, що побачили її ріжницю від великоруської мови. Задля деяких відмін в сій мові на Білій Русі назвали тамту білоруською, але „nieznaczące zmiany nie są dostatecznym powodem do twierdzenia, jakoby te dwa narzecza różne były“¹⁾.

Далі говорить Лозинський, що колись була одна славянська мова, з якої в міру розселення і розмножування народу витворилися різні наріччя. Ще за Кирила й Методія мусіли бути славянські наріччя близькими, коли Славяни приймали й зрозуміли перекладені святі книги, які на Русі стали взірцем для руських письменників. Отож зачали держати ся правил церковно-славянської мови й повстали тим робом дві мови: книжна, якою писали, й народня, якою говорили²⁾. Не відступаючи від правил церковно-славянської мови, зачали пізнійші письменники вживати щораз більше руських слів, в 16 в. з приводу унії почали писати навіть народньою мовою, але ся мова тратила свою чистоту й набирала в себе богацько польщини. В литовській Русі була ся мова мовою двора, науки, суду, праба та дипломатії; в ній відбували ся усі справи. Наводить докази, звісні з розвідки Могильницького. Як і в сій мові, так і пізнійшій видно велику польонізацію, від якої ще найсвобіднійша Угорська Русь³⁾. Сильний вплив польської мови на українську дасть ся пояснити історичною долею українського народу. Хоч українська мова підлягала також впливам татарської, турецької, угорської і німецької мови, але се не зашкодило чистоті української мови. Не можна сказати сього про польщину, перед якою могла тільки незначно боронити українську мову мертва церковно-славянщина. На російській Україні є мовою правління великоруська мова, яка з часом полищить найбільший вплив на українській мові. Розрадою є се, що там працюють над образованием мова: Максимович, Срезневський, Гребінка, Квітка, Бодянский, Синельників, Забіла, Метлівський, Костомарів, Боровиковський, Шпиговський (! Шпигоцький) і багато інших⁴⁾. Чистішою від мови в книжках є мова люду, але найчистішою мова пісень, казок і пословиць

¹⁾ Лозинський: *Grammatyka języka ruskiego (mało ruskiego)*, Wstęp, стр. XVIII.

²⁾ *ibidem*, стр. XIX. ³⁾ *ibidem*, стр. XX.

⁴⁾ *ibidem*, стр. XXI.

Вказавши, що в поділї славянських мов у Добровеського на дві групи: полуднево-східну й північно-західну належала українська мова зразу до першої групи себто південно-східних мов, а через вплив польської мови, яка лишала значнійші сліди в ній ніж церковно-славянська, зблизила ся до другої групи себто до західних мов, а й географічне положення ставить нас по середині обох груп, жалуеть ся автор, що навіть тепер виступає дехто проти образования української мови¹⁾. Ту й полемізує він з міркуваннями Лучкая. Навіть піднесення тільки одного наріччя до висоти літературного, каже Лозинський, не зарадить помішанню мов. Як усі славянські племена були би приймили церковно-славянську мову за літературну, всетаки кожде племя того народу говорило би своїм власним наріччям: Чехи чеським, Поляки польським, Українці українським і т. д. І не тому можна говорити, що прийшла пора вавилонського помішання мов, бо образують ся поодинокі наріччя, але радше тому, що ріжні часті того народу говорять ріжними наріччями, а що розгалуження мови на діалекти залежить не від волі народу, але має основу по часті в спосібности мови до розродження, по часті в інших зверхніх обставинах, тому годї обвинувачувати наріччя, що більші його частини говорять власними наріччями або що образують свої наріччя.

Неоправданим називає також побоювання Лучкая, що через образование одного наріччя гине инше, бо инше наріччя не тому гине, що одно образуєть ся, але що воно само не образуєть ся. Приміром з розвою грецьких діалектів доказує, що як инше наріччя на взір першого образувало би ся, жадне з них не загинуло бв.

Мова є не тільки умовою суспільности, але й умовою з ясною свідомостию полученого думання і розуму. Суд вимагає уявних розумінь, а їх творить чоловік і висказує назверх словами. Мова робить чоловіка спосібним до думання і розумовання, а заразом спосібним до товариства. Через те від образования знаків думання або радше мови залежить також образование душі. Тому як усовершення душі, так і образование мови є обовязком кожного народу. Сей загальний погляд вірний є і в приложенню до поодиноких частий народу та їх мови або до наріччій. Кожде наріччя є саме в собі добре таї уздібнює душу до думання і до уділювання своїх думок иншим, отже є пригідне до образования душі; через те кожде наріччя не то що можна, але й треба образувати, бо про-

¹⁾ *ibidem*, стор. XXV.

тивно ті частини народу, яких наріччів виключить ся від письма, будуть ледви черепашиним кроком зближати ся до цивілізації¹⁾.

Висказавши такі погляди за Копітаром і Вуком Стефановичем, він підносить за ними корисність запровадження одної письменної мови у всіх славянських племен, але що се залежить більше від зверхніх обставин, ніж від змагань учених людей, треба лишити се, як виражаєть ся Копітар²⁾, повільному, але певному поступови природи. А тимчасом аби всі частини народу поступали в освіті, треба образувати поодинокі наріччя, поки так, як у Греції, найгірдішим не стане загальною письменною мовою.

„Z tąd więc wypływa, говорить далі Лозинський, że narzecze ruskie różniące się znacznie od innych narzeczy sławjańskich, którym więcej jak 15 milionów mówi(,) kształcone być powinno. Jeżeli bowiem mniej liczni Polacy, Czesi, Serbowie i t. d. swoje narzecza kształcić mogli, a niektórzy z nich nawet bardzo znaczne postępy poczynili, niewiém dla czegoby kto 15-tu milionom Rusinów to dzieło chciał sprzeczném uczynić. Wprawdzie nie możemy naprzód wiedzieć, do jakiego stopnia wykształcenia narzecze nasze podnieść się zdoła, albowiem przeszłość przed nami zakryta; lecz do nas należy wypełnić powinność naszą, a przyszłość zostawmy następcom.

Так więc języк руски, chociaż jest tylko narzeczem sławjańskim, według poprzedniczych uwag powinien być kształcony, i temu nie wielu się jeszcze sprzeciwja, ale cóż znowu za rozmaite zdania względem sposobów jego kształcenia! Jeżeli języк руски tym celem kształcony być ma, aby naród w cywilizacji postępował, nie potrzeba żadnego innego języка używać, lecz (sic) tego(,) którym naród mówi, i który w ustach jego żyje. Lecz właśnie na to nie wszyscy się chcą zgodzić; jedni radziby mu narzucić pęta starosławjańszczyzny, drudzyby radzi, aby się narzecza przez zблиżanie do siebie kształciły, a inni nie życzą nam Literatury własnej³⁾.

Далі зазначає Лозинський, що погляд на церковно-славянську мову як на матір української дав декому причину твердити, що наша мова повинна достроїти ся до церковно-славянських форм. Та для такого погляду нема жадного доказу. А воли було би й так, яка потреба жадає того, щоби поквнути мову народу, а хапати ся мертвої мови? або щоби жива мова двигала невідільничо пута мертвої мови? Чиж українська мова, як говорить нею нині український

¹⁾ ibidem, стор. XXIX.

²⁾ Цитована граматика в 1808 р. ³⁾ Wstęp, стор. XXX.

люд, є зла або чи скорше првіде до освіти нарід, як накинеть ся йому инше образоване нарічіє? Протівно, припізнить ся його освіта. Вкінці з яким успіхом дасть ся увести церковно-славянщина до українського письменства? „Kiedy Rusin języka cerkiewnego nie wiele rozumieć może, i kiedy formy tegoż zanadto są oddalone od form ruskiego narzecza, byłoby zupełnie bezowocną pracą narzucać Rusinom starosławjańskie narzecze albo jego formy“¹⁾

Що Лучкай говорить про ріжницю межі образованими мовами й мовою простолюдя, не виходить ще з того, аби одно нарічіє, що хоче образувати ся, приймало друге вже образоване до письма. Ріжниця межі мовою письменною і простою походить по часті звідти, що тільки одно з ріжних нарічіїв образувало ся і тим робом віддалило ся від инших нарічіїв; також походить се звідти, що мова, яка стала письменною, скорше образувала ся, а мова простолюдя поступала тільки звільна за нею, а в таким разі є ріжниця у внеслих гадках і богатстві висловів. То само станеть ся з часом і з українською мовою. „Uczeni będą używać wznioślejszych myśli, gładszych i przyjemniejszych sposobów wyrażenia się; język stanie się bogatszym, nowe słowa wejdą w używanie, inne zastarzałe pójdą w zapomnienie, inne znowu odmienią swe znaczenie, a nawet formy z innych narzeczy przybywać będą i tym sposobem język uczonych w wykształceniu będzie wyprzedzał mowę ludu, która za nim zwolna postępować będzie. Lecz to dopiéro z czasem przy dalszém kształceniu nastąpi(,) teraz zaś kiedy język ruski od wyższej klasy Rusinów prawie zanedbany li w ustach ludu prostego żyje, pismienny od prostej mowy różnić się nie powinien“²⁾. Хто перший писав в якимбудь нарічію, певно не послуговував ся иншим образованим нарічієм, але писав так, як говорив, а з часом щойно повстала ріжниця. Як що Українці приймили би церковно-славянську мову за письменну, не помогло би се нічо цивілізації народу. Бо тоді „tylko uczeni będą mogli mówić i pisać po rusku; lecz czyli to garstka uczonych naród stanowi, lub czyli tylko niektórym potrzeba oświeccenia, a naród składający się z milionów niéma nigdy przyjsć do ośwjaty? Zadaniem uczonych jest językiem pismiennym oddziaływać na uprawę mowy ludu. Lecz zaprowadzenie starosławiańszczyzny do ruskiego języka byłoby zaklęciem ostatniego; i temu zaprowadzeniu sprzeciwiа się дажнось языка руского, przez którą on się oddala, ale nie zbliża do starosławjańskiego“³⁾.

¹⁾ ibidem, стр. XXXI. ²⁾ ibidem, стр. XXXII.

³⁾ ibidem, стр. XXXIII.

Безосновним є також стремління зближати українську мову до інших нарічій, бо наріччя повстали саме в той спосіб, що віддаляли ся від своєї матери й самі від себе, а з їх стремління показуєть ся, що віддаляють ся іще більше. Зближати наріччя до себе значило би цювати їх в щораз давніші форми аж до загальних форм загальної матери. Та таке цювання не може бути твором людських рук. Нехай отже розвивають ся наріччя в тім напрямі, який самі собі витчили, то значить відповідно до свого стремління.

На забаганки Вацлава Залзеского¹⁾, щоби Українці пристали до польської літератури, питає, як можна лишати п'ятнадцятилітній нарід без власної літератури та пустити в занедбанне його мову, коли 9,365.000 Поляків і 4,414.000 Чехів мають власні літератури? Як можна получити українську літературу з польською, коли межн обома варіччями така велика різниця?

Отже при образованню української мови не треба ні церковно-славянської мови чи її форм, ні зближати її до інших мов, ані не прилучати до польської літератури, бо в кождім разі утратила би свою характеристику та перестала би бути мовою відмінною від інших. Але треба брати мову з уст простого люду, треба вложити її в якісь постійні правила, треба очищувати її з чужих слів, як має свої, треба добувати її богатств з пісень, пословиць і казок, а весь матеріал нагнати до форм, які визначила собі сама мова та до яких стремить.

Коли в мові простого люду нестане якого слова чи на означення явного розуміння і вищого, чи на означення предмету, незвісного народови, або нововинайденого, треба утворити нове слово й то або з українського кореня і відповідного що до значіння або з вищої мови, найближшої до нашої мови, як прим. великоруської і польської. Несправедливо поступають ті, що черпають усе з церковно-славянської мови, а занедбують ближші мови. В той спосіб, омиваючи польонізмів, уживають церковно-славянських слів і з гіршим наслідком, бо перші бодай зрозуміліші народови. Коли вже є готовий відповідний корінь або жадане слово з вищої мови, треба надати йому форму властиву українській мові, отже такий склад, такий початок або таке закінчення, які згоджували би ся зі звичними вже формами українських слів. Слова, брані живцем з чужої мови, видають ся дивними: исполнити, младенецъ, предъ, стараніе,

¹⁾ *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*. Львів, 1833, Przedmowa, стор. XLIII.

житіє, хоч і легко надати їм українську форму: виповнити, молодець, перед, старанье, житье. Та всетаки тільки щасливі таланти утворюють влучні нові слова. Як жадна славянська мова не може зарадити недостачі якогось слова, беруться слова з інших мов.

До образования мови потрібна граматика. Павловського граматики дуже коротка й недокладна. Лучшай дотикає у своїй граматиці властиво тільки угорсько-карпатської відміни; впрочім автор держить ся славянської граматики Добровського, бо в того переконання, що в Карпатах говорять Українці церковно-славянською мовою. Третя граматика Левицького не подобала ся Лозинському, коли робив свої поправки, і тепер тільки згадує про неї, не додаючи ніякої критичної замітки. Коли й Вагилевича граматика не зарадила потребі мови, Лозинський оголосив свою давно написану граматику.

Якого становища держить ся Лозинський у своїй граматиці, говорять про се сам у передмові. Не приносить ніяких готових правил для української мови, як робили се ті, що хотіли приложити українську мову до правил церковно-славянської. Протівно автор хоче виказати ті правила, які визначила собі сама мова. Виходячи потім з тої точки, що українська мова є нарічієм, ріжним від інших славянських нарічій, підчеркує передусім ті точки, в яких ріжнить ся вона від інших мов, бо такі точки становлять її характеристику. Коли прим. напишеть ся отъ замість вѣд, скаже кождий, що се по церковно-славянськи або по великоруськи, бо Українці так не говорять. І саме такі точки хотіли дотеперішні письменники затерти може з привязання до церковно-славянської мови.

Менше рішучим оборонцем правопис був Лозинський. Вправді він виходить з розумного становища, що „*zadaniem grammatyka jest nauczyć pewien język dobrze rozumieć, mówić i pisać. Dla tego też piérwszém prawidłem kaźdej Grammatyki jest, tak pisać jak się powszechnie mówi. Wszakże kaźda Grammatyka jakiego bądź języka nie może żadnych innych mieć zasad jak wymowę, inaczej nie byłaby właściwą Grammatyką jego*“¹⁾. Та саме трудність найти загальну вимову чи навіть узнати правилом се, чого держить ся більша часть народу, пхнула його в обійми етимології. Бо щоби письмо було вірним образом мови, повинно відповідати їй цілком. Як отже чуємо в мові які звуки, то й у письмі не бажаємо видіти інших знаків, як ті, що означають ті звуки, які чуємо. Тої засади держать ся деякі цілком, як Серби, Дальматинці, Хорвати, а інші,

¹⁾ ibidem, стор. XXXVIII.

як Поляки, тільки в часті. Яким піти ту шляхом? „Mojém zdaniem, rezонує Лозинський, pisownia powinna być dokładniejsza i doskonalsza jak wymowa, albowiem wszelką niewyrozumjalszą w mowie osoba mówiąca jako przytomna wnet usunie i wytłumaczy, lecz pismo martwe nie da objaśnienia. Aby więc i w tym razie wyrozumjalszą, jasności i dokładności pisma dopomódz, należy okazać, która głoska zamieniona została, a to tym bardziej, że w ruskim języku wiele słów jednakobrzmiących się znachodzi“. Отже „jeżeliby więc przez wierne naśladowanie mowy ustnej pismo na wyrozumjalszą tracilo, w tym razie lepiej jest trzymać się Etymologii, a zmianę stosownym znakiem oznaczyć, bo tym sposobem i mowie ustnej i Etymologii i wyrozumjalszą pisma zadosyć się uczyni. Gdy zaś zachodzi potrzeba etymologicznej pisowni, więc oczywistą jest także rzeczą, że pismo ruskie tylko na pierwiastki (radices) w ruskim narzeczu używane odwoływać się może, ale nie na te(,) co się w innych narzeczach znajdują. Ruski język sam pokazuje, że w słowach mid, kiń, witcia (2 przyp.), byw, pierwotnymi głoskami są: e, o i l, bo się mówi: među, konja, wotec, była; lecz aby pisać: ot, pod, hrow (2 przyp. l. mn.), tego ruski język sam pokazać nie może, bo się tak nigdy nie mówi; a więc taka pisownia u nas nie może być usprawiedliwioną, chociaż Etymologia innych narzeczy to okazuje. Na ostatku etymologiczna pisownia przynosi jeszcze tę korzyść, że prawdziwą i dobrą wymowę ochrania od zepsucia“¹⁾. Що до того погляду покликуєть ся на граматику Грімма²⁾. Отже ceterum censeo — три букви e, o i l повинно ся заховати в писемі мимо зміни, якій підлягають, але встакань велеть писати пѣд, вѣд.

Українську мову уважає Лозинський іще неписьменною, яка живе тільки в устах простого люду. Та тим лінше: „Prędzej bowiem język prosty w grammatyczne prawidła ujęty wykształci się, jak ten(,) co pod wpływem obcych form i grammatyk męczył się“³⁾. До збагачення нашої мови маємо невичерпане жерело в народніх піснях, пословицях і казках, а хто доповнив би збірники пісень, пословиць і казок, причинив би ся чимало до збагачення і виобразовання української мови.

Кінчить свою передмову, писану в Медиці 1 січня 1844 р., пересторогою, що „nam nie należy ślepo naśladować pradziadów na-

¹⁾ ibidem, стор. XXXIX i XL.

²⁾ Vuks Stephanovitsch kleine serbische Grammatik von J. Grimm, 1824. Vorrede, стор. XVIII.

³⁾ Wstęp, стор. XLI.

szych, ale postępować z czasem. Gdzie niema ruchu, tam niema życia. Dawność lub nowość nie nadaje zdaniu wartość, ale gruntowność¹⁾. Тому й горячо бажає, „aby każdy według swej możności przyczyniał się do kształcenia języka ojczystego“²⁾.

Такі теоретичні погляди на народню мову висловив Лозинський у передмові до своєї граматики. Повторяв і розширяв їх автор відповідно до потреби майже протягом десятиліття від 1848 р. в боротьбі з прихильниками церковно-славянщини й великорущини, коли й відступив від етимологічного принципу в користь фонетики. Практичне переведення його теоретичних поглядів виступає в самім тексті граматики.

Звучня.

Граматика Лозинського ділить ся на дві нерівні часті, менше одної третини займає „elementarna część grammatyki“, більше двох третин „etymologiczna część grammatyki“; в першій частині злучив автор правопис і звучню, в другій подав науку про види. Недостає в тій граматиці науки про ниї і складні. Тут і там у другій частині, частійше в першій, епостерігаєть ся думку про більшу практичність й одвітність духови української мови латинської азбуки або бодай гражданки супротив кирилиці. Се вже останки полемічного запалу Лозинського в боротьбі за введенням польського алфавіту до українського письменства, проти якого провкту виступив з немудрими аргументами Осип Левицький, а значно основнішими Маркіян Шашкевич³⁾.

По азбуці, поділі самозвуків і співзвуків, зазначенню, що в українській мові двозвуки неможливі, задержуєть ся довше Лозинський над мягченням співзвуків. З природи мягчення уже виходить, що можна мягчити тільки язикові співзвуки, але тільки Українці уживають мягко на його думку всіх язикових. А що мягчення співзвуків повстає через додання й, тому й найліпше означувати початкове й кінцеве мягчення через j⁴⁾. Попри ґ не треба вже другого мягчення (не пригн'кт, але пригн'кт), а ґ можна опускати.

¹⁾ ibidem, стор. XLIII.

²⁾ ibidem.

³⁾ Докладну історію сеї боротьби Лозинського подає др. Маковей в цитованій статі на стор. 31-44.

⁴⁾ Лозинський: Grammatyka języka ruskiego, стор. 14-15.

Нема ніякого правдивого українського слова, яке зачинало би ся від *а* або *є*, бо в таким разі додає звичайно Українець співзвук *ј* (Janhel, Jewka). Вїмки з того правила невеличкі: *а*, *ach*, *Apostol*, *Амії*, *ej!* дальше частиці, переймлені з польської мови: *abo*, *ale*, *aby*, й вкінці чужі іменички, яких не присвоїла собі ще мова чаетьм уживаннем! Й додаєть ся навіть при *и*, *ї*, але тут звучить воно дуже слабо (*jihla*). Замість *ј* додаєть ся *і* до *а* в іменнику: *Ганка*¹⁾. Перед початковими *о* й *и* чути в українській мові *w*, прим. *woko*, *worju*, *wucho*, *wuhol*, але його занедбуєть ся у письмі. Деякі говорять: *hinszyj*, *horiszki*, *hostryj*, *horobec* замість: *jinszyj*, *woriszki*, *wostryj*, *worobec*).

У вимові поодинокх самозвуків і співзвуків відмічує появу *о* замість *є* в словах: *огнь*, *слєзи*, *єдєн*, *єго*, *ємє*, *єно*, *отже*: *ohoń*, *ślozy*, *oden*, *joho*, *jomu*, *ono*. В словах *єно* й *єще* часом навіть опускаєть ся *је*, прим. *килим го 'ще 'носє кою катєнка*. Нема цілком підстави писати *ї* (*кєї*, *злєд'їєм*). По горлових *к*, *г*, *х* звучить *и* як *і* (*nohi*, *guki*, *muchi*), по твердих співзвуках як *у* (*hroby*, *didy*), хоч декуди кажуть: *муку*, *кудай*, *якуј*. Замість *и*накши говорять деякі *онакши*³⁾. Перед *ј* читаєть ся *ї* як *у* (*spasenyje*). Замість *к* уживають українські письменники в Росії *й*, *к* або *ї*⁴⁾. Буєва *ы* стоїть на кінці 2 відм. жіночых іменників (*голови*), на кінці деяких прикметників (*скатый*), в словах на *ына* (*пѣстына*), в середній деяких слів (*быкъ*, *быльє*), в дієсловах на *ыкаю* (*добываю*), в словах *мы*, *ты*, *мыти* для ріжниць від: *ми*, *ти*, *єнти*, й на Україні також по *к* (*широкий*)⁵⁾. Хоч деякі пишуть: *он*, *отєц*, *окєс*, *ось*, *орєл*, але в тїх разях *в*, яке вимавляє Українець перед початковим *о*, треба також зазначувати письмом, бо в загальній вимові чути виразно: *wona*, *wotec*, *wowes*, *wosy*, *worel*, а потім іще сильнійше виступає в там, де *о* переходить в *і*: *wın*, *witcja*, *wıwsa*, *wırła*⁶⁾.

Що до співзвуків, латинське *g* віддавала кирилиця через *к* або *г*, а гражданка вживає знаку *г*, того самого, що на означенне латинського *h*. Тому деякі українські письменники приймили латинське *g* (*гнит*). В слові *господар* опускаєть ся склад *го* й говорить ся *sprodar*. Не треба приймати за Сербами одного знаку на означуванне двох звуків *дж*, як виходить з приміру: *ходжє*, *хо-*

1) *ibidem*, стор. 16. 2) *ibidem*, стор. 17.

3) *ibidem*, стор. 18. 4) *ibidem*, стор. 19.

5) *ibidem*, стор. 20. 6) *ibidem*, стор. 21.

дини¹). Замість з у словах: звон, кшкшршза, ганза, зьобенка, зюба, кшнз, бринза увійшло з польської мови дз: dzwon, kukurudza, handzia, dziobienka, bundz, byndzja²). На низнах перемиського округу вимовляють ся к в словах: лижка, миска, триска як г: lyzga, mysza, tryszga, але се провінціалізми. Л опускаєть ся у мивувшим часі, отже: пек³), дєр, нєс, грис замість пєка, дєра, нєса, гриса. Так само не чути л в слові jabko. Р в мягким співзвуком в кінцевих складах лр й нр мужеських, також рє середніх імениників (винарл, пастирл, морл) і на кінці дієслів у складі рю (карю). Опускаєть ся р в слові горничар і говорить ся гончар. Хоч дехто кінчить з ос. одн. дієслів на єт (маєт), але се є провінціалізмом і після загальної вимови треба кінчити сю особу на є³). Замість хв говорять декудя f (fala зам. хвала), инші знову вживають хв зам. ф (Хвєська зам. Feška), ще инші кладуть п зам. ф і говорять: Степан, Опанас, каптан, плашка. Правда, ц в кінцевім складі єц мужеських імениників, також це у кінцевім складі середніх імениників звучить твердо, але в инших відмінках мягнуть ся: вотиц, вотица, серце, серца⁴).

Дальше йдуть розділи про переміну самозвуків, співзвуків, про заміну самозвуків на співзвук та складу на самозвук. Умовами переходу е й о в і зазначені корінність звука, а потім і замкненість складу. Як латинське у звучить се перехідне і по мягко сичачих співзвучках (шєсть, szysť)⁵. Не переходить е в і, як є вставлене (пєс, пєса), в закінченню єси, 2 ос. одн. теп. ч. (зєкєш), в 2 відм. мн. жіночих і середніх імениників (мєж, сєрц), перед співзвуком р (єрх, сємєрть), перед ж, яке додаєть ся для пригєску (кєдєж нам там кєдє!) та в словах: кєз, чєсть, тєсть, чєрєз, лєн⁶). Як і й и вимовляють ся також корінне замкнене о, отже: Ког, коє, коз, кость, роє, плот, злость, стол, спєсєсь, кєрнєсть, пойдє, поймає, треба читати: Bih, bib, wiz, kist', rij, plyt, zlyst', styl, sposyb, wirnyust', rijdu (pidu), rijmu⁶). Для зазначення переходу е й о в і кладе Лозинський над е й о перевернене і. Не змінє о свого звука в словах, в яких воно вложено для лекшої вимови (п'єсок, сон), в здрібнєлих словах (коничок, мат'єнойка, паньматєчка), в відмінкових означєннєх ом, ок, ох (хлопом, ногом, на конькох), також

¹) ibidem, стор. 22. ²) ibidem, стор. 23. ³) ibidem, стор. 24.

⁴) ibidem, стор. 25. ⁵) ibidem, стор. 26. ⁶) ibidem, стор. 27.

*) Задля недостачі в друкарні знаку Лозинського на означєнє і, що повстало з о й е, а саме переверненого і й накинєного на о й е, вживаю у таких разєх окєї, а знаку л в бїчнєм в (л^в) замість в накинєного над л.

в 2 відм. мн. жіночих і середніх іменників (корон, корот, колет), перед р (корч, борщ, корши), в складі ок (довг, ковк, ковна, кров, покно, жовтий, товк; вїмки: ко́вца, ко́вса), в применниках: воз (возмѣ), роз (розмѣс), ок (окїѣдѣс); в окликах: ой! кот!, а даліше в словах: тот, той, ной, кротъ, дощ, гром, хлоп, кош, соньце, тонкій, корон, крок, колька та в кінцевім складі ос дво-складових слів: колос, волос, голос, перед ж, доданим для при-тиску (колотеж то колото), вкінці в 5 відм. говорять ся котче не witeze, отож на Україні: панкотче!¹⁾

Коли л опираєть ся на попереднім самозвуді, звучить як в, отже кыл, лпал, дѣл, горѣлка, подѣлки читаєть ся: byw, lарaw, dyw, horigka, rodywki. А хотяй л зміняє свій звук на в, одначе все повинно ся його писати, бо таке л є або ціхою якогось згляду або служить для розрізнення однозвучних слів. Сю зміну можна би зазначувати тим робом, що накидаєть ся к над л (л^в)²⁾. На таке рішення сього питання вплинув крім Кошїтара й Добровський, пер-ший не зазначаючи в письмі v, яке поветало з l, в мові Країнців у своїй граматиці, другий противлячи ся писанню o, що поветало в іллірійськїм нарічю з l, в Slovan-ці. При поділі співзвуків на сильні і слабї говорять Лозинський про заміну на відповідні сильні слабих співзвуків, як що кінчать вони склад або коли стоять перед иншим співзвуком або з ним разом спливають ся в один склад. І так заміняють ся: к на п, д на т, в на ф, г на х, з на с, а ж на ш, прим. хл'кк — chlip, д'кд — dit, рок — rif, сн'кг — snich, воз — wis, нож — nysz. Тому в слові гдє не чути г, хоч воно там по-винно бути, чого доказом слово н'кгдє. Таких перемін слабих спів-звуків на сильні не треба зазначувати в письмі³⁾. По зазначенню переміни д і т в с перед окінченням дієименника ти, а груп гт і кт у ч, хоч на Україні говорять ся лагти, к'кгти, пекти, втєкти, підчеркує мягкість співзвука с перед ть (гѣсть — hyst', кость — kišt') і заміну з і с на твердші перед твердими (нжджѣ зам. изджѣ, нижшїй зам. низшїй, вишшїй зам. висшїй) та наводить іще мягчення співзвуків: з на ж, с на ш, ц на ч, г на з і ж, х на с і ш, к на ц і ч, т на ч, ст на шч (щ)⁴⁾, пояснюючи таке мягчення нераз дуже прамітивно.

Під заміною самозвуків на співзвуки розуміє Лозинський по-яву j замість и в слові іду (идѣ), як що се слово лучить ся з при-іменником, який кінчить ся на самозвук, бо українська мова не

¹⁾ ibidem, стор. 29. ²⁾ ibidem, стор. 30.

³⁾ ibidem, стор. 32. ⁴⁾ ibidem, стор. 34.

тернить двох самозвуків разом, прим. *zajdu* (зайд δ), *prujdu* (прийд δ), *perejdu* (перейд δ), *rojdu* (ройд δ). Колиж приіменник кінчить ся на співзвук, перед *j* вкладаєть ся для лекшої вимови *o*: *gozoidu* (розид δ), *oboidu* (окид δ). Злучник *i* переходить також часто в *j* (й), передусім у віршах¹⁾. Приіменник *s* перемінюєть ся в *v* (вже, вмєр, в теке зам. *s*же, *s*мєр, *s* теке), хоч на Україні подибуєть ся і противне явище (*usi*, *uzjal* зам. *wsi*, *wzjal*). Заміна складу на самозвук виступає на думку Лозинського в теперішнім часі дієслів, прим. *kšpše* від *kšpokal*, а відворотне явище, склад замість самозвука виступає в 3 відм. одн. мужеських іменників, прим. *Иванс* зам. *Иванс*²⁾.

Коротко застановляєть ся автор над тим, які самозвуки та співзвуки вставляють ся і викидають ся у нашій мові. Вставними самозвуками є *o* й *e*. *o* вкладаєть ся, коли другим зі співзвуків є *k* або *v* (*лⁿ*), пр. *п'ксок*, *ц'рков* (хйбно зачелює тут форму: *ишолⁿ*), також в 2 відм. мн., пр. *д'квок*; по приіменнику, що кінчить ся на співзвук, як слово, зложене з приіменником, зачинаєть ся двома співзвуками, пр. *в'кдокралⁿ* (*в'кдкєр δ*), *розорквал* (*розриваю*), *п'кдогнал* (*п'кдганаю*), *п'кдомною*, *перєдомною*, *надомною*; вкінці приіменники з *i* с прибирають *o* як перед *ми*, так і перед кождим сичачим співзвуком, а приіменник *v* тоді тільки прибирає *o*, коли по нїм стоять *ми* або два співзвуки, з яких першій є *v*, пр. *со сестрою*, *зо зємл'к*, *со мною*, *зо страх δ* , *ко мн'к*, *ко второк*, *ко вст δ жки*. Межи всі інші співзвуки вкладаєть ся *e* (*пєс*, *ковєс*, *кєтєц*, *кєрєл*, *кєсєл*), також у 2 відм. мн. (*масєл*, *ковєц*)³⁾.

Прояви мягчення мішає, коли говорять про вкладанне *ж* в 1 ос. одн. теп. ч. (*кєдж δ* , *хєдж δ*) і *л^ь* в таким самім разі по *в*, *п*, *к*, *м* (*люкєлю*, *лєкєлю*, *кєплю*, *др'кємєлю*), або пояснює се таким примітивним способом, що *кєдж δ* приймєло *ж* тому, щоби 1 ос. відрізнати від 4 відм. одн. *кєд δ* і т. д. Попрііменниковим називає *n*, яке додаєть ся до заіменника третьої особи в 2, 3, 6 і 7 відмінках обох чисел у всіх родах, пр. з *нєго* (*z jeho*), з *нєї* (*z jei*)⁴⁾. Опущаннем співзвуків називає такі появи, як щезненне *d* перед *л*: *вєл_n* (*вєдл*), *кєлⁿ* (*кєдл*), перед *с* у слові: *рєдствє*: *ristwo*, *ristwiannyi swjata*, щезненне *t* перед *л*: *пєлⁿ*, (*пєгл*), *зємєлⁿ* (*зємєгл*), щезненне *l* в минувшім часі по співзвуді з виїмкою таких випадків, коли *d* і *t* стоять перед *л*, вкінці щезненне *k* перед *ш* (*сєлєдшій*, *кєротшій*)⁵⁾.

¹⁾ *ibidem*, стор. 35. ²⁾ *ibidem*, стор. 36. ³⁾ *ibidem*, стор. 37.

⁴⁾ *ibidem*, стор. 38. ⁵⁾ *ibidem*, стор. 39.

Короткими розділами про скорочування письма, чого велить учити ся з граматики церковно-славянської мови та з букваря, та про наголос, якого одиноким і найліпшим учителем уважає звичай говорення, кінчить автор першу часть граматики. Про наголос знає Лозинський тільки, що багато слів за зміною наголосу змінюють своє значіння, що наголос в багатьох словах перескакує з одного складу на другий, що більше в однім і тім самім слові є наголос в ріжних околицях ріжний. Звіден й тяжко підвести наголос у нашій мові під якісь правила¹⁾.

Морфологія. Іменник.

Друга, більша частина граматики Лозинського обіймає науку о девятих частях мови. Від загального правила пізнавання роду зі значіння відбігають здрібнілі і згрубілі іменники, які мають рід після окінчення, отже конь муж. р., конина жін. р., а кониско сер. р. Середнього роду є також д'ккча й бакиско, хоч говорить ся також: той кониско, тота бакиско²⁾. Що до закінчення, мужеські іменники кінчать ся на твердий співзвук, м'який, а й о, а імена осіб також на и: Сн'к'срски, Лев'кци. Закінчені на а відмінюють ся в однині після першої форми жіночих іменників. Отся табличка представляє окінчення відміни мужеських іменників:

	Однина	Множина
1.	—	и (*к)
2.	а або ѝ	ив (*ке) (ив)
3.	ѝ (оки, єки)	ам
4.	як 2 або 1	як 2 або 1
5.	є або ѝ	и (*к)
6.	ом	ами
7.	*к або ѝ (и)	ах ³⁾ .

Взірцями для мужеської відміни є: голѝк, грѝк, коєк, кѝсько, коєаль, конь, коровай. Які іменники а, а які ѝ приймають в 2 відм., Лозинському тяжко означити. Се певне, що а мають в 2 відм. всі імена животних сотворінь і всі дво — або більше складові слова. Виїмку з того правила творять двоскладові неживотних річй, що мають є або о вставлене (мозег, мозгѝ, п'ксок, огень, перец, в'кт'р), далше многоскладові, які означають збір (горох, порох, іачмень, полемень, ол'кй). Ті всі приймають в 2 відм. ѝ⁴⁾.

¹⁾ ibidem, стор. 40. ²⁾ ibidem, стор. 42.

³⁾ ibidem, стор. 44. ⁴⁾ ibidem, стор. 46.

Замість *ѣ* мають животні в 3 відм. *оки*, але часом і неживотні приймають се закінчення (*дѣскоки*). Де якого закінчення ужити треба, рішає ефонія і звичай говорення. Мягкі пні мають в 3 відм. *єки* зам. *оки*. Деякі імена рослин мають 4 відм. = 2 відм. (*зтлал дѣла, найшол гриєл*)¹). В 5 відм. мають *ѣ* іменники, закінчені на *ж, ч, ш* (*мѣжѣ, грлчѣ, грощѣ*), на гортанні *г, к, х* (*сн'кѣѣ, см'кѣѣ, ковкѣ*), як що не є божими та людськими іменами, які мають *є*, вкінці закінчені на мягкий співзвук, також *р* і *ц* (*коню, ковалю, краю, коровайѣ, перцьѣ, господарю*), одначе животні на *ц* мають у 5 відм. *є* (*творчє, хлопчє, жерекчє, стрільчє*). У всіх вищих іменників виступає в 5 відм. *є*. Зам. *ом* прибирають мягкі пні в 6 відм. *єм*. В 7 відм. виступає дwoяке закінчення: *к* або *ѣ*; *ѣ* приймають сї іменники, що творять 5 відм. на *ѣ*, всі інші кінчать ся у 7 відм. на *к*²), хоч деякі вживають також в іменниках, закінчених на гортанні співзвуки, в 7 відм. *к* (на *пороз'к, в чолов'к'цѣ, в горос'к*), а дехто вживає навіть и зам. *ѣ* (на *кони, на двори, в огни, в колачи*).

У множині мають в 2 відм. тверді пні закінчення *ик*, мягкі *кк*, але деякі мягкі і нї (*їй*) (*коний, гостий, людий, грощий, тирній*). Зам. *ам* мають у 3 відм. мягкі іменники також *ом* (*коньом, гостьом*). Люди має 4 відм. рівний 1 відм. (на вид'к'л' тоти люди). Закінчені на мягкий співзвук або *ш* викидають часом у 6 відм. *а* й скорочують ся (*к'оньми, г'остьми, гр'ощми*)³).

Іменники, які для лекшої вимови кінцевих співзвуків мають в 1 відм. одн. вставні *о* й *є*, викидають *їх* у дальших відмінках (*ворла, п'кскѣ*). Не тільки *є*, але й *и* викидають черниц (*чєрцѣ*) і горниц (*горцѣ*). *Шкєц* має в 2 відм. *шкєцѣ*. Іменники на *ц* і *р* мягчать ті співзвуки в вищих відмінках (*хлопцѣл, винарѣ*), але в іменнику *пєц* не мягчать ся *ц* ніколи (*пєцѣ, пєцѣ*), хоч Лозинському звісно, що по українськи є властиво *пєч* (жін. р.). Неправильно відміняєть ся *чєткєр* о стільки, що приймає в 2 відм. *г*, *господѣ*, де *дѣ* в дальших відмінках твердне (*господѣл, господѣ*), *дєнь*, що має мн. *дни, дний* зам. *днѣ, днѣкѣ*, дальше *Хрїстєс* (*Хрїстѣл*)⁴). Імена народів на *ни* відкидають у множині *ин* і приймають окінчення *є* (*россїєнє, россїєннє*). Слово *люди* вживаєть ся тільки в однім відмінку однини, а се в другім (*Такого там люда было*). *Бєлнкдєнь* приймає в усіх вищих відмінках *о* межі *к* і *д*, а *брат* має в множині: *брѣтъѣл, брѣтїй, брѣтъѣл*⁵).

¹) *ibidem*, стор. 47. ²) *ibidem*, стор. 48. ³) *ibidem*, стор. 49.

⁴) *ibidem*, стор. 50. ⁵) *ibidem*, стор. 51.

Богацько спільного з мужеською відміною має відміна середніх іменників, для якої взірцями є: *дєрєво, сотворѣньє, милосєрдїє, имѧ, телѧ*. Розпадають ся вони на дві форми, яких окінчення на поодинокі відмінки подає отся табличка:

	I форма.		II форма.	
	Однина	Множина	Однина	Множина
1. 4. 5.	о, є	а	мѧ, а (ѧ)	(мєн, ат) а
2.	а	—	(мєн) (ат) є	—
3.	ѧ	ам	и	ам
6.	ом	амн	єм	амн
7.	к або ѧ	ах	и	ах ¹⁾ .

Хоч в іменниках на є виступає в прочих відмінках ягчення, однакє ц може також полишити ся незмягченим: *соньца, соньцѧ, соньцом; лица, лицѧ; сєрца, сєрцѧ*. 7 відм. кінчать ся на к і ю, перше виступає в іменників на о, друге в іменників на є, хоч по ц виступає побіч ю також ѧ (на *сєрцѧ, на соньцѧ*), а деякі вживають и замієць ѧ (на *полн, на сєрци, на соньци*). *Око ѧ оухо* мають 6 відм.: *к окѧ поб. оцѣ, к оухѧ²⁾*. 2 відм. мн. творить ся, коли відкинути закінчення а в 1 відм. мн., але як що в таким разі зійшли би ся два співзвук, вставляєть ся поміж них є або о (*кѣкєн, жорн, ѧлок*). Як при мужеських іменниках, так і ту виступає 6 відм. також скорочений (*кѧмн, пѧмн*). Іменники на їє походять з церковно-славянської мови. В народній мові творить ся сї іменники, замінюючи закінчення страдального дієприслівника *но* або *то* на *нє* або *тє* (*спаньє, граньє, тєртьє*). Декуди стїсняєть ся є в к (*гризѣньє, благословѣньє, зєаклѣньє, городжиньє*). Тим робом треба творити іменники, а не „uciekać się do starosławjańskiej formy па їє³⁾”. В іменників коло ѧ нею виступає у множині також склад єс (*колєса, нєкєса*), деякі іменники вживають ся тільки в множині, а тільки однину мають збірні іменники, прим. *колосьє, камѣньє, листьє*. В другій формі декуди ягчить ся т в 3 і 7 відм. і додаєть ѧ (на *лошатѧ, телѧтѧ*⁴⁾).

Деклїнація жіночих іменників має три форми; взірцями першої *корова та прѧжа*, другої *дыня і колѣѧ*, а третьої *гѧсь і рєдьков*. Закінчення поодиноких відмінків подає повнѧша табличка:

¹⁾ ibidem, стор. 52. ²⁾ ibidem, стор. 54.

³⁾ ibidem, стор. 55. ⁴⁾ ibidem, стор. 56.

	Однина			Множина		
	I. форма	II.	III.	I. форма	II.	III.
1.	ъа	ъа	—	и	к	и
2.	ы (у), и	к	и	—	(ий)	ий
3.	к (и)	и (к)	и		ам	
4.	с	с	як 1		як 1	
5.	о	о (є)	є		як 1	
6.	ою (ок)	юю (єв, ок),	ню (ою) (єв, ок)		амн	
7.	к (и)	и (к)	и		лх ¹⁾ .	

По гортанних г, к, х стоїть у 2 відм. и зам. ы, так само и зам. к в 3 відм. по ж, ч, ш. Замість ою уживається в 6 відм. також ок, а замість юю і ню знову єв. Такі закінчення вважає Лозинський наслідованием польського а (noga, śmiercią — ногов, смерть²⁾. Творення 2 відм. мн. такеж, як і при середнім роді. Мужеські іменники на а приймають в 1 відм. мн. також оє (старостое, дрґжеоє), а деякі на а є спільного роду (той і там калкка, той і там пльотка). Дитина має у множині дкти³⁾.

Власні імена осіб, міст і сіл відмінюють ся як іменники й прикметники, як де належать після свого роду та закінчення. Зменшення і голубення, збільшення і погорду означає українська мова доданням нових або заміною кінцевих складів слова. Зменшення і голубення виражається в мужеських іменниках через додання складів: єц, ич, ик, ок, чик, ко, цю або вставкою складу єй (городец, панич, песик, хлквок, хлопчик, Михалко, Басильцо, катейко). Часом опускається останній співзвук, а додаються ся склади: ньо, сьо (Иваско, Гриньо). В жіночих іменниках вкладається перед а чи перед останній склад ось що: к, онь, оньк, ой, ойк, єй, оч, иць (головека, дквонька, коровонька, дквойка, сестройка, сиротойка, дрґжойка, кдрочка, водиця). Деякі замінюють при тім навіть жіночий рід на середній, прим. дквка — дквча. Закінчені на ка приймають склади: ка, ця, єнка, ойка, очка (мишка, цєрковця, сьольця, постєленька, гбсойка, кбсточка). Для тоїж ціли додаються ся у середнім роді склади: цє, ко, чко, нько, тко (коритцє, житко, молочко, сєрдєнько, качатко). Погорду та зменшення і нездарність виражається в кождім роді складами: ина, ице (столина, коровина, коници, домици, голєвици). Погорду та побільшення і незручність означається у всіх родах складом иско

¹⁾ ibidem, стор. 57. ²⁾ ibidem, стор. 61.

³⁾ ibidem, стор. 62.

(той хлописко, тота коровиско, тото д'квчатиско), при чім мужеський і жіночий рід переходять часом на середній¹⁾.

Прикметник, числівник, займенник.

Взірцями відміни прикметників: молодий, молодсе, молодал, мн. молодин, і козь'ї, козьоє, козьал, мн. козь'ки. 6 і 7 відм. муж. і сер. р. молодим, козь'км, 3 і 7 жіп. р. молодбй, козьбй, останні види для омивення двозначности. Лозинський не годить ся з Лучкаєм, що закінченне *к* прикметників в 1 відм. мн. жіп. і сер. р. походить з двійного числа, але думає, що таке закінченне дасть ся тільки тоді, коли прикметник уживаєть ся скорочено (красн'к нев'ксти, солодки мака). Скорочуєть ся прикметник в 1, 4 і 5 відмінках обох чисел. І так в 1 відм. прим. скатый, ал, оє скорочуєть ся на скати, а, є, а низкій, ал, оє на низки, а, є. Трохи відмінно скорочують ся прикметники на ний, прим. годний на го-ден, годна, годне, холодний на холоден, холодна, холодне. Посідаючі прикметники, що поветали з людських імен, відкидають нй, отже Ивановий — Иванбк, Фесьчиний — Фесьчин²⁾. В 4 відм. одн. жіп. р. можна відкинути ю, пр. добрбю, великбю скорочуєть ся на добрб, великб. В 1 відм. мн. відпадає кінцеве и, отже молодн, солодки, коров'к зам. молоднн, солодкин, коров'ки. Звычайно замінюєть ся навіть полишений самозвук и, ы, і на *к* (молод'к, красн'к д'кеки, чорн'к очн³⁾). Тільки скорочено вживаєть ся всь, вса, всо, 2 відм. всього, всон, 3 відм. всьомб, всббй, мн. вс'к.

Вищий степенъ прикметників творить ся, додаючи до пня окінченне шій, але к і з випадують перед ш (солодшій, коршій), а деколи й о тай є перед к (ширшій, дальшій), а прикметники на рій, ний, вий і тий приймають у вищій степені 'їшій⁴⁾ (востр'їшій, чорн'їшій (чорншій), чист'їшій). Найвищий степенъ (в Лозинського другий, бо вищий в нього перший) повстане, коли перед вищим поставить ся най або коли до прикметника додадуть ся частіці карз, д'же, всє або „пріменник“ пре (карз богатый, д'же ладна, всємогбцій, преч'дний). Означаєть ся сей степенъ також окінченнями 'ксьнькїй або єнькїй (зимн'ксьнькїй, зимнєнькїй⁵⁾).

Числівник єден (одєн), єдна, єдно відміняєть ся як прикметник. Цікава відміна числівника пать: 2 відм. патьб, 3 відм.

¹⁾ *ibidem*, стор. 64.

²⁾ Лозинський пише *к* перед *к* тільки в деклінаційних виглядів.

³⁾ Лозинський, Граматика, стор. 68.

⁴⁾ *ibidem*, стор. 69. ⁵⁾ *ibidem*, стор. 70.

⁶⁾ *ibidem*, стор. 71.

пятьс (ом), 6 відм. патькома (патьяма), 7 відм. патькох (патьяс)¹). Так само відмінюють ся числівники на т і ть, отже шість, девять, одендасат, сёмнадсат, восьмнадсат, девдсат, девятьдсат і т. д. Порядкові числівники, прим. перкий (першій), дрґгій (вторій), третій, четвертий відмінюють ся на взір прикметників.

По народній відміні особових заіменників находять ся ось такі замітки. Довші види: мене, тебе, менк, тобк (також себе, собк) і т. д. уживають ся тоді, коли на заіменнику є притиск, пр. мене, тебе и его люент, и дам тобк, инакше кладуть ся скорочені: ма, та, го, мс, ми, ти (си, са), пр. о люент ма! дам и ти! По применнику або коли відповідаєть ся заіменником, уживають ся також довших видів: на него, на тебе, ко тобк або комс дати? менк, емс. Вказуючі заіменники отей: той (тот), тла (тотла), тое (тото); сой, сїа (соса), сїе (сосо); кон, кона, коно; самый (сам), самаа (сама), самое (само)²). Той має в дальших відмінках: сого, сомс і т. д., сїа: сон, сой, сїю (сосс) і т. д. ми., сін (соси), сиґ³). Мой відмінюєть ся правильно, коли поминути такі види, як 3 і 7 відм. одн. жін. р. мойій або цілком неможливиий вид 2 відм. мойєа⁴). Відносні заіменники у Лозинського два: которій (котрій), котораа (котраа або котра), котороє (котре) й никоторій, никотораа, никотороє. Заіменник кто є також відносним, але тоді, коли відносить ся до речення, що має заіменник той, тла, тое (часливий (той), кто гроши має). Що (чо) з заіменником третьої особи заступає також місце відносного заіменника. Відміна питайного заіменника: кто, чо (что, шо, цо, што)⁵) правильна. Чїй, чїє (чїє), чїя (чїа) має в 2 відм. чїйого (czyjoho), чїїєа (чїїєа), в 3 відм. чїїомс, чїїей (чїїей), в 4 відм. чїйого або чїй, чїїє, чїїс (чїю) в 6 і 7 відм. муж. і сер. р. чїїкм, для жін. р. 6 відм. чїїейс (чїїю, чїїок), а в 7 відм. чїїей (чїїей)⁶).

Дієслово.

У вступних увагах розрізняє дієслова: діяльні (перехідні) і неперехідні. Одні й другі можуть означати дійство, яке раз відбуваєть ся чи якийсь стан раз триває, або повторюєть ся. Дальше можуть бути дієслова недовершеними й довершеними. Крім того є також починаючі і неособові дієслова. З огляду на конюгації є дієслова правильні або неправильні. Перші мають дві відміни. До

¹) ibidem, стор. 73. ²) ibidem, стор. 78.

³) ibidem, стор. 79. ⁴) ibidem, стор. 80.

⁵) ibidem, стор. 81. ⁶) ibidem, стор. 82.

першої відміни зачисляють ся дієслова, які мають в 2 ос. одн. теп. ч. (*ш), до другої, що мають тамже ш. До способів: висказуючого, умовного й приказуючого додає як четвертий дієіменник¹⁾.

Конюгація починаєть ся відміною помічного дієслова **быти** (кшти): теп. ч. ем (м) (єсм), есь (сь), е (је) (єст), єсмо (сьмо), єсьте (сьте), сст. Мин. ч. я был (бл^н), буд. бсдс, умовний спос. якбы я был, жьбы ты была, кобы вона была, цобы мы были²⁾, прик. сп. бсдъ (бсди), нлй (нелй) бсдє і т. д. В теперішнім часі звичайно опускаєть ся помічне дієслово. Дуже часто опускаєть ся заіменники двох перших осіб, а їх місце заступає ем, есь (здоров-ем, хорій-єсь). Як що слово кінчить ся на самозвук, додаєть ся тільки м, сь (мсдрам, глбпась). У множині приходить на місце особового заіменника: сьмо, сьте (мсдрисьмо, дсракисьте). Найчастійше додаєть ся ем (м), есь (сь), сьмо, сьте до минушого часу, де заступають місце особових заіменників (быем, былам, былом, былесь, былась, былось, былансьмо, былансьте). Тіж закінчення м, сь, сьмо, сьте, додані до особових заіменників, означають притиск: я м наказал, ты сь зробил, мы сь мо покѣли, вы сь те не слсхали. Замість **быти** говорять декуди кшти³⁾.

Взірцем першої конюгації є коньчс, нш (*ш), нт (*т, нмо (*мо), нте (*те), ат; мин. ч. я коньчил, мин. док. ч. я зконьчил⁴⁾, буд. ч. бсдс коньчил або коньчити, буд. док. ч. зконьчс. Умовний спос. мин. ч. жькы я был, а, о коньчил, а, о, мин. док. ч. жькы я был, а, о зконьчил, а, о. Прик. сп. коньчи, нлй коньчит (*т) і т. д. Дієіменники: коньчити, зконьчити, дієприслівники (в Лоз. imiesłów szupny): коньчачи, коньчивши, зконьчивши, страдальні дієприкметники: коньчений, ал (а), оє (є), зконьчений. Страдальний дієприслівник (imiesłów bierny bezosobisty): коньчено, зконьчено. 1 ос. ми. прик. спос. кінчать деякі на о (хвал'кмо). Діяльні дієприкметники: коньчачій, ал, оє; коньчившій, зконьчившій. Дієіменник заступає в нашій мові особову конструкцію, подібно, як у польській і великоруській мові. (Ой вже мен'к в катенька не быти, З красной ршти к'ниц'к не вйти)⁴⁾.

Подібно, як взорець першої конюгації, відміняєть ся і взорець другої конюгації лапайс (лапаю). Дехто кінчить 3 ос. одн. теп. ч. на т (лапает, гриет, колет); інші в дієсловах на лю викидають йє, а додають т (лапат, вкєрат, сватат), а на Україні говорять тажож: зна, б'гла, слсхл, напка. Знову Гуцули вживають у множині:

¹⁾ ibidem, стор. 89. ²⁾ ibidem, стор. 91.

³⁾ ibidem, стор. 93. ⁴⁾ ibidem, стор. 97.

малим, зналим (ми мали, ми знали). Слово маю додаєть ся у скороченім виді: мѣ, мѣш, мѣ, мѣмо, мѣте, мѣт до дієменника вишних дієслів: бытимѣ, доглядатимѣш, плюватимѣ, знатимѣмо, й'кхатимѣте, й'кхатимѣт¹⁾, але Лозинський не зазначає, що се будучий час.

Далі йдуть вказівки, як творити страдальний рід і поодинокі часи діяльного роду. Теперішній час велить Лозинський виводити від минушого, через що повстає замішання так, що виїмки містять в собі тільки само або й більше дієслів, ніж обіймлено правилом²⁾. Минувший доконаний час виражаєть ся або доконанім дієсловом того самого походження (л'кгал — л'кга), або „применником“, який означає довершенне, (грал — киграл), або доконанім дієсловами иншого походження, одначе того самого значіння (крал — кзал)³⁾. В 2 ос. прик. спос. може кінцеве и відпасти, а тоді попередній співзвук м'ягчить ся (плати, й'кдъ). Замість к'їгни або к'їжи говорять ся здрібініло к'їй. Часом уживаєть ся 2 ос. того способу замість 3 ос., пр. *понагай Бог зам. най ти Бог поможе*⁴⁾. Також дієменник може мати здрібінений вид: спатоньки, й'кстоньки, лет'ктоньки⁵⁾. В діяльнім дієприслівнику минушого часу опускаєть ся л, коли перед ним стоїть який співзвук (к'їгши, гризши, пекши), але в двох дієсловах лишаєть ся л зглядно в, що повстало з нього, а викидаєть ся д і т: *вкши—кєдши, мєкши—метши*⁶⁾.

Неправильними дієсловами є: й'км, пов'км, дайѣ, ндѣ, й'кдѣ, хочѣ, возмѣ, полю; *єм (єсьм)*⁷⁾. Пов'км відміняєть ся як й'км, й'кш, ст, мо, стѣ, дьат; *мин. ч. й'ка, прик. сп. й'кдж*⁸⁾. Від дайѣ буд. док. ч. дам, ш, ст, мо, стѣ, дѣт; від йдѣ *мин. ч. ншол, буд. док. ч. пойдѣ*⁹⁾. Й'кдѣ творить *мин. ч. й'кхал, прик. сп. й'кдъ*. Хочѣ відміняєть ся ось як: *хочеш або хотиш, хоче або хотит, хочемо або хотимо, хочете або хотите, хочѣт або хотѣат*. Прик. сп. *хочи (хоти), най хоче, хот'їймо, хот'їйте, най хотѣат*¹⁰⁾. *Возмѣ, возмѣш, а замість полю — полосѣ, половѣш*¹¹⁾ відміняєть ся далі цілком правильно.

Невідмінні частини мови. Додаток Лозинського до граматики.

Одні прислівники походять від прикметників та й означають предмету віддільно від предмету, инші не походять від прикмет-

¹⁾ *ibidem*, стор. 100. ²⁾ *ibidem*, стор. 102—107.

³⁾ *ibidem*, стор. 107. ⁴⁾ *ibidem*, стор. 109.

⁵⁾ *ibidem*, стор. 110. ⁶⁾ *ibidem*, стор. 111.

⁷⁾ *ibidem*, стор. 112. ⁸⁾ *ibidem*, стор. 113.

⁹⁾ *ibidem*, стор. 115. ¹⁰⁾ *ibidem*, стор. 116.

¹¹⁾ *ibidem*, стор. 117.

ників й означають місце, час, спосіб або інші обставини. Утворени з приметників прислівники кінчать ся на о (солодко), є (зле), к (добрѣ, ладнѣ) і степенують ся (ладнѣйши, найладнѣйши, ранинько, ранисьенько). З прислівників иншого роду відмічу замітніші; місця: гдѣколько, восьдѣ, вондѣ, гин, всюдѣ, прич, кон, тѣдѣй, тамдѣй, никодѣй, вѣдкѣйсь, вѣдтий, вѣдкѣйиндѣ, надѣв, обзѣм, долѣв; часу: гнет, невзабарн, коногдѣ, пизьно; числа: досѣй, допотн, дѣжо, зтилько, годѣй; способу: ниць, вшир, поперѣк, впаав, согласно, хильцьом; відповіді: констинно, правднѣк, певнѣ, знай, видай¹⁾.

Приименники ділить автор на розлучні, що лучать ся з поодинокими відмінками, та нерозлучні, що самі без инших слів не можуть стояти (роз, ви, перѣ, воз). Відмічує уживанне у хибнім значінню приименника без зам. чрез (чрез) і зазначає, що с уживаєть ся для означення сукуплення, а з для означення порушення із місця і матерії, з якої щось зроблене. В заименниках никто й ничто кладуть ся часом приименники межн ни та кто або что, пр. нидлакого, ниским, нидочого, нивчим, низачто²⁾.

Зі злучників замітніші: ни, зась, но, ним — то, ли (додаєть ся до кінця слова, прим. вѣдшли), как (бо), тажѣ, валѣджи (прецінь), злучники жѣ й ж додають ся на кінці слів для означення притиску (конюж мѣй коню!)³⁾. Окляком кінчать ся невідмінні части мови.

Першою статєю додатку є „О різницю języка ruskiego według rozmaitych okolic“. Наперед іде одна замітка з галицької території. Тут, передусім в низше положених околвцях Перемішля, а також у Гуцулів, що до чого покликуєть ся на граматику Вагилевича, вговорюєть ся самозвук а по мягких свівзвучах і по ж, ч, ш як є, а ж, ч, ш віби мягчать ся (wzjeł, krutjet, tele, swynje, pjet', sje, cisarje, wynarje, źjeł, czjes, szczjesływyj, duszje). Деякі стісняють се є так дуже, що вимовляють його як і (Gospodyni si boit, Marysi my imje, koszuli dla młodocho). Свій звук заховує а в словах дла, всл⁴⁾. Лозинський противний, аби таке а означувати двома точками, як се робив Левицький⁵⁾.

Прикмети української мови в Угорщині збирає з Лучкаєвої граматики. Мова угорських Українців зближуєть ся до словацької мови. В 1 і 2 ос. мн. дієслова на айS вивдають йє: знаме, знате,

¹⁾ ibidem, стор. 117—119. ²⁾ ibidem, стор. 121.

³⁾ ibidem, стор. 122. ⁴⁾ ibidem, стор. 124.

⁵⁾ ibidem, стор. 125.

З ос. одн. кінчать такі дієслова на т: в'кгат, лпат. Угорські Українці задержали богацько церковно-славянських слів (п'сть, хижл, имати, желати, ждати), інші слова утворили з правдиво славянських корінів: скорн'к (чоботи), крисачок (капелюх), нагавки (штани), приспанка (повія). Прикметників уживають там скорочених (чорн'к очи, зелене с'кно, в'кли камень, богати траки). Дальше говорять: оуже зам. кже, в'сти, в'ла зам. кйти, был, оден зам. еден, што зам. що, гвар'кти зам. говор'кти, чи зам. як, кади тады зам. коды тоды, се зам. сь, ид'с домик зам. ид'с до дом'с, рижнять ся вкінці наголосом і вживаннем деяких угорських слів¹.

Правда, чим далі на схід, тим вільнійші Українці в Росії від польонізації, але мають за те деякі слова а навіть і види переймлені з великоруської мови, прим. окінченне дієменника на ть (жить), опусканне л в заіменнику сь, як що додаєть ся його до виду дієслова, закінченого на самозвук (просилсь, молилась)².

В литовській Русі вживають богацько польонізмів, крім того кінчать прислівники на є, а і відм. мн. прикметників жіночого й середнього (часом і мужеського) роду на не (всакне киевскіе приходи). Говорять також: спод'кватца, кохатца, його, йом'с зам. спод'кватись, его.

Білоруська мова, якою говорять у мінській і вітебській губернії, (в Лов. білоруська мова в діалектом української), відзначаєть ся ось чим. Замість о, к, є вживаєть ся а: таб'є, каго, багато, баюсь, грахов, д'лакчина, варный, нагодни, в'л'кки, к'арезл. Замість є стоїть ьє: п'єрина, ньє, ц'єб'є. Ця і дзь заступають т і д: ц'єп'єр, ц'юхо, спац'к, дзень, в'дзє, дз'кко. Вкінці з ос. теп. ч. обох чисел кінчать ся на ць: плач'ць, в'к'с'ць, й'д'ць, кр'ш'ць, каж'ць. Одначе часом опускаєть ся се ць: погляд'є, нар'к'є, промавл'є³.

На Україні заходять такі відміни: а зам. о (багато, казак, гар'кака, адже), а й с стісняють ся до і: к'гій (край), м'ж (муж), з і 4 відм. особового заіменника третьої особи звучить як жі (ей, ю), а замість его, ем'с, тоє говорять: жоно, жому, теје; при степенуванню прикметників уживаєть ся чє замість ши (л'сч'є, м'гч'є, к'р'сч'є); замість кінцевого т'сь уживаєть ся ц'ь (обликл'ц'ь), а замість се, сь, сього — цє, ц'ь, ц'ього; приіменник в звучить як с (с'к, с'л'к, с'л'к, к'є, в його); нема поприіменникового н (до його): замість нт в з ос. одн. теп. ч. уживаєть ся є (моє,

¹) ibidem, стор. 126. ²) ibidem.

³) ibidem, стор. 127.

ходє, вродє). Говорять також: є кози (сѣт), гдєжто вони є?, а дальше: клє, каѣт. Помічені відтінки навели Лозинського на заключеннє, що новгородське наріччє творить перехід малоруського наріччя до великоруського, а білоруське наріччє або мінське творить перехід малоруського до московського¹⁾.

Друга й остання замітка додатку говорить „о niektórych sposobach mówienia“. Ось вони: вашиць, для пошановання кого промовляєть ся до нього в множині, натикам зам. на кам, видит, видай, кач польсь. podobno, понагай Бѣг, Бѣг мє, присай Бѣгѣ, присаєто Коже, спасики, далики, проки, крий Коже, простики, бодай здорек (Бѣг дай здорекла!), Бѣг заплаць (з польсь.), стѣй погоди, казнає (кат знає). В щоденній мові уживають слів: каже, моєнт, пов'їдають і т. д., хоч без них можна обійти ся, пр. Та чи каже хочеш пойти за него? Чолов'їк як той моєнт розмантосє знає. Чолов'їкєкє як пов'їдають не рад нікомѣ шкодити²⁾.

Безперечно граматика Лозинського є найкращою з усіх до неї виданих граматик, навіть від граматики Вагилевича, про яку буде дальше мова. Про неї висловили ся з похвалою львівські „Rozmaitości“. Редакція поручила сміло граматику Лозинського аматорам славянських мов, „gdyż ona mieszcząc w sobie z tła i ducha jego, dla narzecza maloruskiego porządnie ułożone i uzasadnione prawidła; objaśnia je oraz treściwemi uwagami i porównaniem z językiem polskim, pokrótce wprowadzie, ale dostatecznie i przekonywująco“. Зи вступу, як і цілості твору показуєть ся, що автор забирав ся до праці з розвагою і підготованнем, а свобідний від сторонничости мав на оці тільки голу правду³⁾,

В укладі граматики держав ся Лозинський як взірця Копітаревої граматики з 1808 р. „Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark“. А що взяв в основу свої граматики живу мову люду, дбаючи після своїх сил і знання о її честоту, що й у справі правопису підходив під погляди Копітара на се питаннє, подобав ся Лозинський Копітареві⁴⁾, дарма, що за те

¹⁾ ibidem, стор. 127—128. ²⁾ ibidem, 128—129.

³⁾ Rozmaitości, pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej, 1846, Ч. 41, стор. 335.

⁴⁾ Доказом того замітка „Nota amici rei et personae“ — Копітара на рукописі „Руського весіля“ Лозинського, писаній гражданкою. Ся рукопись переходуєть ся у бібліотеці львівського університету. Копітар хвалив Лозинського за збірничок весільних пісень у народній мові:

саме не припала до вподоби граматики Лозинського консисторії. „Чув ем від Миклошича, писав 1844 р. Іван Головацький до брата Якова, що написано в Галиччинѣ три Граматицѣ для шкѣл, до вибору — Лозинського має бути найлутша, але від Консистора не прийнята, бо дуже популярна“¹⁾, иншими словами за дуже народня.

Народню струю своєї граматики завдячував Лозинський на мою думку Могильницькому. Й коли перечитати рукопись Могильницького а потім граматику Лозинського, так і насуваєть ся думка, що Лозинський звернув сильнійше увагу на се, що назвав Могильницький престо̀рѣчьма і се престо̀рѣчє взяло в його переконаннях верх над мовою, в якій написана граматика Могильницького. Знайомість з граматикою Могильницького не відбила ся погано на граматиці Лозинського, бо Лозинський ні не взурував ся на граматиці Могильницького ні навіть не наслідував її. Слабими тільки згадками з граматики Могильницького можна вважати в граматиці Лозинського деякі такі самі приміри на перехід о в і (Богъ, кокъ, кость, рей, столъ), замітеку, що три прикметники викидають у вищій степені ок або ек, вчислення їх (глибокій, широкій, далекій), дальше степенування прикметників: короткій, гладкій, низкій і тонкій, закінчування дієменника на ти й уважанне ть окінченням дієменника в великоруській мові, дві конюгації і деякі инші подробиці. За Могильницьким причислив і Лозинський білоруську мову як діалект до української. Тому, що є певне свідоцтво про щонайменше чотирь переписані тексти граматики Могильницького, не вчислюючи ту бруліону, не потрібно й сумнівати ся, що принайменше бруліон а може ще й який переписаний текст граматики находив ся по його смерті в його бібліотеці, яку саме порядкував Лозинський. Не заглянути до рукописної граматики не міг Лозинський, який так живо інтересував ся всякою граматичною статьею. Авторитет Могильницького був у Лозинського великий, як що заключати з того, що Лозинський не подемізував з поглядами Могильницького в його Бѣдомести та приймав їх за свої, а на інвек-

„Vix poteris feliciorē materiam pro tua chrestomathia dialecti ruthenicae eligere“. Хубно відіє сї слова др. Маковей до граматики Лозинського (Три галицькі граматики, стор. 28).

¹⁾ Др. К. Студинський, Коресп. Як. Голов. в літах 1835—49, стор. 109—110. Друга зі згадуваних граматик се граматика Ваглевича, що вийшла друком 1845 р. Яка третя граматика й чи дійсно була тоді в цензурі яка третя граматична рукопись, незвісно.

тиви Левицького Осипа против Могильницького відповів рішучою обороною покійного діяча.

Грамматика стояла Лозинського богацько труду¹⁾. Вже друга редакція граматики мусіла мати повніший характер, ніж перша,

¹⁾ Як старанно доповнював Лозинський кожду редакцію своєї граматики, можна пізнати з отсеї літератури, використаної автором у граматиці: *Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft*, 1791; *Atheneum*, VI, 1841; *I. B. Wortforschungslehre der polnischen Sprache*, 1812; Д. Бавтиш-Каменський, *Исторія Малої Россіи*, Ч. II, 1822; *Biblioteka warszawska*, 1841, 1842 (К. Libelt, *O literaturze niemieckiej*); *Blätter für literarische Unterhaltung*, 1834; Вагилевич, *граматка*, 1845; М. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, 1840, т. I, 1844, т. VI; Voltiggi, *Ricoslovník ilirického, italského a nímáckého jazyka*, 1803; *Volnej, Alfabet Europejski zastosowany do języków azyatyckich*, 1819; Востоков, *граматка*, 1831; Vuks Stephanovitsch *kleine serbische Grammatik von J. Grimm*, 1824; Греч, *Rys historyczny literatury rossyjskiej*, 1823; Деница, 1842 (І. К. Purkinje, *O jedności literackiej między plemionami sławjańskimi*), 1843 (Доля галицько-руського язика); Добровський, *Institutiones*, 1822; Dunder, *Andrie Kačica Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, 1836; Engel, *Geschichte der Königreiche Halitsch und Wladimir*, 1796; *Ergänzungsblätter zur öster. Zeitschrift für Geschichte- und Staatskunde*, 1835, (Berichtigung der Umrissе zu einer Geschichte des religiösen und hierarchischen Zustandes der Ruthener, звідси взяте число Українців — 15 мил.); Żochowski, *Części mowy odmieniające się*, 1838; Zaleski (Wacław z Oleska), *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*, 1833; Зубрицький, *Historyczne badania o drukarniach rusko-sławjańskich w Galicyi*, 1836, *Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi*, 1837; *Illyrisches Blatt*, 1836; Калайдович, Іоаннъ *Екскарх болгарскій*, 1824; Карамзин, *Исторія государства російскаго*, 1818, т. I, т. IV і V; Копітар, *граматка*, 1808; Левицький, *граматка*, 1834; *Odpowiedź na zdanie o wprowadzeniu Abecadła polskiego do pismienictwa ruskiego*, 1834; Лучкай, *граматка*, 1830; Могильницький, *Rozprawa o języku ruskim*, 1829; *Münchener allgemeine Literatur-Zeitung*, 1819; Józ. Muczkowski, *Grammatyka języka polskiego*, 1836; Noakowski, *Grammatyka rossyjska dla użytku Polaków*, 1837; *Описание всѣхъ обитающихъ въ російскомъ государствѣ народовъ*, 1799; Павскій, *Филологическія наблюденія*, 1841; *Rozmaitości Gazety Lwowskiej*, 1840, 1843; *Сборникъ Муханова*, 1836; *Slovanska*, 1814, 1815; *Fater, Grammatik der russischen Sprache; Volkslieder der Wenden in der Ober- und Nieder-Lausitz*, 1841; *Die nenesten Zustände der katholischen Kirche beyder Ritus in Polen und Rußland seit Katharina der II. bis auf unsere Tage*, 1841; Шафарик, *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur*, 1826; *Starožitnosti slovanské*, 1837; *Slovanský Národopis*, 1842; Schleiermacher, *O Alfabcie harmonijnym*, 1835; Schlözer, Nestor, *russische Annalen*, 1802—09; Fr. Szopowicz, *Uwagi nad Samogłoskami i Spółgłoskami w ogólności oraz nad niektórymi gloskami Abecadła polskiego*, 1827; *Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst*

бо автор використав тут о половину більше того числа літератури, яке узглядив при першій редакції. Ще більше доповнив Лозинський третю редакцію, де трохи не стільки нової літератури, з якою приступив до писання першої редакції граматики. Для пізнання мови закордонних Українців мав Лозинський при першій редакції граматики всього 2 збірники пісень: Цертелева з 1819 р. та Максимовича з 1827 р., більше при другій редакції, бо другий збірник пісень Максимовича з 1834 р., „Запорожську старину“ Срезневського, „Малоросійськія повѣсти“ Квітки та „Прказки Гребінки“ з 1834 р., найбільше при третій редакції, а саме: збірник Маркевича з 1840 р., другу частину повістей Квітки й „Чари“ Тополі з 1837 р., „Вітку“ Костомарова та „Малоросійськія повѣсти и рассказы Хоми Купrienка“ з 1840 р., вкінці „Українській Сборникъ“ Срезневського та „Свѣпъ“ Корсуна з 1841 р. З інших фольклорних збірок і альманахів були звісні Лозинському: „Русалка Дністровая“, „Pieśni ludu ruskiego“ Żegoty Pauli з 1839 р., „Pienia“ (1842) і „Ukrainki“ (1844) Падурн, збірки приповідок Ількевича та в „Athenaeum“ з 1844 р. й Вінок (1845).

Талановито написана граматка Лозинського з її фізіологічними поясненнями природи звуків, з втягненням мови російських Українців до граматики для заманіфестовання одности українського народу на цілім його просторі була би заступила в своїм часі в часті конфіскату „Русалки Дністрової“, як була би так дуже не спізнилася зі своїм виходом. За один рік по її виході надійшов багатий в цікаві епізоди 1848 р., який і видвигнув потребу граматики рідної мови, але в рідній мові. Граматка Лозинського задля чужої одежі в трьох останніх літах 40 рр. а задля народности в 50 рр. пішла в забуте. Щирх інтенцій Лозинського, поставити українське відродження у Галичині на сильні підвалини народности, не зрозуміли сучасники й нема сумніву, що коли була би вийшла в своїм часі друга редакція його граматики, вона не була би відіграла сеї ролі, яку повинна була й сміло могла, не була би параліжувала недотепних мірковань Левицького, бо проти Лозинського були тоді задля його непорозумітого проєкту введення латинської азбуки в українське письменство в Галичині — з незначними виїмками всі передові Українці в Галичині. Не повело ся також Лозин-

und Wissenschaft, 1845 (Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch — russischen Sprache und Literatur). Нарочно подаю дати, щоб можна було мати змогу рішити, яку літературу міг використати Лозинський в поодиноких редакціях своєї граматики.

ському з українсько-німецькою граматиною, яку виготовив на конкурсі з 1840 р.

ІХ. Участь Кирила Блонського, Антона Добрянського, Івана Жуківського, Осипа Левицького, Осипа Лозинського й Антона Могилянського в конкурсі з 1840 р. на українсько-німецьку граматику.

Письмом з дня 18 липня 1840 ч. 3689/760 віднесла ся надвірна шкільна комісія до львівської губернії в справі розписання конкурсу на українсько-німецьку граматику з нагородою 300 зр. за вдатний виріб. Мотивом такого зарядження був намір „der hierländigen ruthenischen Bevölkerung die Erlernung der deutschen Sprache möglichst zu erleichtern, und den Unterricht in dieser Sprache an den hierländigen Volksschulen thunlichst zu befördern“. Як на взірці вказувано на чесько-німецьку та країнсько-німецьку граматику. Визначивши речинець по кінець червня 1841 р., поручала губернія письмом з 19 серпня ч. 52538 обом греко-католицьким консисторіям повідомити про конкурс „die für eine solche Leistung insbesondere geeigneten Individuen“ і заохотити їх до написання такого підручника. Вироби треба було доручити найближшій консисторії, яка мала відослати їх губернії¹⁾.

Консисторії віднесли ся в сій справі до шкільних надзорів (львівська дня 8 вересня), аби вони подали до прилюдної відомости зміст конкурсу й вишукали людей, здібних до такої праці. Крім того самі консисторії завізували до укладу граматики тих людей, про яких знали, що займають ся граматичними чи літературними речами. І так львівська консисторія завізувала до участі в конкурсі пароха Биткова Кирила Блонського, пароха Угринова Григорія Шашкевича, професора моральної теології Венедикта Левницького, окружного директора шкіл у Коломиї Миколу Верещинського, укінченого богослова Антона Могилянського та пароха церкви Петра

¹⁾ Додатки. 6. Конкурс з 1840 р. на українсько-німецьку граматику. Отсей документ, як і багато дальше наведених або тільки використаних разом із трьома граmaticами, словом то все, під чим не буде подана яка бібліотека, находить ся у львівській митрополічій реєстратурі. За ласкаве позволення використати сей матеріал в отсій праці складаю мою щирю подаку директорови реєстратури о. Володимирови Семкову, як рівнож дякую щиро на сій місці кустосови „Церковного музею“ у Львові дрови І. Свенціцькому за ласкаве улекшення користувати ся граmaticкою Могилянського.

й Павла у Львові Івана Жуківського. Сповідуючи їх про умови конкуренції, зазивала консисторія: „Da nun dem Consistorium Ihre besondere Vorliebe für die ruthenische Sprache, und das Studium(,) mit dem Sie sich auf die gründliche Erlernung derselben vorlegen(,) bekannt ist — so werden Sie in Folge dieser hohen Andeutung hiemit aufgefordert, sich der Verfaßung des fräglichen Lehrbuches nach den höchsten Orts angesetzten Modalitäten zu unterziehen“.

На запит губернії з 17 серпня 1841 р., чи надійшли які еляборати, відповіла львівська консисторія, що надійшли чотири виробу, але з них викінчений тільки один, прочі три неповні. Сей повний еляборат навіть не був плодом львівського дівцезанява, але перемиського. Сюди прислано його анонімно, бо автор не повинен був прислати свого виробу львівській консисторії, тому й хитре виправдання його на письмі, залученім до виробу. „Da aber nicht alles in der Welt gelingt, писав анонім, so hat man beschlossen, um nicht in eine unangenehme Stim(m)ung versetzt zu werden, falls das Exemplar durchfallen sollte, die Fertigung folgendermassen auszudrücken: Mit Gott, Kaiser und Vaterland“. Неповні виробу походили від Блонського, Жуківського та Могильницького¹⁾. Консисторія зажадала від авторів як найскоршого викінчення і прирікла по одержанню недостаючих частин відіслати виробу враз з їх оцінкою губернії. Але тільки один Жуківський не відмовив жаданню консисторії.

Скорше справила ся з порученням ділом перемиська консисторія. Уже 21 вересня 1841 р. переслала губернія еляборати Осипа Левницького, Антона Добрянського та Осипа Лозинського львівській консисторії „zur Prüfung und gutächtlicher Aüßerung über deren Anwendbarkeit“ до кінця будучого місяця себто жовтня. Присилка сих виробів дала змогу референтови Михайлови Куземському відкрити автора анонімної рукописи. Показало ся, що виробу аноніма й Осипа Левницького ідеєтвчні. Оцінка виробів проволокала ся. Просьбою з дня 18 жовтня віднесла ся консисторія до губернії о продовження речинця, бо з причини ще й інших занять не можна було зробити оцінки виробів. А хоч одержала консисторія бажану

¹⁾ Блонський прислав 23 червня 1841 три аркуші свого еляборату, пять дальших аркушів 9 липня, а кінцевих аркушів не прислав мимо своєї обідянки та зазиву консисторії. Жуківський представив частину свого виробу 30 червня, а решту пізніше. Могильницький прислав по речинці 13 серпня один аркуш свого виробу через скільський шкільний надрі (був тоді адміністратором у Хутарі) й мимо зазиву консисторії не прислав докінчення.

проволоку, не була готова з порученою оцінкою і в новім речинці, тому вдруге, а дальше й третій раз звернула ся з такоюж просьбою, на що одержала відповідь, що має звернути губернії виробу безумовно до 25 марга 1842 р.

Про мову виробу Блонського можна мати деяке розуміння з отсих виписок в оцінці Куземського: „Когда человекъ говоритъ, даются слышати голоса; произносятся, словко, тезоименитыя“. Термінологія давня. Тому, що виробови недоставало більшої частини, закінчив референт свою коротку й нескладну оцінку заявою, що саме з повищої причини не можна видати означного осуду про сей виріб.

Далеко суцільнішим можна уявити собі образ українсько-вімецької граматики Жуківського на основі заміток Куземського. В сїм виробі багацько дечого не подобало ся референтови, передусім правопис і термінологія. „Die Rechtschreibung ist ganz neu, реферував Куземський, es finden sich gewisse Zeichen auf den einzelnen Worten, welche nun verschiedene Aussprache andeuten sollen. Die in der Schrift gebräuchlichen Halblaute ъ und ь — welche zur Verschärfung oder Linderung der einzelnen Sylben gebraucht werden — fallen ganz weg. — Ferner kommen Benennungen vor, welche keineswegs den richtigen Sinn geben“ пр. „о словахъ загаломъ, голова зам. глава“. Незрозумілими були для референта терміни: „звуки, самозвуки, знаки письменнѣ = букви, сполозвуки, склади початковѣ = Vorsylben, призвук = Betonung, члонок = Geschlechtsart, головни слова = Hauptwörter, скланяня, личники = Zahlwörter, числа засаднѣ = Ordnungszahlen, запмки особѣтѣ, привлащающѣ, пытающѣ, звертающий заимок = Zurückführendes Fürwort, змысл зносящій = leidende Form“. Референт бажав собі термінів: „букви, согласни, членѣ, склоненіє, числа основательныя, мѣстоимена личныя, притяжательныя, вопросительныя“. Автор граматики викинув ъ, а прецінь навів його як ціху першої деклінації. Впрочім гвівало референта, що „fast durchgehends Wörter eingeschaltet sind, die weder in der ruth. Sprache gebräuchlich, noch mit dem Geiste dieser Sprache verträglich sind“. Ту й навів на приклад слово „скланяня“ зам. „склоненіє“. Термінологію назвав неукраїнською (ruthenisch), „sondern nach dem polnischen modulirt, daher erstens unverständlich, und zweitens auffallend“. Жуківський розрізняв три конюгації, не дві, як хотів Куземський. Зробивши ще кілька менше важних заміток, зазначував референт, що „in dieser Art ist die ganze Ausarbeitung bewerkstelligt“.

Подібними своїми прикметами не подобала ся референтови й граматика Лозинського¹⁾. Він закинув їй, що є незрозумілою, хоч уложена після німецького взірця, пр. „языкъ нѣмецкій означае, такъ якъ каждый пинный, еднoчастний брeнeня (голоси) (,) которієся бесѣдними начиніями вирабляють, черезъ пис'менніи знаки, которіи лѣтерами (Buchstaben) зовемо“. Автор не навів азбуки. Дальше були „die Benennungen der einzelnen Redetheile ganz neu — und unverständlich“ (о покладахъ = von den Sätzen), вкінці й конструкція не була строго граматичною, бо Лозинський писав: „имена суть троякого роду зам. рода“. Ось так коротко справив ся референт з виробом Лозинського.

Цілком недокладні замітки про виріб Добрянського. Автор ужив слів: „рожницю зам. разлячїе, голосу зам. голоса, опричъ зам. кромѣ, часoслово зам. глаголь“; невистарчаючо вичислив іменники після їх роду в українській мові, не згадав про іменники подвійного роду, навів три деклінації іменників після їх роду, а в Левицького було їх чотири. Трохи більше сказано про сей виріб у загальнім рефераті про всі еляборати. Ту зазначено, що Добрянський держав ся німецького взірця, але все узгляднював українську мову, а дальше стояло: „Die Darstellungsart des Dobrzański ist kurz und bündig, und die in derselben gebrauchte Sprache ist sehr gut, und so beschaffen(,) daß dieselbe in allen Gegenden der hiesigen Diözese von jederman leicht und anstandlos verstanden werden kann; jedoch hat sich derselbe mehrfach gegen den grammatikalischen Gebrauch versündigt, und die deutsche Sprachlehre selbst

¹⁾ У своїй автобіографії оповідає Лозинський, що коли перемиська консисторія завізвала його написати конкурсoву граматикy, прислав Копітар чесько-німецьку та країньсько-німецьку граматикy на взірці Лаврівському, Левицькому, а як amicus personae й для Лозинського на руки єпископа Снігурського. Колиж тих книжок не доручено Лозинському, попросив він Копітара о країньсько-німецьку граматикy, на що дістав відповідь, що Копітар уже вислав книжку на руки Снігурського, а тепер знову написав до Метелька в Люблянї, аби вислав бажану книжку Лозинському (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). А що посилка прийшла 10 мая 1841 р., а з кінцем червня кінчив ся речинець, не багато скористав з сеї посилки Лозинський. Тому дуже в пригоді стала йому чесько-німецька граматика, яку вислав Ганка 5 жовтня 1840 р. з Праги. Урадуваний Лозинський подякував Ганці листом з 18 жовтня за „Mluvnicko německého jazyka“ та „für die beym Niederschreiben der ruthenisch-deutschen Sprachlehre zu beobachtenden Winke“. (Францевъ, op. cit. стор. 644).

nicht überall erschöpfend behandelt¹. Недоставало також зовсім додатку німецького підручника¹).

Лишався останній виріб — Левицького. Й тут найшов референт богацько незрозумілих висловів, пр. „ного“, дальше деякі уваги, які показували, в чім українська мова сходиться з німецькою а в чім ріжниться від неї, хоч і дуже добрі, не повинні були мати місця у малій граматиці, не подобалося також йому багато слів: „орудія бесѣды, череда буквѣ, змѣна гласныхъ, замѣсть зам. мѣсто“, польонізма „вінцей“ і „барзѣ“ зам. „больше“ та „дуже“, „жебракъ“, потѣчокъ, селедець зам. оселедець, цимало, царевичъ, рыцарь, халупа, гнилий зам. струпишальный, не здало казати зам. неможна мовити, ерозумѣлый зам. ерозумѣный, хотѣти пити зам. прагнути“, семівокалізація у й ви. На поодиноких буквах находилися знаки, що мали означати ріжну вимову. Цікава замітка про правопис: „Der Verfasser dieser Sprachlehre scheint selber seiner Schreibart nicht sicher zu seyn, indem er manchemahl einen Buchstaben setzt, und gleich darunter einen anderen gleichsam als Erläuterung beisetzt“ (часови-часови). В загальній оцінці конкурсних граматики зазначено, що правила добрі в виробі Левицького, однак закинено виробови за великий обсяг і вживання незрозумілих слів. Львівська консисторія годилася з думкою перемиської що до виробу Левицького²), тільки не приставала на його мову³). Згідно з такою оцінкою рішила консисторія веліти референтови виготовити точний спис змін, які мав поробити Левицький у своїм підручнику, щоб можна було предложити його губернії для апробати також на львівську архідієцезію.

¹) Додатки. 7. Оцінка Куземського конкурсних виробів. Хиби́м є заперечення Дідицького, що Добрянський ніколи не уложив конкурсної граматики. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118). Не дивно, що нічого не згадав про неї і в життєписі Добрянського. (Антоній Добрянський, его жизнь и дѣятельность въ Галицкой Руси, 1881).

²) Лозинський оповідає у своїй автобіографії, що перемиський референт Гр. Гинзевич висказався про виробі Добрянського, Левицького й Лозинського: „Alle drei haben die Aufgabe mit Glück gelöst“ і поставив потім на першій місці граматику Левицького, на другій Добрянського, на третій Лозинського, додаючи при тім: „Das Bemühen des H. Łoziński auch Etwas zu leisten, ist lobenswerth“. Довідавши про се, запротестував Лозинський до надвірної шкільної комісії і написав також до Копітара. Уряд хотів знати, хто виявив урядову тайну Лозинському, й наробив йому багато неприємностей. (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 118—119).

³) Додатки. 7. Оцінка Куземського конкурсних виробів.

Сей спис змін мала передискутувати консисторія на засіданню і відіслати губернії. Куземський виготовив замітки¹⁾ та зреасумував їх на засіданню. Тимчасом явив ся у референта особисто Левицький і справив рукопись після вказівок референта²⁾. Куземський виготовив кінцеву оцінку конкурсних виробів для губернії, де поручив до апробати як найбільше вдатну граматику Левицького³⁾. Письмом з 28 січня 1843 р. повідомила львівську консисторію губернія, що конкурсну нагороду одержав Левицький⁴⁾. Так умів Левицький одержати нагороду за українсько-німецьку граматику, хоч прилюдно було звісно, що граматика Добрянського була найліпшою⁵⁾.

Книжки Левицького видруковано 4000 примірників, по 2000 для обох дієцезій, а авторам звернено рукописи, при чім консисторія заявила Блонському признанне, а Жуківському навіть з додатком „велике“ за їх охоту причивити ся для загального добра. Ні оден з учасників сього конкурсу не виготовив короткої української граматики на зазив консисторії 1844 року. Прислали свої вироби два свіжі аматори граматичних занять, одні із них автор граматики, що вийшла друком 1845 р., отже перед граматикою Лозинського, хоч Вагилевич зачав думати про граматичні досліди після того, як уже була готова перша редакція граматики Лозинського й приготовляла ся друга.

Х. Граматика Вагилевича з 1845 р.

З членів „руської трійці“, тільки оден Шашкевич не полишив граматики української мови, хоч мав дуже гарне теоретичне розуміння такої граматики. Після нього така граматика „powinna być nie zakonodawczynią języka, lecz jego najwierniejszym obrazem; nie z grammatyki przeto uczyć się języka swego, lecz podług języka i jego literatury wykazać należy wszystkie własności i rodzaje zmian jego i prawa, podług których w miarę okoliczności na niego wpływających

¹⁾ Друкую їх в додатках під ч. 8 п. з. Замітки Куземського до українсько-німецької граматики Левицького.

²⁾ Додатки. 9. Полагаю бажаних змін в рукописи Левицького.

³⁾ Додатки. 10. Кінцева оцінка конкурсних виробів для губернії.

⁴⁾ Додатки. 11. Наділення конкурсною нагородою Левицького.

⁵⁾ Ос. Лозинський, Bemerkungen. (Jahrbücher, 1845, стор. 128).

w swoim paginaniu działał i działa¹⁾. Такої граматики очікував Шашкевич нетерпеливо.

Трохи не цілком протвнною дорогою пішов другий член „трійці“ — Вагилевич²⁾ при укладанню граматики української мови. Лінгвістичні заняття зачав від „словаря южно-руської мови“. Вже 1836 р. писав він до Погодіна, що укладає словар, який хоче видати так, як Вук Стефанович Караджіч видрукував свій сербський себто з граматикуо, описом обрядів і повірок народу з тою ріжницею, що він якібудь слова розбірає фільольогічно та вказує на подібність їх зі словами наших однородців. Має уже коло 10000 слів і сподієть ся, що з часом се число подвоїть ся. Наш нарід що до розвою духовних здібностей таквій, яким був за князів. Що тикаєть ся мови, нема в нас села, нема чоловіка, щоби який укладчик словаря не почув якого нового слова, що навіть не приходить в інших славянських мовах. Несправедливо уважають нашу мову якоюсь сумішкою русько-польських слів. Правда, ми сходимо ся у дечім із Поляками, але ще більша подібність нашої мови з чеською і сербською. Крім сього Поляки як перше, так і тепер підправляють нашу мовою своєю.

В продовженню листу поданий коротенький нарис деяких прикмет нашої мови й її нарічій. Нашу мову (в Галичині) поділив на два нарічія: одно під карпатськими горами та на порічі Дністра (гірно-опільське), друге за Бугом і Серетом (волинсько-подільське) зі своїми піднарічїями, що мають межі собою деякі поступені переходи. До піднарічій зачислив мову Гуцулів на Покутю і горішньосаянську. Перемищина на думку Вагилевича не має української мови, як і Угорська Русь; в першій з вїмкою закінченє в укладі слів і стилю уживаєть ся народня польська мова (краща від книжкової), друга наслідком впливу славянських мов перемишила ся також, передусім малярщина та волощина накиннули їй чужу будову та неславянську складню. Може бути, що в мові угорських Українців зберігло ся більше ніж деінде старосвіччнни, але всетаки вона відчужила ся і на неї треба дивити ся як на старинний памятник, який уже розвалив ся.

Прикмети нашої мови такі: в ній в міра часу та міра голосу, пр. а, я, ю, ѣ й е все протягають ся, а в ей и прискорюють ся;

¹⁾ М. Шашкевич, *op. cit.* стор. 19.

²⁾ Біографічні дані в Ож. Огоновського: *Исторія литературы руском.* Ч. IV. Львів, 1894, стор. 119—150, де й подана важнійша література до Вагилевича.

дальше в середні співзвукі, що протягають ся, як що стоять перед двома співзвучками; е переходить в Ё; л перейшло в Ў, а саме на кінці слів і декуди в середині, як у Країнців; наше л не так грубе, як польське l, противно воно подібне до сербського л, чеського l; у нас уживаєть ся и замість і, и, ы, а вимовляєть ся як сербське и. Такі самі ріжності також у відмінках: „в полѣ, в поли, в полю; на вѣтрех, вѣтрѣх, вѣтрах“. Для короткости говорять: „головоу, голово та головоу зам. головою; утѣка, утѣеат зам. утѣкае; черног зам. черного“. Навівши декілька цікавих застарілих або незвісних слів, зазначував Вагилевич велике число дієслів у нашій мові, які віддають найдрібніші відтінки дійства: „бѣчи, бѣгнути, бѣжати, бѣгати, бѣговувати“¹⁾.

У замітках про сей лист назвав Головацький Яків поділ Вагилевича української мови в Галичній не зівсім вірним, за те дуже добрими деякі замітки що до вживання букв. За строго осудив також Вагилевич мову угорських Українців, бо вона не потерпіла так дуже від мадярського та румунського впливу, як се писав Вагилевич, що ніколи не був на Угорщині. Підчеркнув також Головацький хибне приписування нашій мові довготи й короткости самозвуків, в чім пішов Вагилевич за Чехом Іваном Православом, який перебував тоді у Львові і величав ся тим, що чеська мова може наслідувати ритм греко-латинських віршів. Дієсловний вид frequentativum iterativum: „бѣговати, бѣговувати“ видумав знову Вагилевич на взір чеської мови. Одначе признав Головацький, що тоді Вагилевич знав народню мову ліше від усіх членів кружка Маркіяна²⁾.

Вагилевич був тоді пристрастним оборонцем індивідуалізації мов, очарований „соблазнительными словами“ Копітара, який учив у своїй граматиці, що в Славян не чотири мови повинні бути письменними, як у Греків, а всі мови (нарѣчія), і з більшим правом, бо територія Славян значно більша давньої Греції³⁾. Хоч на всякі пізніші спомини Головацького про часи його молодости треба глядіти критично, всетаки се без сумніву правдиве, що написав Головацький про одушевлення Вагилевича для народньої мови, якої вчив

¹⁾ І. Свенціцький: Матеріали, Ч. I. стор. 147—149. Лист походить в 8 марця.

²⁾ Я. Г(оловацький). Къ исторіи галицко-русской письменности. (Нѣсколько замѣчаній на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину). (Кіевская Старина, т. VI, стор. 651).

³⁾ ibidem, стор. 651—2.

ся від селян, коли за приміром Зоряна Ходаковського з цілим молодечим жаром віддав ся фольклорній роботі.

Заінтересованнє граматичними питаннями взяло верх в Вагилевича над всіма його иншими заняттями: історичними, етнографічними та фольклорними. Потвердження його непереривної праці в граматичнім напрямі дають дальші його листи до Погодіна. Під кінець того самого року, з якого й повищий лист, просив Вагилевич Погодіна о пораду в деяких сумнівних питаннях: „Опѣт Словарь южнорусекій поза як в своѣх розвержених присохтованах, не яко скінчений, однак прикладаючи примѣри с пѣсней и приповѣсток и пак переписуючи, про ладне и складне сохтованє скілько лѣтъ буде ид доконалости не мало займе сѣ веремня: я послѣ розмѣркованє и повиду на се шчо як сѣ вдѣяло, думаю Словарь цѣле виготовити до друку год. 1839. Опроче прѣто токмо си скілький протѣе веремня, бо хтѣубих виявити всеку вѣджу мира з домашног и земленог обсягу, и Ви чей би эсте минѣ приспѣли ид узваню мвру на Украинѣ. Эднак шче пак деколи о сѣм передмѣтѣ конше ми сѣ росписати, коль заходят деякѣ тѣгости, шчо сѣ тиче писанє слів переоначуючих согласнѣ ци писати: Бога Бѣг ци Бѣг ци меду мѣд, леду лѣд ци мѣд, лѣд або маєм ли просто писати и тельма нарід мати на оку ци рекомо мисленно: опѣть ци годит сѣ старо-русекѣ слова уводити в лад словаря; прошу роспишит сѣ д минѣ, совѣг Ваш надѣю сѣ же в многих речех буде нас кермовати“¹⁾.

Не можна припустити, щоби Погодін не дав поради Вагилевичеви, на якій йому так багато залежало. Та на разі не видно сліду відповіді Погодіна; здасть ся навіть, що на останній свій лист не одержав поки що відповіді перед новим листом, де розкрівав Вагилевич свої філологічні плани перед Погодіном: „Обѣ моемъ словарѣ стількой теперѣ можу повѣсти. Э вінѣ поза-якѣ готовій, лишь переписати, щось исправити и запоўнити, той совершений; али и се искінчити годѣ вѣ годѣ однѣмѣ. Однакожь я бихѣ жєдаў поза — якѣ заможнє уготовити Словарь южнорусекій: такой прикметный и пригожвий, якій нужній нинѣка для своихъ краинѣвъ и собратій, и якій теперѣшній ставѣ словесній сєи галузи вѣ Еўропѣ напиратѣ. Отжеж хочу написати Граматику южно-русеку, во всѣхъ нарѣчяхъ, отъ обѣ переоначуваню гласнѣвъ и словесѣ клоненію и спряженію. Пак о розмѣрѣ гласнѣвъ и складнѣвъ (о топичнимѣ и времяннимѣ удареню). Вѣ самѣмъ Словарѣ при деякихъ словес-

¹⁾ Н. Поповъ: Письма къ М. П. Погодиному изъ славянскихъ земель, Москва, 1879, стор. 628. Лист має дату „13 студня“.

сахъ будуть розійсканя філологічні и указаня въ собратнихъ нарѣчяхъ. При тѣмъ обшире трѣбно буде, розговорити се, о сузвѣрїю народивмъ и о празникахъ, такъ готамскихъ якъ челяднихъ особъ за — те що годъ зрозумѣти, нї пѣсни, ня нїякомъ бесѣди хрестянь безъ сего предмету. Приводи окреснїй буду брати съ по-словницъ, причтъ и пѣсень, такожъ зъ Котляревскогъ и Квѣтки. Лишь цижъ то мала робота, видите сами, тѣжко минѣ вистарчити, а нѣтъ сиї-робітникѣвъ, черезъ то годъ успѣяти. Однакъ я буду шловати, поза-якъ зможу, абихъ акъ найборше, мїгъ зъ Словаремъ упорати сѣ: раз за-те що Словарь нужнїй попередити словеснїсть(,) бо хто зрозумѣе книги безъ него въ такъ богатѣмъ язицѣ якъ рускїй, а опятъ напиратъ загалому жѣджа¹⁾.

Та само виконанне поступало вузшим шляхом від його широкх плянів у згаданих темних листах. В рік пізнійше обмежив він обем словаря. Постановивши наперед написати граматику української мови, „гонивъ сѣ вельми зъ умомъ“, чи не видати малого скороченого словаря, до чого накликували його краєвн. Питав о раду Погодїва²⁾. Про словарь, розпочатий ще 1835 р., писав Вагилевич 1842 р., що він є „въ половици уложенїй азбучно, другая половица складатся изъ зібранихъ слівъ по Галиччинѣ на гостинѣ“. Звїщав також про докінчуванне своїх розвідок „о языку южно-рускимъ“, де буде також „грамматика, розсмотрѣ мѣстныхъ нарѣчїй языка, его развїгье, обозрѣнїе словесности, чужїи стихїя, паралели изъ побратимчїи языками, просодїя и метрика“³⁾.

За матеріялами до своїх „Розвідок про українську мову“ удавав ся Вагилевич до Плятона Лукашевича та до Бодяньского через Погодїна, до Срезневського, дальше до Головацького та до самого Погодїна. Головацького заклякував просто до співучастї, коли просив його о деякі „свойства южно-русского языка въ Уграхъ — и слівъ изъ кїлька десятк“ і „де що короткого, цовного(,) описъ, стихъ изъ якои книги“, якої сам не мав, отже повістїй Квїтки, віршів Артимовського, Кобзаря і Гайдамаків Шевченка, Енеїди Котляревського й ин., тай „оцѣнку кожного сочиненїя“, обцїючи покликати ся на нього⁴⁾. Погодїна питав про причину подїлу Сахарова української мови на три части та про місцевїсть деяких діалектичних відмін

¹⁾ *ibidem*, стор. 629—30. Лист в 9 липня 1837 р.

²⁾ *ibidem*, стор. 633. Лист в 30 сїчня 1838 р.

³⁾ *ibidem*, стор. 638. Лист в 3 сїчня 1842 р.

⁴⁾ Др. К. Студинський, Кореспонденція Як. Голов. в літах 1835—1849, стор. 85. Лист в 1 липня 1843 р. Також стор. 92. Лист в 9 листопада 1843 р.

і просив о присилку вірша Ілюмського про великодушність і правду, байок Гулака, Шельменка, Сватання, Ганусї і другого тому українських оповідань Квітки, V і VI книжок Енеїди Котляревського, Кобзаря і Гайдамаків й інших творів Шевченка, Молодика Бецького, творів Синельникова, Шпигоцького та інших новітших видань, які всі задумував Вагилевич оцінити в своїх розвідках¹⁾. Ще в 1844, 1845 і 1846 рр. носив ся Вагилевич із гадкою видати свої „Розвідки“, як о тім свідчать листи до Погодіна та Срезневського, але на замірах і скінчило ся.

„Rozprawę o języku południowo-ruskim“ Вагилевича так і лишили ся в рукописи. Обіймають вони кількадесять аркушів. Сї розвідки, „rzecz niezmiernie interesująca“, складають ся з 10 розділів: 1) Południowa Ruś, 2) Język południowo-ruski, 3) Organizm języka: głoski, źródłosłów, składnia, 4) Narzecze, 5) Podrzecze, 6) Porównanie z językami pobratymczymi, 7) Żywioły obce, 8) Dzieje języka, 9) Pojawy języka, 10) Uwagi o języku: a) przypiew, b) metryczność, c) idjotjon (! Idjotikon), d) idjotyzmy, e) wnioski²⁾. З листу до Погодіна довідуємо ся, що під „organizm-ом języka“ треба розуміти „грамматыку въ повнѣ развиту“, під „dziej-амы“ „намѣтки о словесности“, а під „pojaw-амы“ хрестоматію. Зміст, сповіщений Погодінови, був іще ширший, бо крім вище поданих розвідок містив: „Положення, замѣчанія: I. О руссизмѣ южно-русскихъ Словенъ, II. О правописаніи, III. О рус. дипломатическомъ языкѣ, IV. О связи ю.-р. словесности съ русской и польскою“³⁾.

Интересний вступ подає ближші подробиці про методи Вагилевичевих розвідок і їх зміст. „Nazwałem język południowo-ruskim, zamiast używanego mało-ruski i ruski, argumentując Вагилевич, tak jak go po części nazywają na Rusi, aby uniknąć wszelkiego niedorozumienia, bo przymiotnik mało-ruski jest za szczególny, właściwy Ukrainie; inne zaś: łaciński: ruthenicus, niemieckie russniathisch i russinisch, mogą mieć miejsce w tych językach, lecz w każdym słowiańskim są nielogiczne a nawet dziwaczne.

Zresztą to pismo jest materiałem do nauki języka południoworuskiego. Ustępy i rozprawy w niem zawarte niektóre są obszerniej, inne zwięzlej przedstawione jak być powinno, z przyczyny mojej ob-

¹⁾ Н. Поповъ, оп. cit. стор. 641. Лист з 9 липня 1843 р.

²⁾ Rękopisma pozostałe po ś. p. I. Wagilewiczu. (Siolo. Pismo zbiorowe, poświęcone rzeczom ludowym ukraińsko-ruskim. Z. III. Львів, 1866, стор. 162). Мені невідомо, де знаходить ся сей рукописний твір Вагилевича.

³⁾ Н. Поповъ, оп. cit. стор. 641.

szerniejszej lub szczuplejszej wiadomości, braku materiałów i t. p. Znowu coś wziąłem za powszechnie znajome(,) czem może w istocie nie jest(,) i odwrotnie.

Upřednio podałem kronikę południowej Rusi. Organizm języka oglądałem ze stanowiska ogólnego, w nim jest uzupełniona gramatyka.

O narzeczach i podrzeczach tyle powiedziałem, ilem mógł, to samo i przy porównaniu z pobratymczymi językami. Więcej rozwinięte żywioły obce.

Dzieje języka, powawy i uwagi są tylko słabym szkicem.

Najważniejsze, oraz najwięcej wypracowane rozprawy są o przypiewie i metryczności. Na końcu dodałem Idjotikon języka południoworuskiego, a za nim Idiotyzmy. Jest to wyciąg z mojego wielkiego słownika, chociaż raczej dla zaokrąglenia mojego pisma, jak dla uzupełnienia.

Dalby Bóg, aby południowi Rusini umieli z czasem korzystać z tego pisma i użyli go należycie. Mówię z czasem! bo z jednej strony obojętność, z drugiej krzywe zapatrywanie się grozi im utratą swojego języka, a przeto swojej indywidualności jako naród. Teraz niemasz południoworuskiej wyższej klasy; należy ona do narodu polskiego lub ruskiego. Średnia klasa nie mając języka, literatury, lub uważa język staro-bułgarski w księgach cerkiewnych (spotwarzony okropnie) za czysty ruski, i z pogardą nazywa język ludu językiem od gnoju (!) lub używa galimatiasu z polskiego, ruskiego, niemieckiego i innych języków, zwłaszcza od r. 1848, gdy ludzie nieświadomi języka południoworuskiego, a innych nie wiele umiejący, zaczęli swojemi wyrobami, zwłaszcza pod firmą „Maticy“ obrzucać południową Ruś.

Nawet sam lud, nie mając żadnego weale wykształcenia mniej więcej zaczyna się wstydzic swojego języka, i pstrzy go słowami polskimi, ruskimi (moskiewskimi), a nawet niemieckimi¹⁾.

При писанню двох останніх розділів отього вступу (в 50 або й в 60 pp.) забував Вагилевич, що саме він *mutatis mutandis* робив се, що закидав иншим, так, що сторонниен ідеї „въ одивъ часъ“ в році його смерти заслонювали ся його граматикою. Граматика Вагилевича се одна велика частина його „Розвідок“. Відрубно зачав виготовляти її 1843 p. Про се писав до Головацького: „До того гоую: Грамматикку южно-русского“ (? русскую) по польскій по системѣ Греча, для шкілъ е она найлѣпша. Поручивъ мѣнѣ toto Г. владика (суфраган Яхимович) обѣцяючи мы(,) що буде старатися(,)

¹⁾ Siolo, Z. III, стор. 163—164.

абимъ бувъ свячений. Въ предисловіи напишу о мѣстныхъ свойствахъ языка(,) его нарѣчьяхъ и піднарѣчьяхъ, о старѣмъ языку, о стнхіяхъ чужихъ и пр. буде то вынято изъ більшого сочиненія „статья о южно-русскомъ языкѣ“¹⁾. Найдалше з початком 1844 р. була Вагилевичева граматика вже готова, а 22 цвітня 1844 р. одержала цензорське imprimatur²⁾. Просьбою з 17 серпня удав ся Вагилевич до львівської консисторії о завідомленне дієцезального клеру й надзорців шкільних округів про вихід його граматики по ціні 2 зр., бо „das besagte Werk zur Erlernung der klein-russischen Sprache erspriesslich und den Lehrern bei den Volksschulen behülflich werden könnte“. Консисторія волила просьбі автора та надіяла ся у куренді, що „jeder, dem es an der gründlichen Erlernung seiner Muttersprache gelegen ist, sich beeilen wird in den Besitz dieser Grammatik zu gelangen“³⁾.

Якж глубину знання рідної мови виказав Вагилевич у своїй граматиці п. з. „Grammatyka języka małoruskiego w Galicyi — Грамматика мѣзыка малорусского въ Галиціи“? Відповідь на се питання дає передмова до граматики й текст самої граматики. Граматикву написав для тих, що не обійдуть ся без неї як відповідного підручника при читанню його будучих „Розвідок“, у передмові подав деякі ввімки з тих „Розвідок“ для тих, що бажають докладнійше пізнати українську мову.

Українську мову поділив Вагилевич на два нарічія: галицьке та київське; границею обох ріки Серет і Буг⁴⁾. Характеристикою

¹⁾ Др. К. Студинський, Кореспонденція Як. Голов. в літах 1835—1849, стор. 92. Лист з 9/11 1843 р.

²⁾ Пор. замітку цензора на рукописи граматики, яка находить ся в рукописній збірці Петрушевича в бібліотечі „Народного Дому“ у Львові. Рукопись-зшиток сірого паперу з заголовком на окладинці: Grammatik der Klein-Russischen Sprache verfaßt von... На першій картці находить ся український заголовок: „Грамматика Мало-русского языка сочиненная...“, на другій такийже польський. На третій картці містить ся посвята: „Пречестному Клеру Архидієцезіи Львовской грек. каѳ. исповѣд. посвящаєть Сочинитель“. Усіх сторін 162, 4⁰.

³⁾ Додатки 12. Консисторська куренда в справі граматики Вагилевича. Друк граматики коштував 300 зр., до того вона „ни сякъ ни такъ отпечатана“. (Свенціцький, Матеріали, ч. I, стор. 184. Лист до Срезневського).

⁴⁾ У виривку з „Розвідок“ схарактеризовані оба нарічія ось як: „Narzeczce halickie bogate w formy samorodnie rozwinięte; jednak pomimo tego łatwo można w niem zbadać stopniowe rozwinięcie się i postęp języka. Jest ono dla brzmień cienkich wielce dźwięczne,

української мови є „pełnodźwięczność“ наслідком вироблення **о й е** по **л і р і** п'яви **о** замість **е та є**. Застанова над українською мовою довела Вагилевича до отенх висновків: „1. Język małoruski jest osobnym środkowym językiem na Słowiańszczyźnie, ztąd jako taki wiele wpłynął na języki xiążkowe, polski i ruski, przeto możnaby go uważać jako podrzeczce obu, rozumiem przez to, że w stósunku do obu jest podrzędnym. 2. Język małoruski jest językiem żyjącym, więc musi postępować naprzód lub się cofać w tył, z tego postępowania objaśnić można wyrabianie się nowych form i przybiéranie obcych żywiołów. 3. Język potoczny ma więcej cech miejscowości, jak język pieśni i powieści, który jest poniekąd ogólnym. 4. Narzecza halickie i kijowskie mają tyle wspólnego, że niemożna je uważać za dwa osobne języki, podnarzecza zaś tych obu narzeczy są ogniwa łączące je z sobą, równie jak z pobratymczemi językami“¹⁾.

Розбір граматичних прояв нашої мови в передмові се ще що найціннійше з граматики Вагилевича. До кінця 15 в. найшов Вагилевич у старій мові такі признаки української мови: самозвуки: **о з а** (робничь); **е з а** (Зєслакъ); **о з в** (господаромъ); **о з є** (Бєро); **а з о** (багатый); **о з і** (бнако); **і з о** (кїйна); **і з ѣ** (шинсть); приставкове **і** (їльвовскїй); **е з ѣ** (человекъ); **е з љ** (кнегина); **в з у** (вже); **у з о** (кнь); самозвучні **л і р** (се повноголос) (голока); **о з ъ** (волкъ). — Співзвуки: **п з б** (дѣлѣнскїй); **п з ф** (Степанъ); **л з р** (Люрикъ); **ч з щ** (ночь); **ц з ч** (не з, як стоїть у передмові) (цы); **ж з жд** (межю); **х з к** (хрестъ); **к з х** (Герскъ); **т з д** (тщєръ); вставлене **д** (раздрѣшити); м'яке **н** (принати); придихове **в** (встѣ); **у з в** (дунскъ); **ч з т** (дчъ); **т з ч** (длюти); **ш з ч** (што). В морфології: у 1 відм. мн. м. р. м'яких пнів **ѣ** замість **и** (мѣжѣ); жіночі іменники на **-сть** мають множину на **-щі** (радощи); в 7 відм. одн. сер. р. ю зам. **у** (полю); в усіх трьох родах в 7 відм. мн. **ѣхъ** (конѣхъ); в 6 відм. мн. скорочення на **ми** (длрми); в 2 відм. мн. **ій** (звѣрій); 2 відм. одн. м. і сер. р. на **-ого** (першого); 7 відм.

a ucinkowatość robi go dobitnem. Równie jak przez swoje podnarzecza zbliża się wielorako do języków pobratymczych.

Narzecze kijowskie ubogie w formy, a i te są więcej przeszczone, jak samorodnie rozwinięte. Brzmienia pełne robią go niemiłym; nawet z tąd bierze się rozwlekłość tu — ówdzie w niem się odbijająca.

W górach karpaccich w trzech podnarzeczach przebija się wiele właściwego, nawet wspólnego. Ale że niema ogniska, przeto nie mogą je uważać jak osobne narzecze“. (Sioło, Z. III, стор. 164).

¹⁾ Вагилевич: Grammatyka języka małoruskiego w Galicji. (Львів, 1845), стор. II.

м. і сер. р. на -ѣ (добрѣ); у множині затираєть ся родова ріжниця (снохи скон); скорочена відміна прикметників має у множині и зам. ы (добрѣ); заіменники: намъ, насъ, который, каждый, што; 1 ос. мн. теп. ч. есмо; додаткове ть (вашеть, влхуть); 3 ос. буд. ч. без ть (вде); в дієсловах кляси чи (гти й кти) відпадає у мнущині лъ (рѣкъ); часте вживанне мнущини довершеного часу (далъ есмь); в дієприкметнику не відріжнюєть ся однини від множини (идущи або идущи); у складні бо й же енклітичні, ти плвонастичне¹). Як виходить, Вагилевич помішав загально-руські признаки зі спеціальними, властивими тільки одній мові, не маючи й про останні ясного розуміння.

Стара мова полишила впрочім сліди в піснях, пословицях чи навіть у видах: 7 відм. без приіменника (зимѣ, лѣтѣ, дома); двійне число (два рѣца, двѣ нозѣ, берігою); перехід г, к, х в 1 відм. мн. на з, ц і с (слѣзы, коцы, Ласы); імъ і ѣмъ в 3 відм. мн. (колѣмъ, вѣцѣмъ, косарѣмъ): ѣхъ в 7 відм. (къ козѣхъ); жіночі іменники на сть кінчать множину на щі (хитроци); збереженне родовой ріжниці прикметників у множині (вожіе, вожіа); скороченне 2 відм. одн. муж. і сер. р. (зѣ крѣта беріга, добра диеа); 7 відм. на ѣ (по велицѣ дни); з, с, ц у мн. з г, х, к (тѣзы, лисы, горцы); заіменники: азъ, ми, ти, си, мнѣ, тебѣ, себѣ; з відмінв есьм: еси й быхъ; 2 ос. на -ши (маши); 3 ос. на ть (млетъ); 3 ос. мнщ. ч. на аше (моклаше); 1 ос. мн. на -ахом (цѣрхломъ поганымъ ѡчемъ); невідміннв дієприкметник теп. ч. на -я (стоа), а мнщ. ч. на -в (вѣдавъ); давне супіnum (вѣдешъ битъ, де матъ гнѣздо кити, битъ скороч. дієприкм. китый, а матъ зам. мае); йти з 2 відм. (иди коды)²).

Загальними появами української мови є: самозвуки: о зам. а (жоденъ), також 2 відм. одн. муж. і сер. р. повних прикметників; і з а (кріаь); в з а (лѣведъ); опусканне а (голокъ); а з в (залѣзо); о з в (вѣчоръ), також 6 відм. одн. м'яких іменників і скорочених прикметників жін. р.; о з є (ѡдинъ); ѣ з в (мѣдъ); й з в (йсли); я з в (сѣмѣть); вставочне е або о (ѡгень, ѡгонь); ь з в (лишь); о з і (кволити); у з і (гѣдити); й з і (йти); приставкове і (йрати); ь з і (вѣттиль); а з о (гарлаздъ); і з о (палтъ), також 2 відм. мн. іменників муж. р. з твердим закінченнем і 7 відм. одн. всіх трьох родів іменників і прикметників з твердим закінченнем; у з о (парѣбокъ); приставкове о (ѡслінъ); і з у (гѣтай); о з у (хороговъ); а з у (хащъ); у переходить в в (вмѣти), також 6 відм. одн. жін.

¹) ibidem, стор. II—IV. ²) ibidem, стор. IV—V.

р. скорочених іменників і прикметників; у опускаєть ся (спіхъ); ь і ъ півсамозвуками (къ, днь), які місцями вироблюють ся в повні е й о, навіть і (ко, днь, іклинъ); ѣ з є (колнѣрь); е з ѣ (дѣтина); я з ѣ (пїсла); о з ѣ (сокира); у та ю з ѣ (іастрѣкъ); опускаєть ся (кромъ); ѣ з я (ѣсти); е з я (ѣйце); ѣ з я (каѣчъ); слїди ж і ѡ (рждель, кракати); у з а (мѣжь); і з а (мїжь, дїкрова); я з е (ічмѣнь); ѣ з е (лѣкѣдь); е з е (стѣгнѣ); і з ы (корїсть); у з ы (кѣсти); ы опускаєть ся (щокъ); і зближаєть ся до и (диво); півсамозвукові л і р вироблюють ся при а й у в о, при чім і самозвуки переходять в о (се повноголос) (серомъ), рідше в і (порїгъ, корїгъ); як що е е при р, зміняєть ся воно в е, а е лишаєть ся незмінене, при л в о й е переходить в о (дѣрево, полово). Співзвукі: ф з в (ѣль); б з п (стокѣкъ); п з б (лопѣрь); в з б (кладвище); в з м (кївнота); м з в (жомнѣрь); н з л (дѣспнастїй); л з н (грозло); л з р (лицарь); р з л (верблюдь); р опускаєть ся (ганчарь); н з м (жѣнчѣга); м з н (матина); д з т (данецъ); т з д (доплати); ц з ч (цѣратиса); ц з щ (моць); ч з ц (ничъ); ч з щ (шт) (ночь), також належить ту дїсприкметник теп. ч.; ч з ш (нїчїй); с з ш (скарѣда); с з з (пасѣро); с опускаєть ся (тѣнь); ш з ч (шапка); ш з с (шкїра); з з с (змеркъ); з з ж (зичити); ж з ч (бжол); ж з ш (жлїохати); ж з з (ржа); ж з жд (пража); ч з т (што); х з к (хто); к з х (клопїтъ); к з ц (кѣтка); х з с (колихати); х з ш (послѣхнство); придихове г (голїй); опускаєть ся г (дѣ); вставлене й (стайнѣ); додаткове й (ликой); придихове й (нїгѣль); в з г (кокала); придихове в (вїдъ, вїтки); вставлене г (стогнати); вставлене д (сѣрдакъ); д опускаєть ся (сѣрце); т опускаєть ся (скло); м'яке л (мѣравель); м'яке н (мнѣсо); в з л (воккъ), також однина муж. р. мнв. ч.; л з в (словода); л опускаєть ся (сонце), також однина муж. р. мнв. ч.; у з в (дѣсе); н з т (кѣло); г з д (лѣгѣнь). Морфологія: 2 відм. одн. муж. р. іменників о твердім окінченню кінчать ся на у замість а (кѣрегъ); закінченне 3 відм. **ови, еви** скорочуєть ся на у, ю (хлопови-хлопѣ, писарѣки-писарю), рідше в середнім роді (полюки-полю); 5 відм. на у (воккъ), ю (кнѣзю), жіночих іменників на ію (панїо); 6 відм. одн. муж. і сер. р. **ом** або **ем** (хлопомъ); в 1 відм. мн. скорочуєть ся закінченне **ове** на и, **еве** на і (панове-паны, писарѣке-писарѣ); 2 відм. мужеських іменників ів (ов) скорочений на ъ (рїдкїй), **ѣв** (ев) на ій, жіночих і середніх на ъ і ій (хлопїкъ, сѣсѣдъ, гостїй, словкъ, ѣчїй); **ою** в 6 відм. одн. скорочуєть ся на **ов** і **ой** (рѣкою-рѣковкъ (ой), ею на **ев** або **ей** (панєю-панѣкъ (ей)); іменники на ѣ викладають часто в 6 відм. **е** (пѣтью, дѣрью); закінченне 3 відм. мн. **ам**

зглядно ям (хлопамъ, головамъ, князамъ, поламъ, телатамъ); окінченне 6 відм. мн. ами скорочуєть ся на и, ями на і (панамипаны, ногами-ноги, словами-словы), крім того, найчастійше в середнім роді, я ввєдаєть ся (кнѣзьми, паньми, телатьми); в 7 відм. виступає ах і ях (хлопахъ, канѣхъ, зернахъ); 2 відм. прикметників муж. й сер. р. на ого й его (добрѣго, синѣго), жін. р. на оі і өі (ѡстрѣи, ближнѣи); в 7 відм. виступає в муж. і сер. р. ім (ом) і їм (ем) (добрѣімъ, ближнѣімъ), в жіночім їй (өй) і їй (өй) (ѡстрѣй, синѣй); у множині без ріжниці иі і іі (добрѣи, синѣи); скорочені закінчення: в 2 відм. муж. і сер. р. о (добро), жін. ой або өй (ѡстрой, синѣй); в 3 відм. муж. і сер. р. у або ю (добрѣ, ближнѣю); 6 відм. одн. жін. р. ов-өй, өв-өй (ѡстровъ(өй), ближнѣвъ(өй)); як „szczególna właściwość“ згрубілі прикметники на -енний (здоровенный), здрібнілі на -енький (тоненький); у дієслові: перша кляса на ти, чи й оти, друга кляса на нути мають в 3 ос. одн. теп. ч. ө (вѣрѣ), пята й шеста кляса на ати і яти мають в 3 ос. одн. теп. ч. ає, ат і а (гадѣ—гадатъ, гадѣ), третя кляса на ити й четверта на їти (ѣти) мають ит (видитъ); дієприкметник і дієприслівник теп. ч. на чий (щій) і чи (щи) (ходѣчій (щій) — чи), мнв. ч. на вший і вши (ходѣвшій — вши); яко „właściwość szczególna“ здрібнілі дієслова на тки, тоньки, точки (спатки, спатоньки, спаточки); в складні, каже Вагилевич, „okres najwięcej zaczyna się od słowa przymiotnik rzadko poprzedza rzeczownika“; бо та же стоять по іменнику, коли зачинають речення, по дієслові для сильнішої віддачі бажання. З дієсловом лучять ся також ся, а но додаєть ся до приказового способу (пѣди — ко, дай — ко)¹⁾.

Потім подані признаки нарічій української мови. Галицьке наріччє: а) звучня: е з а (далеко); е з і (соловий); згрубіле і (крыцѣ); опускаєть ся о (горѣжний); я також ѡ переходить в ө (рѣдъ); а в ө також по ж, ч, ш, щ і по части ц (счѣстѣ); и з ѣ (цкисти); півсамозвукові л і р вироблюють ся в а (марочный), а навіть в у (мѣрѣвѣль); ф з в (мѣрѣй); ф з п (дрѣфа); б з м (дарѣкный); ж з з (вѣждѣй); р з ж (нѣкѣрѣ); дж з ж (мѣджи, джакоронѣк); дз з з (дзерно); х з г (харный); г відпадає (ѡскнница); слїдн ґ (дрѣвѣзгъ); ґ з к (нѣкѣдѣ); ф з хв (фѣстѣ); вставлене в (хворѣба); в відпадає (ѡжъ); б) морфологія: в 2 відм. одн. муж. р. мягких пнїв є або ө (мѣжѣ); в 1 відм. мн. твердих пнїв а (голѣса), в 3 відм. мн. ім (ом) (колѣмъ); в 7 відм. мягких пнїв уєїх трьох родів ѣхъ або ѡх (ох) (писарѣхъ, ієхъ), головѣхъ, словѣхъ);

¹⁾ ibidem, стор. VI—XV.

в 3 ос. одн. і мн. теп. ч. відпадає т (ходи, ходѣ); в будучім часі лти випереджує дієменник (їмѣ ходити); в) у складні: о минѣ, око минѣ, о землю, обѣ земѣ¹⁾.

У київськiм наріччю є характеристичні: а) самозвуки й співзвуки: і з а (гайдѣти); е з а (дѣлѣ); а та я з е (каманний); о й ъо з е та є (лѣодѣ, хронѣ); е з о (мерігѣ); а з у (чипарний); первісне я, а по ж, ч, ш, щ — а, також замість л (пѣвка, жалѣ, чапла); я з є (житѣлѣ); у з і (їблѣнь); я з ѣ (лѣти); вімі ь і ѣ переходять в я і а (хоча, тепѣра); а з а (ганний); п з ф (пашка); г з з (польга); г з х (ланцюгѣ); нь з й (принѣмитѣ); хв і кв з ф (хварѣлѣ, квасолѣ); ш з х (нариштовати); ж з дж (выскѣжати); вставлене т (стрѣмѣ); н з д (кожний); вставлене н (бѣксаминѣ); наросткове н (лишень); в відпадає (проти); б) морфологія: 3 відм. одн. іменників муж. р. ові зглядно еві (хлопоки), 5 відм. у і ю (Жидѣ, писарю); у 6 відм. мужеських і середніх іменників м'яких пів ъом (кнѣзѣѣомѣ, морѣѣомѣ); 2 відм. мн. жіночих і середніх, рідше мужеських іменників кінчать ся на ей (паней, морей, гостей, грошей); 6 відм. на ама (бѣцѣама); в дієслів на ти й чи, ити й ѣти виступає в 3 ос. одн. теп. ч. тѣ (рѣгѣ); в дієслів на ати й яти відкидаєть ся часто єтѣ (поспѣша); буд. ч. творять ся через доданне до дієменника лти (писати мѣ); в) у складні: око минѣ, обѣ минѣ, обѣ землю, обѣ земѣ²⁾.

Карпатське наріччє узгляднив Вагилевич більше для перегляду, ніж аби узнавав його: а) звучя: корінне я, навіть з л і по ж, ч, ш, щ (опѣтѣ, жалѣ); ы вговорюєть ся твердо як ой і уй, тому рїзвнѣть ся від и (кыкѣ, кѣкѣїла); півсамозвукові е (ь) й о (ь) (теморѣ); ь для м'ягчення незвісне (кїнѣ, пѣтѣ); а з у і ю (тады, кнѣады); й і г мїшають ся зі собою (стагна); в відпадає (проти); щ з ск (кѣцѣкѣдѣ); б) морфологія: в 2 відм. мн. мужеських іменників відпадає в (долї); 6 відм. одн. жіночих іменників скорочений на оу зглядно еу, ов і ев (рѣкоѣ—рѣкокѣ, дѣшеѣ—дѣшекѣ); здрїбнїлі іменники кінчать ся на ойю, ойна, ейю, ейка (ножѣйка, крылѣйка); 6 відм. одн. жїн. р. прикметників скорочуєть ся на оу—оу, ов—ов (докроѣ—докрокѣ, синѣѣ—синѣкѣ); здрїбнїлі прикметники кінчать ся на ейкий, ейкая (ейка), ейкоє (ейке) (докрейкїй); в 1 ос. одн. теп. ч. задержують дієслова на чи (гти й кти) г і к (кѣгѣ, тѣкѣ); відміна дієслів на ати і яти ось яка: гадамѣ, гадашѣ, гадаѣтѣ, гадаме, гадаѣте, гадаѣтѣ; крім того 1 ос. теп. ч. мн. на е (зѣме);

¹⁾ ibidem, стор. XV—XVI.

²⁾ ibidem, стор. XVI—XVIII.

прислівники з прикметників кінчать ся на **ѣ** (докрѣ); в) в складні: **нкъ** мин'к, ко мин'к, къ земли, до земли¹⁾.

Що тикаєть ся місцевих відтінків, в Сявиччині і Перемишчині на границі з польською мовою виступає **г** з **к** (лижга), вставлене **д** (зрідло, жерело), **б** відм. одн. жіночих іменників кінчить ся на **о** (рѣко); так само в прикметнику; здрібнілі іменники й прикметники на **ойко**, **ойна**. В буській окрузі на границі галицького й єнівського наріччя: **є** і **е** або **я** і **а** (бѣеть і бѣать, чєсь і чась), **ф** з **хв** (форєстъ), **хв** і **кв** з **ф** (хварка, кеасола), **й** з **д** (дѣайцать), **б** відм. жіночих іменників і прикметників на **о** (ного), останки двійного числа (дѣк' голов'к, дѣк' прєстирал'к), здрібнілі іменники й прикметники на **ойко**, **ойна**, дієприслівник мин. часу скорочуєть ся (кѣкъ, ївши). В шариській столиці: вставлене **д** (сѣдлакъ), **і**, **и** й **ѣ** мішають ся (была рыка). В горах Мармарошчині: **у** з **о** (кѣнь), по **р**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ** змягчений самозвук (Крлчѣнѣкъ), здрібнілі іменники на **ічко**, **ічка** (тат'кчко, мам'кчка), здрібнілі прикметники на **інкий** (красн'кнкій). В Унгварщині **о** переходить в **і** (кість), **я** вимовляєть ся як **є** (полїна), **у** як **і** (дїкровка). У Гуцулів Станиславщини, Коломиїщини й Буковини: **о** з **е** (корюгъ), **е** з **о** (гѣзьдѣ), **о** переходить в грубе **і** (ї) (вїль), **у** з **о** (ѣ) (тѣаковати), **є** з **я** на початку слів і по самозвуках (ѣв'кръ, коєринъ), **у** з **ю** (сѣда), **ф** відпадає (лртѣхъ), в жіночих іменників ца зам. ця (оу'лиця), **б** відм. одн. жін. р. на **ом** і **ем** (катромъ, зброємъ), в прикметнику **б** відм. одн. жін. р. **ем** (когатємъ). В черновецькій окрузі: **є** з **я** (пѣдь), **ф** з **хв** (фала), 1 ос. мн. мин. ч. скорочуєть ся до **м** (зналимъ), дієслова на **дити**, **тити** мають в 1 ос. **ходью**, **платью**. На Волині: **я** з **ѣ** (жовнаръ), здрібнілі іменники на **ойко**, **ойна** (катѣйко, зорѣйка, полѣйко). дієслова на **ати** і **яти** 3 ос. теп. ч. відкидають **є** (гада), дієслова на **ити** й **їти** — **т** (види). На Поділю: **ѣ** півсамозвук (к'рєлакый), корінні **я** і **а** (бѣать, жалъ), **ца** з **ця** в жіночих іменників (пашница), затрата **т** в 3 ос. мн. (ходѣм). В Чернігівщині: **у** та **ю** з **о** (платъ, сюль), **у** з **и** (пекѣль), корінні **гти** й **ити** (вергти, текти), дієіменник на **ѣ** (ходить). Мають бути ще перехідні мови до великоруської: курська й воронєжська, а до білоруської овруцька, чорноморська мова має також свої відрубні питомости, але про се вічого не знає Вагилевич. Згадав тільки, що українські міщани в Галичині говорять **з**, **ц**, **с**, **сц** замість **ж**, **ч**, **ш**, **щ**²⁾.

Зазначивши, що в укладі граматики йшов „za wskazówką“ найліпших великоруських граматикив Грєча й Востокова, а держав

¹⁾ ibidem, стор. XVIII—XIX. ²⁾ ibidem, стор. XIX—XXII.

ся способу говорення, який видавав ся йому найліпшим, закінчив передмову до граматики обороною своєї правописи. Його правопис та сама, „która pisywano w 16 i 17 wieku; różni się ona od wymowy ludowej tem, że zamiast i i w, niestałych przeistaczających się w koźenne głoski o i ł“ писав Вагилевич постійно o і л. Поступив так найперше тому, „że te głoski jeszcze zupełnie się nie wyrobiły na im odpowiednie, szczególnie w Węgrzech i w Siewierszczyźnie“, потім у пересвідченню, „że tylko takim sposobem nasi Malorusini oswobodzą się od abecadłowego szalu; prócz tego przez złączenie ze swoją literaturą przeszłości będą mogli swój język na zasadzie historycznej dalej rozwijać“. Бо що давно писали по руськи, а не по польсько-руськи, як о сїм мріяли деякі вчені, та що ся книжна мова єсть чисто руською і що вона щойно пізнійше починає псувати ся, Вагилевич не вважав потрібним навіть доказувати¹⁾. Сей погляд запозичений у Могильницького. В чім помиляв ся Могильницький кільканадцять літ перед тим, се не повинно було повести на так небезпечні манівці Вагилевича, що крім знання народньої мови плекав велике заінтересованне до свіжих появ нової української літератури в народній мові²⁾.

Та поза параваном Вагилевичевої аргументації в обороні етимологічної правописи криють ся й інші причини, може навіть і сильніші, його зміни поглядів у таким напрямі. Заважили при тім рішенню Вагилевича: поради Погодіна, о які просив його в листах, важка рука консисторії і — жерела граматики. Про останні висловили свої думки Головацький Яків і Огоновський. Перший закинув Вагилевичеві, що замість граматики народньої мови на взір Вука Стефановича, „при развивающей ся между тѣмъ галицко-русской письменности, онъ перемѣнилъ свой взглядъ на языкъ (русскій) и сдѣлалъ переводъ грамматики Н. Греча“³⁾. Огоновський обмежив залежність граматики Вагилевича від Греча, заявляючи,

¹⁾ *ibidem*, стор. XXII.

²⁾ Деякі приміри, як писання в давній літературі: *кїйна та кїйна, грозикъ і грозилъ*, або „*что wkraw, tot praw*“ (Шаренцаіс Сютрицького) чи отсе реченне: „*ot didko w oltari na mene guknuw, zem ledwo żyw od strachu*“ (Перспектива Саковича) повинні були навести Вагилевича на добру дорогу, та в нього ті самі приклади скріпили його в пересвідченню потреби задержання o і л, бо давно писали o і л і не вважали на людвий виговір, бо й у польській сучасній літературі не було стиснених o й e, а й Українці, що богацько писали по польськи, заховали цілком льогічно ті самі правила, коли писали по українськи.

³⁾ Кіевская Старина, VI, стор. 650—651.

що він „найпаче в поділі імен і дѣслів на різні категорії придер- жував ся граматики Греча та й в науці про складню подавав часто такі приклади, які були б пристійні до граматики російської¹⁾. Ледви чи не на основі передмови до граматики тільки іронізував собі анонімно Левицький Осип, що консисторія, яка не висвячувала Вагилевича за зносини з великоруськими письменниками та „wegen des grossen Hanges zum Studium der hochrussischen Sprache“, висвятила його, коли він „schrieb die zwei hochrussischen Grammatiken von Grecz und Wostokow ab, welches Produkt die mehrmals erwähnte St. Georgs Parthei für eine klassische Grammatik ausgeschrieen hat“²⁾. До „система“ Греча признав ся Вагилевич у листі до Срезневського з тою ріжницею, що в нього „буквы ц и ч не суть сложены зъ тс и тш (бо такимъ дѣломъ будутъ буквы: б, к и т сложены з тп, хч и дг), также е лише двѣ конюгаціи на е (еть) и ить“³⁾.

Дійсне відношення Вагилевича до граматики Греча й Востокова вкаже докладне порівняння його граматики з ваще згаданими. „Wstęp“ Вагилевича переложений з невеличкими змінами в примі- рах з граматики Греча „Начальныя правила русской грамматики“.

Вагилевич:

§. 1. Małoruska Grammatyka naucza dobrze po małorusku mówić i pisać.

§. 2. Mówimy wyrazami(,) które składają się z zgłosek i głosek.

§. 3. Głoska (буква) jest wyrażeniem brzmienia(,) które służy przy tworzeniu jakowego wyrazu.

§. 4. Ruskie abecadło składa się z 37 głosek (крім тх, що в Греча, е ту: в і ю).

§. 5. Te głoski dzielą się na samogłoski (гласныя)(,) spółgłoski (согласныя) i półsamogłoski (полугласныя).

Греч:

§. 1. Русская Грамматика учитъ правильно говорить и писать по — Русски.

§. 2. Мы говоримъ посредствомъ словъ, кои состоятъ изъ слоговъ, а слоги изъ буквъ.

§. 3. Буква есть изображеніе начального звука, служащаго къ составленію слова.

§. 4. Буквъ въ Русской азбукѣ тридцать пять: (вчи- сленне).

§. 5. Буквы сии раздѣляются на гласныя, согласныя и полу- гласныя.

¹⁾ Др. Ом. Огоновський, op. cit. стор. 146.

²⁾ Erwiderung auf die Bemerkungen über den Artikel: Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur (Jahrbücher für. sl. Lit. K. und W. 1846, стор. 185).

³⁾ Др. І. Свенціцький: Матеріали, Ч. I, стор. 180. Другий лист Вагилевича до Срезневського з 1844 р.

§. 6. Samogłoska wymawia się sama przez się bez pomocy innej gloski. Samogłoski są następujące: а, е, и, і, о, оу (s), ы, *к, ю, ы (а), v, е, їо; z tych: е, ы, *к, ю, ы (а), і їо, mogą być nazwane dwugłoskami (двугласными), bo są złożone z dwóch glosek z j (й) i pewnej samogłoski; е=je, ы=oj, *к=ji, ы(а)—ja, ю—ju, і їо—jo¹).

Дефініція співзвучка, півсамозвучка (ъ, ь, й), поділ самозвучків і співзвучків, дефініція складу тотожні в обох граматиках, лише, як згадано, декуди навів Вагилевич інші приміри. Доказом того, як невілнничо держав ся Вагилевич свого жерела, нехай послужить отсе зіставленне:

Вагилевич:

§. 13. Niektóre spółgłoski mogą być tylko z pewnemi samogłoskami złączone w ten sposób:

1) Syczące (ж, ч, ш, щ) tylko z samogłoskami, а, е, (rzadko z о), оу, и, п. р. (w) wyrazach: жало, żądło; жемчуга, perła; жена, żona; жукъ, żuk; пшца, puszcza; чаша, czasza; червій, robak; чсдо, cud; шість, sześć; шска, futro; щска, szczupak.

2) Gardłowe (г, к, х) tylko z samogłoskami: а, о, оу, и і z spółgłoską ь; п. р. (w) wyrazach: галка, kawka; гиря, czupryna; голсць, gołąb; гола, kij; гска, gęba; коса, kosa; ксча, chlew; плсгць, pług; свсха, swacha; хилць, słabowity; ходць, chód;

§. 6. Гласная буква въ произнесеніи слышна одна, безъ помощи другой буквы; таковы: а, е, и, і, о, у, ы, ѣ, э, ю, я. Изъ оныхъ е, ѣ, я, ю, ы, могутъ быть названы двугласными, потому что состоятъ изъ двухъ буквъ: ѣ и е изъ їэ, я изъ їа, ю изъ їу, ы изъ ѣи²).

Греч:

§. 13. Нѣкоторыя согласныя буквы, при составленіи слога, совокупляются только съ извѣстными гласными; какъ—то:

1. Щипящія (ж, ч, ш, щ) могутъ сочетаться только съ буквами: а, е (рѣдко съ о), у, и, (а не съ противоположными имъ: я, ю, ы); на примѣръ, въ словахъ: жало, чаша, пища, жена, червь, шесть, щетка, жукъ, чудо, шуба, щука.

2. Гортанныя (г, к, х), только съ гласными: а, о, у, и, и полу-гласною ѣ, (а не съ я, е, ю, ы, ь); на примѣръ, въ словахъ: галка, сноха, голь, конь, ходъ, губа, куча, худо, гиря, кить, хиль, рогъ, какъ, сухъ.

¹) Вагилевич, Grammatyka, 1845, стор. 3.

²) Н. Гречъ: Начальныя правила русской грамматики. Спб. 1842, стор. 1.

хґако, прѣдко; сґхъ, suchy;
я́къ, jak.

3) Язүчна (ц) tylko z samogłoską а, е, ы, (rzadko z о) i z półsamogłoską ь (niekiedy ь); np. w słowach: горнець, garnek; горкниць, na twarz; лице, twarz; царь, król; цсрь, precz; цыть, cyt.

4) Samogłoska ь łączy się ze wszystkimi spółgłoskami wyjąwszy gardłowych: г, к, х(,) które przeistaczają się w syczące з, ц, с; np. вь лиць, w twarzy; на ркць, na rzęce; о нозь, o podzie; при рщць, przy ręce; при сось, przy sosze.

5) Wargowe spółgłoski (в, в, м, п, ф, р) niecierpią za sobą gloskę ю, łączą się z nią tylko przez gloskę л; np.: ловлю, łowie; ломлю, łamie; люблю, kocham; теплю, torię; трафлю, trafię. Tylko w kilku wyrazach ю następuje po wargowych spółgłoskach, i to w tych; вю, biję; кою, kopię; ню, riję; трвю, trąbie; чврю, czerwie¹⁾.

3. Язүчная (ц), только съ гласными: а, е, (иногда съ о), ы, у, и съ полугласною ь, (а не съ я, и, ю, ь); напримъръ, въ словахъ: царь, лице, пальцы, кольцу, конецъ.

4. Съ среднею гласною буквою (ѣ) можуть сочетаться всѣ согласныя; напримъръ: въ стужѣ, чѣмъ, о чашѣ, въ гущѣ, о ногѣ, на рукѣ, при сохѣ, въ лицѣ, и т. д.

5. Губныя согласныя (б, в, м, п, ф) не терпятъ за собою буквы ю, и составляютъ съ оною посредствомъ буквы л: напримъръ: люблю, ловлю, ломлю, топлю, графлю. Буква ю слѣдуетъ за губными согласными только въ словахъ: голубю, червю, клеймю, каймю²⁾.

Копіюючи оттак параграф за параграфом свою граматику з Гречової, заперечував Вагилевич дуже часто основні закони української мови, для яких зібрав так гарний матеріал у своїй передмові (прим. часту м'яккість співзвуча ц). Подібним способом перейшов зміну самозвуків і співзвуків, дефініцію слова й наголосу, поділ слів після походження, частини мови. Хоч в обох граматики поділена на чотири частини, але тільки три перші: наука про види, складня і вимова слів входять в об'єм обох граматики, а четверті розділи відмінні: в Греча про правопис, в Вагилевича про прозодію. Дефініцію першої частини граматики себто етимології, імен-

¹⁾ Вагилевич, стор. 5—6.

²⁾ Греч, стор. 2—3.

ника й його поділ разом із численними примірами та два перші правила пізнавання роду (§. 29) взяв Вагилевич також з того жерела.

При означуванні роду іменників на ь користував ся Вагилевич також граматикою Востокова п. з. „Русская грамматика... по начертанію его же сокращенной Грамматики полнѣе изложенная“. Правила, що з іменників на ь є мужеського роду: імена місяців і міст, далше іменники на: ень, аль, ель, оль, арь, ерь, ьрь, орь, дь, ть, зь і т. д., що жіночого роду є крім змислових уявні на ь, а далше назви народів, країв, міст і рік¹⁾, взоровані на граматиці Востокова²⁾, звідки й запозичено багато примірів. До найденого в Востокова про середній рід іменників на я з попереднім м³⁾ додав Вагилевич розширення, що також середнього роду є назви молодих звірят на я і а⁴⁾. За Гречом зазначив Вагилевич, що іменники на а і я є й мужеського й жіночого роду⁵⁾, наводячи на 14 примірів шість спільних з граматикою Востокова: гґлака, зґкака, калґка, нанаґда, паница, сирота⁶⁾. Пояснення однини й множини разом з деякими примірами ідентичне з граматикою Греча⁷⁾, при чім як приміри іменників, що вживають ся виключно в множині, подав автор багато таких іменників, які навів Востоков⁸⁾. Як легко приходило ся Вагилевичеви перелицьовувати граматику великоруської мови на граматику української мови, покаже отся виписка:

Вагилевич:

§. 31. Przedmioty mogą się znajdować w rozmaitych do siebie stosunkach, n. p.: *бпрака книги, оргава хієгі; читай въ книзѣ, czytaj w хієдзе; дай книгѣ, daj хієгѣ; небакса книгою, niebaw się хієгѣ; хосенъ зъ книгѣ, pożytek z хіаг; до-*

Греч:

Предметы могутъ быть между собою въ разныхъ отношеніяхъ и обстоятельствахъ, какъ на примѣръ: *переплетъ книги, читай по книгѣ, дай книгу, не играй книгою, польза отъ книгъ, прибавъ къ книгамъ, сиди надъ книгами, ищи въ книгахъ. Сіи*

¹⁾ Вагилевич, стор. 11—16.

²⁾ А. Востоковъ, Русская грамматика, Спб. 1839 (четверте виданіе), стор. 13—16.

³⁾ Востоков, стор. 13.

⁴⁾ Вагилевич, стор. 16.

⁵⁾ Греч, стор. 7.

⁶⁾ Востоков, стор. 17, Вагилевич, стор. 17.

⁷⁾ Греч, стор. 7, §. 30, Вагилевич, стор. 17, §. 30.

⁸⁾ Востоков, стор. 20—21.

дай къ книгамъ, przydaj xięgom; сиди надъ книгами, siedź nad xięgami; искиай къ книгахъ, szukaj w xięgach. Te rozmaite stosunki przedmiotów nazywają się spadkami¹⁾.

отношения предметовъ выражаются падежами²⁾.

Дальші два параграфи про пізнаванне відмінків й дефініція відміни іменників переложені з Греча³⁾. На сій граматиці взорована й отся табличка деклінаційних закінчень:

I. деклінація мужеські	II. жіночі	III. середні
	О д н и н а	
1. ъ (о) ъ й (ю)	а ѡ ѡ	о е ѡ ѡ ѡ ѡ
2. а ѡ	ы и	а ѡ мени ѡти ѡти
3. ови (ѡ) еви (ю)	ѣ и	ѡ (ови) ю (еви) мени ѡти ѡти (теви)
4. як 1 або 2	ѡ ю ѡ	як 1
5. е (ѡ) ю (е)	о е ю	як 1
6. омъ емъ (юмъ)	ою (овъ-ой) юю (евъ-ей)	омъ емъ менемъ ѡтемъ ѡтемъ
7. ѣ (ѡ) и	ѣ и	ѣ и мени ѡти ѡти
	М н о ж и н а	
1 і 5 ови (ѡѡѡ) (ы) еви (ѡѡѡ) (и)	ы и	а ѡ мена ѡта ѡта
2. ов' ев' (ій-ей)	ѣ ѣ йй (ей)	ѣ ѣ йй (ей) мен' ѡт' ѡт'
3. амъ (омъ) ѡмъ (ѣмъ)	амъ ѡмъ	амъ (омъ) ѡмъ (ѣмъ) менамъ ѡтамъ ѡтамъ
4. як 1 або 2	як 2	як 2
6. ами ѡми	ами ѡми	ами ѡми менами ѡтами ѡтами
7. ахъ ѡхъ (ехъ) (ѣхъ)	ахъ (ѣхъ) ѡхъ (ехъ)	ах' (ѣх') ѡх' (ех') менах' ѡтахъ ѡтахъ т'ѣхъ ⁴⁾ .

До таблички додані замітки, звісні вже з передмови: ймє-нєви, ймю; дитѡтоки, дитѡтю; головою -овъ; косарєвє -и;

¹⁾ Вагилевич, стор. 18, §. 31. ²⁾ Греч, стор. 7, §. 31.

³⁾ Вагилевич, стор. 18—19, Греч, стор. 7—8.

⁴⁾ Вагилевич, стор. 20.

грѣдѣми; словы; дитати, дитатѣми (дѣтѣми)¹⁾, инші замітки взяті з граматики Греча, як і правила сполучування і переміни співзвуків²⁾. На 53 взірців відміни іменників 28 спільних в обох граMATиках (вони підчеркнені): коннѣ, писарѣ, злодѣй, вѣйко, батю, трѣба, дымѣ, шѣм, пѣть, зеркало, море, ймѣннѣ, ймѣ, тѣмѣ, вѣнокѣ, бѣтецѣ, деренѣ, бѣгнѣ, мохѣ, роже, лавка, молитва, сѣдѣба, байка, волокно, весло, великденѣ, полденѣ, мѣщанинѣ, сѣланинѣ, лице, плече, зеркальце, мѣстечко, колнѣ, дѣвнѣ, дѣтице, нога, село, людѣ, конѣ, братѣ, сѣсѣдѣ, сонце, небо, бѣко, Татаринѣ, радость, дитѣ, мати, кровь, господѣ, Христосѣ. Наводженне багатьох такихже примірів, які в великоруській граматиці, заперило граматику Вагилевича великоросизмами: надежа, заря, верей, выя, вѣтѣ, дѣбрь³⁾, ливенѣ⁴⁾ і ин.; тому жерелу треба завдячити й зазначенне закінчення а побічы в І відм. мн. в іменників: годѣ, голосѣ, законѣ, лѣсѣ, слѣдѣ⁵⁾.

Дефініція і поділ прикметника в обох граMATиках однако-віснѣкі:

Вагилевич:

§. 38. Przymiotnik (ймѣ прилагательное) oznacza własność przedmiotu, n. p.: молодое дерево, młode drzewo; старый домѣ, stary dóm; хосновная книга, pożyteczna księga; тѣпое перо, ciepé pióro; лѣнливый человекѣ, leniwy człowiek; дѣжій конѣ, silny koń; великая птица, wielki ptak; добрая дѣша, dobra dusza; великая солодость, wielka słodycz, веселая жизнь, wesole życie.

§. 39. Przymiotniki są następne:

1) Właściwe (качественныя) które oznaczają własności (!wła-

Греч:

§. 38. Имя прилагательное есть название качества предметов; наприкладъ: молодое дерево; старый домѣ; полезная книга; тупое перо; лѣнливый человекѣ; сильная лошадь; большая птица; добрая душа; великая радость; веселая жизнь.

§. 39. Имена прилагательныя бываютъ слѣдующія:

1) Качественныя, которыми означается качество, принадле-

¹⁾ Вагилевич, стор. 20—22.

²⁾ Вагилевич, стор. 22. Греч, стор. 9.

³⁾ Вагилевич, стор. 26.

⁴⁾ ibidem, стор. 29. ⁵⁾ ibidem, стор. 39.

sność) do przedmiotu należąca i w nim się zawierająca, n. p.: **ЧОРНЫЙ ЖУПАНЪ**, czarna suknia; **ЗЕЛЕНАА ЧАПКА**, zielona czapka; **ТИХОЕ ДИТА**, ciche dziecko.

2) Stosunkowe (**СЪСТОЯТЕЛЬСТВЕННЫА**) które oznaczają stosunek przedmiotu zewnętrzny lub przypadkowy, n. p.: **ВЧЕРАШНИЙ ГОСТЬ**, wczorajszy gość; **ПЕРВЫЙ ДРУГЪ**, pierwszy przyjaciel; **ПРЕЖНЯА ЛЕКЦІА**, przeszła lekcja.

3) Wskazujące (**ПРИТЯЖИТЕЛЬНЫА**) które wskazują związek jednego przedmiotu z drugim, początek, który od niego bierze, podobieństwo z nim i t. d. Te przymiotniki wskazują:

a) Na pewny cały rodzaj (**РОДОВЫА**) n. p.: **КОЛЧЕЕ ВЪТЧЕ**, wilcze wycie; **КОНЬСКАА ГРИВА**, końska grzywa; **ЛИСЧИЙ ХВОСТЪ**, lisi ogon i t. d.

b) Na jakąś pewną osobę (**ЛИЧНЫА**) n. p. **ОТЦЕВЪ СЫНЪ**, ojcowski syn; **ЖЕНИНЪ БРАТЪ**, żony brat; **ИВАНОВЪ ДЕНЬ**, świętojański dzień, i t. d.

4) Czynne (**ДѢЙСТВУЮЩІА**) które wskazują nie na własność(i) w przedmiocie się znajdujące, lecz na jego czynność, n. p. **ЗЕЛЕНЮЩЕЕ ДЕРЕВО**, zieleniejące drzewo; **ТЕКЮЩАА ВОДА**, ciekąca woda; **ЧИТАЮЩІЙ ОУЧЕНИКЪ**, czytający uczeń. Te przymiotniki zowią się imiesłowami (**ПРИЧАСТІА**) i stanowią osobną część

жащее предмету, и находящееся въ немъ самомъ; на-примѣръ: **ЧЕРНЫЙ КАФТАНЪ**; **ЗЕЛЕНАА ШАПКА**; **ТИХОЕ ДИТА**.

2) **Обстоятельственные**, которыми выражается не собственное качество предмета, а какоенибудь его обстоятельство, вышнее, случайнее; на-примѣръ: **ВЧЕРАШНИЙ ГОСТЬ**; **ПРЕЖНИЙ УРОКЪ**; **ПЕРВЫЙ ДРУГЪ**.

3) **Притяжательные**, которыми означается принадлежность одного предмета другому, происхождение отъ онаго, сходство съ нимъ, и т. п. Сія имена бываютъ:

a. **Родовыя**, или **общія**, которыми означается происхождение предмета не отъ одного особаго предмета, а отъ цѣлаго рода предметовъ; на-примѣръ: **ЛВНИЙ РЕВЪ**, **ЛИСИЙ ХВОСТЪ**, и т. п.

b. **Личныя**, или **частныя**, которыми означается происхождение предмета именно отъ одного известного лица; на-примѣръ: **ОТЦЕВЪ СЫНЪ**, **ЖЕНИНЪ БРАТЪ**; **ИВАНОВЪ ДЕНЬ**, и проч.

4) **Дѣйствующія**, которыми выражается не качество находящееся въ предметъ, а дѣйствие его; на-примѣръ: **ЗЕЛЕНЮЩЕЕ ДЕРЕВО**; **ТЕКУЩАА ВОДА**; **ЧИТАЮЩІЙ УЧЕНИКЪ**. Сія прилагательныя именуется причастіями, и составляютъ особую часть рѣчи: о коей говорено будетъ въ пятой главѣ¹⁾.

¹⁾ Г р е ч, стор. 22,

powy, o której mówić będziem w 6. rozdziele¹⁾.

Зазначивши далше за Гречом подвійні прикметники: з повними та скороченими закінченнями, здобув ся Вагилевич на власну замітку, що при творенню скорочених прикметників для вирівнання додасть ся **о** перед **к**, **х** і **ж**, а **е** перед **л**, **м**, **н** і **р**, але приміри на один і другий рід прикметників зачерпнув з граматики Греча. Годить ся подати паралелю сих місць, бо вона цікава як для схарактеризовання поступовання, так і мови Вагилевича.

Вагилевич:

Do objaśnienia przytoczę kilka przykładów: **ДОБРЫЙ ЧОЛОВѢКЪ**, dobry człowiek; **ЧОЛОВѢКЪ ДОБРЪ**, człowiek jest dobry; **СИНИЙ ЖЪПАНЪ**, sina suknia; **ЖЪПАНЪ СИНЬ**, suknia jest sina; **МИЛОЕ ДИТА**, mile dziecię; **ДИТА МИЛО**, dziecię jest mile; **НОВЫЙ КРЫЛЪ**, nowy kapelusz; **КРЫЛЪ НОВЪ**, kapelusz jest nowy; **ВЕЛИКАЯ ГРИЖА**, wielka troska; **ГРИЖА ВЕЛИКА**, troskliwość jest wielka; **ИСКРЕННАЯ ДРЪЖБА**, szczera przyjaźń; **ДРЪЖБА ИСКРЕНА**, przyjaźń jest szczera; **НОВЫЕ ДОМЫ**, nowe domy; **ДОМЫ НОВЫ**, domy są nowe; **СИНИЕ МУНДУРЫ**, szafirowe mundury; **МУНДУРЫ СИНЫ**, mundury są szafirowe; **ПУСТЫЯ СЕЛА**, puste wsie; **СЕЛА ПУСТЫ**, wsie są puste; **ДОБРЫЕ МАТЕРИ**, dobre matki; **МАТЕРИ ДОБРЫ**, matki są dobre; **ЧИРЫЕ ЖЕЛАНІЯ**, szczere życzenia; **ЖЕЛАНІЯ ЧИРЫ**, życzenia są szczere; **БОЖІЯ ДѢТИ**, boże dzieci; **ДѢТИ БОЖИИ**, dzieci są boże²⁾.

Греч:

Напримѣръ: добрый чело-
вѣкъ; челоѣкъ добръ; синій
кафтанъ; кафтанъ синь; милое
дитя; дитя мило; излишнее
стараніе; стараніе излишне;
новая шляпа; шляпа нова;
искренняя дружба; дружба
искренняя; новые дома; дома
новы; синіе мундуры; мундуры
сини; пустыя села; села пусты;
искреннія желанія; желанія
искренни; добрыя матери; ма-
тери добры; тяжкія заботы;
заботы тяжкі³⁾.

¹⁾ Вагилевич, стор. 39—40.

²⁾ Вагилевич, стор. 41—42.

³⁾ Греч, стор. 23.

Так само переложений з великоруського тексту дальший Вагилевичів виклад про прикметник. Правда, наука степенювання відмінна, бо такою є зі своєї природи, але великоруські форми: „строжайшій, ветшайшій“ полишили сліди на степенюванню Вагилевича. Маю на думці такі види, як: строж'їшій, тиш'їшій, тонч'їшій¹⁾; а також вищий ступінь великоруських прикметників зі скороченими закінченнями наслідував Вагилевич, творячи форми: о́стр'їш, хо́рокр'їш, зе́лен'їш, строж'їш, тон'їш, тиш'їш, кр'їш і ин.²⁾ За приміром Востокова вказав Вагилевич самостійно ті прикметники нашої мови, які не степенують ся: здрі́бнілі на -єнький і згрубілі на -єнний, виражаючі час (дєнний), присвоюючі (о́тцєвскій), дівприкметники на -счій і -тый, означаючі посуду (глиннаний) і „przymiot w osobach lub rzeczach“ (хромий)³⁾. Табличка деклінаційних окінчень прикметників взорована на граматиці Греча й повна слідів свого жерела. Деклінація прикметників з повним окінченням має 12 взірців, стількож що й первозір: до́крый, синій, строгій, джій, молодя, прєжня, вєтхля, св'їжля, грозное, л'їтнее, легкое, горячее⁴⁾, отже з вїткою двох прочі всі спільні. По таблиці деклінаційних окінчень прикметників зі скороченим окінченням знаходять ся взірці первозору: о́тцєвк, сєстрина, жєнино⁵⁾. Взірці відміни назв міст, сїл і родив на овъ, евъ, ынъ і инъ: Зєвчєк, Жєракно, Надкорна, господинъ Косокъ, панъ Сагаринъ і княжна Дашкова самостійні⁶⁾, але взірці відміни присвоюючих прикметників: слоновій, слоновье, мєдвєжья, мєдвєжьи, птичьє, птички та вірець вєсь запозичєні з Греча⁷⁾.

Невідріжнення числівника як осібної частини мови а причислення його будьто до іменника, будьто до прикметника, його дефініція і поділ взяті також із граматики великоруської мови; вчислення і відміна тих самих числівників і в тім самім порядку, що в граматиці Греча⁸⁾. Дефініція заіменника й його поділ майже дословно переложєні з великоруської граматики, тому не дивні звороти:

¹⁾ Вагилевич, стор. 44.

²⁾ ibidem, стор. 45—46.

³⁾ ibidem, стор. 46—47.

⁴⁾ Вагилевич, стор. 48—50, Греч, стор. 26—27.

⁵⁾ Вагилевич, стор. 52, Греч, стор. 28.

⁶⁾ Вагилевич, стор. 53—54.

⁷⁾ Вагилевич, стор. 55—56, Греч, стор. 30—31.

⁸⁾ Вагилевич, стор. 56—63, Греч, стор. 31—34. Тому й не народія Вагилевичєва відміна числівників: полтора, полтретья.

колької, кой, толької, ѓнъ самый добрый ꙗзѣць¹⁾. Відміна заіменників народня, при мой у скобках подані польонізмами: мѣ, мимъ, ма, мен, мей, мѣ, мейо, мей, мнхъ, мимъ, мими, мнхъ²⁾. Взірці: я, ты, мы, вы, ѓнъ, ѓна, ѓно, ѓны; себе (са); кто, что; мой, мое (ме), моя (ма), мои, нашъ, наше, наша, наши; сей (есь), сіе (е-есе), сіа (а-еса), сїк (к-ек), той (от'), тоє (ото-то), таа (ота-а), тїк (отк-к); чїй, чїе, чїа, чїи; ѓный, ѓно, ѓна, ѓни, такїй, тако (є), така (а), таки (їе-їа), з виїмкою ѓный, замість чого в в Іреча „самъ“, спільні в обох граматах³⁾.

Вступ до конюгації: дефініція дієслова, його поділ, види, часи, способи й таке више від §. 62—73 майже дословний переклад відповідної партії граматики Іреча, тільки декуди наведені відмінні приміри⁴⁾. На ній взорував Вагилевич свою таблицю конюгаційних окінчень⁵⁾. Взірці конюгацій отєї: рѣѣ, жїю, мью, дѣю, рѣю, тиѣ, жиѣ, дрѣ (дѣрѣ), лѣзѣ, плѣтѣ, вѣдѣ, скѣзѣ, сѣчѣ (кѣ), берѣжѣ (гѣ), колю, заѣнѣ, дѣлаю, долѣаю, ховаю, дрѣмляю, капляю, стрѣжѣ, плѣчѣ, машѣ, лижѣ, тишѣ, сокочѣ, свищѣ, мѣраю, сѣю, кѣю, пляю, бѣкляю, строю, варю, любляю, правляю, кѣрмляю, топляю, хожѣ, мѣчѣ, лажѣ, кошѣ, пѣщѣ, крѣжѣ, мѣчѣ, сѣшѣ, лѣщѣ, грѣмляю, вопляю, вижѣ, лѣчѣ, вишѣ, дѣржѣ, стѣчѣ, слышѣ, пищѣ, стою, нѣдѣ, кѣмъ, дамъ, хочѣ, емъ (всмъ), їнѣ (їти), дѣргляю, ношѣ, нѣскаю, погашаю, погасаю, закидоѣѣ, достаю, простирляю. Іреч подїлив відміну правильних дієслів на двї конюгації, Вагилевич на три, при чїм до першої конюгації зачислив дієслова на ти, чи (I кл. Добровеського), на оти, ѣти (II кл. Д.), на ати, лти, свати, ювати (V і VI кл. Д.) й деякі на кти (III кл. Д.), а до другої дієслова на ити (IV кл. Д.), на кти (III кл. Д.) й деякі на лти⁶⁾. Великий хаос у конюгаційній системї Вагилевича повстав звїдти, що автор не був у силї прикроїти взїрцїв Іреча до української мови; його табличен дієслів рїжних категорїй з такими відтїнками, як: гатити, гачати, гачѣкати або рѣдити, рѣжати, рѣжѣкати, скопїюванї, але, що правда, зі значним доповненнем із граматики великоруської мови⁷⁾. Самостїйний додаток до конюгації,

¹⁾ Вагилевич, стор. 64—65. Іреч, стор. 35—36.

²⁾ Вагилевич, стор. 68.

³⁾ Вагилевич, стор. 66—70. Іреч, стор. 36—39.

⁴⁾ Вагилевич, стор. 71—80. Іреч, стор. 39—47. §. 62—73.

⁵⁾ Вагилевич, по стор. 80. Іреч, стор. 44—45.

⁶⁾ Вагилевич, стор. 80.

⁷⁾ Вагилевич, стор. 100—114, §§ 78—82, Іреч, стор. 61—69, §§ 78—82.

де відмітив такі прояви, як: пити, питки, питеньки або питоньки й питочки з відміною: питонькою¹⁾. Розділ про дівприкметник є з незначними змінами в примірах перекладом із граматики Греча²⁾ з оригінальною тільки увагою, що „imiesłów życzący на лъ, лл, ло, mniej się używa i to najwięcej w czasie przyszłym zamiast trybu bezokolicznego“ (бѣжѣлаъ (ый)³⁾).

Вставляючи декуди більше, дeneкуди менше власних примірів і пропускаючи разячі великоруські слова та звороти або такі, що зрадили би Вагилевичів перовзір, переклав автор глави: „о нарѣчїи, о дѣепричастїи, о предлозѣхъ, о союзѣхъ“ і ціле „словосочиненїе“⁴⁾ з виїмкою примірів на: „перїоды простые“ і „перїоды сложные“⁵⁾. Правда, царицю Катерину замінив автор цїсаревою Марїєю Тересою, царя Петра Великого князем Володимиром, полководців Румянцева, Суворова й Котузова українськими особами в реченню: Богданъ, Комашевичъ и Хмельницкій были славны начальники, великоруські міста українськими або що найменше австрійськими, та не всюди консеквентно й щасливо. Як небогацько труду завдав собі Вагилевич при писанню української складні, доказом того отсе порівнанне:

Вагилевич:

§. 113. Przedmiot naszej mowy i własność jego mogą mieć rozmaite inne własności i rozmaite stopni i stosunki: te podrzędne własności wyrażają się przez tak nazwane oznaczenia (бпрѣдѣленїа) lub oznaczające wyrazy (бпрѣдѣлительныя слова) п. р.: червонаа рѣжа красна, czerwona róża jest piękna; свѣжїа рѣжи дѣже прїятны, świeże róże są bardzo przyjemne; тлаа рѣжа гарно цвѣтетъ, та рѣжа

Греч:

§. 112. Предметъ рѣчи нашей и качество онаго могутъ имѣть разныя качества, степени качества и обстоятельства: сїи постороннїя качества выражаются такъ называемыми опредѣленїями, или опредѣлительными словами; напрымѣръ: алая роза вѣжна; свѣжїя розы очень прїятны; эта роза пышно цвѣтетъ; искусственная роза не увядаетъ; роза, украшенїе сада, цвѣтетъ недолго. Слова: алая,

¹⁾ Вагилевич, стор. 119—120.

²⁾ Вагилевич, стор. 120—124. §§. 84—92. Греч, стор. 74—76. §§. 84—92.

³⁾ Вагилевич, стор. 124.

⁴⁾ Греч, стор. 76—111, §§. 93—148. Вагилевич, стор. 124—173, §§. 93—140. Один параграф більше виходить тому, що в Вагилевича обіймає оклик не один, а два параграфи.

⁵⁾ Греч, стор. 105—107.

pysznie kwitnie; штѣчнаа рѣжа николи не ванѣтъ, sztuczna róža nigdy nie więdnie; рѣжа ѡкраса зѣлника цвѣтѣтъ недолго, róža ozdoba ogrodu, kwitnie nie długo. Wyraz: Черкнаа, свѣжѣа, дѣже, таа, гарно, стѣчнаа(!), не, ѡкраса, зѣлника, сѧ oznaczajęce. — Oznaczajęcemi wyrazami сѧ przy rzeczownikach i zaimkach: przymiotniki i zaimki przymiotnikowe także imiesłowy; przy słowach i przymiotnikach: przyimki i imiesłowy nieodmiennie. Rzeczownik, który służy do objaśnienia innego(,) zowie się przydatnią (приложеніе), п. р.: Петрѣ, хвала своего кѣка, прославилѣ Рѣсь край великій ѡ богатый, Piotr, chluba swojego wieku, zrobił sławną Ruś kraj silny i bogaty; Володимирѣ, китѣзь найславнѣйшій своего кѣка, крестилѣ Рѣсь край великій ѡ людный, Włodzimierz, najpierwszy bohater swojego wieku, chrzcił Ruś, kraj wielki i ludny. Jeśli podmiot lub orzeczenie tylko z jednego wyrazu powstaje, zowią się nierozwiniętymi (несоставное), jeśli zaś podmiot i orzeczenie сѧ rozszerzone oznaczeniami(,) nazywają się rozwiniętymi (составное)¹).

Етимологічний принцип Вагилевича викликав потребу третьої частини його граматики про вимову звуків. Зібрані тут прояви доповняють дані, зібрані в передмові до граматики. А вимовляеться по ж, ч, ш і щ як в (жалъ — žel); я виговорюеться як є (джака —

¹) Вагилевич, стор. 133.

²) Греч, стор. 81.

свѣжая, очень, эта, пышно, искусственная, не, украшение сада, недолго — суть опредѣлительныя. Опредѣлительныя слова бывають; при существительныхъ именахъ и мѣстоименіяхъ, имена и мѣстоименія прилагательныя, также причастія; при глаголахъ и именахъ прилагательныхъ нарѣчія и дѣпричастія. Имя существительное, служащее поясненіемъ другому, называется приложеніемъ; напримеръ: Петрѣ, честь своего вѣка, прославилѣ Россію, страну сильную и богатую. Подлежащее и сказуемое, состояція изъ одного слова, безъ опредѣленій, именуются несоставными, а размноженныя опредѣленіями, называются составными²).

dieka), але на початку слова та по самозвуках я задержує свою властиву вимову (стоати — stojaty), вкінці звучить як і в 1 відм. мн. прикметників на жін. і сер. р. (красныа — krasnii)¹). Як є вимовляється е на початку слова й по і, й і ь, а як і в односкладових словах (лѣдъ — lid), в окінченню єкъ в 2 відм. мн. муж. р. м'яких пнів, в 7 відм. одн. муж. і сер. р. прикметників із м'яким окінченням у складі ємъ і складі ей в 3 і 7 відм. одн. жін. р. Як о вимовляється е по ж, ч, ш і щ, по самозвуках і по ь в 6 відм. одн. мужеських і середніх іменників з м'яким окінченням і в 2, 3 і 4 відм. одн. прикметників з м'яким окінченням муж. і сер. р., а в 3 відм. одн. жін. р.²). О вимовляється як і в односкладових словах (плотъ — plit), з вїткою тих іменників, де о повстало з ъ (волкъ — wolkъ), в більшескладових перед двома співзвуками або й, ъ і ь (вейско — wijsko) з деякими вїтками на сть (радѣсть — radość'), там, де о повстало з а та при л і р в деяких словах (ворогъ — wogih), в 2 відм. мн. мужеських іменників з твердим окінченням у складі огъ, також у жіночій і середнім роді, як що приходить о в останнім складі, в закінченню омъ 6 і 7 відм. одн. прикметників з твердим закінченням муж. і сер. р., а в ой 3 відм. одн. жін. р. і в таких виразах як отъ (wid), подъ (pid), ѡнъ (win) і т. д. Самозвук ѣ вимовляється як є у словах: жолнѣръ, колнѣръ, лѣчи, мѣрковати³). И вимовляється як і в словах: Жидъ = Żid, ни, никто, ничто, противъ = protiv. Як у виворюють ся ы в дїєслові выти, а як і в словах: колысати, корысть, мотыль і вы в сполуді з іменником або дїєсловом. А в множині скорочених прикметників „prawie niemożna tę głoskę uchem schwycić, tak się chwijeje między i i y"⁴. У вимовляється як і в словах: глѣзокѣй, дѣрова, каламѣтныи, мѣжь, пѣть. Хоч півсамозвуки ъ і ь виробили ся найчастійше в повні о й е, одначе можна часто почути: вѣлкъ — wiwk, гѣрло — hirlo, дѣнь — diń, дѣрва — dirwa, кѣрвакѣй — kirwawuj⁴).

Що до співзвуків, п звучить як б у слові столпъ (stowb), р як л в іменнику сръкро (srıblo), д і т мішають ся (доптати — top-taty), з звучить як дз (звонъ), ж як дж (жалворонокъ — dzeworonok), ж як з (желѣзо), с як ш (салашь), ц як ч (цѣръ), ч як ш (корчма), с як ш (доска), кѣщъ = kus't, что = szto або szczo, г вимовляється як ґ (господарь) і в чужих словах, к як ґ (слимакъ), к як х (крестъ), х як к (хорѣговъ), грубе л як в перед співзвуком (жолтый), перед

¹) ibidem, стор. 173—174. ²) ibidem.

³) ibidem, стор. 175—176. ⁴) ibidem, стор. 177.

ъ в закінченню іменників і скорочених прикметників (в'клъ, колъ) і в муж. р. одн. мнн. ч. дієслів на лти, лти, ити й кти (гадалъ), а опускаєть ся л у деяких словах (солнцѣ) і в муж. р. одн. мнн. ч. дієслів на ти й чи (гти — кти). Але Вагилевич радить в таких разях писати л¹⁾.

Коротенька четверта частина обіймає науку про прозодію, яку розділив на: наголос і міру. Що тикаєть ся першого, „przycisk powiącia się w małosuskim języku na ostatniej zgłosce“, а що до міри, довгими самозвуками в: л, к, ю, ѡ, середніми: л й ѡ, а короткими: ѣ, и й о. Як у клясичних мовах, здовжають ся в українській мові короткі самозвуки перед двома співзвуками й перед й. В аложенних словах, при відміні іменників, прикметників і дієслів перескакує міра, а рівнозвучні слова стратили міру, щоби оминнути двозначність²⁾.

Ціла вартість граматики Вагилевича в зібранню фонольоґічних прояв нашої мови в Галичині, хоч і тут досить непорозуміння і помилок. У самім тексті граматики Вагилевичеві тільки взірці і то в части, проче се переклад граматики великоруської мови Греча, а не розумним використаннем граматики Востокова, за що уважав її доброю Дідицький³⁾. А прецінь зарозумілий на свої наукові праці Вагилевич привязував велику вагу до своєї граматики, як виходить із листів до Срезневського та до Востокова. „Моя грамматика если понравится на Руси, писалъ він до першого, то прошу Васъ постаратися о переводчика на великорусскій языкъ. И я такожъ буду собѣ за повинность почитати, роздати свое сочиненіе своимъ собратіямъ ученымъ на Руси, разъ черезъ вдяку, а потомъ что они то наилучше будутъ умѣли оцѣнити“⁴⁾. В иншій листі питав Вагилевич Срезневського, чи не може передати через нього своєї граматики Максимовичеві, Метлинському, Костомарову, Востокову та Гречові, „першимъ для побратимства, а послѣднимъ яко (своім) учителямъ“⁵⁾.

В листі до Востокова, де писав, що „одинъ только“ Востоков може справедливо оцінити його граматку, відмітив Вагилевич сам деякі недостачі своєї праці: „Или пригодится до чего моя Грамматика, или нѣтъ, писалъ, объ этомъ мнѣ не толковать, но и теперь признаюсь въ нѣсколко ошибкахъ. Такъ де говорю вообще о южно-

¹⁾ ibidem, стор. 177—179. ²⁾ ibidem, стор. 179—181.

³⁾ Дідицький, Михайль Качковскій, стор. 77.

⁴⁾ Др. І. Свєиціцький, Матеріали, I, стор. 176.

⁵⁾ ibidem, стор. 184.

русскомъ языкѣ, замѣчая что то о древнемъ нарѣчїи, я не имѣлъ ясного понятїя объ усѣченїи вида неопредѣленнаго. Въ таблицы же буквъ я назвавъ и і а і иже, но должно быть противно, какъ явствуетъ зъ названїя ы (ери). На послѣди при первомъ спряженїи число 21—28 належить между неправильные глаголы. Но это есть только приуготовляющимъ сочиненїемъ до „Статїи о Южнорусскомъ языкѣ“ (.), конми я занимаюсь отъ 1841 г. Одна статїя „О Нарѣчїяхъ“ въ сокращенїи напечатана мѣсто предисловія въ Грамматикѣ. При чемъ я очень худо расписался о Кїевскомъ нарѣчїи, слѣдуя извѣстїямъ полученнымъ мною отъ Г. П. Лукашевича (.) издателя Малороссїйскихъ и Червонорусскихъ пѣсенъ и думъ, и вынимая что то и самъ зъ сочиненїи Малоруссовъ. При томъ въ статїи „Сравненїе съ сродными языками“ желаю что то сказать о языкѣ сѣвернорусскомъ древнемъ и нынѣшнемъ, какъ о прочихъ Словенскихъ. Я узналъ отъ Г. Лукашевича (.) что въ Кїевскомъ нарѣчїи есть разнорѣчїя Сѣверское, Курское, Овруцкое и Черноморское, равно какъ зъ Сахарова, Шафарика и прочихъ о Сѣвернорусскихъ нарѣчїяхъ и разнорѣчїяхъ“¹⁾.

Як не знав Вагилевич великоруської мови, доказом чого його лист до Востокова, так і не вчав він у своїй граматиці живої народної мови, але мови, яка наслідком неприродної нашої мови етимології та через збогачування її староруськими елементами, церковно-славянїзмами, великорусизмами та польонїзмами запанувала в галицькій Україні на якийсь час. У своїй граматиці вступив Вагилевич на ту дорогу, проти якої протестував в початках анонса з Погодїном. Недостача ясного розумїння відносно української мови до польської і великоруської, нахил до правопису, якою писано в нас в 16 і 17 віках, безцеремонне натягання української звучнї, морфології і складнї до законів великоруської мови, змішання живої і староруської мови — се все зробило його граматику підручником макаронїзму²⁾, який вигнав на довший час живу мову

¹⁾ Переписки А. Х. Востокова въ повременномъ порядкѣ съ объяснительными примѣчанїями И. Срезневскаго (Сборникъ статей читанныхъ въ отд. рус. яз. и слов. Имп. Ак. Н. т. V, в. 2) стор. 376—377. Лист з 28 грудня 1845 р.

²⁾ Говорячи про граматику Вагилевича, пише в замітці Огоновський, що „в житєписи Івана Вагилевича каже Павлин Свєнцицький, що грами́тика Вагилевича вважає ся за найлучшу“. (Огоновський, ор. cit. стор. 146). Справдї в житєписи Вагилевича (Siolo. I, стор. 86) автор (статя неїдписана, може походити й від иншого співробітника) кладе на першїм місці граматику, „do dziś za najlepszą uważaną“. Та сам Свєнцицький дивив ся критично на граматику Вагилевича. В неїдпис-

з нашої публіцистики, літератури й науки. У своїй ідеї розвивати українську мову на історичній підставі зійшовся Вагилевич мимохіть з пізнішими прихильниками „историческихъ началъ“ і пішов в розріз з молодечими ідеями. В такійже штучній мові написав Вагилевич граматику для народніх шкіл, яка по нині зберігається в рукописі.

XI. Мала граматика Теофана Глинського з 1845 р. і „Начальныя правила малорусской Грамматики“ Вагилевича з 1846 р.

Найближші дві граматики української мови були впливом обіжника львівської консисторії з зазивом до укладання шкільних підручників в українській мові. Обіжник підносив потребу між іншими книжками „eine kurze ruthenische Grammatik nach Art der polnischen: początki Grammatyki języka polskiego zu verfaßen“. Граматика мала „bündig und jeder Weitschweifigkeit entfernt seyn“. Вироби треба було предложити консисторії до 1 листопада 1845 р.¹⁾

саний статі „Z powodu broszury „Słowa“ „W adin czas nauczył'sa ma-lorusinu pa wielikarusski“, якої взірці чистонародньої української мови зраджують як автора Свенціцького, ось що відповідає авторам брошури, які свої задушевні бажання заслонювали граматиною Вагилевича: „Wagilewicz, zkađinađ wielce zasłużony Słowiaństwu, pod względem językowym grzeszył bardzo i śmiało to mówimy, więcej zrobił z tego, aniżeli „Słowo“ i Matica! Uroiwszy sobie, że język ruski da się rozwinąć tylko na gruncie historycznym, zerwał zupełnie z życiem, i jął się obumarłych form języka cerkiewnego, które do swych pism wprowadzał; a ponieważ używał czcionek łacińsko-polskich i miał opinię niczem nie poszlakowanego, uspił bacność wrogów moskwicyzmu, i tenże moskwicyzm językowy szerzył pomiędzy rusinami“. (Sioło, III, стор. 124). А що на гадку Свенціцького великоруська мова повстала з церковної (sic! автор мав певно на думці велику скількість елементів церковно-славянської мови в великоруській), Вагилевич переносенням таких елементів на ґрунт української мови — московщив її. Тому „gramatyka Wagilewicza nie uczy języka ruskiego, ale służy utopjom zacofanych, którzyby chcieli powstrzymać rozwój mowy ludowej nałożeniem jej pęt cerkiewszczyzny, prostą drogą wiodącą do zmoskwicenia języka“ (Sioło, III, стор. 124—125). Такий самий погляд висказує і в огляді рукописей, які полишилися по Вагилевичеві: „Na ile więc Wagilewicz w badaniach językowych szedł śladem starej ruszczyzny, natyle był w błędzie i szkodził sprawie wyrabiania się języka ludu, dopomagając moskwicyzmowi — ale go o grzeszne pomawiać tendencje nie godzi się“. (Sioło, III, стор. 161).

¹⁾ Додатки. 13. Зазив львівської консисторії з 1844 р. до укладання шкільних підручників.

Вірний своєму зобов'язанню прислав 27 серпня 1845 р. свій виріб до львівської консисторії богородчанський парох Теофан Глинський¹). Тому, що не мав нагоди видіти книжки, порученої консисторією на взорець що до мови (біблійної історії), читав Глинський консисторію, чи годить ся на його правопись, через яку „das Lesen und Schreiben der ruthenischen Sprache unendlich erleichtert werde; weil hier einem jeden Buchstaben sein eigener ausschließlicher Laut beigelegt wird, mithin alle die verschiedenen Regeln und Ausnahmen, welche bei der Schreibart der slavischen Sprache vorkommen, wegfallen“. Прецінь заміром консисторії в поширити народню освіту через вивчення читання і писання. Автор увів до граматики народню мову, бо й иншої мови в Українців не знає, „indem auch die gebildeten bei den Rutheniern keiner anderen Umgangssprache sich bedienen als der Volkssprache; es ist aber die erste und wichtigste Regel jeder Grammatik: Schreibe so(,) wie die gebildeten Leute sprechen“. Як що консисторія згодить ся на таку правопись і мову, автор обіцяв переложити на українську мову й инші підручники, згадані в обіжнику²). 2 лютого 1846 р. відписала консисторія до Богородчанського шкільного надзору, що „ist nicht in der Lage sich über diese Schreibart (Глинського) schon dermalen auszusprechen“, й виразила признання Глинському за працю над піднесенням рідньої мови. Так відповіла консисторія Глинському, а тимчасом ждала на инший виріб, бо поручила написати потрібну граматику Вагилевичеви. Можна се твердити на основі заяви самого Вагилевича при

¹) Теофан Глинський умер 17 цвітня 1893 р. в 87 р. життя, а 64 священства. Брав живу участь в народнім русі, належав до українських товариств, передплачував українські часописи та засилював їх дописями таї практичними поучаючими статями. Від першого розбудження літературного життя в галицькій Україні був сторонником строго-фонетичної правописи. За такою правописею заявив ся також на візді „руських учених“ в 1848 р., задля чого зазнав чимало лиха. В тім напрямі писав статі в часописах і бували хвилі, що він сам один пропагував таку гадку в часописах, за що синали ся на нього громи. Одначе Глинський стояв твердо при своїм до кінця життя і не писав инакше, як тільки радикально-фонетичною правописею. Що більше, коли тільки яке видавництво почало виходити етимологічною правописею, прислав зараз письмо, в якім заклинав, аби друкувало ся фонетичною правописею. Був одним із перших і дуже щирих членів тов. „Просвіта“ й одним із нечисленних, які при народніх стремліннях видержали чесно й бодро до кінця життя. (Д'яло, 1893, ч. 76, Правда, 1893, стор. 232).

²) Додатки. 14. Глинський посилав львівській консисторії свою граматику.

них⁴, а 5 відм. закінчених на мекке самогласне⁴ кінчить ся на е (зазґле — зазґле)². „Око“ має у множині: „очы, очеѣ, нѣ, очом, ем, очы, очами або очыма, в' очех, ох“.

При прикметниках подане степенування і відміна: „мґдрнѣ, а, е — іѣшнѣ, а, е, наймґдріѣшнѣ, а, е“⁴. Числівники поділені на: „грґнтови (основател'ні), поридкові(,) гатункові і невизначні або нѣакі“⁴. Далі йде відміна деяких числівників. Заіменники є „розмаѣті: ѡ событі, державчі (притажател'ні), указґючі (вказател'ні), питаючі, відносител'ні, непевні (неозначені) і возвратител'ннѣ“⁴; дальше подані приміри на поодинокі групи й їх відміна. Час дієслова є троякий: „теперішннѣ, перешлнѣ або миншннѣ і бґдґщннѣ“⁴. „Слово єв відмінєє подлґг розмаѣтнх способів (наклоненнѣ)². Таких способів є три: „способ означеннѣ (наклоненіє изавител'ное), неозначеннѣ і розказґючннѣ“⁴. „Способ звєзґючннѣ (сослагател'ное)“ не вживаєть ся у нашій мові. Крім тих способів є ще в дієсловах „причастіє (імслѡв)“⁴. Дієслово може бути або „чинне, дѣйствителне, або со-страдателне, або нѣакє (слова нѣакі виражають ино(,) же річ яка є, або єѣ стан, приміот), або заімкове, або безособисте, або поси-лкове“⁴. Далі ділять ся дієслова на „несовершенні“ і „совершенні“⁴. Конюґація зачинаєть ся відміною помічного дієслова „бґти“, отже: теп. ч. я є (єст), ты є. вѡн є, она є, оно є (єст), мы є, вы є, шны є (єст), мнн. ч. бґвим, лам, лом, бґвись, лась, лось і тим робом переведено цілу відміну. Недовершені дієслова мають три „форми“; до першої з них належать дієслова на: аю, ию, ыю, єю, ію, бґ, дґ, нґ, зґ, сґ, тґ, также єдноскладові на рґ“⁴, до другої „закінчені на ґю і юю“⁴, а до третьої „закінчені на єю, ою, жґ, рґ, чґ, шґ, щґ, бю, вю, зю, лю, мю, ню, пю“⁴. Взірці: маю, купую, лежу“⁴. Відміна діалектична, як і взірців довершених дієслів: „я накрывим, перетан'цювавим, відлежывим і плюнґвим“⁴. Крім правильних дієслів „много є в' рґскѡѣ мові слѡв неформених“⁴. Навів їх автор досить багато; не вчислюю їх, бо цікаві найдуть їх у додатках, де дру-куєть ся граматика Глинського в цілости.

Друга „цаѣка“ займаєть ся невідмінними частинами мови, а до-даток говорить „ѡ писовни або належитѡм писаню“⁴. Науку право-писи поділив автор на три питання: де класти великі букви, „ко-трьми писменами кожде слово писати“ та „де класти знакы пи-сарскі?“⁴ Найперше правило правописи: „Пшы так кожде слово як го люде мґдріѣші (доброѣ вимови) вимовлеют“⁴. У правилах писання ш і ж, ѡ й о слідний вплив ортографічних приписів із гра-матика церковно-славянської мови, звідки й походить кілька гра-матичних термінів Глинського. Назви знаків перепинання ось які:

„штрих (заплата), kropka (точка, пункт), дві kropki (двоєточіє, два пункти), kropka зо штрихом (штрихпункт), знак питања, знак викрєсє, знак вмєстєгел'ниц' (и). Тут зачислив Глинський й окєію, дві точки (·), „б'рчик ('), „іорчик (ъ), знак (й) і знак розділу (-). Згадано також про церковно-славянську титлу та словотитлу.

Взірцем при писанню граматки були для Глинського „Początki grammatyki języka polskiego“ (Львів, 1826) (Корчинського), які так само складають ся зі вступу о двох розділах, двох частин про відмінні і невідмінні части мови та з додатку про правопись. Граматика Глинського є в великій части перерібною а декуди навіть перекладом сеї польської граматки, прим. у Глинського стоїть: „Річ або є живюча (животна) н. п. ко́в', ко́рка, або неживюча н. п. вода, камінь, сло́нце, дуб. Є она часом в' самі́в річи на сві́т, можна ю видѣти, до́гкнѣтисє(,) порахѣвати, н. п. ко́нь, звѣзда, вітер; часом собі іно виставлем якби така річ бѣла на с'ві́т, а тим часом є то іно приміот ѡсобн або річи н. п. мѣдрость, високость, справедливость.

Аналогічне місце в згаданій польській граматці, звучить: „Rzecz albo iest żywotna, żyjąca (lebendig), н. р. ко́ń, wróbel, albo nieżywotna, (lebos), н. р. śnieg, woda.

Jest ona czasem istotnie на свіecie (ist selbstständig): można ją widzieć, słyszeć, policzyć, dotknąć się іéу; н. р. gwiazda, wiatr, ко́ń, pies. Czasem wystawiamy sobie tylko, iakoby rzeczywiście była (selbständig gedacht), gdy ona iest tylko przymiotem osób lub rzeczy. N. р. mądrość, sprawiedliwość, wysokość¹⁾.

Возьму инший приклад. Глинський: §. 5. Уміти відмінети іме річи стосовне до тих семох питань, значыт го спадкѣвати, н. п. 1. сп. хто тѣ є? брат Павло! 2. Чи є то хѣтка? брата Павла. 3. комѣ подати кнѣжкѣ? братѣ Павлови, або братови Павлови. 4. когось видѣв? брата Павла. 5. клѣчучи мовит се, брате Павле! — 6. кѣм се с'вѣдчыш? братом Павлом. — 7. в' кѣм дѣѣаш? в' братѣ Павлѣ.

§. 6. Не всѣ імена еднаково се спадкѣют. Тры є форми відмінних спадкованя. До першоѣ форми належат всѣ імена мѣжеского родѣ — до дрѣгоѣ жен'ского — до третоѣ нѣякого“.

Наведений цитат се майже дословний переклад з польського ориґіналу: „§. 7. Spadkować rzeczownik (ein Hauptwort abändern), iest to umieć go zakończyć według tych siedmiu pytań w każdéy liczbie.

¹⁾ (Корчинський): Początki grammatyki języka polskiego, Львів, 1826, стор. 9.

N. p. 1. Kto tu iest? Brat Paweł. 2. Czyia to chustka? Brata Pawła. 3. Komu podać książkę? Bratu Pawłowi. 4. Kogoś widział? Brata Pawła. 5. Wolając mówi się: Bracie Pawle! 6. Kim się śwadczysz? Bratem Pawłem. 7. W kim ufasz? w Bracie Pawle.

§. 8. Nie wszystkie rzeczowniki spadkują się według jednéj formy. Mamy trzy formy spadkowania (Abänderungsarten). Do piérwszėj należą rzeczowniki rodzaju męzkiego; do drugiéj żeńskiego, do trzeciėj niіakiego¹⁾.

З польської граматики переймив Глинський багато польських граматичних термінів а дальше й польських слів і конструкцій. Сю саму граматику взяв за основу й Вагилевич при писанню своєї граматики п. з. „Начáльныя правила малорѣсской Граммáтики“²⁾, хоч заголовок її запозичений у Греча. Друком мала вийти анонімно, як показує „Предисловіє“ до неї, в яким покликують ся на граматику Вагилевича як на чужий, а не свій твір. Ось воно: „Малорѣсскій язýкъ(,) котрымъ говорять окóло 13 милліонów Словѣнь обитáющихъ въ Имперіи Рѣсской и Ракѣсской (to есть въ Галиціи и Оўграхъ), тáкже не великое число въ Молдавіи и Болгáрахъ, отзначáется, при взобіліи словъ, торóнкою мýгкостью и гнѣткостью. Однакъ зъ причінъ, котры́ толковати тѣтъ не мѣтце, онъ есть дóсѣ необрáзованный; и лишé что въ нынѣшнемъ стóлѣтїи появи́лися въ немъ немноги сочинѣнія по предмѣтамъ Теологїи и Поэзїи, а нáветь Филологїи. Касáтельно послѣдней пѣрвое мѣтце занима́еть А. Метлѣнскїй. Нáветь издáнны Граммáтики: Павлóвского (1819), Лѣчкая (1830), Левїцного (1834) и Вагилевича. Цы много онї до извѣченїя язýка пригóжны, толковати боудеть излишнимъ; для тóго что со словіе читателевъ числómъ наибольшее, to есть прóстый вáродъ, нáйбы и прóто, что онї въ чужїхъ язýкахъ издáнны, прїнебрѣженны, áбо совсѣмъ забыты. Отже сея нѣжда дáла ми потѣка написати: „Начáльныя правила малорѣсской Граммáтики“, де я, по возможности, старáлся оучнїти повáтнымъ извѣченїе язýка для прóстого вáрода. Ладъ въ мѣемъ сочинѣнїи я задѣржалъ тотъ же, что есть въ Граммáтицѣ Вагилевича, прóто, что онъ есть бóльше практичєскїй, а для свѣей ортографїи сáмый прóстый и лѣгкїй. Однакъ

¹⁾ ibidem, стор. 11.

²⁾ У бібліотеці „Наук. Тов. ім. Шевченка“ у Львові зберігають ся також копія сеї граматики, але неповна. Передав її бібліотеці др. Маковей, що найшов сю рукопись межі паперами Григорія Воробкевича. Тут усього 112 параграфів, а зглядно ще менше, бо недостав карток у середині в §§ 25—41. Передмова до свої рукописи в дечім відмінна від тої яка находить ся в рукописи митрополицьої регістратури.

и оу мене сѣть деякія отклонѣнія вопреки Г. Вагилевича, особливо въ Глаголь⁴.

Вагилевичева правопись, по його непорозумінню „дуже проста й легка“, звісна вже з огляду його друкованої граматики, а яку зроумілу граматику написав для народу, покаже розбір його рукописної граматики. Початок „введенія“, се виривок „wstępu“ польської граматики:

Вагилевич: § 1. Каждый я-зыкъ складается изъ словъ (Wörter). Въ словъ есть оди́нь або бо́льше слоговъ (Sylben); н. пр.: Богъ го-сподь со-зда-тель все-лен-но-и. Слогъ же сое́тоитъ изъ одво́и або бо́льше бѣквъ (Buchstaben); н. пр.: паиъ о-тѣць, гро-ма́-да.

Początki: §. 2. Każdy język składa się z słów (Wörter). W słowie iest iedna lub więcéy syl- lab, czyli zgłosek (Sylben). N. p. Bóg, wi-dzi, uczyn-ki, na-sze. Syl- laba zawiera w sobie iedną lub więcéy liter, czyli głosek (Buch- staben) N. p. U-pa-try-wa¹).

В тім дусі переробив або переклав Вагилевич дальший польський текст про великі і малі букви, самозвуки та співзвуки й їх поділ. Як „głoski polskie iednako się zawsze wymawiają“²), так „бѣквы малорѣсскія всегдѣ постѣбно прозвѣсѣтѣся“. Мимо такого твердження вїмки досить численні, бо в вимоворюеть ся як **ѣ**, а **о** як **і** в чотирох випадках (крім звисних правил уже в друкованої граматики: **е** як **ѣ** в мин. часі дієслів на **ти** (**чи**) (**берѣтъ**, **тектъ**), а **о** як **і** в прик. сп. т. ч. (**етои**), а з тих вїмок в знову деякі вїмки. Що Вагилевич розминав ся з цілню, написати граматику української мови для широких кругів народу й для учеників народніх шкіл, доказом сього не тільки штучна та страшна мова його граматики, але й її уклад. Він опускає з азбуки непотрібні букви: **з**, **ѡ**, **іе**, **ѡ**, **ж**, **ѡ**, **ѣ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**, бо „межи ними греческія (**ѡ**, **ѣ**, **ѡ**, **ѡ**, **ѡ**) кажетѣя лише приняты для изъображенія чисель“, але доказує, що „прочія мають свое значеніє навѣть и теперъ еще въ Рѣсскомъ хотя мѣстно“; **з** вимовляеть ся нераз як **дз**, **ѡ** і **ж** чути в деяких словах мешканців Карпат і підгір³). За приміром польської гра-

¹) (Корчинський), оп. cit. стор. 5.

²) ibidem, стор. 7.

³) Невмістним в у сій граматиці і дальший отсей екскурсе: **тѣтъ** еще дѣто о прозвѣсѣтѣ (!) бѣквъ: **г** прозвѣсѣтѣся якъ нѣмецк. **h** и **g**, первое есть общиѣмъ, последнее только въ чужихъ словахъ; н. пр. гавра, гѡзда, гахъ, гвалтъ, гелѣта, гниѣтъ, грѣтъ. Прозвѣсѣтѣ сѣе было прѣжде общиѣмъ, якъ явно зъ вида сѣи бѣквы, писанье словъ малорѣсскихъ Грѣ-

матики розбирає значіння слів, але на виривку з оригіналу Слова о полку Ігоревім. Докінченне вступу переклав Вагилевич з польської граматики. Термінологія давня.

Перша частина про морфологію чи „словопроизведеніє“ розпадаєть ся на девять глав відповідно до девятьох частин мови. Вступні уваги про іменник переложені з польської граматики, тільки часто приміра інші:

Вагилевич: Коли сществітельное имя означаетъ лишѣ одинѣ особѣ, речъ, або одно мѣстеце називаетъ ся собственнымъ (eigener Nahme); н. пр.: Берѣяда, Падѣра; Києвъ, Львовъ; Днѣстеръ, Прѣсть.

Колі сществітельное имя означаетъ множество особѣ, речій и мѣстець до себе подобныхъ називаетъ ся нарицательнымъ (Gattungsnahme); н. пр.: чоловікъ, рѣка, гора, село, церковь.

Собирательное имя (Sammelnahme) обіймаєть въ одномъ

Początki: §. 4. Gdy rzeczownik iednę tylko osobę, rzecz lub miejsce iedno znaczy, zowie się wyrazem własnym (eigener Nahme). N. p. Tarło, Skarga, Więdeń, Lwów, San i t. p.

Rzeczownik, który znaczeniu wielu osób, rzeczy, miejsc do siebie podobnych służy, iest wyrazem pospolitym (Gattungsnahme). N. p. rzemieślnik, miasto, rzeka i t. p.

Zbiorowy wyraz (Sammelnahme) wiele rzeczy iednakich w znaczeniu swém obejmuie. N. p. lud, trzoda, pospólstwo¹⁾.

ками и Латинниками съ г черезъ g, и чаете оупотребленіе g намість h жителями рѣсскими карпатского гора и подгѣра; н. пр. брягъ, габати, гѣвѣти, господарь, грѣнь, дрѣбевъ, мѣгѣра, мѣзѣгъ, рѣга, чѣгла. Для того коли конѣчно идѣтъ о отданье бѣквы g, абѣ оустереचना отъ чѣднихъ г и g, пишеться иг. **Оу** и **ѣ** естъ грѣческое писанье одной бѣквы, хоѣ може бы лѣпше было писати по старорѣсски **у**. Также **я** и **я** оиять естъ двойное писанье бѣквы одной, тепѣрь намість неі оупотребляеться не совѣтъ прикметно **я** — лѣпше было бы писати **я**; тоже и **е** намість **е**, излишнимъ бы зробило **э**. **ы** естъ двоегласная, въ старинѣ писалася **ѣ** (ер-ы), произносѣтся она **як**ъ о и **й**, по сжѣто, у Лѣжковъ и оу Бѣжковъ; н. пр. языкъ, кобыла, рыба (войкъ, кобойла, рѣйба), а вообще посрѣдно межи польск. **і** и **у**; и **тѣ** може лѣпше бы было писати по старорѣсски **ѣ**. Въ азбѣку, Богъ знаѣтъ **як**ъ, заблѣкалася **щ**, **тѣ**тла **з**ъ **ш** и **т** (**ш** **т**), свойственна староболгарскомъ языкъ на змягченіе **т**, рѣвнож(к)ъ **ж** на змягченіе **g**; придерживанье оной немало мѣшаєтъ извѣщенію замѣненію бѣквъ; н. пр.: кощавый, пцу (кость, пскъ); въ того видно, что языкъ малорѣсскій не требѣєтъ новыхъ бѣквъ: **а**, **ѣ**, **ѣ**, **а**, **ѣ**, **у** и **і**; бѣдѣтъ старѣхъ досѣ¹⁾.

¹⁾ (Корчинський), ор. сіт. стор. 10.

слівъ мно́жество однорóдныхъ
прéдметовъ, н. пр.: вóйско, гро-
ма́да, че́реда, дѣ́бье, камѣ́нье.

Деклінацій три; взірцями на муж. р. „панъ, дѣ́бъ, князь, і́сень, алóдѣй, гай“, на жін. р. „добá, нѣ́ва, кáня, долá, свѣ́сть, ко́сть“, а на сер. р. „винó, пóле, телá, нмá, нѣ́бо“. Неправильні: „мѣщанинъ, мáти“. Замітки Вагилевича до взірців деклінації іменників, висновані з взірців його друкованої граматики, в рукописній граматиці цілком не на місці, бо подають тільки самі окінчення, дуже часто неправдиві (прим. що іменники на це кінчать і відм. мн. на *ы*) без відповідних прикладів. Неправильна відміна не обмежується на повищі два іменники, бо крім того вчислено тут багато відступлень від правильної відмини, в чім ішов Вагилевич або за граматиною Греча або за своєю друкованою, коли прим. кінчать і відм. мн. жіночих іменників на *сть* на *щі*, або за польським перовзором в замітках про відміну чужих імен, передусім грецьких, латинських, жидівських і німецьких імен власних. За останньою граматиною говорять про іменники, що мають тільки одно число, а дальше про здрібнілі і згрубілі іменники.

Розділи про прикметник, числівник і заіменник уложені на підставі польського перовзору, друкованої граматики з 1845 р. і звисної граматики Греча. Прикметники відмінюють ся після трьох видів; „до першого віда принадлежать съ полнымъ окончаніемъ, до вѣторого съ оусѣченымъ, до третьего же притяжительноя“. Що прикметники сеї граматики часто далекі до народніх, показують взірці їх відмини: „весѣлый, весѣлая, весѣлое, мн. весѣлые, весѣлыя; сѣній, сѣняя, сѣнее, мн. сѣніе, сѣнія; весѣлъ, весѣла, весѣло, мн. весѣлы; сивъ, сѣня, сѣне, мн. сѣни; пѣсїй, пѣсья, пѣсье, мн. пѣсья“. До цілости достроюють ся замітки про староруську деклінацію прикметників. Глава про числівники повна таких форм, як однáжды, двáжды. Взірці заіменників ті самі, що й у друкованій з виїмкою взірця „оний“, замість чого є тут, як в Гречовій граматиці, „самъ (бѣ), самá (я), самó (е), самї“. Замітки про двійне число староруських (так у більшості випадків називає Вагилевич усе, що підходить під термін „церковно-славянський“) заіменників й инші його розумовання на тему зложення заіменників дають дальшій доказ, як мало здавав собі справу Вагилевич з призначення його праці. Граматика Греча полишила зі згаданих трьох глав найбільші сліди в розділі про заіменник, де місцями просто відписував Вагилевич:

Вагилевич: Мѣстоимѣніе (Fürwort) есть часть бесѣды застѣпающая мѣстце имени предмета; н. пр.: я пишу, ты ходишь, онъ сидитъ; ты видишь себя въ зеркалѣ.

Греч: Мѣстоименіе есть часть рѣчи, поставляемая вмѣсто имени предмета; на примѣръ: я пишу; ты ходишь; онъ сидитъ; ты видишь себя въ зеркалѣ¹⁾.

В подібний спосіб переробив Вагилевич і поділ заіменників. З Греча відписав також Вагилевич дефініцію дієслова:

Вагилевич: Глаголь (Zeitwort) есть часть бесѣды, выражающая дѣйствіе або состоянье предмета; н. пр.: я пишу, ты ходишь, онъ спитъ, дерево зеленѣетъ.

Греч: Глаголь, есть часть рѣчи, выражающая дѣйствіе или состояніе предмета; на примѣръ: я пишу; ты ходишь; онъ спитъ; дерево зеленѣетъ²⁾.

Поділ дієслів на корінні, похідні і зложені взятий з польської граматики, дальший поділ дієслів на діяльні, страдальні і т. д. скомбінований на основі обох граматик, польської і друкованої з 1845 р. а властиво граматики Греча, яка ставала дуже в пригоді Вагилевичеві, бо звільняла його від перекладу польського тексту на мову його граматики. Згадані два жерела лягли в основу й дальшого викладу про дієслово крім порівнянь з староруською конюгацією чи з іншими славянськими мовами. Як у польській граматиці починаєть ся конюгація відміною помічних дієслів „jestem i mam“, так і в Вагилевича, тільки з відсилками до староруської конюгації. По відміні помічних дієслів, переповненій ненародніми видами, йдуть три конюгації (в польській граматиці чотири), а яке дієслово належить до якої конюгації, вказує окінченне 3 ос. одн. т. ч.: до I кон. на -еть, до II кон. на -итъ, до третьої на -аетъ і -летъ, „которы́ однакъ сокраща́ются на: атъ и ятъ або а и я“. Взірці: „чѣти, говорѣти, гадати“. А що в польській граматиці „obfita iest forma druga w nieforemne“ й автор наводить „wypis większëy ich czëści tylko“³⁾, тому й у Вагилевича є „въ малорѣсскомъ языкѣ неправильные глаголы“ й він містить „для изсчëнія выписъ неправильныхъ глаголовъ, мѣжи котрыми есть и правильные, въ де чемъ несходствающіеся“. Ось они: „бѣти, блюсті, борѣти, бості, боѣтися, брѣти, брѣсти, брѣхати, брѣти, вѣати, верѣчи, вѣсти, вѣяти, гѣбети, гнѣти, гнѣсти, грѣбети, грѣсти, дѣти, дѣрети, дрѣти, дѣти, дѣяти, звѣти, жѣти, ждѣти, жѣрети,

¹⁾ Греч, op. cit. стор. 34. ²⁾ ibidem, стор. 39.

³⁾ (Корчинський), op. cit. стор. 45.

жечі, жрати, вті, казати, каятися, класти, клікати, клясти, колоти, красти, краяти, кресати, ледяти, лизати, лїти, л҃вчі, мазати, мерти, мести, молоти, мочі, мяти, орати, паси, перти, писати, піти, плакати, плести, плїсти, полокати, полоти, прати, прїсти, пїти, пїяти, пїти, рвати, ревати, ржати, рості, свистати, скакати, ск҃бсти, слати, слїти, спати, ссати, стояти, с҃бсти, терти, тесати, ткати, тїти, хлїстати, хотїти, цїїсти, шибстї, їсти, їхати“. Виходить, їх досить велике число й вони показують заразом, о яку мову розходило ся Вагилевичеві. Вкінці є мова про подвійні дієслова (бол҃ю-бол҃ю), про подвійний минувший час деяких дієслів (блісн҃ль-блісн҃ль), про „глаголы предложные“ (обр҃їти) й „дробные“ (пати, пїтки, пїточки, пїтоньки), що на думку Вагилевича вживають ся рідко.

По невідмінних частях мови, які переробив або просто відписав Вагилевич з граматики Греча, знаходить ся „Часть II“ себто „словосочинєніє“. Ся частина граматики в цілости є витягом відповідної партії друкованої граматики зглядно збором виписок і відписок з граматики Греча. Як що лишити на боці слїди польського першовзору в рукописній граматиці Вагилевича, можна з деякими застереженнями сказати про її цілість, що є скорочення його друкованої граматики¹⁾.

Мимо того, що граматика Вагилевича була написана страшною мовою і була підручником церковно-славянсько- та велико-русько-українського макаронїзму, віднесла ся 18 мая 1848 р. львівська консисторія до губернії з просьбою о затвердження Вагилевичевої граматики на шкільний підручник і виплату гонорара для автора в квоті 100 зр.²⁾ Губернія запитала перемьську консисторію, чи надасть ся граматика Вагилевича для тамошніх шкїл, і дістала відповідь, що, як що мала би ся граматика ввійти в уживання, мусить автор її справити мову, бо „die Sprache dieser Grammatik scheint nicht überall die rein ruthenische zu seyn, denn bald ist sie durchwebt mit dem kirchenslavischen, bald geht sie ins russische über“³⁾. Сю неприродність мови граматики відмітив у своїй рецензії Витошанський, що вказав також на деякі граматичні промахи Вагилевича. „Мова тої граматики, стояло в сїй рецензії, не єсть мова,

¹⁾ В листі до Погодїна з 1846 р. писав Вагилевич, що небогацько скористав з продажі друкованої граматики та щойно виданням її скорочення надїєть ся „отобрати иждивєніє“. (Поговѣ, op. cit. стор. 650).

²⁾ Додатки. 16. Просьба львівської консисторії до губернії о затвердження Вагилевичевої граматики з 1846 р. на шкільний підручник.

³⁾ Додатки. 17. Перемьська консисторія переслала губернії рецензію граматики Вагилевича.

якою у насъ просвѣщенніи Русини говорять, мова чисто-русска, ино есть переплѣтана церковною и російскою¹⁾. З огляду на гадку перемиської консисторії переслав намісник Голуховський рукопись львівській консисторії, аби передала її авторови до справлення²⁾. І рукопись і рецензія Витошинського дістала ся в руки Антона Петрушевича, що виготовив свої замітки про них, в яких домагав ся ще твердшої мови в граматиці, ніж була, та підносив великі заслуги Вагилевича, „со сіе тусзу uprawę naszego języka“³⁾.

На щастє, граматика Вагилевича не вийшла друком. В місяць по жаданню намісництва, щоби автор справив рукопись, вийшло перше число „Дневника Руского“, органу „Собору Руського“, що заснував ся для протиділання змаганням „Головної Руської Ради“, якої головний центр находив ся у св. Юрі. Вагилевич, що став головним редактором згаданої часописи, не міг чепити більше на плечі львівської консисторії, а 1849 р. приніс три друковані граматики української мови інших авторів. Вагилевичева рукопись полишила ся сумним свідцтвом спроневерення Вагилевича народній мові і вступлення на дорогу обединителів. Що в сій справі завважили дуже багато поради Походіна, не треба й сумнівати ся.

XII. Рукописні граматики Луки Слугоцького, Івана Малицького, Гаврила Паславського та Миколи Щербановського. Друкована граматика Піхлера.

1848 р. приніс поширення прав української мови в Австрії. Урадуваний, що „по 500 лѣтахъ подобало ся Богу повернути рускую нарѳдність“, постановив і вчитель головної школи в Золочеві зложити „вдячний поклѳнь“ і принести „на отечества блгартъ своей можности офѳру“. Се чувство заставило його написати малу граматику для початкових шкіл у Галичині „конечне потребную“, яку прислав до львівської консисторії „до осужденіа и постановленіа“ з просьбою виробити йому дозвіл учення української мови в головних школах Золочівських за річним додатком 100 зр. до його платні 300 зр.⁴⁾ Куземський переслав рукопись до розпорядимости „Ма-

¹⁾ Додатки. 18. Рецензія Витошинського граматики Вагилевича.

²⁾ Додатки. 19. Губернія пересилає граматику Вагилевича для передачі авторови до справлення.

³⁾ Додатки. 20. Рецензія Антона Петрушевича граматики Вагилевича.

⁴⁾ Просьба походить з 21 липня 1848 р.

тиці", а нині зберігаєть ся вона в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 181.

Ся книжечка малої 8^о має 6+93 записаних сторін. Її заголовок: „Мала граматика галицько-руського языка до потреби шкіль народныхъ застосована, не тільки для дѣтей, але для всѣхъ въ Галиччинѣ жителѣвъ хотящихъ въ короткости освѣдомити ся зъ рускѣмъ языкомъ и письмомъ обѣкъ польского письма въ рускѣмъ нарѣчу, дуже пожитечна“. Перед самим текстом граматки находить ся передмова, писана в Золочеві 20 липня 1848 р.: „Рускый языкъ, котрымъ не тільки Русыны, але всѣ жители по селахъ и мѣстечкахъ въ Галиччинѣ (в рѣвнобїжнім українськїм текстї латинкою стоїть: *Haluzyszyni*) говорять, або го добре розумѣють, а котрымъ кирилица не приступна, потребує (*potrebuje*) общо приступной граматки, для того прислужую ся народови мому маленьковъ граматичковъ, котра и для ума дѣтей стосѣвна и для тихъ, котри не мають часу або охоти мучити ся выликми и грубыми граматиками, а хотять прецѣ освѣдомити ся зъ рускѣмъ нарѣчомъ и письмомъ обѣкъ лацьньского всѣмъ славномъ знаного письма, дуже пожитечна. Дѣти родымого краю приносять зо собою до школы материну мову, котрой не потребують ся учити, тільки ю управлати и въ граматичнѣ заключати выди; для того сея мала граматичка тільки найпотребнѣйшы замкнає въ собѣ правила.

Бжели добра хуть моа буде приймена, вже совершенно нагороджень есмь“.

Як при передмові, так і при цѣлїм текстї граматки є рѣвнорядний текст українськїм латинкою, интересний хочби з того огляду, що краще віддає народню вимову (жителі — *żyтели*, и для ума дѣтей — *i dla uma дітей*, найпотребнѣйшы — *najpotrebnijszii*, есмь — *jeśm*). Де виступає *ö*, там заховане воно також у латинці (*tölko*).

„Часть I“ граматки вчить „о буквахъ“. Перша „увага“ запримічує, що „*ö*, *ö* маюче надъ собою двоеточіє, або лучокъ вымовле ся въ серединѣ слова якъ *i*, а на початку (*rozetku*) якъ *v*“ (кѣнь — *kinь*, вѣдъ — *wid*). Друга увага про вимову *l* каже вымовляти його „некогда якъ *v*“ (волкъ — *wolkъ*, писаль — *pisawъ*). В третій увазі говорить, що букви мають також значінне „чисель“ або „лѣчѣбъ“.

„Часть 2.“ „о частяхъ мови“ розріжняє в українськїй мові „девять подѣловъ слѣвъ, котры части рѣчи, то естъ части мови ся называють“. З них „перемѣннїи“: „имя существительное або рѣчовникъ, прилагательное або якѣсь рѣчовника, мѣстоименіє, чи-

слительное, глаголь, а „неперемѣннїи“: предлогъ, нарѣчіе, союзъ, междометїе“. Глави I—IX займають ся поодинокими частинами мови. Рід троякий, число подвійне, „падежѡвъ сѣмъ“. Є „три способи падежованїя рѣчовникѡвъ, котрїи назвемо залогами, то єсть падежованїя формами“. Отже три деклінації, одна на кожний рід. Мужеські іменники „людей и живущихъ рѣчей зъ малымы гденекуда ѡдмѣнами“ відмінюють ся після „сватъ“: а, у (ови), а, е, омъ, ѣ, мн. сваты, ѡвъ, амъ, ѡвъ, ы, ами, ахъ. З поодиноких відмінків зазначає автор: отче, сину. „Неживущїи рѣчовнымы“ відмінюють ся після вірця „капелюхъ“: а, ови, хъ, у, омъ, ху і сѣ, мн. капелюхы, ѡвъ, амъ, ы, ы, ами, ахъ. Деклінація жіночих іменників має тільки один взорець „сестра“ (6 відм. одн. сестрою (овъ)). Вкінці вірцем відмінїи іменників середнього роду є „дерево“, але „око“ має у множинї „очи“, „имя“ має 2 і 3 відм. „имини“, мн. „имена“, а „теля“ має 2 і 3 відм. „теляти“, мн. „телята“.

„Имя прилагательное“ „красный“ творить 1 відм. мн. „красныи“. Після сього вірця веде автор відмінювати всі прикметники, які мають „три стѡпнї порѡвнанїя: положительный, сравнительный, превосходительный“. Так називають їх „грамматики рускі“, але автор при подаванню прикладів степенування називає їх просто: „першый, другый, третїй“. „Мѣстонменъ єсть сѣмъ гатункѡвъ“: „лицныя, притяжательныя, указательная, вопросительная, возносительная, возвратительная, неопредѣлительная“. Відміна заіменників особових народня; увага до неї зазначає, що коли форми: „его (jeho), ему, емъ, ю, ей (jej), евъ, ею“ стоять по приіменниках: „въ, къ, съ, для, за, на, о, по, про, у“ — прибирають и (для него). При деклінованню присвоюючих заіменників подані крім довших також коротші форми: „моего, мого, моему, моему“ і т. д. (7 відм. одн. моїмъ, моїмъ). Хоч у відмінї сих заіменників виступає у множинї и, воно рівнаєть ся і, як свідчить про се транскрипція латиною (moi), яка в цілій граматиці краще віддає народню вимову, ніж українська правопись Слугоцького. З відмінї вказуючого заіменника: „той, тая, та, то, тоє“ зазначає такі види, як 3 відм. одн. жін. р. „тѣй“, 7 відм. одн. „тѡмъ, тѡй“, 1 відм. мн. „тїи, тѣ“, 2 відм. „тихъ“, 3 відм. „тимъ“ і т. д. Питайний заіменник: „чїй (чїй), чїя, чїє“ має в 2 відм. „чїєго (szijoho), чїей“, в 3 відм. „чїєму“, хоч у транскрипції латинкою стоїть „szijomu“, в 7 відм. „чїємъ (змъ)“. Питайним є далше заіменник: „кто (хто)? що? что?“ „Возносительный“ заіменник: „котрый, котра (ая), котре (оє)“ має в 7 відм. одн. „котрѡмъ“, 2 відм. одн. жін. р. „котрей“, 3 і 7 відм. „котрѣ“, 6 відм. „котровъ“, як „чїєвъ“ побіч „чїей“,

„товъ“ побіч „тою“, „моєвъ“ поб. „моєю“, „нею“ поб. „невъ“, „мною, тобою“ поб. „мновъ, тобовъ“. Множина на всі три роди: „котрыи, котрихъ, котрымъ“ і т. д. Вкінці зворотний заіменник відмінюєть ся ось як: „себе, собѣ, си (себѣ), себе, ся, собою, собовъ, собѣ“.

Числівники ділять ся на „основательны“ або „количественны“ та „порядочны“. Тут і находить ся побіч „однѣ, одна, одно“ — „еденъ“, поб. „чтири — штири“, поб. „шѣсть — шѣсть, вѣсьмъ, одинадцять“, поб. „чтыриста — чотыриста“. — „Еденъ“ має в 7 відм. одн. „еднѣмъ, едной“, в множині „еднѣ, еднихъ“ і т. д. Після „два“ відмінюєть ся „три“: „трохъ, тромъ, трома“, й „чтыре“. Що до прочих числівників, зазначає, що відмінюють ся, як іменники, отож: „пять, пѣти, пяти або пѣтьомъ, пять, пѣтьма, пѣтьохъ“. „Сто“ має в 2 відм. „ста“, в 3 відм. „сту“, в 6 відм. „стома“, в 7 відм. „стѣ“, а мн.: „ста, стохъ (сотъ), стамъ, ста, стами або стома, стахъ“. „Тисяча“ відмінюєть ся ось як: „тысячи, тысячѣ, тысячу, тысячію, тысячѣ“, а множина: „тысячи, тысячѣ, тысячамъ“ і т. д. Межи порядковими числівниками стоять поруч: „першый, а, е і первый, ая, ое, другый і вторый“.

Правда, на дієслово мають граматички термін „глаголь“, але його годило би ся назвати „часовникомъ“. При дієслові треба вважати на: „число (лѣтбу), лице (особу), время (часъ), наклоненіє і видъ (залогъ)“. „Время“ є „настоящее“ себто „теперѣшное“, „прошедшее“ і „будущее“. „Наклоненіє“ є „(трыбъ) способъ“, яким лучить ся дієслово з иншими частями мови. Коли говорить ся про що „просто“, се „наклоненіє изъявительное“, коли „зъ яковъ непервостевъ либо пѣдъ якимъ варункомъ“, се „наклоненіє сослагательное или получное“, просьба, наказ, заказ стоить у способі „повелительнѣмъ“; як що не виражаєть ся ні особи ні числа, приходить „наклоненіє неокончателное, неопредѣлительное“, вкінці, коли дієслово прибирає закінченне прикметника (пышущый), називаєть ся такий вид „причастіє“, а як що кінчуть ся на -учи, -вши та не належить до жадного іменника (лѣтаючи, лѣтавши), се є „дѣепричастіє“.

Що до свого значіння ділять ся дієслова на: „дѣйствительны переходящы (хвалю), средні непереходящы (ходжу, спю), возвратні“, що мають при собі „слово ся, съ“ (чешусь, чешуся) і „безлицні“ (треба, можно). Що до свого складу можуть бути дієслова: „поединчїи неукѣнчѣного дѣланія (пышу), зложенїи укѣнчѣного дѣланія (напышу), однократніи (свыснути) і „многократніи

чили чистотливів" (свистати). „Маємо вь рускѣмь нарѣчу глаголь помѣчній“, се „бути (бувати)“.

Теп. час: „я есмь (емь), ты есь (еси), ѿнъ, она, оно (win, вона, woно) есть (е); мы есмы (смо), вы есте (сте), они суть“.

Мнн. час: „я булъ або булемъ, буламъ, булесь, булась, булось, булъ, була, було; булесьмо, булясьте, були“. Буд. час: „буду“; приказ. сп. „най, нехай, нехъ буду“. Дієпримк. теп. ч. не уживаєть ся: „сущій -ая -ее“; мнн. ч. „бывшій“, буд. ч. „будущій“. Дієприслівники: „будучи, бувши“. Наступає відміна дієслова „буваю“: мнн. ч. „бувалъемъ, буваламъ, буваломъ“; буд. ч. „буду або стану бувати“; прик. сп. „най буваю“, дієпр. теп. ч. „бувающій“, мнн. ч. „бувавши(и)“; дієприслівники — „буваючи (бувая), бувавши“.

Страдальний рід повстає з помічного дієслова „бути, бувати“ та з дієприметника минушого часу: теп. ч. „писанъ емъ, писанамъ, писаномъ, писанесь, писанась, писанось, писанъ, писана, писано е“, мн. „писанъсьмо, писанъсьте, писанъ суть“; мнн. ч. „булемъ, амъ, омъ писавый, булєсмо писанъ“; буд. ч. „буду писаный“, дієпримк. „писаный“; дієприсл. теп. ч. „будучи писаный“; мнн. ч. „бувши писавый“; дієіменник — „бути писаный і бути писанимъ“.

Взірцем „спряжені -я зложеного“ дієслова є „написати“: мнн. ч. „я написаль, ла, ло або написаль емъ, написаламъ, написаломъ“ і т. д.; буд. ч. „напишу“; прик. сп. має у мн. „напишъмо, напишъте“. Зворотні дієслова мають при собі „ся або съ“, прим. прик. сп. „хвалєсь або хвалєся“; дієпримк. „хвалющій ся“ — дієприсл. „хвалючи ся“.

Першою з невідмінних частий мови є „предлогъ“; його назва відси, що „предлоги рѣдять падежами и связуютъ стосунокъ одной рѣчи до другой“. З 2 відм. лучать ся: „у, до, зъ, зо, изъ, (ѿтъ), вѣдъ, безъ, для, пѣдлѣ, противъ, мимо“; з 3 відм. „къ, ко, ку“; з 4 відм. „про, черезъ, скрѣзь“, а з 7 відм. „при“. З ріжними відмінками стоять: „о, объ, вь, во, на, за, пѣдъ, надъ, предъ, передъ, по, межи, съ, со“. Отож „о, объ“ стоять з 4 і 7 відм.; так само „въ, во, на, за, пѣдъ, надъ, предъ, передъ, по (і з 3 відм.), межи (межь), съ, со“, „котре рѣдко вь нашѣмь нарѣчу ся уживає“ (і з 2 відм.).

До докладного означення дієслова, прикметника й прислівника служать „нарѣчія“, які ділять ся на дві групи: прислівники першої є неперемінні — се „нарѣчія околїчности“, друга група має три степені (высоко, выжше, найвыжше). „Союзъ“ лучить поодинокі слова або цілі думки (хоть разъ а гараздъ). Осъ злучники: „и, а, або, хоть, але, бы, дабы, ежели, если, же, кобы, щобы, тай“. За-

кінчує першу часть граматйки „междометіє“, що виражає внутрішнє зворушення і чувство душі. Такими є: „а! ахъ! ага! ой! ей! гей! гой! голля! гопъ! ну! о! охъ! ха, ха, ха! хи, хи, хи! ого!“ Зачислюють ся ту також наслідування голосів.

Друга часть граматйки Слугоцького „складніе або словосочиненіе“ показує дорогу, як маєть ся лучити та вязати слова в зрозумілу мову. Виражену словами думку зовемо „предложеніємъ або сенсомъ“. Його дві головні части — „головныкъ або подлежащее“ тай „оповѣдачъ“. Коли взяти реченне: „Господь сотворивъ свѣтъ“, „свѣтъ“ се „предмѣтъ оповѣдача“. „Сенсъ“ є „поединчый“ або „зложевый“. В автора граматйки одні й другі є „або голіи, або ослоненіи або розширеніи“. Крім того є ще „головніи, побѣчніи, попередніи и наступніи“ речення. Розумінне побічного речення дуже загальне, а останні два терміни служать на означенне складових частий умовної періоди. Дальше подані головні правила складні: 1) „головныкъ“ стоить усе в 1 відм., 2) дієсловный „оповѣдачъ“ згоджуєть ся з підметом в особі і числї, 3) прикметник, заіменник і „число“ повинно лучити ся з іменником в родї, числї і відмінку. Книжечку закінчує „собраніе“ себто зміст.

Граматиці Луки Слугоцького далеко уступає граматика Івана Малицького, з якої саме взято цитат на початку статі. Се зшиток 4^о з 37 картками і 4 таблицями, де зібрані самі початкові граматичні відомости методом питань і поясень. Автор передав рукопись „Головній Руській Радї“, а ся „Матиці“, яка на другім засіданню віддала її трьом членам д-ру Ільницькому, Кульчицькому та Сликавському до розгляду та справлення¹⁾. Мимо того, що граматику Малицького признано догідною²⁾, на зїздї „руських учених“ 1848 р. вибрано комісію, що мала переглянути буквар Добрянського та граматйки Паславського, Малицького й Хомина (се також буквар)³⁾. А хоч як автор уневинняв ся, що його „дѣло безъ блудовъ быти не можетъ“, „поневажъ жадного такъ совершенного нема автора, въ которымъ бы якого небудь найменшого блуда не было“, хоч шкільна секція зїзду 1848 р. домагала ся, „абы особливо граматику языка русконародного якъ найскорше была издана“⁴⁾, видно, не простили похібкам Малицького, бо його граматика не вийшла

1) Я. Головацький: Ист. оч. осн. г. р. Матицѣ, стор. XXV. Від сих референтів, здаєть ся, і походять поправки в передмові і текстї граматйки.

2) *ibidem*, стор. XCI. 3) *ibidem*, стор. CXI.

4) *ibidem*, стор. XCI.

друком. Тому й не прислужився „сочинитель“ українському вчителству „второю частею практичною и теоричною(1) граматики о сочиненіи словъ“, яку приобіцяв у передмові до „Всполпрацowników“, як що граматику його приймуть радо¹⁾.

Другою граматикою української мови, яку розглядали на зїзді „руських учених“ 1848 р., була граматика Гаврила Паславського. Цікаво, що оба брати, Петро й його вихованок Гаврило, віддавалися тим самим занятям, а саме граматичним і спвсуванню проповідий. Здавало би ся, що Гаврило Паславський придержував ся при писанню своєї граматички таких самих поглядів на народню мову, як колись перед мало що не тридцять літами його брат Петро, й за тим промовляла би за велика скількість граматичних анахронізмів як на 1848 р., але твердити се можна о стільки, о скільки се лежить поза впливами граматики Вагилевича.

Рукопись граматики Гаврила Паславського переховується у бібліотеці „Народного Дому“ у Львові і має сигнатуру LXXII. Се зшиток 33 аркушевих чверток білого паперу оправлений в мягкі окладники. Має вона заголовок: „Галицко-руская Грамматика для легчайшого выученія Галицко-руского Юношества сочиненна Гаврииломъ Паславскимъ“. Перед текстом самої граматики находить ся „Предисловіе до Галицкой Молодѣжи“: „Учіся милая молодѣжи твоего язика, абысь умѣла мѣсли свої добре на свѣтъ видати, и такъ красными словами и добрыми дѣлами розширати щастя мѣжи людомъ своимъ. Бо черезъ мову чистую причинишь ся силно до поднесенія народности русков, тамъ бо быти не може народность, где не ма охоты до праць, до наученіяся язика своего —

¹⁾ Передмова в серпня 1848 р. У бібліотеці „Народного Дому“ у Львові зберігається під ч. 214 вільний переклад з німецької мови Малицького в 1849 р. п. з. „Искусъ или Опытъ нѣкоторой части стилия руского“ (der schnellbelehrende Taschen-Sekräter). Непідготованність Малицького до написання української граматики хочби для найперших початків зраджують його погляди на правопись. Тому, що „писовня руская не есть еще всегда аж до своихъ наименшихъ уединеный или щегуловъ правилами опредѣленна“, подає автор для оминення сумніву ось які правила: „1. Есть то почти все едно, когда: сидѣти или сѣдѣти, скородить или скрадетъ, полотна или платна, копаеть или коплетъ, молодыхъ или младыхъ, дерева или древа или древеса, поправити или исправити, стережежъ или стрежежъ, робити или работати и пр. пишемо. 2. Не пиши: ходивъ, писавъ, читавъ и пр. въ мѣсто: ходилъ, читалъ, писалъ — или спасенье, збавленье, пліонтавъ, бузюокъ, ціотка въ мѣсто: спасеніе, збавленіе, плетль, бузько, тетка и пр. 3. Не пиши также: вѣзъ, нѣжъ, кѣнь(.) шіенка, телье, мѣлъ, лѣдъ, въ мѣсто: возъ, ножъ, конь, шапка, теля, медъ, ледъ и проч.“

слівомъ, где нема охѣты до познанія своѣй гѣдности людскои, склѣнностей своѣихъ, и своѣго нарѣду дѣбрыхъ яко и злыхъ, до злыхъ отдаленія, а дѣбрыхъ розширенія. Тамъ бо тилько свобода(,) где челоуѣкъ научи́тъся: любити Бѣга, шанова́ти себе, шанова́ти и другихъ. Для то́го уложивъ — я малую́ тую Грамматику, котра́я подае правила до правительного и чѣстого читанія и писанія, для тебе, о молѣдѣжи моя!! не переставай ся учи́ти твоѣй мо́вы, и доскона́лити, бо она пер́шый естъ щебелъ до щасливости твоѣй дочѣснои, а будешъ не тилько свободна, но и той свободы гѣдна!! — Рава руска 19 Септемврія 1848. Издатель“.

Грамматика розпадаєть ся на чотири видѣли: про звуки, види глѣв, складню і правопись. В першѣм роздѣлї поданї 42 букви кирилицею, гражданкою, скорописею, їх назви та значіння латинкою, дальше їх подїл на „гласныя, двугласныя, согласныя та безгласныя (ъ і ъ)“. З букв повстають „слоги“ себто „рѣченія, при котрыхъ вымовленію собѣ нѣчо́го не выобража́емъ“; зі складів творять ся слова, які дѣлить автор на первісні, похідні і зложені, уживаючи скрізь давньої термінології, яку подала йому в більшій часті грамматика Вагилевича, в меншій якась грамматика церковно-славянської мови.

Друга часть грамматки дѣлить ся на девять частий одвітно до девятьох частий мови. Іменник (есть то, котрѣе лице (особу) или рѣчь якую показуе) має три „склоненій“, одно на кождий рід. Взірцями відміни іменників, мужеського роду є: брѣтъ, отецъ, учитель, орелъ, конь, левъ, крестъ і плугъ. Тут і подибують ся численно такі види, як: отецъ, отца, отцу, 3 відм. мн. учителемъ, орломъ, лвомъ і т. д. З відміни іменників мужеського роду робить автор між иншим отсей висновок, що „всѣ имена рѣда мужеского въ вторѣмъ падѣжи т. е. родителномъ числа единственнаго конь чѣтѣся на а или я“.

Другу деклінацію творять іменники жіночого роду. Приклади відміни отсі: сестра (2 відм. мн. сестрѣ), душа, корова, мышъ, нитка та ноцъ, ноцы, ноци, ноцъ, ноце, ноцею, ноци, мн. ноци, ей, емъ, и, и, ми й ами, ахъ. У множинї 2 відм. „именъ одушевленныхъ по болъшой части еденъ слѣгъ мають (но не всѣ) а неживотны на — емъ (но такъже не всѣ)“. У третій деклінації тилько два взірці: сердце, а, у і т. д. і слово.

При деклінації завважуе автор, що іменники, закінчені на: „окъ, ецъ, енъ, ель, ерь і ерь“, — „выкидають въ своѣихъ падѣжахъ числа единственнаго, и во всѣхъ числа множественнаго о или е“ (вѣнокъ, вѣнка). Знае автор також про „имена уменьшитель-

ныи, и увеличітєльныи": перші кінчать ся на — „окъ, ачокъ“, (дóмокъ, хлопáчокъ), а другі на — „ище“ (ножіще, хлопíще, бабіще, дѣвище, волище). Взірці: „хлопáчокъ, мѣстѣчко, волище, дѣвище“ показують відміну тих іменників.

Взірцями відміни прикметників на мужеський рід: „лѣнныи, добрый, на жіночий і середній: „добра(я), красна(я)“ зглядно „доброе, красное“. Не степенують ся прикметники: 1) „при котрыхъ бóльше или мѣньше влáсностей помýслити собѣ не мóжна, и. пр. умѣрлыи“. 2) „котрыи означають матерію: деревлѣнныи, желѣзныи“. 3) „котрыи время (часть) означають: и. пр.: вчерáишыи, нынѣшныи“. Так само, як прикметники, відмінюють ся „существітєльныи собственныи, кончáщися на: цѣи, скѣи, ньскѣи и рскѣи“ (Левѣцкѣи, Комарнѣцкѣи, Волошынѣскѣи, Добрекѣи). Відміну числівників: „сорокъ і тысячь“ запозичив Паславський з граматики Вагилевича. Народні і ненародні види змішані в партію про заіменники: 3 відм. від я — мѣ, від ты — тебѣ (тобѣ), 3 відм. від она — ей, 7 відм. ней. При відміні присвоюючого заіменника: „моѣи, моѣа, моѣа“ подані довші і коротші форм: 2 відм. моѣго (мого), моѣи, моѣго; 3 відм. моѣму (мому), моѣи, моѣму, 6 відм. моѣмъ (мѣмъ), моѣю (мѣю), моѣмъ; 7 відм. моѣмъ, моѣи (мѣи), моѣмъ, мн. моѣи, моѣихъ“ і т. д. „Нáшъ, нáша, нáше“ має в 2 відм. „нáшего, нáшей, нáшего“. Вказуючі заіменники зазначає отсі: „тѣи, тѣа, тѣе; сѣи, сѣа, сѣе; онѣи, онѣа, онѣе; такѣи, такѣа, такѣе; овѣи, овѣа, овѣе; чѣи, чѣа, чѣе“. „Сей“ має 1 відм. мн. „сѣи“. Відносними заіменниками є в Паславського: „котрыи -ѣа -ѣе; що, гдѣ“. „Пѣрвое то есть, котрыи склоняется, якъ имя прилагáтелное; два послѣдныи не склоняются, тѣлько пѣрвое т. е. що въ именітєльныи и винітєльныи пáдежѣ употрєбляется (уживáется)“. Питайні заіменники звучать: „кто, что (що), 7 відм. комъ, чемъ“.

Для відміни дієслів служать: „спряженіє, наклоненіє, время, число, лицє“. „Наклоненіє“ є: „изявітєльное, повелітєльное, неокончательное“. Час потрійний: „время настóящее, прошѣдшее, будúщее“. При минувшім часі відмічує іще й „время дáвнопрошѣдшее“, при будучім три відтінки: „будущее неопредѣленное, однократное та прошѣдшее“. Під будучим „однократнымъ“ розуміє доконані дієслова: „заспѣваю, выложу“. „Если означити хочемъ время будúщее, якобы уже прошѣдшее, есть оно: будущее время прошѣдшее: и. пр. якъ напишу, уговорю“. Виходить, що сей будучий час тотожний з попереднім.

„Конюгацію починає дієсловами: „бѣити і яти“. Теп. ч. від першого виглядає ось як: „я емъ (есмъ), ты еси (еси), онъ е (естъ), мы есмы (сьмо), вы есые (сьте), они суть“. Мнн. ч. „я былъ, ла,

ло; мы были". Відміна дієслова „яти“; теп. ч. „яну, янешъ, янетъ, янемъ (мо), янете, янутъ“. Мин. ч. „ялъ, ла, ло, яли“; буд. ч. „яму, ямешъ“ і т. д. Сю останню відміну, як і багато інших не-народніх елементів своєї граматики, та польонізма в партії про заіменники запозичив Паславський з граматики Вагилевича.

Парадігмами для конюгації є: „починаю, двигаю, віжу (відишъ)“; 1 ос. мн. „починаемъ (мо)“; мин. ч. „поча́лъ, двига́лъ, видѣ́лъ“, а мн. „поча́лисьмо, поча́лисьте, поча́ли“. Давно мин. ч. „почина́лъ, двига́уль, вида́лъ“, мн. „почина́лисьмо, почина́лисьте, почина́ли“. „Будущее однократное“ почну́, двигну́, движу́, мн. почне́мо (мъ)“; „будущее сложное“: „бу́ду починати або почина́лъ“. Приказовий спосіб від „видѣти“: „виждь“. „Наклонѣніе неопредѣленное“ — „настоящее“: „почина́ти, двига́ти, видѣ́ти“; „прошедшее“: „началши, двигалши, видѣвши“; „будущее“: „начне́но“, двигне́но, видѣ́мо“. (При останнім зазначує, що се є також „прича́стиемъ“). Дієприкметники такі: „видѣ́ючи, видѣ́вши, видѣ́мый, вида́цій -ая -ое“. Дієприкметники є: „количественны або дѣепричастія“; перші се такі дієприкметники, як „любя́цій — любі́мый“, другі „дѣепричастія“: „двига́я — двига́ючи, двига́вши, двига́вши, двига́вши“.

В першій увазі до конюгації говорить про опускання помагаючого дієслова есьм в теперішнім часі: „я здоро́въ“, про опускання заіменників при помічнім дієслові, але „тогда кладѣся емъ, есь, есьмо пр. при конці слова виражаючого состояніе (передметъ мовы), еслвса оное слово коньчитъ на букву согласную или двогласную; н. пр. здоровъ -емъ, хорій -емъ и пр.(.) еслвса зась кон'читъ на букву гласную, тогда опускается е и додається мъ, съ, н. пр. мудрамъ, гдѣуасъ, бѣгласъ, здоровы-мъ и пр.“ Що до того покликуєть ся на Добровського: *Institutiones linguae Slavicae veteris dialecti* pag. 369 §. 90. З другої уваги довідуємо ся, що: „емъ, есь (сь), сьмо, сьте“ додаєть ся часто до минушого часу й такі додатки заступають особові заіменники (бѣдемъ, бѣли-сьмо, бѣгали-сьте і т. д.). „Та́кже мъ, съ, сьмо, сьте, случѣни съ мѣстоимѣніемъ личномъ означаєть нѣтскъ, бо тогда мѣстоимѣніе якобы два крѣты стояло, н. пр. ямъ наказáлъ, ты-сь зрѣбѣлъ, мы-сьмо забыли, вы-сьте слѣхали и прочя“. Вкінці в третій увазі відсилає тих, що хочуть довідати ся, „якѣвымъ способомъ временá прозводѣтся“, до граматики: Вагилевича, Добрянського, Лозинського та Левицького, отже ще один зайвий раз мішає народню мову з церковно-славянською, бо автором граматики сеї мови був саме Добрянський.

Чотири глави присвячені чотиром невідмінним частям мови. „Нарѣчіе“ означає: „врѣмя, мѣсто, угверждѣніе, число и поря́докъ“,

удоблєніє, сомнїбіє и вопрошенїє, напряженїє^а. Деякі з них на о тай е степенують ся. В короткій главї про применник зазначає, який „предлогъ“ стоїть з яким відмінком, хоч в применники, які „вѣгды раздѣлно неупотребляются, и называются: нераздѣльными, и лучатся съ глаголомъ: воз, вз, вы, наз, роз“ (возвожу). „Союзы“ лучать межн собою „рѣчи и цѣлыя періоды“ та ділять ся на: „соединительныя, противительныя, сравнительныя, причинныя, заключительныя, условныя, предположительныя, уступительныя“. „Междометїе“ служатъ до означення: „завидленїя, радости, смѣху, страху, гнѣву, грѣзбы, заказу, жалю“.

Третій відділ — „словосочиненїє“ вчить про „предложенїє“ та його части: „подлежащее, сказуемое, связку“. Поділом речення на „прѣстое“ та „слѣжное“ й їх дефініціями кінчить ся синтакса. Останній розділ говорить „о правописанїи“, але сього вчить велика грамати́ка, „якоже гдѣ прїтискъ класи належить“. Всетаки автор говорить дещо також про наголос: при відмінї іменників, менше прикметників, перескакує наголос на инший склад (панъ-паны, вода-воды, война-войны, рыба-рыбы, колесо-колеса, море-моря); в дієсловах на „ти и: чи“ в теперішнім часї в прямім способі перескакує наголос на останній склад (брати-беру, цвѣста-цвѣту). А коли дієслово кінчить ся на — „нѣти“, задержує наголос на тімже складі (двїгнути-двїгну). Так само дієслова на — ати, яти. Деколи зі зміною наголосу змінюють дієслова також значіннє: жаденъ (žaden), жаденъ (žadny); никѣли (nigdy), ніколи (niema czasu“¹⁾.

Хоч у грамати́ці в незапереченї слїди познайомлення із грамати́кою Лозинського, вона полишила незначний вплив на грамати́ку Паславського, а вже цілком зникаючим є сей вплив в порівнанню із впливом грамати́ки Вагилевича. Так само змішав народню мову з церковно-славянщиною і Микола Щербановський у своїй грамати́ці. Коли автор „випрацоваль зъ свого власного свѣдѣнїя грамати́ку мало-рускаго языка, ведлѣ методи и способу школьнаго, для молодѣжи училищной нормальныхъ, головныхъ и тривїальныхъ школъ“, переслав її через щирецький шкільний надзїр львівській консисторїї, „щобы Его Преподобна и духовна сувершность(!), тую грамати́ку переглянути, видруковати зезволили, и до школъ для

¹⁾ При подаванню виривків з тексту грамати́ки Паславського уживаю замість подвійного наголосу тільки одного й то в словах, що найменше двоскладових, і деяких гражданських букв замість кириличних, а опускаю цілком зайві надстрїчні знаки.

употреблення учениковъ впровадити рачили^а. Заразом просив консісторію, аби вона „причиняющому ся для общего добра въ школьныхъ вещехъ и просвѣщеня руско-народного“ визначила день „на пописъ зъ рускаго языка, понеже свѣдоцтва и доводу консісторіального зъ методи всюда того языка теперъ вимагають“. Просьбу помічника тривіальної школи відіслав тимчасовий надзорець шкіл Йосиф Серваткевич до консісторії 26 мая 1849 р. й поручав його на опорожнене місце в головній школі Городецькій як „пильного, морального“ й дуже „здатного“. Консісторія віддала рукопись до рецензії професорови української мови на львівськiм університеті Якови Головацькому, що й закинув виробови попри правописні і граматичні похибки передусім недокладне відрізнєнне української мови від інших славянських, а дальше непотрібну домішку церковно-славянських, велико-руських і польських видів і слів¹⁾. Тому 8 червня 1850 р. звернено рукопись авторови з заміткою, що його праця найшла в консісторії „полное узнаніе и при споеобности до заслугъ ему почитана буде“.

Від повищих граматик своїх авторів відбиваєть ся корисно грамика Чеха Карла Володимира Піхлера п. з. „Kurzgefaßte Russinische Sprachlehre“ (Львів, 1849, 36 стор.). Зродило її вимагання з 1848 р. звання української мови від урядників. Що ся грамика має в своїй основі народню мову, не макаронічну, вічо двного, бо з виїмкою молитви „отче наш“ як вправи до читання і поданих при кінці книжечки пословиць, малого словарця і кількох фраз, наведених паралельно по українськи та по німецьки, зміст граматики представляє витяг граматики Лозинського. З виїмкою взірців відміни іменників „рыба та лице“ всі прочі: „голубъ, гробъ, дерево, имя, теля, дыня, гусь“ запозичені з граматики Лозинського, як і табличка деклінаційних окінчень. Грамика Лозинського доставила Піхлерови всіх заміток до деклінації іменників, виїмок з правильної відміни та навіть усіх прикладів. Табличка закінчень прикметникової деклінації владжена на підставі взірців граматики Лозинського, хоч самі взірці інші: „святый (святы), святов, святая (святая) мн. святни (святн); рыбий, рыбов, рыба, мн. рыбъ“, але уваги до своєї деклінації і степенування прикметників походять також із граматики Лозинського. Глави про числівник і заіменник (навіть взорець „сой“), дієслово, якого конюгація зачинаєть ся помічним дієсловом есьм і розпадаєть ся на правильну з взірцями:

¹⁾ Додатки 21. Рецензія Якова Головацького на граматику Миколи Щербаповського.

скібнчу і лапаю" та неправильну: „дамъ, возму, вду, йѣмъ, йѣду, хочу, полю“, дальше розділи про приіменник, прислівник, злучник і оклик витягнув Піхлер також зі свого першовзору.

XIII. Граматики Осипа Левицького з 1849 та 1850 р.

ГраMATика Лозинського се остання граMATика української мови для своїх країн у чужій мові, але заразом найвдатніший і найвірніший образ живої української мови в усіх граMATичних підручниках до появи граMATики Якова Головацького. За то його вічний суперник Осип Левицький стояв ціле жите на розпути межі народньою мовою і великорущиною та церковно-славянщиною. Будучи за життя правдивим диктатором у справах граMATики та правопису, здобув собі Осип Левицький і по смерті славу великого граMATичного авторитета, передусім у прихильників „историческихъ началъ“ і винаходців одної мови з двома вимовами, що під їх впливом і на думку Кочубінського підручник Левицького (1834 р.) се „лучшая граMATика для мѣстнаго языка“¹⁾. Значно вільнішою від великорусизмів мови вчить Левицький у граMATиках з 1849 та 1850 р. Їх заголовок: „Грамматика языка русскаго Въ Галиціи. Розложенна на питання и отвѣды“.

Якуж еволюцію думок виявив протягом півтора десятиліття Левицький? Зіллявши в одно „языкъ славенскій или церковный русскій“ в передмові до „Приручного Словаря“ з 1830 р., а українську з білоруською, великоруською і церковно-славянською мовою у граMATиці з 1834 р., хоч у теорії начислив навіть 8 мільонів Українців як самостійного народу, Левицький ніколи не висвободив ся з хаосу своїх поглядів, зазначаючи раз бодай правописею, як не позичками, близькість живої і церковно-славянської мови, то знову протестуючи иншим разом проти ідентичности народньої мови та церковщини. У згаданій передмові підмітив, що деякі слова в церковно-славянській мові не мають ніякої подібности з мовою галицьких Українців, але причину того побачив в „презрванію власнаго языка“ та в недостатчі шкіл, де можна би сі ріжницї вяснити молодежи. Згодом доказував, що треба писати л в минувшині,

¹⁾ Отчетъ о занятіяхъ славянскими нарѣчіями командированнаго за границу доцента Императорскаго Новороссійскаго университета А. Кочубинскаго за время отъ 1-го августа 1874 г. по 1-е февр. 1875 г. Одеса, 1876, ст. 50.

бо „писаль“ — писав, а „писавъ“ — писавши¹⁾, доказував потребу ъ²⁾ і ы, бо й найпростійший дяк не підпишетъ ся на се, щоби в нашій азбуці не було ы, тим більше, що инакше вимовляєть ся и, а инакше ы³⁾. За потребу ъ і лъ в минувшім часі звів велику боротьбу на зїзді „руських учених“ в 1848 р., а 1849 р. не міг „безъ возраженія“ пустити вѣ в граматаці Якова Головацького, бо „коли орель, столь — пише ся черезъ лъ = то и вошелъ, сѣлъ также такъ писатися повинны(,) бо тотъ самъ звукъ. Чижь Вы не видите, питав дальше Головацького, якъ языкъ Церковный заколотить ся Вашимъ = вѣ = а котрый и такъ трудно розумѣти. — Смертію смерть поправъ — и сущимъ во гробѣхъ животь даровавъ — що то буде зъ того?“⁴⁾. А в рік пізнійше він поважив ся на слова, що богословія не можна писати „жаргономъ русскимъ“, бо „умѣтнѣсть вченого языка домагае ся; простымъ же языкомъ вченому Русинowi пристойтъ лишь на единѣ съ простолудиномъ говорити“. За прикладом Поляків не зважаю Левицький на „простаків“. Аби церковно-славянську мову розуміли священники більше, ніж до тепер, чи може бути лїпший спосіб, питав Левицький, чим замість польських уживати церковно-славянських слів?⁵⁾.

Та були в Левицького хвилі навіть одушевлення для народної мови. В задуманій „Бібліотеці духовних бесід“ хотів допустити всі українські говори Галичини. При оснóвуванні окружної „руської ради“ в Дрогобичі заявив у своїй промові, не вільній від впливу поглядів Могильницького, що не тільки в нижших і вищих школах повинні вчити українською мовою, але Українці повинні вести по українськи й діловодство та домагати ся сього по урядах⁶⁾. „Солодкість і плавність“ нашої мови порівнав з італійською⁷⁾, а число народу вносить тут уже 15 мільонів⁸⁾, о два більше, чим в другім листі в літературних справах. На памятнім зїзді в 1848 р. признав нашій мові „гладкість, гнбкість, солодкість, плавність і музикальність“ так далеко, що жадна славянська мова в значно щасливіших

¹⁾ Ос. Левицький: *Listy tyżące się pismiennictwa ruskiego w Galicyi*. Перемишль, 1843, ст. 6.

²⁾ *ibidem*, ст. 13. ³⁾ *ibidem*, ст. 7.

⁴⁾ Др. К. Студинський: *Кор. Як. Гол. в літах 1835—1849*, ст. 397.

⁵⁾ Ос. Левицький: *Отповѣдь на мнѣнія о языкѣ рускомъ „ѣдного именья многихъ“* (Зоря Галицка, 1850, ч. 29, ст. 173).

⁶⁾ *Бесѣда* говорена дня 22 Мая 1848 року вѣ Дрогобичи при оснóваніи Комитета Русского, Перемишль, 1848, ст. 9.

⁷⁾ *ibidem*, ст. 11. ⁸⁾ *ibidem*, ст. 10.

обставинах не випередила нашої мови. Тому тільки невіжі можуть закидати, що є нездібною до навчання у вищих школах¹⁾. Радив навіть порозуміти ся по братньому, яким способом освободити нашу мову від впливу чужих мов²⁾. Та таке одушевлення було звичайно впливом хвилі, бо йому треба протиставити вище згадані згідні вислови про народню мову. Після таких висловів дуже блідими слова Левицького: „Трудно намъ со всемъ и всюды за бабусею лѣзти, тра о своихъ свойственныхъ силахъ двигаться; тому прилѣжно и неутомимо испитовати загальную живу форму языка галицко-русского“³⁾.

Се роздвоєння у поглядах на народню мову слідне також в обох граматиках Левицького кінця 40 рр. Оба видання у дечім відмінні, друге трохи твердше від першого. Говори Перемищани беруть верх. У прозодії вчать і віршоробства; поміж вірцями віршових складань находять ся побіч Могильницького: Державін, Ломоносов і Сумароков. Деклінаційна система поплутана; першу деклінацію утворив Левицький з мужеських іменників на ъ, й, ь і середніх на е, о, є, другу з жіночих на а, я, ія, третю з жіночих на співзвук, а четверту з середніх на я. Мова граматики — мішанина, де побіч себе стоять форми дуже далекі від себе; отож з одного боку: вѣсѣлье, колѣсъ, синѣму, трѣхъ, его (нѣго), а з другого: 1 відм. мн. мудрыи (ые) на муж. р., мудрыя на жін. і сер., вчерашнь, відміна пѣльтора, пѣльторы, полуторы тай инші подібні цвітки.

Вийшовши з заложення, що „Рѣсскаѧ Граммѧтика есть — то наѣка, котра вчѧтъ, якъ Рѣсинъ и кѣждый ѣнчѧй въ Галиціи замѣшкалый по рѣсски мѧе говорѧти та писѧти“⁴⁾, помістив Левицький в граматиці, призначеній для народніх шкіл і низшої гімназії⁵⁾, цілий екскурсе проти писання в у минувшім часі. Наведу його (гражданкою), щоби ним схарактеризувати й мову й спосіб викладу Левицького. „Новѣйшіи писатели русскіи, починае свою тираду Левицький, немаючи правилъ грамматическихъ на взглядѣ, логики

¹⁾ Як. Головацький. Истор. оч. осн. Гал. р. Мат. Слово говоре Іосифомъ Левицкимъ въ общемъ засѣданію на сѣздѣ ученыхъ русскихъ, ст. 84.

²⁾ *ibidem*, ст. 86.

³⁾ Ос. Левицький: О Галицко-Русскомъ языкѣ. (Вѣстникъ для Русиновъ Австрійской державы, 1851, ст. 263).

⁴⁾ *ibidem*.

⁵⁾ Ос. Левицький: Грамматика языка русского въ Галиціѣ, Перемишль, 1849, ст. 3.

та собственного выговора буквъ русскихъ, стали писати время прошедшее изъявительного наклоненія черезъ — въ; зъ того видно, же не — лъ али — въ, есть характеромъ времени прошедшого. Принятіе того характера во времени прошедшѣмъ, колотитъ грамматику русскую и вымову буквъ, и противвѣтся общинѣ, до котрой намъ Русинамъ стремитесь подобае. Бо сли пріймемо — въ за характеръ времени прошедшого наклоненія изъявительного(.) то:

1. невытолкуемо зъ вѣтки — л — береса во женьскѣмъ и среднѣмъ родѣ, та множественнѣмъ числѣ.

2. Фалшомъ есть, якобы во прошедшѣмъ времени мужеского рода единственного числа, наклоненія изъявительного нарѣдъ русской выразне вымовлялъ — въ якъ на пр.: въ словахъ: ставъ, der Teich, ставъ наклоненіе повелительное отъ ставити — али вымовляютъ — лъ, якъ Мазуры, грубо, оунило, о чѣмъ каждый переконати ся може, сли Русинамъ зъ села добрѣ прислухася; для того мовить ся: щобысь многа лѣта жилъ, али не: живъ; бо живъ, есть нмя прилагательное съ оусѣченіемъ, отъ живый; тому во женьскѣмъ родѣ, жила, во среднѣмъ жило, а во множест. числѣ, жили.

3. нарѣдъ русской особливо въ горахъ, выразне вымовляе во времени прошедшѣмъ — лъ; жилъ такъ якъ Поляки або Русины въ церкви вымовляютъ.

4. щобы можна книги церковныи добре порозумѣти, и знати рѣзницю, котра заходитъ межи временемъ прошедшимъ изъявительного наклоненія и дѣспричастіемъ прошедшого времени, де есть — в — характеромъ, на пр. смертію смерть поправъ, также порозумѣти словесность русскую загальную, неналежить вѣгъступати, вѣтъ правила граматического, для фалшивои вымовы декотрыхъ самоукѣвъ русскихъ, котрыи всю грамматику русскую заколотили, и много не срозумѣлого и собѣ противного воводять. Ктожь теперь може быти мудрымъ сли кажу: ставъ на службу божу — ставъ Церковь; чи вымова тыхъ двоухъ слѣвъ що до — в — со всѣмъ однакова? подобне: правъ полотно — правъ полотна, перше значитъ прати, — друге правити; отже для рѣжниці пишесе: пралъ полотно, правъ полотна“.

В пятій точці боронить своего погляду тодішніми граматиками та деякими письменниками, а висновок з усього робить отсей: „Зъ того слѣдуе, же кто хоче що писати, най — же навчиться перше, якъ ся рускїи буквы вымовляютъ: якіи буквы становлять падежи и лица, яка рѣжница заходитъ межи буквами — і — и — ы, яка межи е — ѣ — ѣ также — ѳ — а втогда ані

бере за п'єро и пише во хосевъ и славу народа русского¹⁾. Коло отсих питань і вертіли ся наче в зачарованім колесі всі правописні і граматичні статі Левицького.

За основу своєї граматики взяв Левицький граматику з 1834 р. й рукописну граматику Могильницького та, здається, тільки на основі сих видань з кінця 40 рр. робив Антін Могильницький згадуваний при обговорюванні граматики з 1834 р. закид Левицькому що до „присвоєних перелицьованих спадщин, славою і іменем давно вже упокоївших ся писателей“²⁾. Як Могильницький, так і Левицький розрізняє 8 частий мови, до іменників зачисляє прикметники й числівники, а дієприкметник уважає осібною частию мови. В обох однакові дефініції „руської“ граматики, ортографії, „слога“, частий мови, поділ заіменників на іменникові і прикметникові, дефініції дієслів дійсних, страдальних, зворотних, середніх і взаємних. Що правда, в Левицького дефініції часто розводнені. В Левицького богацько таких самих вірців, як і в граматиці Могильницького.

Свої „Оуваги критичны надъ грамматиковъ рѣсковъ Іос. Львицкого рокѣ 1849“ видав у Львові Осип Лозинський під псевдонімом Гриць Самоука³⁾. Критик замітив, що нові граматики повинні бути ліпші від давніх і він надіяв ся того по новій граматиці. Тимчасом надія завела його. В граматиці для малих дітей глядаєть ясности та докладности, а в граматиці Левицького находять ся і дефініції недокладні й темні і „назвы розмантин во старыхъ грамматикъ живцемъ бранны, котрыхъ дитина совѣмъ розумѣти не може н. пр. падежъ, строчный, притяжательный, залогъ, сослагательный, спряженіе и ин., а котрихъ зрозумѣлыми и на естество рѣчи оуґрунтоваными заступити належало; ба видимо навѣтъ формы въ народной бесѣдѣ неуживаны, якъ н. п. законченъе — я — въ множ. числѣ женского и ніякого роду именъ прилагательныхъ н. пр. бѣлыя стѣны и дерева, такжеи дѣепричастія: спѣвая, говоря“.

Деякі важніші річи попускані, а повтручувані менше важні. Та Лозинський не тратить часу на дрібніші похибки, якихъ безліч, а переходить тільки 30 більших похибок, поправляючи декуди гра-

¹⁾ *ibidem*, ст. 74—76.

²⁾ Ан. Могильницький: Сквѣтъ Манявскій, ст. XXI.

³⁾ Їх дата 20. червня 1849 р. Що під „Грицем Самоукою“ треба видіти Лозинського, говорить про се він сам у цитованій автобіографії (Литер. Сбор. 1886, ст. 122). Знав і Левицький, хто його критик, коли закидав Самоуці, що не говорить нічого в своїй радикальній граматиці з 1846 р. „о слоґоударенію и Поезіи“. (Зор. Гал. 1849, ст. 171).

матячну термінологію Левицького: рід середній на ніякий, слово простое на поединчое, сложное на сложеное, производное на произведеное, глагол взаїмний на возвратний.

Окрім „Критичних уваг“ виступив Лозинський проти граматики Левицького з 1849 р. ще з невеличкою брошурою „О образованию языка руского“. Що ця брошура вимірена дійсно проти граматики Левицького та витвореної ним мови, промовляє за тим се, що Лозинський подав на 16—18 ст. прогріхи проти народньої мови, занесені з церковно-славянщини та великорушчини, які майже в цілості подібують в граматиці Левицького.

Найліпшою і необхідною нагодою образования мови вважає Лозинський введення її у школи таї уряди. „Самообразование потребує більши часу и тоє не дастся вѣд разу здѣлати, бо натура не терпит скоку. Кто вѣдразу з нашого языка радбы образованный мати, той подобный тому, чтобы хотѣв овоци перед цвѣтом щибати. И щож таїи нетерптивы дѣлают? Єдны чипаються російського языка, но тим прислуги своему народови не дѣлают. Наша лѣтература протое зубожила, же русїи таланта в польским, російским або нѣмецкимъ писали и пишут языцѣ, а не в своем власным. Други берут и слова и формы будь з церковного, будь з російского нарѣчїя и без всякого примѣреня творят якісь язык новый, которым еще никто не говорил и мабуть никто говорѣти не буде. Така мѣшанина не приймєся в народѣ, ѣ не поможе до образования языка(,) ено затамує поступ его“¹⁾.

Тільки є на світі живих мов і наречій, а тут творять „якуєс амаліаму до ничого не придатну, народови не зрозумѣлу и баламутячу слабши таланта, що других наслѣдовати звыкли“²⁾. Коли читати таку мѣшанину, здаєть ся нам, що чуємо рекрута, якого недавно взяли до війська і він поломав собі там так мову, що говорить якоюсь новою, якої ніколи не було і не буде. Чи може справді наша мова до нічого непридатна? — питає Лозинський. Відповідь виходить заперечена, бо наша мова красна та здатна до всіх наук, але двох річвїю недостає їй т. є. одностійности в уживанню деяких слів і в правописи та богатої літератури. Одначе на одно і друге треба більше часу та праці. Тому кождий, що пише, най памятає, „же для народа пише, найжеся держит его бесѣды и правописом до неи найся зближит“³⁾.

¹⁾ (О с. Лозинський): О образованию языка руского, Перемишль, 1849, ст. 5.

²⁾ ibidem, ст. 6. ³⁾ ibidem.

Умови образования мови на думку Лозинського такі: багатство чистоти слів і форми і краса в вираженні думок. А на закид противників народної мови: „Но, то хочете конче той язык хлопській до ступеня образованих языків піднести?“ відповідає Лозинський цілком рішучо: „Так! хочемо и того за помочев Бога докажемо, и не цураємося ни того языка хлопского, ни народа хлопского“¹⁾. Висказує такі гадки, бо вірить, що правдиве відродження нашого народа залежне від талантів споміж того погордженого народа. „О кобысьмося всѣ тов мислев переяли, кінчить бажаннем Лозинський, для того народа простого працювали, его языка невѣдступноса держали; а з того народа выйдут таланта, котрыи хотъ клясу вижшу своими дарами становити будут, однако вѣд простого народа не вѣдступят, але его проводом, покровом и красою будут!“²⁾.

До другої рецензії пера Якова Головацького дав нагоду Левицький своєю просьбою до консисторії о затвердження його граматики на підручник у народних школах. Консисторія поручила зреферувати сю справу Головацькому, який радив опустити в підручнику четверту³⁾ частину граматики про наголос і віршороблення, один уступ на вправу до читання, а дальше звісний екскурс проти тих, що писали в минувшині в замість л, сформувати докладніше деякі дефініції, замінити деякі неуживані слова уживаними та розширити перемиські говори иншими галицькими. В той спосіб перероблений підручник видати вдруге та признати його шкільним в двох найнижших клясах народних шкіл, бо вже для третьої „eine umfaßlichere mehr detailirte Grammatik von Nöthen ist“⁴⁾.

Упертий Левицький не послухав вказівок рецензії Головацького, що до виступу проти прихильників в в минувшині ограничив

¹⁾ ibidem, ст. 21. ²⁾ ibidem, ст. 22.

³⁾ Проти віршороблення Левицького виступив рішучо Антін Могильницький. Він закинув Левицькому, що спутав „чужи гадки и чувства, словами зъ словарѣвъ немалорускихъ выгребаными, народови цілкомъ незнакомыми, выголошени, — твердыми дыбами Проводін польскои, нѣмецкои або высокороссійскои“ і не стидастъ ся „той плодъ рабского наслѣдованія, дѣтиною свободного и чувствительного ума малорусского именовать“. Приклад того видимо „въ якійсь тамъ Грамматыцѣ, недавно Русинамъ накинѣнѣй, где правила Проводін зъ латиньского и нѣмецкого Стиля живцемъ присвоєнни, и улажки стіхотвореній Поетовъ штатскихъ и сальоновыхъ заграничныхъ, Вѣтіямъ малорусскимъ яко единственный наслѣдованія достоинъ образецъ натручаютъ ся“. (Скитъ Маняв., ст. XXIV).

⁴⁾ Додатки. 22. Рецензія Як. Головацького на граматику Левицького в 1849 р.

ся на відклику до першого видання граматики та деяких своїх газетних статей¹⁾, а крім того позаправлював сторінки другого видання ще іншими виступами проти нетолерованих поглядів²⁾, одним словом замість поправити погіршив підручник і випустив його другим накладом в 1850 р.³⁾ Вже в 1851 р. тішився Левицький, що слідний вплив його граматичних правил в „Зорі“ і „Вістнику“⁴⁾, але факт, що й своїми граматами й звертанням уваги при вкладі пастырського богослов'я на нічо більше, тільки на граматику, й своїми неперервними виступами в сучасній пресі проти прогріхів проти етимології, словом своїми граматичними дивоглядами робив Левицький медвежу прислугу нашій мові, яку нібито хотів образувати. Як мало могли обезсилити його всемогучий шкідливий вплив протести сторонників народньої мови та фонетики, прим. Леонтовича проти ідентичности „Галицко-рускої граматики“ і генія української мови⁵⁾ та головно Лозинського.

З початком 50 рр. протинародня струя навязала до давньої української літератури та мови. Мішанина народньої мови з церковно-слав'янщиною у одних, з польською у других, з великорусською у третіх, а з усіма сими мовами разом у четвертих запанувала загально в тодішній публіцистиці і quasi літературних творах. Боролися з тим напрямом остро та безуспішно Лозинський і Глинський з нечисленною горсткою прихильників народньої мови. Та тяжка боротьба з вітряками. Коли Лозинський побачив, що ніхто не задає собі труда, щоби застановити ся над його увагами, з другого боку, що все успокоюється і вертає назад до правил давніших грамастик церковно-слав'янської мови, хоть над усе любив свою

¹⁾ О.с. Левицький: Граматика, Чернишль, 1850, ст. 114.

²⁾ *ibidem*, ст. 19, ст. 81 і 82 і ин.

³⁾ На другій стороні заголовної картки міститься така віршована квінтесенція поглядів Левицького на нашу мову п. в. „До молодіжи русскої:“

Учись Отець твоихъ языка,
 Онъ гладкій, мильй та коренный;
 Всегда прославить челоуѣка,
 Що въ нѣмъ тожъ буде выученый,
 И правда та пребуде въ вѣкъ,
 Що сильный русскій нашъ языкъ.

У бібліотекі Наук. Тов. ім. Шевч. у Львові зберігається примірник сеї граматики з посвятою єпископови Григорієви Яхимовичеви, яку друкує в додатках під ч. 23.

⁴⁾ Вістникъ для Рус. Ав. дер. 1851, ст. 263.

⁵⁾ Зоря Галицка, 1852, ст. 735.

мову, мимо того постановив не виступати більше зі своїми гадками, „щоб не сколотити той дивної одностайности“. Мовляв, „якъ пишуть такъ пишуть, прець лѣьше, якбы ничого неписали“. Тим робом хотів зробити зі себе жертву для нашого письменства й кинув перо від себе. Зачав привикати до тих граматичних дибів, в які стали письменники заковувати мову нашого народу, зачав терпіти без протесту разом з народом, який щойно висвободився із одної неволі, а вже попав в иншу. Колиж побачив реакцію проти того напруму, до того нечисленну, постановив іще раз забрати голос у справі народньої мови.

Такий мотив виступу Лозинського 1852 р. зі статтю „Вытягъ зъ рукопису „Критика“¹⁾. Що треба держати ся народньої мови в літературі, пише тут Лозинський, сього не буде вже й доказувати, бо се признають і ті, що палять свічки перед граматикою Смотрицького; він хоче тільки вивести дальші консеквенції з такої згоди. На його правило: писати, як говорить загал або більшість, виїхали противники з граматикою. Але задачею граматики є „вказати правила, в яких находить ся мова, але не приписувати її правил, яких вона не знає; граматика має винаходити загальний виговір, а очищувати мову з виїмок, місцевих відмін, чужих слів і форм; граматика має свої правила уосновати, щоби ми не тільки знали, як говорить ся і пишеть ся, але й чому. Але то було би помилкою, як ми сказали би, що тому, що граматика церковно-славянської мови має: отъ, маемъ, глаголя, рожду і пр. й ми повинні так писати й, розуміеть ся, так говорити. Боже борони наш нарід від таких граматик; їх автори не розуміють того, що „в поєдинчім письмі“ простого чоловіка находить ся більше граматки, ніж в учених творах; бо там є засада, жива бесѣда, а ту воздушні правила“²⁾. Образовані мови: латинська та грецька мали наперед письменників і клясичні твори, ніж граматику? А в нас мову підчинюють граматичі.

Далі виступив проти вживання чужих слів та викпив таку недосяжність висоти стилю тих, що дають насильно прикметникам у жіночім і середнім роді множини инші закінчення, про які не знає нарід: красныя невѣсты, ысокія дерева (Грамматика Левиць-

¹⁾ Лѣрвакъ зъ надъ Сяна. Перемишль, 1852, ст. 61—69. Инші статі Лозинського в сучасній пресі обговорені в передмові дра Студинського до цитованої вище кореспонденції Головацького в літах 1850—62.

²⁾ *ibidem*, ст. 63—64.

кого). Такою дивною мовою і такими невиданими формами хіба можна пояснити собі помішання мов при будові вавилонської вежі. Стремління не відступати від давнішої літератури порівняв з біганням по воду до саджавки, а не черпанням її з жерела. На дві річи не звертають наші письменники уваги, не заховують точно того, що є характеристикою мови, а потім не очищують її з тих слів і форм, які є чужі для неї (*character et puritas linguae*).

На викрути редакторів, які противлять ся думкам прихильників народної мови та заявляють, що для загально приймленої граматики справляють ся і змінюють ся надіслані статі до газет, питаєть ся Лозинський, котру граматику загально приймили. Немає ні загально накиненої граматики ні загально приймленої. Йому звісно тільки, що тепер на Руси по всіх школах учать української мови, але не всі учителі держать ся одного автора, до того ще кождий після своєї думки поправляє автора або змінює. Говорення про „общє прийняту“ граматику се звичайний викрут, а на ділі, до чого люди навикли, від того не відступлять скоро. Інші роблять се з лінивства, бо лекше подивити ся до церковно-славянського чи великоруського словаря, ніж прислухувати ся народній бесіді, тому невичерпаному, живому словареви. Треті кують таку мішанину з дурноти, бо хто пізнав би по простій бесіді нашу мудрість? Але як попричіплюємо до неї чужі слова та види, як полатаємо різнобарвними кусниками просту одіж, тоді кождий здіме шапку та пересвідчить ся, що аби писати про українську мову, треба мішати до рідної мови слова та види иншого наречія, треба уживати безпотрібно етимології. Тимчасом треба знати коли і як ужити етимології, бо необмежене уживання етимології затре характер нашої мови та запровадить нас на поле иншої.

Як видно з тих слів і з попередньої статі, Лозинський попустив дуже зі свого етимологічного становища. Він побачив, як небезпечною була етимологічна правопись серед тодішнього хаосу поглядів на народню мову та на відносини її до мови сусідів. Замість л, де чути в, пише тепер таки в. Про систематичне збереження зазначення переходу е й о в і нема й мови.

Вірно зазначена також Лозинським та обставина, що в школах, передусім середніх, не держали ся і не держуть ся приписаних грамастик. Бо й не було можна. З винятком грамастик Омеляна Огоновського, яка одинока могла в своїм часі відповісти потребам учителів і учеників у середній школі, всі инші грамастики як підручники для середніх шкіл були далекими до того. Йому Іван Жуківський викладав на становищі учителя української мови в ака-

демі́чній гімна́зії граматику зі своїх скриптів¹⁾, хоч була грами́тка Головацького. Осадця, коли став 1859 р. учителем при другій гімна́зії у Львові, був приневолений уже в першій півроці диктувати ученикам „звукословіє, словообразова́нє и словосочине́нє“ тому, що грами́тка Головацького обіймала тільки „видословіє“²⁾. Павлин Свенціцький, обіймивши 1869 р. місце учителя української мови при львівській українській гімна́зії, викладав граматику зі свого рукописного підручника, хоч було друге поправлене видання грами́тки Осадці з 1864 р. Се число можна, певно, дуже значно побільшити випадками, які застрягли в тісних шкільних мурах. Сеї аномалії при науці української мови не усунуло навіть друге видання грами́тки Гартнера й Стоцького, тим більше могло віддати таку услугу перше видання (властиво грами́тка Огоновського й нині шкільним підручником) так, що потреба доброї грами́тки, яка задовольла би вимогам сучасної науки, а разом із тим і педагогічної доктрини, є і нині одною із пекучих, як було се в 80 рр. і 60 рр. і тим більше з початком конституційного життя Австрії.

XIV. Розвій поглядів на українську мову в Якова Головацького до появи „Розправи о южноруськім язиці“.

Потребі поширених прав української мови в середніх школах Галичини мав тоді обов'язок вдовольти професор університу для української мови Яків Головацький³⁾. Широке заінтересованне грами́тичними питаннями виявив Головацький уже на філософії (нині 7 й 8 гімн. кл.) і потім на теології. А нагод мав багато. Коли весною 1832 р. вибрали ся Головацький і Вагилевич до гр. Тарновського в Дякові, щоби розглянути й описати кириличні славянські рукописи, користали з усякої нагоди для свого етнографічно-лінгвістичного інтересу. Вагилевича зрушувало незвичайне ополічченє погранича східньої Галичини з західньою і він був готов признати місцевий говір трохи не польським наріччєм. Протввно Головацький, признаючи також сильний вплив польщини в лексичнім згляді,

¹⁾ Гл. мою статью: Проект правописи Івана Жуківського на зїзді „русских ученых“ (Записки Н. Т. ім. Ш. т. 82. ст. 62).

²⁾ Слово, 1863, ч. 48, ст. 192.

³⁾ Біографія Якова Головацького в „Исторі-ї литературы рускои“ Ом. Огоновського, т. IV. ст. 60—119, де подана инша література. З новїйших видань багато житєписних даних приносять оба томи „Кореспонденції Як. Головацького“, видачі проф. Студинським.

бачив у видах: хцу, хцешь, ходї, носї анальоїю зі сербським: тью, тьешь, ходи, носи, а в вимові ходїтї, робїтї, бувь, была, были шукав початкової старо-славянської вимови, а саме ріжницї самозвуків и й ы, яка затерла ся в українській і південно-славянських мовах¹⁾. Прислухати ся українським говорам Галичини тай Угорщини мав Головацький добру нагоду підчас своїх широких подорожий²⁾. Не диво, що Головацький почував ся компетентним забирати рішаючий голос при постановлюванню правопису для „Зорі“, а тим самим і пізнійшої „Дністрової Русалки“. „Я, оповідає про сї спори Головацький, дораджував правопись Максимовича; мої товариші домагали ся приложення сербської правопису Вука Стефановича Караджича (на думку Копітара й Грімма найбільше льогічної). Я боронив руської азбуки й не допускав латинського j; вкінці постановили викнути ъ і ы, писати, як говорять, замінюючи ђ, ё буквою і, ы буквою и. Вагилевич, указуючи на анальоїю сербської мови, бажав увести до своїх статій є зам. я і писати чєсть (часть), тежко=чест, тежко³⁾; та ми не згодили ся і часть, тяжко позістали для усіх одностійно; тільки в народніх піснях полишили є⁴⁾.

Які питання дотично мови й правопису ворушили „трійцю“ при укладанню альманахів, покажуть ся з отсього рефератчика, найденого, як і дальші виписки, меж паперами Головацького в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові. „Кожномґ славльанскомґ нарычїѣґ, стоїть тут, питома йака-сь самоголосна, котройґ сого-лосні звйазѣне — Рґсиня вльґбнїѣ-сья в голос і, а теїе і йе чи-стойе, остроїе; Рґсини наш нїколи не чґсваѣ о францґским и (ї нїмецьким) ани йего дасть в свій храм втрґнґсти Г. Левицким(,) рад своїм сторонам⁵⁾; за дльа того в книжцї, шчо дльа него написана(,) рад би так читаѣ, йак з маленька чґсваѣ. Не бґде також рґсинови нґжда в тім, шчо бїк род. бока; рїд, рода

¹⁾ Воспоминаніе о Маркіанѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ. (Изъ записокъ Якова Ѡ. Головацкаго). (Литературный Сборникъ, Львів, 1885, ст. 16).

²⁾ Описанї вони в 2, 3 і 4 зошитах з 1841 р. й 1 зош. з 1842 р. Часописи чеського Музею п. в. „Cesta pro halické a uherské Rusi. Sdělení w listech od J. F. H.“ Також: Литературный Сборникъ за 1885 р. ст. 15—20 й 28—31, за 1886 р. ст. 88—100.

³⁾ Тут треба читати е по великоруськи як є, бо спомини Головацького писанї нїби в великоруській мові.

⁴⁾ Литературный Сборникъ, 1885, ст. 12—13.

⁵⁾ Дальше реченє перечеркнене олівцем: бо в своїй простотї не гадаїє вибирати сья в Париж на запґсти.

— ненаським же словарь примырательный, або йако́е письмо розбирайшче закорынки слів добре прислужит. — При тім нарі́д наш прост мѣдровати не вмѣе, а лѣтше и красче бѣлоби(,) шчо́би кількох мѣдривників уволити вольш не йедній и не двом тьмам миран. Голос Рѣскій означений бѣквойш и трошички грѣбшій над і, однакож не такий грѣбий йак Москов(е)кье ы або польск. у, и всьди(,) де придаст сѣя Рѣсенови в церковній книжцѣ читати и(,) читае тѣш бѣквѣ вижше описаним голосом, а в старих рѣскописях рѣских, де лиш нагодиу-сѣя голос той, хотѣй не всьди, однакож торонко и стрычаем.

И, к, ю, л, є и и на почыаткѣ; кожна из тих бѣкв єсть слова и склади с титлами, так йак Бѣ, нѣ и проч. Но, коли скороченія нынѣшними часи застѣпайтсѣя, фалабо, цѣлостійш (Бог, наш), по-гоже би бѣло, довершити сеѣе гисновитое дѣло. Кожна из тих бѣкв самостойашча на почыаткѣ два голоси держит й (j), короткоѣе зливае́моѣе і и а, і, с, є, и, ци не лѣтше роспрыгчи йіх(,) шчо́б амалыло (зменчыло) число азбѣчных знаків? бо мѣсто пѣяти стане лиш на однім. — На короткѣе зливае́моѣе, соголосо́е і майемо бѣквѣ й, н. примѣр, май, най, твѣй и йенчі. — Такшѣ силс(,) йак при кінци(,) матимѣт всьди и на почыаткѣ и в серединѣ(,) бо йе сого-лосо́а, так йак дрѣгі бѣкви соголосо́ні, б, в, г, д, т, с, и. е. — тво | йа, мо | йі, спывае, не читати проте твое́-а, мое́-і, спывае-е(,) бо таким свѣтом нѣжноби читати, крас-а, мат-и, слав-а, лиш каѣт кра-са, ма-ти, сла-ва. Таким способом минаем сѣя також з лихо́йш нѣж-дойш(,) йак писати склад йо, чѣасто гѣсто встрѣчае́мого в нашѣм нарычійш. П. Левицкій клау́ двѣ точочцѣ над е (ѣ), но такі точки клау́ над ъ(,) коли мае́е йак ѣ́ голосити, над а (ѧ)(,) коли йак ѣе, а так дісне не знати нам, йака тим двѣ(ь)ом точкам сила, а коли прийшло-сѣ назначити е(,) шчо́ сѣя так йак ѣ́ йего вимовляе, то й незначѣу́.

П. л, ю, к. в серединѣ, передидшчѣ соголосо́нѣ вельат казати з легонька, а то дрѣга йе сих бѣкв слѣжба, котрѣ дѣже добре робит бѣквѣ ѣ, на теѣе лиш постановлена. Но й тѣ сих бѣкв непо-стойанна слѣжба, бо йедні соголосо́ні змѣагчайтсѣя ним(,) дрѣгіж не змѣагчайтсѣя н. пр. лѣти (лѣяти(,) лѣти), а мѣ(а)со (мѣасо(,) мѣй (нѣай), а пѣть (пѣать) — нюхати (нѣхати) а бю (бѣйш), тѣт легонь-кеѣе і (й) пристае, то до передидшчого, то до послѣдного голоса; знова нѣжно значків; а так би сѣя йіх намножило так много(,) йак трави на степах Украинских.

Свѣйством рѣского йазыка йе також(,) шчо́ л перемѣняе-сѣя в короткѣе ѣ́ легонько зливае́моѣе с передидшчойш самогоснойш, по та́кій мырѣ йак голос бѣкви й с передидшчойш самогоснойш.

Теїе § спливає сѣа зо своєїе§ самоголосной§ так легонько, шчо не чинит бѣкви в т. j. гѣби не стискаїт сѣа до кѣпи; воно голосит саме так йак в нїмецьким Au, Bau, Pfau. — Йак сѣа такоїе § відлїчає від в(,) добре доводѣть право вимовленї слова ввїй (водити(— воўк, воўна, воўня (die Welle) — саме такє § чѣсти також и в творительнїм падежи самооднїм, мїсто йѣ, н. п. рѣскої§ моїей§ — рѣскоў моїеу; чѣвати той голос також значѣтѣ§ лиш тогди(,) коли послїдїє самоголоснїй.

Так чѣасто §потребляемий цїло з в несходнїй голос § нашїм йазикѣ допоминѣе-сѣ окрімого значка¹⁾. К томѣ придастѣсѣа найлїтше у (v)(,) котороїе и в греческим по самоголосних вимовлѣє сѣа голосом с питомим рѣським(,) шчо о нїм (о котрїм) бєсїда(,) цїло сходне (av, ευχην)(,) но шчо би тайа бѣква не бѣла однознакома з Московскої§ и Сербскої§ у (s) по примїрѣ§ й зо слитной§, бо сѣа також легко зливає с самогласной§(,) матїме також слитнїй§.

Кожна соголосна або с прїтїска або з легонька сѣа вимовлѣє, матї йїй про те або ѣ, або ѣ. Сѣтѣ они протє просто протї себе стойачїї, и де одно йє, дрѣгомѣ там не стойати, а де йедно не стойїт(,) конче там дрѣгомѣ бѣсти, не чїм одно з них лишїти дастѣ сѣа без вїїми довершенїя правописанїя. К тому найлїпше придастѣ сѣа ѣ(,) бо й перед самоголосной§ нїколи не ставало при соголоснїй н. пр. тако ане тѣако, а коли го меж двома соголоснїми § старїх стрїчайем рѣкописех и книгах, то застѣпало мїстѣцє пїўголоснойї.

Ми посполу зо Сербамї майемо голос(,) которого вїт § дрѣгих славлѣанских нарїчїях (чѣсти в нїм нїбито д и ж (дж), но оба тотї голоси в оден й тойже час, в однїм протѣзѣ, не вибїгаїшчѣ нїжадномѣ в перед анї лишайшчѣ сѣа на задї голосѣат, йє то про те оден голос, и йедного нам задлѣа него конче тра значка; Сербове го здавна майт в бѣквї ц — прїстаньмо й ми к нїм“.

Вїдповїдно до таких поглядїв Головацького на правопис вїходить і в нього дефїнїцїя граматїки, тотожна з дефїнїцїєю граматїки в Шашкевича. Ось яка задача граматїки. „Пїсьменнїцѣ (Грамматїка) не бутї законодательнїцею язїка(,) лишє лицем (образом) цїло удалим до язїка; хочемо знати, якїй стрїй переймав покотом часу, и якїй досє прїдержѣ, в чїм відлїчен від другїх(,) а в чїм сходнїй з нїми, з чого доведетѣ(,) якї окрестности и як

¹⁾ Перечеркнєне такє речєннє: Коби тогданими часами, коли Кирило становїў пїсьмо Славлѣанам послѣа Греческого, в сїх сторонах Славлѣаншчїни(,) де бѣкви видѣмаў(,) находїў-сѣа голос сїй(,) буўби йомѣ и значок даў.

много и сильно дѣлали на язык(,) не чѣм и на нарід; потом пишучи, не ним им а но нам писати кра(с)но (погоже) для малои чясточки народа, свѣтом вченим званном, щоб ся нашим гадкам и строюви их чудовали та их розбврили, лише щоб цѣлий нарід з нашого письма и з того(,) що вмѣмо(,) хосновав, про те не льза нам викидати слова питомо народні, а пріймати чужіи, або творити нечуваніи межи народом хва в найбільшій нуждѣ“.

Українська мова не все була „в таким поуханю, йак нинішними часами; мала Рґсь свое письмо, мала Рґсь свойґ словесность, а слава из ней доси гуде свѣто(м) Славѣанским“. Такими словами відзиваєть ся Головацький у передмові, здаєть ся, до задумуваного збірника народніх пісень, а початок сеї передмови се пеан в честь народньої мови. „Йе то природно всякомґ народґ и кожномґ чоловікґ, відзиваєть ся Головацький „до читателя“, що найраднѣйший чґше бесѣдґ, которойґ йемґ ще маленькомґ лелѣйальнґ спѣвала мати пѣсовькґ, и солодкійи льґбови проливала слова. — Лиш не тоїе само надѣльає нас ко возвиженію йазыка и движенію народної словесности; языкґ йе то найчестнѣйшим даром природи, „йазыкґ способствѣет (по словам великого Шишкова, сего неутомимого розискивателя Славѣанских языків во обще, пред всіми рґского) къ возвиженію и славі царств: имѣ гремит слово божіе, имѣ дышут законы, имѣ цвѣтѣт науки, им живут художества, им украшаєтья просвѣщеніе, имѣ питаєтья честольґбіе и гордость народнай“; — в ним йавляєть ся душа народа, степень его просвѣченя, глубина або мѣль его мыслей, его присмотруванѣ ся природѣ и ея дѣйствій, йе то величественній из много голосів зложеній краснозвучній голос народа сих великих и николи нетерайемих гусель природи; — а сли йазык прозовемо великойґ, многосложнойґ согласнойґ музыкойґ народа(,) то словесность буде прекрасним и вірним его образом“.

Хоч Шишкова вважає Головацький великим і одушевляєть ся цитатом із його твору, одначе загалом відносять ся до лінгвістичних праць Шишкова критично. У своїх замітках до статі Шишкова „О превосходныхъ свойствахъ нашего языка и средствахъ, какими словесность наша обогащается можетъ“, пише Головацький: Шашков дивуєть ся, „як нагло возник сеї язык, до часу христіянства не знаемый, як появились в тѣм языкѣ (нашем російским?)“ псалтир, евангеліе, Йов, премудрієть Соломона, апостольскі дѣяннн, ірмоси, канони, молитви й ин., дальше дивуєть ся остроті та глубині думки, чистоті, згоді, важности й блеску, а вкінці „притѣм каже, що вѣн являєтья нам мужем(,) не молодцем — що наш язык вели-

кою загадкою — и не знати(,) яким був до введенія вѣры Х. в Росію — бо жадной книжки нема?“ На се замічує Головацький: „Тут розглянути треба, що розумѣем через язык наш Ш-ва, чи Словенскій в загалѣ 80 миліонѣв Словен, чи церковный, чи рускій народный. — Ш. розминувся с правдою в том“, що каже, начеби в нашій мові переложено святі книги, бо „Слов. церк. а руск. не є одно“, але заходить тут така ріжниця, як межн польською а хорватською мовою. Євангеліє „в болгарск. нарѣчію переведено(,) у нас принято, зрущено выговор — почасти и слова — але через то не є вѣн наш язык“.

Признавши названі Шишковом прикмети церковно-славянської мови, полямізує далі Головацький: „Яким нашъ языкъ був(,) не знаєм точно — и по введенію вѣры Христ. — але що в Несторѣ, Правдѣ руск. вѣдличаєся вѣд старого церк. Болгарского — то принадлежить нашому — и то показує(,) що вѣн мав весь почерк(,) всю стать нынѣшнього(,) хотя в другѣм выдѣ — був в отношенію к другим Слов. як нынѣшний нашъ до оных прочих — сръбняймо Кор(оледворську) рук(описъ) — Нест(ора) — Суд Лоб(ушин) — Прав(ду) руск(у) — Краинскіи — Сербскіи и Хорв(атскіи) грамоты — знайдем повно-одностайных форм, котри нынѣ загинули и всѣ нарѣчія нынѣ приняли на то мѣсце обновленніи формы собѣ взаѣмно вѣдповѣдніи“. Можна черпати з богатства корінїв славянських мов, але „толки о розности Слов. а руск. языка правдивѣ — и теперка ще лутче изясняются“.

Як що Шишков бере слово „язык“ не в змислі нарѣчія, таким робом і польська й чеська мова є славянськими так само, як староболгарська, та з них можна черпати, бо найдеть ся богацько корінїв. У Шишкова Слово о полку Ігоря, біблія, четі мінеі, Нестор, проповіді Теофана, сатири Кантеміра, оди Ломоносова, твори Богдановича написані „разными слогами“, але одною мовою „Славенск(ою) или руск(ою)(?)“. Під мовою розуміє Шишков корінї слів і галузи, що виходять від них; на думку Головацького се мова в ширшій значінню 80 міліонів. У тім значінню бере Шишков мову, коли говорить, що біблія „высоким слогом важным писана, длятого и слова иншіи“.

Коли є мова про біблію, літописи, народні казки та пісні, на думку Головацького „мают бути три нарѣчія або слоги“ й то тільки в казках і піснях чиста народня мова, в літописях по части, а в біблії вже цілком не наша. „Для то(го) нема слов: благовонія, воздаянія, добледушія, древодѣлія(,) бо то не народный, але учеными укуванй на лице греческе“. Коли Шишков жалуеть

ся, що на „мнимом роздѣленіи основуют нашу словесность и роздѣляют в каждѣм словѣ (не в составѣ рѣчи) то Славенское слово — то руское“, мішає слово з його видом, бо „тіи слова руск(ив)(,) котріи в звичайній бесѣдѣ уживаются, декотри могут бути приняты(,) але в формѣ зрущеній. — И не треба всіх слав(янських) слов (як думают) выкинути(,) али дати им форму руск(у). Тай „не розличеніє древного и нового“ є назвою славянської мови біблійної і руської, але руська мова є так давньою, як і біблійна.

„Питанє(,) чи обогатили поетове нашъ языкъ словами с библии, чи може не заперли му дѣятельность свою питому, чи поповали го(,) як всяке макаронизованє є(,) чи не лутче булобы для него(,) щобы в своей силѣ пѣдносився(,) як має опиратися на старій кулѣ — бы молодец не буйнѣйшим(,) красчим бы зрѣс(,) кобы старики не придержовали, и на поводѣ своем не водили. Не треба гонитися за чужими словами, и наслѣдовати их слог, можна бо обогатитися своимъ з народа возникшими“. Справедливий, на думку Головацького, закид Шишкова своїм країнам, „що цураются русчины и перетворюют язык на чужосторонный лад — але завсѣгди лутше шукати в своем народѣ так широко розширеним всего богатства — бо запевне знайдєся только, що и без славенщины обійтися можно. Обрахуймо ся сами из собою — перечислѣм себе, пересмотрѣм наш язык во всехъ кутках нашего отечества(,) в горах, над рѣками и морями — на пѣсках и долинах(,) по горбках и падолах, а соберєся такой язык и богатій и красивый и роскошный, саморѣдный — живій(,) природный, що сами издивуємоя и возрадуємоя и возгордимся“.

„Опроче для образования народа доконче нужный языкъ свѣй домашный, материнскій, природный, бо инакше требабы перше учить народъ языка, выраженіє слов толковати, учить чувствовати, то що му предложити хочем — притѣмъ выперти з души его давни слова, чувства(,) чимъ жив — якій вляв до сердца — котри высєав з молоком материнским: мусит чужєнѣти в своѣй рѣчи“.

Славянська біблійна мова переймила „весь настрѣй“ від грецької, просякнула цілком ним і є зівсѣм клясичною, як тамга. Також сама стара чеська мова, новгородська, кїворуська, „ба й пѣснѣ были такойже природы“. „Насупротивъ нынѣшній народный рускій або сербскій в пѣсняхъ вольный, лєхкій — плавный(,) звучный — простый(,) зо всѣмъ романтичєскій — вѣдповѣдній нынѣшнимъ часамъ и стремленію нынѣшного свѣта“ (Основяненко, народні пісні, Котляревський). Звієне було Головацькому також „Разсужденіє любви къ отечеству“ Шишкова.

Що до відносин української мови до інших славянських, «руський язык вдається:

I. до Московського а) розпряганиємъ: порох (прах)(,) хотяй ще и давный стрій славя.. прахъ придержався, леше в дакотрих словах, стер, зломав на прахъ. в) закінченіем родительного падежа на ого.. однаково московске нарѣчіе простонародне во словеню більше придало ся до польского як до руського.

II. До Польського а) при усѣченію рода середнього имен прилагателных не совершаеся на о(,) леше на е, доброе — не добро, але добре, в) при спряженіи глаголов лица во веремных прешедших не означаются мѣстоименіями я, ти, он, леше, есмь (у насъ самогостоящее погиблое) довязуеся глаголу — був-емъ, буѣ-есть.

III. до Ческого через h мѣсто g.

IV. до Словацького через ѣ.

V. до Серб(ського) через у силою рѣмно сербск. о — и пере-мѣненіе л на у.

VI. до Илл(ирського) у глаголах: ау, еу, мѣсто ал, ел⁴.

В самій українській мові найшов Головацький такі питомости: I. Наклоненіе неопредѣленное кінчить ся заедно на ти так(,) як у церковнім, сербским, ческим, ...спѣвати(,) гуляти, в страдательнім наклоненію також кінчится на ти-ся, або ться, а в тім послѣднім злучаю у Русинів на Побережю чути з притиска ться = цця, сподѣватися = сподѣвацця(,) не так у Русинів Галицьких та й Загірських; у тамтих також и у третім лицѣ теперѣшного веремня на цця, у нас на ться н. п. молицця = наше молится, гнецця = у нас гнется, частѣжше гнеся, лью цця = у нас льются (льются, льяются).

II. Славенское завершеніе илѣ, алѣ, елѣ, олѣ, ѣлѣ, улѣ у третім лицѣ рода мужіевского (мужоцького) заведи замѣняе ся за конецъ ивѣ, авѣ, овѣ або лучше сказати характеричное лѣ мѣняе ся за в, або лучше сказати на ѣ зо слитною(,) кажу зо слитною, бо тая голосная сливае ся з переди(ду)щою гласною а, е, о, і(,) у, во оден голос, а тое не йно в глагольох, але й в еничих словах(,) де лѣ грубое послѣдуе саму гласную — томнѣ, думаѣ, взяѣ, (взяѣ), молон, гнуѣ, пѣѣ; — кроѣ, ореѣ (орелѣ), виѣ (вил).

III. На Побережю та на Запорожю третое лице принимает мѣсто славянского ѣ мягенькое ь: ходить(,) стоѣть, шумить, у Галичу та на підгірю придержав ся грубший голос. — А коли падае притиск на послѣдний состав слова(,) ще грубше ся вимовляе. — Глаголи маючі в слав. яз. 3 лице ед. на ет відкидуют т, мае, спѣвае.

Умалюються не йно имена, але й глаголи и межиметія; спати, спатки, спаточки, спатоньки; всти, вѣтки, вѣточки, вѣтоньки; прич, прички — вороженьки.

В рѣзних частях бесѣди букви у и в одна в мѣсто другой бере ся та употребляється(;) взаў, узяў; встань, устань, уже и вже, лише у не перемѣняє ся на остров в(,) в котрим дольная (варга) губа притискаєся до горних зубів, але є то короткое ў рѣмну силу мающеє з ў по самоголосній¹. Тут треба вчислити також замітки Головацького до Шафарикового „Славянського Народопису“¹).

Питомим прикметам нашої мови придає Головацький велику вагу. „Питомости нашого языка, говорить він, так названіи ідіотизми, котрых маєм безчисла, при кождым случаю сами ся навивають, дають ему тую родимість, вѣчноживую свѣжость, домашность и непонятную красоту, якою жаден книжный язык вкований в карбы правил пофалитися негоден, длятого в лехкій поезіи, в образовой повѣсти не зрѣвнаний, недосягнутий — Є то посвященный гай, заповѣдныи луг, котрым захищений храм народного языка — народного быту. — Потому Основяненцько неоцѣненный писатель все(,) що опісует — оповѣдає — то оповѣдає своим способом(,) на свой лад — за кождым словом пѣзнаєшь свое родное(,) де несподѣвешься(,) то твоїи краєи — все брано из сердца народа, є то своїи скарб — є то цвѣты родими, выросчены на питомій земли, питомим трудом — для того тим милѣйшіи своему родови — для нас красніи(,) для нас пахущіи(,) роскошніи(,) буйніи(,) а на чужиніи не приймутся. Другій Котляревскій из своим жартами(,) посмѣшками, безконечными шутками — шо слово(,) то смѣх незрѣвнаний не до наслѣдованія“. — Заслуга останнього тим більша, що Котляревскій виступив „в найнеприятнѣйших часах“, коли великоруська мова загортала все в себе, „як (в) тоту земляньку спрагнену потахало все в Словесність — И гадки не було розвитися окрѣмнѣйшіи Словесности. Языкословіє руськоє (филологія) ще було дуже блаженцьке — утворено язык оден книжный и годѣ було до него дещо причиняти, пѣдавати и(з) простонародья — то не гарно було у них“.

Ясно, що такий наскрізь відданий народній справі спадковець ідей Маркіяна, яким був трохи не до кінця 40 рр. Головацький, здорово дивив ся на языковий макаронїзм. „О мѣшанім языкѣ“ думав він подібно, як Лозинскій і Глинскій. „Мѣшма у одно буде мѣшмою. Що ж з того, що нашій писатель позволяли присво-

¹) Пор. додатки 24. Докотріи уваги и поправки до Народопису Словенського Г-на Шафарика.

ювати слова из церковного и російского — чер(е)з тов язык их в очах чи ухах знателя русина не буде кращим(,) не буде лучшим — що народне(,) буде народним(,) сумѣшка — сумѣшкою. Нам ся тов мѣшанье выдае так(,) як той жовиѣр(,) котрый був килька рокѣв у вѣйську(,) вже мѣшае сем лем — з ческа — або из нѣмецка — або як мужик(,) котрый хлебнув трохи де двѣрскою поливки та полщину — одно и тов саме — лиш тут заступае словенскій язык одно нарѣчѣе друге — Своя свита добра — нѣ — комусь захотѣлося червону латку налѣпити — каже(,) так краще!“ Гарне розумѣнне також у Головацького причин языкової мѣшанини. „Писанье чужими языками або мѣшмою из чужим було и е завсѣгди слѣдством не-образованности народнои — слѣдством лихого понятія о красним — або слѣдством благого умѣнья своего языка свои народности, вѣд-чуженѣлости, або вырождства умысного або имовѣльного писателѣв — и найсилнѣйшим доказом безсилія народного. Насупротив первым знаком любви къ своему народному — самопознанья — и дуфанья в свои родиміи сили е словеснѣсть в народним языцѣ. — Чому ледви не всѣ народи Европейскіи хапалися мертвого Латинского Языка — бо не знали и не чули силы в своим языцѣ(,) гнущались (зам. перечеркн. гордили) ним — або через науку забували свѣй народный — а простый нарѣд незнавши чужого, а маючи свѣй в силѣ творив прекраснѣи пѣсни — чуднѣи казки — умнѣи приповѣдки и дотепнѣи загадки — розвивав свою рѣднюю словеснѣсть устно без письма“. — Що нарѣд закидае на церковно-славянське, як хоче сказати щось важнѣйшого, се правда, одначе се нѣ конечно нѣ потрібне, але е вислѣдом привычанья, бо нарѣд привик чути так виклад евангелія, але „попытнѣйше бы ему було, кобы чув заедно выложено в народн. языцѣ — потому жаден язык не взнесеся до изящных дѣл поезіи — котрый мѣшанины уживае — хйба аж тая мѣшма перейде через школу в житье — доки не вычистится язык народный — так було з новыми романскими языками — Так було и у нас — Дивно — исторія не выдала ни одного поэта — коли лѣтописей тѣлько — В пѣсни Игоря вадит дуже Изяществу мѣшанина и неоднотайность языка — а народна поезія выдала неперечбранный скарб поезіи — незличенѣи пѣсни“. Прегарнѣи думи вводять і доси в одушевленне нарѣд, а вірші кнѣвських школярѣв хйба їх учителям і ученикам були красними.

Хоч не дасть ся заперечити, що мова „пѣд рукою мудрых ростропных, ученых и вольных вѣд предрозсудка грамматикѣв, богато зыскае на формах и розтворях — але пѣд рукою книжных, зарозумѣлых писарчукѣв бѣльше втратит як похѣснуеся — тіи то

судіи незваніи накладають свої ученіи кайдани на язык устний свободный — они то выгадуют свои правила — не вглянувши добре в состав языка(,) натягають неразд до чужих правил — поправляють неправильности там(,) де их нема, тому, що сами не могут собі ради дати своим тїсним обятіем — и щож из того закорысть, выйде якійсь новый книжный язык, котрый підстави в житю не мае, лише на повїтру хибався — таким був наш книжный словенско-польско-руський язык — Не лучшеж було из уст народа природный язык взяти — але то були другіи часы(,) другіи гадки — не у нас лише так було(,) ба в цїлій Европї“. Так Нібур жалуеть ся на свою мову, що не є народньою, але мішаниною якоїсь, так нарикає Дідеро на французьку мову. І з поезією було колись так, тому вона розвивала ся тільки в народї.

Довго гадали, що тільки „ученіи языки“, якими вважали ся грецька й латинська мова, можуть піднести науки; „предцї видко, що чим борше котрый нарид від сего пересуду ослободився, чим ранше науки в народнім языцї зачав управляти, тим лекше розрасталися, тим буйнїйшии выдали полон, и тим сильнїйше впливали вжить(е) народа (ранше встанеш(,) більше зробиш, ранше посївш(,) звичайно лучше збереш). Наука є кормом души, чим приступнїйший є він для всего народа, тим більша часть ним покрїпится, и силою сим покармом набутою відслуговуєся наукам и ширит коло их спасительных корыстей. Чим природнїйша корма для народа(,) тим здоровша. Нарид и язык наш є первїстный — грами́тика языка того яко первїстного не дасть ся самовільно уложити так(,) як в похідных языках, але правдива грами́тика повинна систему в природным языцї положену, невідмїнну выкрити и до науки употребити — Язык не дасться в карбы довольний уложити — хотя бы комуь дещо и блудом здавалося, що не може на свои вымудрованїи правила натягнути — такой мнимый блуд не є блудом(,) але правилом — за котрым только миліонів народа стоить, котрый только тысячє лїт так говорив и утвердив. Грами́тик повинен вынайти причину, по котрїй тоє правило утворилося и у народа удержує ся — Дух языка народного“. — Мова писаних творів увела грами́тиків не в одну похибку. Хотяй букви мають „голос малювати“, одначе „нї коли вони так докладно не віддадут живий голос“, як потрібно. „Областний выговір“ розпізнати тяжко й саме задачею грами́тика є розпізнати, „що є областно(,) а що общій народный язык“, на всякий спосіб „грами́тика повинна основана бути на языцї народним“. Жива мова поступає і вироблюєть ся так, як поступає духове жите; тільки мертві мови не можуть поступати. Коротко кажучи

„не одних чотыре нарѣчій має бути письменны, як ученіи филологи словенскіи назначили, але все — як у Греків“, як хоче Копітар. „О прилученях літератур нема вже гадки“ — Лужичани мають свою літературу, Болгари свою, південно-славянська розпала ся на іллірську та сербську, а ще й „Словацька відокромится від чешкої — не в духу противности, але в духу єдности(,) взаимности слов. — лиш для більшого розширення(,) для лѣпшого просвѣщення и образованья свого народа“.

Всі заходи вчених Славян грецького обряду, щоби церковно-славянська мова була спільною книжно-письменною, ніколи не вдавали ся. Хотяй „нікуда правды дѣти, булобы то из великим хбеном мати один письменный язык, для тѣлько миліонѣв як Нѣмцѣ, Французы, Таліане и др. — але вѣстованье Боже не довело того — видно(,) що Словенска словесність и просвѣщення не до того ведеса, абы замкнулася в книгах, в школѣ, в языкѣ книжным(,) вымудрованым учеными, як декотрых других народѣв, але до того наставилася, щобы все було народне, из жита взяте и для жита ужите, живуцим языком выражено — и в житю розвите для цѣлого народа(,) бо ту є сила языка, не уймешь в словарь и нѣ в карбы книжніи — Є то книжка так велика як земля(,) котру нарѣд займає — а вѣй слѣв, выражений, понятій як листа на деревѣ — як травы у степу — без кѣнца без мѣры — що край(,) то обычай, що вѣсь(,) то ивша пѣснь — каже приповѣдка и правду каже, а все онѣ розличнѣ рѣси вяжутся в одно — всѣ дѣли и части складают один образ, котрый зовемо народность словенска“. — А коли є в нашій мові і „кілька десятков чужих слѣв“, що значать вони супротив „безчисленной личѣ своих рѣдных, що в рѣзных сторонах пѣд рѣзными влїянїями творятся, розвиваются, переображуются“. Гірянин має сотні на всяке означенне скал, гір, каміння, потоків, спаду, в инших околицях множество виразів, що відносять ся до судоводства, ремесла та млина. „Як тобѣ каждый випадок(,) каждую часть, каждую одробину своим словом означує — уже не говорю при господарствѣ у хлѣбороба — той має на каждый клинчик свое имя — и як нераз остроумно, як выразиство!“

Так розвивали ся погляди Головацького на українську мову її самостійність і призначенне та відносини до инших славянських мов. Відгомонам тих поглядів треба вважати його „Розправу о южно-руськїм языкѣ“ і перші виклади з літератури, дарма, що вже в другім з них находить ся місток до пізнійших поглядів Головацького: „Язык Словенский (церковный) є і завжди буде скарбницею языкословія, котрою наш язык засилати будемо, духа старого словенского учи-

тися, види (форми) нинішнього живущого язика розвивати, обясняти не перестанемо — в то язик сили духовної, язик віри, висший над звичайний, розговорний, а однакже народу понятний, срозумительний... язик той в язиком взаємности словесної, язик, котрий нас іс другими Словенскими язиками так тісно вязав і завсїгди вязати буде¹⁾. Одна редакція „Розправи“ п. з. „Южно-русскій языкъ, въ особенности Галицко-угорское нарѣчіе, и его видоизмѣненія“ була назначена для Максимовичевих альманахів, дві українські задумував помістити в плянованих альманахах, а саме одну п. з. „Язык русскій и его вѣдмѣны“ в „Галичанці — Новгоднику на рік 1843“, а другу п. з. „Росправа о языкѣ русским“ в „Галичанці — Новгоднику на рік 1845“. Тому обговоренне „Розправи“ Головацького відкладаю до статі про українські альманахи австрійської України в першій половині 19 в., для якої зібрало ся у мене досить рукописного матеріалу, й переходжу до одного з конкретних вислідів його одушевлення для української народньої мови себто граматики.

XV. Граматика Якова Головацького.

Вже в першій половині 40 рр. працював Головацький над виготовленням граматики української мови, яка мала мати заголовок „Основа Писмениць южно-русского нарѣчія“. Одначе викінчив, здасть ся, тільки частину звучні. До дальшої праці над заокругленим курсом української граматики приневолило Головацького іменованне його професором української мови й літератури на львівським університеті. Його друкована граматика має основу в університетських викладах, читаних у 1849 р.; перша половина се просто витяг із викладів. Здасть ся, що Головацький ладив підручник української граматики для чужинців, в першій мірі Німців. На се вказує який десяток аркушів його рукописи в бібліотечі „Народного Дому“ у Львові п. з. „Kurzgefaßte Grammatik der ruthenischen Sprache von Jacob Glowacki“. І саме, коли сказати докладнійше, українська друкована граматика Головацького — се скорочений мало де переклад сеї німецької редакції. Тому в основу моєї аналізи граматики Головацького беру його університетські виклади, тільки дієслово, повнійше оброблене в друкованій граматиці, обговорюю на основі друку. Заголовок граматики Головацького: Граматика Русского Языка“ (Львів, 1849).

¹⁾ Як. Головацький: Три вступительніи преподаванія о руской словесности, Львів, 1849, ст. 10.

Головні рами своєї граматики взяв Головацький з граматики великоруської мови Востокова так, що все, що дасть ся з невеличкими модифікаціями зачерпнути з граматики одної мови для граматики другої мови, як дефініції і всякі поділи, запозичене з граматики Востокова. На залежність Головацького від Востокова вказує уже сам вступ, а саме дефініція граматики.

Головацький: Грамматика є наука правильного оуживанья слѣвъ въ бесѣдѣ и въ письмѣ²⁾.

Востоков: Грамматика єсть руководство къ правильно-му употребленію словъ въ разговорѣ и въ письмѣ.

По поділі граматики на чотири часті оба граматики однаково дефініюють першу часть:³⁾

Голов. Словопризведе- ніє єсть часть граматики, котра показує, якъ складати слова, т. є, розбирає ихъ составні часті и перемѣны, и роздѣлює слова по розрядахъ⁴⁾.

Вост. Словопроизведе- ніє показує, какъ составляются слова, то єсть, разбираєт ихъ составныя часті и измѣненія, и распредѣляет слова по разрядамъ⁵⁾.

З Востокова узяв Головацький поділ букв, дефініції поодиноких груп і таке инше, що може переписати всякий компілятор. Звідси й узяв і дефініцію іменника та його поділ, прим.

Голов. Имя существительное є названіє предмета (т. є. особы або рѣчи) пѣдъ смыслу пѣдпадающаго, або тільки въ оумѣ изображаемого⁶⁾.

Вост. Существительное имя єсть названіє всякаго предмета видимаго или въ умѣ представляемаго⁷⁾.

З Востокова зачерпнутий дальше поділ іменників, означуванне роду з богатома такими самими прикладами, дефініція відмінків, дефініція відмін, поділ прикметників. За взором Востокова трактує і Головацький числівники як додаток до прикметників. Поділ заіменників і дієслів разом із дефініціями тих поділів опертий також на граматиці Востокова, прим.

¹⁾ Задля коротенькости сеї частини звучні друкую її в додатках під ч. 25. п. в. Перший нарис звучні Головацького.

²⁾ Як. Головацький. Грамматика Руского Языка, Львів, 1849, стор. 1.

³⁾ Ал. Востоковъ: Русская грамматика по начертанію его же сокращенной Грамматики полиѣ изложенная. Изданіє четвертое. Спб. 1839. ст. 1.

⁴⁾ Головацький, ст. 2. ⁵⁾ Востоков, ст. 2.

⁶⁾ Головацький, ст. 40. ⁷⁾ Востоков, ст. 10.

Голов. Дѣйствительный глаголъ (або залогъ) показываетъ дѣйствіе предмета переходяще на другій, означаемый вопросомъ кого або що¹⁾.

Що й дальший виклад Головацького про дієслово се перерібка з Востокова, нехай свідчить отся виписка:

Голов. Причастіе есть имя прилагательное, отъ глагола произведено, съ означеніемъ залога, вида и времени дѣйствія або состоянія²⁾.

Вост. Дѣйствительный залогъ показываетъ дѣйствіе предмета, обращенное на другой предметъ, означаемый вопросомъ кого или что²⁾.

Вост. Причастіе есть имя прилагательное, отъ глагола произведенное, съ означеніемъ времени дѣйствія или состоянія, настоящаго или прошедшаго⁴⁾.

Або:

Голов. Перемѣна окончаній глагола для означенія его вида, наклоненія, времени, числа, лица и рода называется спряженіемъ³⁾.

Вост. Перемѣна окончаній глагола по видамъ, наклоненіямъ, временамъ, числамъ и лицамъ называется спряженіемъ⁶⁾.

Не вільна від впливу граматики великоруської мови й партія про чотири невідмінні часті мови.

Богацько поглядів для своєї граматики, передусім для університетських викладів, запозичив Головацький в Беккера, Гейзе, Гошпа та Грімма⁷⁾. Що тикаєть ся граматики української мови, їх знав Головацький усі, розумієть ся і граматику Павловського й праці Максимовича. Дуже часто ставала в пригоді Головацькому граматика Лозинського, за приміром якого й Головацький не занежує фізіології звуків.

„Подѣлъ буквъ“ в порівнанню з аналогічними параграфами друкованої граматики є ширший о стільки, що пояснює також їх фізіологічне повстаннє. Звучня Головацького оброблена на свій час гарно. Починаєть ся від самозвуків. „Буквы а після ж, ч, ш, щ и я після согласной вымавлиють въ надднѣстрянскѣмъ нарѣчью якъ м'яке е або є“, отже: жель, чесь, шепка, щестьє, затєвє, ре-

¹⁾ Головацький, ст. 130. ²⁾ Востоков, ст. 93.

³⁾ Головацький, ст. 150. ⁴⁾ Востоков, ст. 103.

⁵⁾ Головацький, ст. 151. ⁶⁾ Востоков, ст. 110.

⁷⁾ І для показу ровени викладів граматики Головацького й тому, що введення до граматики нема в друкованій, подаю його в додатках під ч. 26 разом з правописними правилами Головацького п. в. З університетських викладів Головацького.

бий, рясный, петь, „але по общому малорускому виговору повинно ся говорити и писати а и я“. Виключені від такої вимови: гуляти, лялька, дя, що й у наддністрянськiм говорі звучать як я так, як всюди на початку слова та по самозвуді. Сей виговір порівнює Головацький зі сербською, чеською і староболгарською (в Голов. болгарсько-слов.) мовою. „Въ горахъ южно-западныхъ округѣвъ и на угорскѣй Руси вымовляють а по ж, ч, ш, щ мягко як я, на Украинѣ же въ декотрыхъ словахъ послабо чути я, н. пр. рабыи, расный. Черезъ соображене съ нарѣчьемъ наддністрянскимъ найлучше пбзнати въ тыхъ случаяхъ(,) чи має ся писати а чи я“.

Е виговоруєть ся у горах Самбірського округу та угорськiм боці в так названій Країні як „полугласна ь (стиснене, коротке е): днь, пнь, тьпърь, държитъ, нынька. Ё то вынятковий виговѣръ, але забытокъ колишнього може обще уживаного заслуговує на увагу граматика“. Зазначивши виговір великоруського е як є, запримичує Головацький, що „въ декотрыхъ сторонахъ Галичинны говорятъ ію або (о) зам. є, е“, отож: іюго, ніюго, іюму, сліозы, всію, ліонъ, злодѣюмъ, сторожомъ, ткачомъ і т. д.

Буква ѣ, утворена з і і ь, мала в церковно-славянськiй мові „особенный мягкій голосъ е“. В живучих славянськiх мовах вимовляєть ся ѣ як є в Великоросіє, Сербіє і Ілліріє, а як е в новоболгарськiй мові, як ё в чеськiй, а як іе або іа в польськiй. „Малорускiй въ тыхъ всѣхъ мѣстцахъ виговѣръ є жі або дуже мягке і, рѣка, бѣлый, бѣгати, звѣзда, тѣло, чоловікъ, вѣрный. Выговѣръ сей є общій по цѣльнѣнскѣй, южнѣй Руси, якъ далеко малорускiй языкъ сягає“. Часом е виговоруєть ся як ѣ в таких словах, як камѣнь, „але при тѣмъ и говорится камень“. Хоч ѣ мягчить попередній слівзвук і не може стояти по ж, ч, ш, щ, „но въ словахъ, де съ е переробилося(,) можна его уживати“ (чѣльный, жѣнка, щѣтка, шѣсть).

Хотяй правописчки кажуть писати перед самозвуком і, а не и, „въ рускѣмъ чистѣмъ виговѣрѣ видится і бренитъ трохи помягче якъ и(,) н. пр. сіє евангеліє вымовляє Русинъ мягче якъ н. пр. бѣлый листъ; но въ словахъ біи, пій, гній (гнити), шія чути го совѣмъ якъ руске и“. В нашій мові виговоруєть ся и і ы посередньо межи глухим великоруським ы, польським у, а тонким великоруським и, польським і, але все грубше, ніж сербське и, чеське у. Оба гомоняють однаково, тільки „само горьке нарѣчье розличає ще добре вимову и и ы, всюди инде утратилося всяке розличіє: для того въ малорускѣмъ языкѣ уживають и и ы подобно

Чехамъ и Сербамъ тожко для роздѣлу слѣвъ и словородного испиту, тамъ де ђповѣдно въ побратимыхъ языкахъ великорускѣмъ и польскѣмъ вымовляея або і або у“. Виймку з того творить польська вимова по ж, ч, ш, щ і г, к, х. На початку слів і по самозвуках звучить и трохи мякше.

В односкладових словах і замкнених складах переходить о в і. „Сей выговоръ е общій по цѣлѣй южнѣй Руси(,) хотя мѣсяцами грубше, мѣсяцами тонше гомонить, н. пр. одній вымовляють чисте і, другій грубше ы(,) иншія ѱ, ю“. В деяких словах навіть у перейшло в і (замѣжъ), на Україні навіть а (крій дороги). Перехідне о в і з початку слова прибирає придих в (вѣтъ), який, що правда, деякі опускають, „хоть вымовляея завсѣгди вѣтъ, вѣтця, вѣдъ“. І загалом „языкъ рускій не любить на початку слова чистон самогласнон, для того звичайно додає придыханье самогласнон у и ѱ перейшовшихъ въ согласну в и ј або гортанну г“. На а маємо дуже мало слів; на е (крім: ей, ех) жадного; звичайно прибирають вони придих ѱ або г. О ѱ у дістають придих в, рідше г і ѱ (вона, вогонь, врати (ѱорати), гострый, вострый, вухо, вусъ, вужъ), але в словах, де не вживаєть ся ще загально придиху, не пишеть ся ѱого (она, огонь, орати, ухо).

Що тикаєть ся співзвуків, в виробило ся „изъ придыхательного у, продолжительно выговорюваного“. В нашій мові задержує в той самий гѣлос, „зъ котрого походить клонящійся до у“. Тому говорять: дѣўка, слѣўка, лаўа, рѣў, не дѣўка, роўъ, як у великорускій і польскій мові.

Г вимовляють ся не тільки в наших словах, але ѱ у чужих, принятих у старині, як латинське h; „на Украинѣ доси говорятъ: теологія, филологія“. Греко-латинське g перемінюєть ся у польщині, по части ѱ чещині в j, в сербщині в dj, а „рускій залюбовавъ собѣ г“. Звук г уживаєть ся по більшій часті в чужих словах приймлених у новійших часах (грисъ, гатунокъ), „окрѣмъ того высловлює ся въ некоторыхъ словахъ въ польскѣй формѣ уживаныхъ: гарнецъ (горнецъ), господарь (господарь), гудъ (узъ, гужъ), габати (габаты), гонта (гонта), гуля, гдирати; або якогось незнамого, як здаєся, все таки нерусского похоженья н. пр. гара, герега, гуздратися, газда, гула, гварнагати, легінь (мадь legény), грунь, магура (ср. санскр. макоръ), регезуля, герелиця, або и въ рускихъ словахъ некоторыхъ для того(,) що наступаюца согласна wymagaє слабов согласнон: н. пр. нѣкды, кдуля (гуля), кречный, кдирати. Часомъ и такъ г на д або д на г перемѣняють: ледарь, канюга, сердега, гелетка, Гми-

тро". Таких слів в українській мові небогацько. В 16 і 17 віках уживано на означення латинського *g* групи *ng*, так каже писати й Павловський у своїй граматиці, але в Галичині заведено знак *г* для чужих слів, а „въ своихъ рускихъ словахъ належить назадъ привернути первѣстну букву, габаты, господарь, Дмитро, нѣкды, гнѣтъ“.

Ж вимовляють у деяких околицях сильно як *дж* (джаворонокъ, джуръ, чужій), „въ галицкѣмъ нарѣчью“ вимовляють також в 1 ос. теп. ч.: ходжу, пуджу, блуджу. Левицький радив приймати знак *д* над *ж*, Шашкевич сербське *ц*, „але якъ одно(.) такъ друге не потрібне. Въ такихъ случаяхъ найлучше, хто не хоче держатися общого укр. вимову *ж*: хожу, блужу(.) писати: ходжу, блужу, въ котрѣмъ явно буде, же походить одъ ходити, блудити, якъ и звичайно у насъ роблять“. **З** вимовляють часом сильно як *дз* (дзвѣнь, дзеленый, дзерно) так, як *декуда* с як *тс* або *ц* (цей, цело), „но то е мѣстный вимовѣръ“.

В перемиських низинах вимовляють *к* подібно *г* (лыжка, мысга). Коло Станиславова вимовляють *т* перед м'якими співзвучками як *к* (кѣло, кѣсто, кежеко), але „одно(.) якъ друге, суть областныя ѳдмѣны“.

Коли *л* опирається о попередній самозвук, переходить у *в* (давъ, вовкѣ, вовна). Деякі так і пишуть *в*. Лозинський радив у своїй граматиці давати *в* над *л*, щоби вдоволити й етимології і вимові, „но така двойствена согласна неумѣстна, не звичайна въ рускѣмъ письмѣ не утримася“. Інші письменники задержали в письмі *л*, „котре належить заедво читати яко *в*“, а се в одній минувшини, коли по *л* наступає самозвук, в словах: повень, човень, „декуда вимовляють и на кѣнци слова *ль* безъ розбору: дѣвъ, стѣвъ, вѣвъ; но се такожъ помѣстный вимовѣръ, бѣльшѣсть вимовляє дѣль, стѣль, вѣль“. У минувшині однини опускається *в* в вимові, як що стоїть по співзвучі, „бо притрудне до высловлѣнья“, також у слові: ябко (яблоко).

Ѳ, ѱ „яко для чужихъ токмо греческихъ слѣвъ здѣбнѣи“ можна опустити. **Ѳ** вимовляють „Русине въ церковнѣмъ письмѣ якъ *ѳт*“. У Галичині перейшло воно на *т* (Атанасъ), **ѱ** (Федько) або *хв* (Хвеська), навіть на *в* (Матвѣй). Хоч *ѱ* вимовляється у церковщині по співзвучі як *в*, „но въ рускѣмъ пишеся Евангеліе, Евдоксій“. По співзвучі звучить *ѱ* як *и*, але „въ рускѣмъ можъ писати *Синодъ*, *миро*, бо для незнаючихъ греческого языка жадного различья не робить“.

По фізіологічнім поясненню придику (ворѣхъ, горѣхъ, вострый, гострый, йосика) — воно, як і загалом фізіологічні поясненне звуків.

в Головацького, взорване на граматиці Лозинського — находить ся короткый відступ „о полугласныхъ ъ, ѣ, й“. Ъ і ѣ означали „въ давнѣмъ словенскѣмъ писмѣ“ скороченне або половину самозвука, а се ъ коротке, напів розвинене о, а ѣ коротке е, як се видно в деяких славянських мовах, але в нас „мало вже слѣдно того короткого звука (хѣба въ горахъ де заховалося: грѣкій, сѣ, кѣ)“, тилько розвинуло ся чисте, ясне о й е. Тепер ъ і ѣ — се знаки твердості та м'якості. Що до звука е і й „совсѣмъ схѣдне съ ѣ, бо и (я), ѣ (е), ю (ю) не є що инше(,) якъ ѣа, ѣе, ѣу або ѣа, ѣе, ѣу“.

Про змягченне співзвуків запрямічує Головацький, що „змягчованье согласныхъ є дуже важнымъ предметомъ въ граматицѣ рускѣй, якъ во всѣхъ словенскихъ“. Славянські мови різнять ся тим залюбованнем у змягченню від других мов. Одначе славянські мови й чеська не змягчать всѣх співзвуків, а „рускій полудневый“ всѣ крім гортанних і губних. „Змягченье согласныхъ основываея на тѣй власности буквы і (або єи заступницѣ полугласнѣй й (ѣ), що она яко найплавнѣйша съ иншими тѣсно споюея и єи уподобитися старає, сама неразъ при нѣй теряючись. Найяснѣйше тоє пѣзнати по змягченыхъ согласныхъ лѣ, дѣ и пр. особливо, коли на кѣнци стоять: н. п. палѣ, кладѣ, зам. пали, кледи“.

По сих поглядах, запозичених із граматики Лозинського, та по дальшим поясненню, як вироблюєть ся змягченне, чому не можуть бути змягчені губні і гортанні, і по замітках о буквах р і ж, ч, ш, щ, взятих рівнож із повищого жерела, зазначено, що змягченне відбуваєть ся або на початку слова чи складу через я, ѣ, ю, або кінцевий співзвук слова чи складу змягчить ся знаком ѣ. „Передъ м'яккою самогласною часомъ и двѣ согласныхъ змягчаютея, н. пр. стягнути, вѣсть“, а коли губний співзвук, перед яким находить ся с або з, стоїть перед м'яким самозвуком, „въ писмѣ не потребує бути ѣ омъ означено н. пр. святѣй, звѣзда“. Буква ц „въ рускѣмъ язѣцѣ за нѣбы м'якку уважаєя“, бо при відмінї приймає йотовані самозвуки (лиця, хлопця). Тилько в чужих словах остає ц твердим (кльоць, пляць, пѣць, кліоца); так само дієть ся з р і л у словах: море, горе, поле. Губні співзвуки та м приймають для змягчення л, а м декуди й н (имня, памнать, м'ясо).

Велику вагу привязує Головацький до черговання, бо „перемѣна букв(,) появляючаєя громадно и въ звязку, глубоко въ устроєнїє руского язѣка сягає, изъ негожъ то головнїй положительнїй питомости язѣка выплывають“. Вона є подвійна; родова, коли з переміною самозвука зміняєть ся більше — менше і сене (всѣти,

в'шати) або „въ благозвучія походяща“ зі зміною самозвука, а без зміни значіння (камѣнь — камень).

Тверді самозвуки переміняють ся „въ изуствѣмъ языцѣ“ тим способом: а в о й на відворіт (Алексей — Олекса, пакѣсь — покѣсь, падѣль — подѣлье); а в у (мазати — мажу); у в і в кількох словах (замужь — заміжь, дуброва — діброва, парубокъ — парібокъ, фура, фурманъ — фіра, фірманъ); „и на у по нибымягкихъ согласныхъ (въ многихъ мѣстяхъ(!) (.)) дебы складъ руского языка и вымагавъ“ в 7 відм.: при мечи — мечу, на стольци — стѣльцю, въ дунаѣ — дунаю; о в ы (блѣха — блыха, дрова — дрыва, ложка — лыжка); о в у (выпытовати — выштыувати); у на ы (слухъ — слыхъ, слышно, глыбокій — глыбокій, дубъ — дыбомъ); е в а і я (хтокольвекъ — вакъ, каменяця-камяница); е в о й на відворіт (огень-огонь, пѣдешва-пѣдошва, вѣкенце-оконце, жена жонатый), загалом по ж, ч, ш, щ, (черный, чернець, черницѣ-чорный, желтый-жовтый, желудь-жолудь, шелуды-шолуды, щедрый-щодрый); е в и (погане-погани, Русине-Русини, люде-люди); и в е (ягла-(й)гла) ягла, иншій-(й)инчій) енчій).

Мягкі самозвуки переміняють ся зі собою і з мягкими: я в є і на відворіт (теля-теле, ся-сє, щастье-щастья, здоровье-здоровля, насѣнье-насѣнья); є в ію (моєго-моіого, лоемъ-лоіомъ, єго-іого, слезы-сліозы, вѣвати-воіовати), ѣ в е (лѣдъ-леду, ястрѣбъ-ястреба, шѣсть-шестый, плѣтъ-плету); ѣ на и (цвѣтъ-цвести, сѣножать-сеножати, сѣдѣти-сидѣти); ѣ в ь (будѣмо-будьмо, ходѣте-ходьте, нынѣка-нынѣка); є і ію (ю) в ю (вѣвати, воіовати-воювати, працьовати-працьовати).

Найважнішим є перетворюванне корінних букв е на ѣ (і), а о на і. Вияснивши умовність переходу е в і, зазначує Головацький, що „въ именахъ собирательныхъ и глагольныхъ (verbalia) закінченихъ на енє, елє, ерьє (старосл. енїє) такожъ е переходить на ѣ, бо въ руской вимовѣ тов нѣ, лѣ, рѣ сильно (сѣ притвскомъ) высловлюєся, якобы на двое дѣлялося, а черезъ тов нибы на е здаєся сперати и стискати єго; н. пр. спасѣнє, насѣнє, камѣнє, значѣнє, весѣлє, пѣрьє, вимовляють якыб спасѣн-нє, камѣн-нє, весѣл-лє, и пр.“. По вясненню причини повищого явища й порівнанню його з аналогічною появою в інших славянських мовах, польській, великоруській, чеській і сербській, подані ті випадки, в яких е переходить на ѣ, а саме: а) в односкладових іменниках і числівниках: мѣдъ, лѣдъ (і медъ, ледъ), рѣчь, пѣчь, шѣсть, сѣмъ (внїмку становлять іменники на стѣ (честь, тєсть, лєсть) і ті, „въ котрыхъ е яко бѣгле (вставне) або перед р(.) коли въ словенскѣмъ яко коротке (полу-

гласне) уживаєся⁴, прим. пєсь, день, пєнь, лєнь (ліонь), верхъ, терхъ, смерть); б) в многоскладових іменниках на нь, дь, жь, зь (камѣнь, ячмѣнь, яєнь, лебѣдь, молодѣжь, ретѣзь), також у словах: жѣнка, тѣтка, щѣтка, корелѣвна, камѣнный, ячмѣнный, крадѣжный; в) в збірних іменників і дієсловних на єньє, ельє, ерьє (спасѣньє, весѣльє, пѣрьє); г) у здрібнілх на це (пѣрце); д) часом в 2 відм. мн.: слѣзь (слѣзно), берѣзь, хоч ниші іменники звичайно задержують в тім відмінку корінне в (вежь, вербъ); е) в однині минувшини (пѣкъ, рѣкъ, вѣкъ, плѣвъ, бѣгъ, стерѣгъ) з виїмкою „зажегъ“ і перед р (вергъ, деръ, умеръ теръ, зачеръ); ж) в 2 відм. мн. іменників на ь (хлопцѣвъ) та 3 і 7 відмінках одн. прикметників жіночого роду з м'яким окінченням, з) укр. мѣжь-межи, рѣчь-реку, рѣштити - решето, одѣватися-одежа, прилѣжный, лѣжникъ-лежати, болѣти-болесть.

Ще більше розширене в нашій мові перетворюваннє о на і, яке „вимовляєя по розлчнхъ областяхъ якъ чисте і (ѣ), въ горахъ якъ ы, ѱ, на Угорщинѣ и Сѣверщинѣ (въ Чернигѣвскѣй губерніи) якъ ю, ы, уи, но нигде Русине не выговоряють чистого о“⁴. По порівнанню сеї прояви з аналогічною у мовах польськѣй, чеськѣй і долішньо-країнськѣй нарѣчію зібрані випадки переходу о в і. Дієть ся се поперед усього в односкладових словах, закінчених на співзвук (ббѣ, кбѣ, звбѣ, вбнѣ) і „въ предлогахъ бдѣ, пдѣ и вбзѣ, зб, вб, дб, пб(,) але токмо въ сложнхъ“ (вбзати, збстати) і в таких сполученнях, як: вб Львовѣ, дб Львова, пбѣма, вбтки, вбтєв, рбзний. Також зложені з похідними (пкблѣвъ, потбкъ, со-ббръ, рбдний). З польського приймлено: крбль, крбля, крблякъ, крблѣвна, „но истинно руска форма король съ похідними удержує о“⁴. Відступають від повншого правила односкладові зі складами ор, ов (корчь, кормъ (кбрма), повкъ, довгъ) і многоскладові (горнець, товстѣй), „бо въ сихъ словахъ о заступає давнє полугласнє ѣ або ѣ“⁴. Не зміняють ся також: годъ, громъ, дощъ, кровъ, крокъ, лобъ, мохъ, ротъ, вошь, хлопъ, онъ (де), сонъ, ось (де), отъ, тотъ, той, кротъ, „хотя часомъ учути можна грбмъ, рбтъ, або въ сложнхъ пбдлбѣє, в тогбдъ“⁴. Жіночі іменники: мбць, нбчь, сбль мають і в 6 відм. скорочено: нбчью, сблью, сидомбцью, „но въ повнѣй удержують о“⁴ (ночєю, солею). Дальше переходить о в і в тих многоскладових словах, що „здаются бдѣ односложнхъ походити“ (ббберъ, вбйсько, прапѣръ, острѣвъ, ворбгъ (і ворогъ), острѣгъ, околбтъ, здогбнѣ, вбсѣмъ), в іменниках на бѣть (бєть, пакбєть, трбєта) з виїмкою „любѣсть“, в 2, 3, 6 і 7 відм. одн. іменників на ець, отъ, елъ, єнъ, есь (пбсла, кбтла, вбрла, рбжна,

пѣля, лѣктя, пѣломѣ), в 2 відм. множ. деяких іменників жіноч. р. (кѣль, кѣсь, корѣвь (і коровѣ), пѣдѣль), середнього (вѣчь (очі), пѣль) мужеського з окінченням ъ в 1 відм. одн. (панѣвь), в 3 і 7 відм. одн. прикметників жіноч. р. (чорноѣ), мужеські прізвища людей і міст (Иванѣвь, Львѣвь), також на ѣвка або ѣвць (Боднарѣвка, Иванкѣвць), дівочі назви від стану (дѣвѣвна, писарѣвна), і вкінці на Україні: вѣзьме, тѣлькѣ, сѣблькѣ.

При співзвучках заходять отсі переміни: п на ф і на відворіт (уповати = уфвати = (д) уфати, Филипъ-Пилипъ, Стефанъ-Степанъ), ф на б (фарба-барва), в на м (рѣвнѣй-рѣмнѣй), хв на ф і на відворіт (хворостъ - фворостъ - форостъ, хвалабог' - фала бог', хватати-фатати, хвѣсть - фѣсть, Федько - Хведько, шафа - шахва, фѣртка-хвѣртка), ф на х (куферъ-кухоръ - вѣ кухрѣ, куфель - кухоль - кухликъ), х на ф і хв (хустка - футка, хорѣй - хворѣй), н на м і на відворіт (Никола-Микола, рынскѣй-рымскѣй, поронѣ-поромѣ), р на н (рекрутъ-некрутъ), р в л і на відворіт (срѣбро-срѣбло, скороздрѣй-сколоздрѣй, рыцарѣ - лицарѣ, рубрика - любрика, ревѣзорѣ - левѣзорѣ, бѣрше - бѣлше, рубренѣй - рубленѣй) і с в х (волосѣ - волохатѣй, просити-прохати, колысати-колыхати).

Повищі переміни походять „изъ областнаго выговору, не обще уживани“, одначе є ще переміни співзвуків, „котрі загално уживаються, котрі цѣльнй составъ языка просновують“. До таких належить перехід л у в. По фізіологічним виясненню творення сеї переміни подана її причина, яка основується на питомости „нашої мовы, що она стараєся вынайти лекшую вымову, для того уникає стеченія согласныхъ и любить кѣнчити слова самогласною: полнѣ (повенѣ), чолнѣ (човенѣ), спѣває (тѣ), має (тѣ), спѣва, церква (овѣ), редѣква (овѣ), вѣпро (ерѣ), Днѣпро (ерѣ)“. Л переходить на в: а) в однині минувшини муж. р. (казавѣ, ломавѣ), б) перед співзвучком (вовкѣ, шовкѣ, жовчѣ), в) в многоскладових, де перед л стоїть ѣ, що повстало з ѣ (жѣвѣтѣй, повнѣй), вкінці слова: повенѣ, човенѣ зам. повнѣй, човно. „Вѣ сихъ припадкахъ любить языкъ рускѣй всюди загално перемѣняти л на в, такъ що нѣгде вѣ народѣ чистого л не выговоряють“. Є ще слова, де одні уживають л, инші в: дѣль, вѣль, стѣль, орель, козелѣ, осель, горѣлка, софѣлка. Переміна л на в звѣсна в усіхъ славянськихъ мовахъ, передусім словінскѣй і словацкѣй. Змягчене ль не може перейти на в¹).

¹) Увага до сеї партії заслугоє на наведення в цілости: „Рускѣй языкъ стремитъ за перевагою самогласныхъ надъ согласными, якъ тоє

Другий рід переміни букв походить від улекшення вимову. Для лекшої вимови переходять сильні перед слабкими в слабкі, а слабкі перед сильними в сильні, слабкий співзвук на кінці слова вимовляється як відповідний йому сильний, щоби виразнійше відбився звук, слабкі і сильні з. с, д, т вимовляються перед шипачими як відповідні їм сичачі ж, ш, ц, ч. „Щоби уникнути трудного до вимови стечення буквъ дт, тт, гт, кт, перемѣняються такожъ д, т, въ неопредѣленымъ наклоненію на с, н. пр. веду — вести; плету — плести; а гт, кт, на ч; н. пр. зам. могли, бѣгти, лягти, пекти, втекти, товкти (якъ часомъ на Украинѣ уживають) говориться звичайно по руски: мочи, бѣчи, лячи, печи, втечи, товчи“. Ще одна важна переміна діється при деклінаціях і конюгаціях. Перед м'яким ѣ (в) і тонким е, „котре въ тѣмъ случаѣ за не уважатися має і перед и (ь) в приказовім способі „перетворюються по правилахъ граматики сичущі з, с, ц на одповдні їмъ ж, ш, ч; а гортанни г, к, х часомъ въ м'якій зь, ць, сь, а въ иншихъ случаяхъ въ одповдні їмъ ж, ч, ш“. Се ілюструє автор численними примірами. В 1 відм. мн. „задержують г, к, х, бо наступаюче по нихъ и грубше гомонить нибы ы, для того передъ тымъ грубымъ звукомъ ж, ч, ш, котрі (за) заступники смягченои буквы уважатися повинны, стояти не могутъ“. Групи ск і ст переходять на щ, а „зубові д и т перетворюються въ ж (або дж) и ч“.

Не тільки букви, але часом і склади переміняють ся „въ вимоворѣ народномъ“: ведмѣдь-медвѣдь, колопѣ-коноплѣ, намастырь-монастырь, наместо-монисто, тверезый-грезый. И переміняють ся в й у словах: йду, йму, передусім, як сї слова починаються приіменниками: за, по, при, вы, вѣ, дѣ, прѣ, обо, зѣ, надѣ, пере, дѣ (зайду, выйму, вѣйду, дѣйду). „Часомъ такожъ яко союзъ и на й перетворюється“. Приіменник у переходить на в: вже, вмеръ, вчивъ, въ мене; на відворіт в переміняється на у: у лѣсѣ, услѣдъ, учера, усе, узявъ.

Для лекшої вимови вставляють ся також о й е. Жіночі іменники на тва, гла й ка приймають в 2 відм. мн. о, на тла, тра,

доводить полногласіє(,) н. пр. волосъ, колосъ (власъ, класъ)(,) берегъ, терень (брегъ, тьриъ) — для того любить кінчити слова самогласною, н. пр. будемо, маемо, буде, має, зам. будемъ, будетъ; церква, морква, Покрова, зам. церковь, морковь, Покровъ, або якъ декуда говорять: ходи', роби', носи, ходя,нося, робя, Днѣпро, дѣдо, зам. ходитъ, ходятъ, Днѣпръ — такъ сь тои причини и лѣ смѣняе(ся) на в, котро гомонить подобно до у“.

вця приймають **е**; середні іменники на **кно**, **гно** прибирають тамже **о**, прочі на **но**, **ло** приймають **е**. В прикметниках „въ усѣченой формѣ“ вставляеть ся також **е** (воленъ, годеень, силенъ, мутенъ, вѣренъ) з виїмкою прикметника: крѣпокъ. Противно мужеські іменники на **окъ**, **оръ**, **отъ**, **отъ**, **овъ**, **евъ**, **ецъ**, **енъ**, **ень**, **елъ**, **ель**, **еръ**, **есъ** опускають у скієних відмінках **о** й **е** з виїмкою іменників: яєень, яворъ. Приіменники: **пѣдъ**, **бѣдъ**, **роз**, **перед**, **над** приймають також вставне **о**, як слово, з яким злучений приіменник, починаеть ся від двох співзвуків; „часомъ прибирають предлоги **съ**, **зъ**, **в**, **к** букву **о**, особливо передъ **ми** або передъ согласными, котрі потяжко вимовити; **н**. пр. зо сестрою, зо землѣ, со мною, зо страху, во мнѣ, вѣсторокъ“. **Й** викидаеть ся: **пѣшовъ**, **пѣти**, **прѣти**, **вѣско**. До вставних треба зачислити також „и передсудне“, яке додаеть ся, коли слово починаеть ся від **р**, **сп** або **зв** (ирцы, ирчю, ирчете, ирзати, Испасъ, взвѣръ). До вставних зачислює Головацький також **о** й **е**, „котрі при плавныхъ согласныхъ **л** и **р** ставляти звиклисьмо“, дальше повноголос і кінчить ось як: „Суть слова, котрі при **л** и **р** тільки одно **о** або **е** вставне приймають: **н**. пр. солнце (сонце), тор(г)ъ, слеза, терти. При тѣмъ уважався, що тоє **о** и **е** въ однихъ словахъ передъ **л**, **р**; въ другихъ по **л** (**в**), **р** вставляється: **н**. пр. торгъ, повесть, вовна, переть, шереть, мерти, терти, жертви, дерти, перти, кротъ, кроткій, скромный, плоскій, плохій, слеза, гребля“.

До співзвуків, які вставляеть ся, „де легша вимова того вимагає“, зачислює Головацький: **в** в таких словах, як область, схѣдъ, **б** (гину), **п** (усну), **д** (сѣмъ), **с** (пряжка), **г** (инодѣ, тоди, де), **т** в 3 ос. одн. теп. й буд. ч., **д** і **т** в минувшині, коли перед в має стояти (сѣвъ, клавъ, замѣвъ), **л** в минувшині одн. по співзвучі (пѣкъ, рѣсъ) з виїмкою випадку, коли перед ним стоить **д** або **т**, вкінці „въ словѣ сердце такожъ **д** невымовляють, но пишеть ся звичайно, бо въ походныхъ **н**. пр. сердечный, серденько чути го“. Вставними співзвуками називає Головацький **л** і **н**. **Л** вставляеть ся в 1 ос. одн. теп. й буд. ч. та страдальних дієприкметниках і „декуда въ именахъ на **ье**“ (здоровье), **а** **н** **а**) перед самозвуком у словах: снѣдати, снискати, внушити, зануздати, **б**) перед дієсловом „имати (яти)“, зложеним з приіменниками: **бѣд**, **за**, **на**, **в** (тут і: вынмати, наньмити), **в**) в 2, 3, 6 і 7 відм. особового заіменника обох чисел по приіменнику. „Выкидованья буквъ черезъ сокращеніе въ рускомъ мало уживався, бо и сокращенія не любятъ повноголосный рускій языкъ“; дехто скорочує **ею**, **ою** на **еу**, **оу** (мѣвъ душевъ), а далі:

моєго-мого, обож-обѣ, твоя, твоє-тва, тве, чистую-чисту, бѣшь-бішь, пью-пю, лью-лю, длю).

Звучня кінчить ся в рукописи коротенькими замітками про титлу й наголос. Друга часть граматики „о словопроизведенію“ починаеть ся компілятивними замітками „о словахъ вообщє“, льогічним поясненнем девятьох частей мови, а дальше вступними увагами про іменник, його рід і поділ. З тих заміток відмічу закінчення збільшених і здрібнєлих іменників; перші прибирають окінчення: ище, иско, другі на мужеський рід: ецѣ, икѣ, окѣ (іокѣ), чикѣ, ко (єнько, онько), цѣо; на жіночий: ка (онька), очка, иця, инка, ечка, ичка; на середній рід: це, ко, чко, тко. Жіночі здрібнілі змінють деколи й рід (дѣвкадѣвча). При зменшенню перед к переходить х в ш (мушка), к в ч (тычка), а г в ж (ножка). Жіночі на ь приймають при зменшенню окінчення: ка, ця, очка. До здрібнєлих іменників належить також „ласкательнии представленія предметѣвъ“ мужеських і середніх на: онько, єнько, жіночих на: онька, єнька, ечка, ѣвча, ця, иня, уня. Вони показують „пещєннѣсть або нѣженнѣсть“ предмету, на відворот „уничжительнии“ на: ище, ина, иско, ора (дѣдора) показують „маловажнѣсть, ничтожнѣсть або взгорду“. Також іменники на **ло** треба ту зачислити: мазайло, подригаило, замахайло, мѣняило. Що Головацький довше задержав ся над збільшеними та здрібнєлими іменниками, мотивом сього, що „увеличованье и уменшованье тоє є якобы постепеннѣсть именѣвъ, єъ чого показуєся велика мягкѣсть, погнѣбкѣсть, нѣжнѣсть, и пѣобилье языка руского“.

Хоч славянські мови не знають члена (articulus), „однакже въ закінченіяхъ именѣвъ вообщє є розличіє рода(.) котре заступає властивый членѣвъ“. Кождий рід має своє питоме закінчення, яке називаеть ся членом. Слова, які втратили се „членороздѣліє“, зовуть ся безчленними в протиставленню до членних. Приналежність до роду означає ось як Головацький: мужеського роду є імена животних предметів мужеського пола й неживотних тай уявних на ѣ, й і єї на ь, що мають в 2 відм. одн. а (я) або у (ю); жіночого роду є імена животних предметів жіночого пола та неживотних і уявних на а, я і єї на ь, що мають у 2 відм. одн. и; середнього рода є імена животних предметів, „въ котрыхъ не показанє розличье пола або котрі означають малє звѣря“ і неживотних тай уявних на о, е й я, що приймають вставне ен. Примітки до сих правил доповнюють їх: імена животних предметів, які означають породу якихбудь животних, приймають рід по закінченню (окун

муж. р., шука жін. р.); здрібнілі і збільшені іменники задержують рід корінного слова, тільки жіночі на *иско*, *ище* вживають ся по значінню в жіночій, а по закінченню у середнім роді (*тая і тоє бабице*); також деякі збільшені мужеські вживають ся і в середнім роді (*той і тоє конице*), а мужеські на *ина* в жіночій роді (*той і тая конина, волина*).

Хоч *ь* є ознакою мужеського роду, одначе є богацько слів на *ь* також жіночого роду. „Много сихъ слѣвъ такимъ способомъ утворилося, що первообразну свою форму (повну, правильну) перемѣнили черезъ усѣченіє. Що тоє такъ повстало(,) доводять двоякіи види доси въ декотрыхъ словахъ женск. рода уживані: а именово въ повнѣй формѣ: *пѣсня, яблоня, басня, куделя, постеля, долоня; дѣбря, гѣлья, тростя; брова, вѣтъва, редьква, церква, любва, бруква, морква, хоругва; гуца, сѣча; жердя, мастя, мыша, и въ усѣченой формѣ на ь: пѣснь, яблѣнь*“. Богато з нихъ уживаєть ся у мужеськім і жіночій роді, в муж. р. 2 відм. *я, а, у (ю)*, в жін. и (*лебѣдь, звѣрь, вошь, мышь, поломѣнь, бѣль, брѣчь, колодязь, мѣль, курень, рысь, козырь, путь*).

На взорець Востокова і Групує і Головацькій іменники на *ь* жін. р. Такими є: корінні, похідні від дієслів, дієприкметників, числівників і іменників, похідні на *овь (а), на адь, ядь, на сть, ть, чь*, (від дієслів), на *ость (есть), на ежь (ѣжь) або ошь, на ань, ень (ѣнь), на онь, на знь, снь і на ль*. Переміна закінченя для означення роду вживаєть ся тільки в іменахъ животиныхъ предметів, де жіночий рідъ творить ся від мужеського при помочи закінченя; *а, ѡа, ка, ѡвка, нха, иця, ниця, иня (кума, гостя, игуменья, сусѣдка, швабка, Жидѡвка, свойчина, свойчениця, ковалиха, кухарка, такачиха, ткаля, шваля, швачка, Нѣмкиня)*. З окінченихъ на *а, я* є мужеського і жіночого роду; *порѡка, сиротѡ, рѡвнѡ, плѡкса, недѡйла, бѣкса, забѡйка, пронѡза, зѡвака, кривовѡза, довгорѡка, кровопѡйця, мѣхонѡша, невѣжа, недѡтика, невѡда, пропѡря, пѡнѡга, пѡнѡця, святѡша, убѡйця, зѡволока, зѡйда, волокѡта, калѣка, лѡтѡка (лѡточѡголова), завернѡголова, нелѣпа, звѡжѡрука, верѡба, прѡмха*.

По засованню, які іменники мають тільки однину, а які тільки множину, переходить Головацькій до відмінків і до деклінацій, якихъ у іменниківъ пять. Відміна скрізь народня, а перегляд деклінацій подає гарно отся „Таблиця Склоненій“, вята з рукописи.

Відступлення від взірців відмінн є або загалькі, розширені на всі або численні відмінки, а „походящіи изъ законѣвъ выговора и правописаія“, або частинні, властиві тільки деяким відмінкам. Не повторюючи поглядів, знаних із звучні, доповнюю тільки новими даними обсяг знання української мови в Головацького. Ж, ч, ш, щ в деяких нарічіях уважають ся мягкими, в деяких твердими; в галицькім і гірськім нарічію кажуть: ножь, ножа (є), ножь, ножо, ножіомъ (ємъ), ножь, мн. ножь, нождѣвъ, ножамиъ (ємъ), ножь, нождѣ, ножами, ножахъ; в волинсько-подільськім нарічію стоить по шипячих в 2 відм. а, у, але в 3 і 6 відм. одн. та 1 відм. мн. „показуеся зовсімъ мягкость шипящихъ, бо уживають мягкій и тонкій самогласній н. пр. ножеви, колачемъ, товаришѣ, плащѣ“. Буква ц в відміні мягка в наших словах, тверда в чужих. Коли приходить ся випускати вставне е по л, замість е кладеть ся ъ, отже л мягчить ся (льва); „при е вставне ѳ выидаеся а й остаеся н. пр. наемъ, найму“. Деякі іменники переходять з мягкой деклінаціі до твердої (Господь), велике число неживотних іменників має в 2 відм. одн. у, „Христосъ“ має в 2 відм. „Христа“, деякі „уживаються часомъ въ множеств. числѣ въ формѣ на а среднихъ: голось, голова и ѱ, лѣсь, лѣса, рукава, волосъ, а“. Іменники: братъ, брусъ, кльнѣ, клокъ, кѣль, колосъ, кочанъ, лубъ, пруть, сукъ, черецъ, батѣгъ, листъ, обѣдъ, камень, корѣнь, уголь мають окрім своєї форми і ѱ як збірні: брусѱ, батождѱ. Закінчені на -анинъ мають в 1 відм. мн. е, 2 відм. мн. іменників на ѱ і ѳ кінчить ся часом на ей (мужей, ножей); „при рахубѣ уживаеся такъ якъ именит. единст. ч. — н. пр. пять аршинъ, десѣтъ разъ, сорокъ локотъ“, але й „аршинѣвъ“; іменники на инъ уживають ся в 2 відм. мн. „усѣчено“ (мірянъ); я в 6 відм. мн. часом опускаеть ся (людьми, рѣльми), а „великдень“ вкладає в скієнних відмінках о. В 5 відм. одн. мають у: іменники закінчені на шипячі, гортанні (з вїімкою божих і людських імен), ѱ, й і ц (з вїімкою животних: хлопче). 7 відм. на у мають закінчені на шипячі, гортанні і ѱ й ѱо, хоч закінчені на шипячі мають в 7 відм. також и, а на гортанні також ови, прим. у садкови, „но тов рѣдко уживаеся“. 3 закінчених на ѱ мають деякі в 2 відм. мн. ій (коній), „въ Галицк. и Гѣрск. нарічію часомъ творятъ въ дат. паде. на омъ, коньомъ, гостьомъ, воломъ, псомъ, або перемѣняють на і, волѣмъ, конѣмъ, гостѣмъ або конѣмъ, гостѣмъ“; в 6 відм. іменники на ѱ і деякі на ш викидають а (кѣньми, грѣшьми), а 7 відм. на ахъ „въ гѣрскимъ и гал. нар. часомъ уживаеся на ѳхъ“ (волѣхъ, конѣхъ). В галицькім нарічію в 3, 6 і 7 відм.

м'якого закінчення переміняють я або а по ж, ч, ш, щ на є (го-стьемъ, емъ, ъеми, бехъ, ехъ).

Іменники другої деклінації на жа, ча, ша, ща мають в галиць-кім нарічю також ою: рожею (ою), гущею (ою). В галицькім і гірськім нарічю скорочується в 6 відм. ою, ею на овъ, евъ (іовъ), оу, еу. Щоби усунути трудну вимову, вставляється в 2 відм. мн. межі співзвукми та по самозвучі перед й „бѣліи“ о й е, одначе „если не трудно, то и три согласнї обходятся безъ вставнои самогл.“ (сестръ, искръ); не вживають вставного самозвука також іменники, що мають перед окінченням а зубні д, т або сичачі з, с, „особливо составнї зд, жд, ст, тв“ і мужеські на ця (убійць). Жіночі іменники на жа, ча, ша вживають ся зі вставкою і без неї (рожей, тучей і рожь, тучь, гуць); мусять мати вставку е (і) іменники, які мають ь перед окінченням я (судей, статій). Часом і по однім співзвучі вставляється е, прим. зорей, воней, пеней, тоней для ріжнвиці від слів: вонь, пень, тонь, а закінчені на ля, ня деякі не приймають вставки (куля, паня). „Часомъ уживають изъ мужескимъ закончєемъ на бвъ; н. пр. баббвъ, землѣвъ, паннбвъ“. В 6 і 7 відм. мн. виступає і закінчення ехъ, передусім по ж, ч, ш, щ.

У третій деклінації є необхідною вставка в односкладових іменників (донъ (денъ), золь, сотъ), а в іменниках з м'якимъ окінченням е (і), прим. оружей, имѣній; не потребують вставки іменники на здо, сто й похідні на ско, ство. Побіч полей, морій, горей говорить ся і: пѣль, морь. Середні іменники на ко, це приймають у деяких відмінках множини вид мужеських (облако-облабѣвъ, сонцѣвъ); деякі на о, що вживають ся і в мужеськім роді, мають у 1 відм. мн. ы й а (облаки-а, мѣняйлы-а, замахайлы-а). Побіч: уши, ушей кажесть ся і: уха, ухъ або ухѣвъ, а „око“ в значінню ваги відміняється правильно. Іменники: небо, чудо, диво прибирають у множині склад ес.

Що тикаєть ся четвертої відміни іменників, тут уживаєть ся вставка в 1 і 6 відм. одн., в галицькім і гірськім нарічю скорочується окінчення в 6 відм. на евъ, на відвороті деякі іменники мають у 6 відм. одн. ію замість скороченого юю, а два іменники: матерь і дочерь зберегли тільки в скісних відмінках старинний вид, але форми: дочерь і дочь рідкі, заступають їх: дочка, донька. Середні іменники на мя п'ятої деклінації вимовляють ся „въ малорускѣмъ языцѣ“ „съ вложенымъ н: вымня, имня, сѣмня, тѣмня; а такимъ чиномъ въ косвенныхъ падежахъ здається, якобы лишень вставне е додавалося“. Деякі іменники відміняють ся як

закінчені на *е*, особливо в галицькій нарічці, де *я* вимовляється як *є*: *нмя* (нмьє), *нмя*, *нмью*, *нмьмъ*. Іменник „дитя“ переходить у множині до другої деклінації, в 3 і 7 відм. виступає також окінчення *ю* (телят*ю*, лоша*т*ю). „Нькоторі імена сєи поро*д*ы продовжаються вставкою *ен*, котре властиво перемьнілося изъ носового *а*“ (гусеня*т*а, вовченя*т*а, чортеня*т*а, жиденя*т*а). В галицькій і гірській нарічці переходять *е* на *є* (лоша*т*ємъ), а *я* по співзвучі *й* а по *ж*, *ч*, *ш*, *щ* вимовляється як *є*.

У вступних увагах до прикметника задержується Головацький при поділі прикметників над прикметниками якості, які мають повну й скорочену форму. Ся остання повстає при помочи вставки *о* перед *к*, як що стоять перед ним губні *б*, *в*, *п*, *м*, язикові *н*, *л*, *р*, зубні *д*, *т*, сичачі *з*, *с* або гортані *г*, *х*, а при помочи вставки *е* перед *н* з якимбудь попереднім співзвуком. Прикметники якості можуть мати оба закінчення у всіх родах, але „не при всьхъ прилагательныхъ усьчена форма уживаєся“. Окрім степенювання прикметників можна виразити слабшу якість окінченнями: *оват*й, *іоват*й, *змягченне* і *здрібненне* закінченнями: *еньк*й, *пчк*й, *сильн*йшу прикмету приставками: *пре*, *ду*же або *вель*ми, обмежене зменшенне приставками: *по* *й* при (*поть*нений, *прико*роткй), а „ячество предмета въ докладнѣйшѣмъ положенію“ словом „саме або самый“ (саме добрый, самый довгий). По поділі прикметників на „повніи“ з окінченнями: *ый* або *ій*, *ая*, *ое* (*ее*) *й* „усьчені“ з закінченнями: *ъ* або *ь*, *а* (*я*), *о*, *е* (*е*) наступають три деклінації прикметників: з твердими закінченнями, м'якими та скорочених. При степенюванні висновує автор отсеї правила: 1) як перед шій стоїть *к* або *з* з попереднім співзвуком, опускають ся з виїмкою: *вуз*шій, *нв*ашій, *близ*шій, *тяж*шій, 2) закінчені на *г* *й* з попереднім самозвуком переміняють у вищій степені *г* на *ж* (*убож*шій), а 3) з попереднім співзвуком викидають *г* (*дов*шій), 4) закінчені на *о* *к* *й*, *ек* *й* викидають склади: *ок*, *ек*, а 5) прикметники на *в* *й*, *д* *й*, *л* *й*, *н* *й*, *р* *й*, *т* *й* прибирають у вищій степені *ѣ* *й* *ш* *й*, *передусім*, коли перед тим окінченням стоїть який співзвук.

З числівників степенується: *один*ъ, *одиньсьньк*й і *перв*й, *первѣйш*й, *найпервѣйш*й. Як партія про прикметники, так і розділи про числівник і заіменник побудовані на народніх видах. Особові заіменники мають повнішу й коротшу форму. „Перва форма уживаєся, коли тому мѣстоименію хочемо дати ббльшу виразительность, н. пр. то до тебе говорятся(,) не до мене“, в інших випадках кладеть ся скорочені види. В галицькій і гірській нарічці уживається у 6 відм. скорочених видів: *мно*въ, *то*бовъ, *нев*ъ. На

Україні перемінують у деяких околицях в 2, 3 і 4 відм. є на іо (іого, іому, ніого, ніому). Приіменники розділюють часом зложені заіменники, прим. ни до кого.

Вступні замітки до дієслова в рукописи представляють відмінний текст від того, який надрукований, і значно ширший, але саме оброблення конюгації що до докладности уступає значно перед друкованою граматикою (в рукописи тільки головна схема) і тому я опру ся на останній. На підставі творення дієіменника ділить Головацький слідом за іншими граматиками дієслова на 6 клас. В першій класі додасть ся окінчення дієіменника впрот до кореня, в другій за помочню ну, третій ъ (е), четвертій и, пятій а, а в шестій за помочню у...а (ов...а). Конюгацій три; до першої зачисляють ся дієслова, що кінчать 2 ос. тепер. ч. на ешъ, до другої — на ешъ, а до третьої — на ишъ. Конюгацію розпочинає відміна дієслова „бути“. З приміток до сеї відмини довідуємо ся, що в гірськїм нарїчїю уживають в 1 ос. мн. закінчення е (всеме, булисьме), а на Україні закінчують 3 ос. на м'який знак; що в гірськїм нарїчїю і деяких околицях перемиської землі скорочують: будешъ, буде, будемо на: бешъ, бе, беме, бете, як „чувешъ“ на чешъ; що в західних округах Галицької України й по більшій часті Угорської творять види від быти, міжтим у східних округах Галичини, також на Волині, Поділю і Україні від бути; вїнци що в горах південно-східної Галичини говорять в 1 ос. одн. умовного способу быхъ зам. бымъ, у множині быхмо¹⁾. Взірці конюгацій: везу, вяну для першої, знаю, орю для другої, а смотрю, хвалю, держу для третьої. Відміна народня. Примітки дають деякі дані для діалектології. В надністрянськїм нарїчїю вимовляють а і я по ж, ч, ш, ш як є. Над Прутом на Покутю скорочують 1 ос. мн. минувшни на: м'а́лимъ, ході́лимъ, 3 ос. на: х'о́д'а', н'о́с'а'. „Въ гѣрскѣмъ нарѣчію люблять такожъ заковченія временъ скорочати; и такъ говорятъ (опускаючи придыхъ — ѣ — або — е —) въ настоящ. времени и. пр. спѣва-у, спѣва́-ешъ (або спѣвашъ), спѣва́тъ, спѣва́ме, спѣва́те, спѣва́уть“; в приказовім способі: ходь, нось, ходьте, носьте. В гірськїм і надністрянськїм нарїчїю опускають часом по губних співзвучках вставне л. У волинсько-українськїм нарїчїю виговорюють 3 ос. теп. ч. обох чисел і 2 ос. прик. сп. мн. м'яко. Також опускають у другій конюгації в 3 ос. одн. є (зна, спѣва, просыха). Конюгацію закінчує відміна неправильних дієслів: ѣсти, повѣсти, дати, ити, ѣхати.

¹⁾ Як. Головацький: Грамматика Руского Языка, ст. 160.

Дієприкметник почислений як особна часть мови, а числівник зачислений до прикметників. Граматика кінчить ся чотирма невеличкими розділами про невідмінні части мови.

Струя прояв народньої мови ширша в Головацького, ніж у граматиці котрогобудь з попередніх граматиків, навіть Лозинського, якого підручник дуже часто ставав у пригоді Головацькому. І своєю народністю перевищає граматика Головацького всі попередні. З чужих граматик, поперед усього великоруських, користав найбільше з граматики Востокова.

На жаль граматика Головацького лишила ся без дальших двох частин. Правда, в виділі для мови тай історії „Матиці“ ухвалено просити автора, щоби доповнив свою граматику в переконанню, що по таким доповненню одержали би й дві перші видані частини свою вартість¹⁾, але сій просьбі не вволив Головацький ніколи. На цікавих матичних зборах 1864 р. ось як обяснював Головацький повищу справу та звязане з тим внесенне комісії, аби граматику Головацького роздати даром для шкіл обох епархій, бо вона не має тепер жадного покупу: „Моя граматика, говорив Головацький, була написана на зазив Матиці 1849 р., бо тоді не було жадної граматики. Граматику видруковано так скоро, що мені з під рук рвано аркуші до друку, наслідком чого ледво половина видрукувала ся, а не минув місяць, уже була готова звучня. Але що мене в 1849 р. покликало вис. міністерство до комісії правничої термінології до Відня, здержано друк, а що була велика потреба книжок у школах, постановив матичний виділ на повних зборах перший випуск моєї граматики оправити й дати до продажі. Пізнійше, як я вернув із Відня, доповнив я то, що задумав, науку про види, а потім оправлено першу часть, зложену з двох випусків т. є звучні і морфології. Тому, хто купив перший випуск, не купував уже другого випуска; а так позістали без сумніву неповні примірники на складі. Зі сеї то причини непорозумінне. Одначе тут у виділі мови й історії говорено, що тому, що до моєї граматики недостає іще „словообрання“ і синтакси, я мав би доробити ті дві части, а так доповнити твір. Я заявив охоту доповнити мою граматику, але під умовою, що її заведуть у школах. Та що виділ сказав, що її ціна й так дуже низька, бо разом оправлена коштує тільки 20 кр., як вийшли би дві дльші части в другім томі, розмірна ціна всьої граматики була би не вище 50 кр. А звісно, що граматики припуска-

¹⁾ *ibidem*, стор. 184—185.

²⁾ Науковий Сборникъ, Львів, 1865, ст. LXI.

ють ся у гімназіях тільки через учительські збори; а коли нині не жадають моєї граматики й коли тепер нема на неї пошуку, се діється із тої причини, що в гімназіях завели другу, повнішу граматику, а се п. дра Осадці¹⁾. На пояснення Осадці склонював ся навіть Головацький доповнити свою граматику відповідно вимогам сучасної лінгвістики й нашого письменства й видати се доповнення в числі 3000 примірників, бо таке число граматик Головацького остало на складі з друкованих 10.000, але така готовість Головацького була навіть безпредметова там, де можна було говорити про виготовлення цілого підручника відповідно вимогам тодішнього стану лінгвістики. Зрештою ся готовість ледви чи була й щира й можна догадувати ся, що причини невикінчення граматики в свій час треба шукати деінде, а саме в новім курсі національних поглядів Головацького. Недвозначно промовляє за таким згодом участь Головацького в конкурсі з 1851 р. на граматику української мови.

XVI. Конкурс на українську граматику з 1851 р. та його вислід: рукописні граматики Якова Головацького, Осипа Ганінчана й Івана Жуківського.

З причини нового перестрою народніх шкіл віднесло ся міністерство просвіти 1851 р. до галицької шкільної управи, щоби поробила потрібні проекти для виготовлення граматики української мови для другої класи. Коли комісія, призначена для зладжування підручників для народніх шкіл, виготовила програму такої граматики, шкільна управа оголосила конкурс 17 серпня 1851 р. з нагородою 600 кор. за найліпший виріб. Граматику треба було написати українською мовою; „es dürfen sich jedoch, стояло в конкурсі, die Preisbewerber dießfalls an die hie und da im Lokalsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht binden, sondern haben den wahren Geist der ruthenischen Sprache aufzufassen“. Правопись мала бути „der besseren ruthenischen Schriften“ і Вістника державних законів, „wobei aber eigene richtige und begründete, dem Sprachgebrauche entnommenen Bemerkungen und Regeln keineswegs ausgeschlossen bleiben“²⁾. Вироби треба було надіслати найдалше по кінець листопада краєвій шкільній управі.

¹⁾ *ibidem*, ст. LXI—LXII.

²⁾ Додатки. 27. Конкурс на українську граматику з 1851 р. В марочініім перекладі надрукувала сей конкурс „Зоря Галицька“ за 1851 р. в ч. 67 ст. 545. Друкую оригінал для повноти.

Час, призначений на виготовлення граматики, був за короткий. На означений речинець прислав частину виробу провізоричний учитель української мови при академічній гімназії у Львові і парох церкви Петра й Павла Іван Жуківський з проською, щоби йому дозволено предложити останок виробу по кінець грудня. О чотирнадцятиднєвну проволоку просив також Яків Головацький. Письмом з 11 грудня 1851 р. вволила краєва шкільна управа просьбі обох петентів, але рівночасно завізвала консисторію до як найскоршого прислання оцінки виробів після одержання їх¹⁾. Тимчасом Жуківський захорював і прислав еляборат аж 3 лютого 1852 р., а міжтвм надіслав 30 грудня до консисторії шкільний надзорець Богородчанського округу Лопатинський також виріб пароха Яблінки й Богрівки Осипа Ганінчака з проською вставити ся у краєвої шкільної управи, щоби його предложено на конкуре.

Вироби розбирала комісія під проводом Куземського на основі рефератів Ів. Гушалевича. Рецензентови подобав ся одинокий виріб Головацького, в яким добачив він і повне достроєнне до потреб дїтий і строгу консеквенцію і простоту та зрозумілість і повну певність при висновуванню загальних язикових правил. Спеціально захвалив рецензент партію про дїєслово, яка в славянських мовах виходить найбільше замотаною, а в Головацького вона уложена ясно й виразно. Та чи не найбільше подобало ся Гушалевичеву, що „im ganzen Elaborate sind ferner die Localismen aufs sorgfältigste vermieden worden“²⁾. Похвали Гушалевича для граматики Головацького стануть зрозумілі, коли ближше приглянути ся їй. Зберігаєть ся вона в бібліотеці „Народного Дому“ у Львові під ч. 198 і складаєть ся із двох зшитків, оправлених у мягкі окладнини. Німецькі надписи над нами вказують, що граматика призначена на конкуре³⁾. Оба зшитки датовані 1851 р.

Заголовок граматики Головацького: Сокращенная Грамматика Языка Русского въ употребленіе Народныхъ училищъ въ Галиціи. Соч. Я. Г.⁴⁾. Зачинає її „Введеніе“, з якого довідуємо ся, що „грам-

¹⁾ Додатки. 28. Краєва шкільна управа продовжує речинець надсилки конкурсних виробів Жуківському та Головацькому.

²⁾ Додатки. 29. Гушалевичева оцінка конкурсного виробу Як. Головацького.

³⁾ На першій зшиткови находить ся надписъ: Preiselaborat der ruthenischen Sprachlehre von Iakob Glowacki (I-e Abtheilung), на другім такійже заголовок з додатком „für Volksschulen“ (II-e Abtheilung).

⁴⁾ У заголовку пороблено поправки: „Скорочена, Руского, шкѳль“ і перечеркиєно „въ Галиціи“. Сї поправки, як і богацько в тексті, походять, здаєть ся, від референта з рамени міністерства просвіти.

матика языка русского научаетъ по русски правильно говорити и писати“. По поділі граматики на чотири часті, ідентичним з поділом у граматиці його-ж з 1849 р., наступають дефініції слова, складу, букви, азбука, яка вживається в „въ русскомъ языкѣ въ гражданскомъ и церковномъ писемѣ“, поділ самозвуків і співзвуків. Восьмий параграф „о выговорѣ самогласныхъ“ містить правило: „Въ читанію всякую буеву такъ, якъ написана, выговоривати должно, не смотря на простонародное областное произношеніе“. В дальшій параграфі говорить ся про вимову я як є по ж, ч, ш, щ в наддністрянськiм наріччію згідно з 11 §. граматики з 1849 р. За то відмінні погляди зараз у наступаючих параграфах обох грамати́к:

Грамматика з 1849 р.

§. 72. Бѣква (е) вымавлася на початкѣ слова, або по самогласной якъ је; ему, мѣе. Для лѣтшой ѳтзнаки пишеся зъ початкѣ и по самогласной завсѣгда (ѣ) не (е).

Въ некоторыхъ сторонахъ Галиччины говорятъ ію або (о) замѣсть (е), (ѣ), въ словахъ іого, нього, іомѣ, слѣзы: всію, діонѣ, замѣсть: его, него, емѣ, слезы, все, ленѣ, а въ творительномъ падежи: злѣдѣомѣ, камѣномѣ, ткачомѣ и звательномъ зазѣлю замѣсть: злѣдемѣ, камѣнемѣ, ткачемѣ, зазѣле. Въ такихъ случаяхъ або ѳтзначають вымовѣ двѣма точками (ѣ, ѣ), або пишѣть (ію, ѣо, о)¹⁾.

Виходить, що толерував Головацький у 1849 р., закаував рішучо в 1851 р.

Зміст §. 12 тотожний з §. 14 граматики з 1849 р. з сею ріжницею, що ту відмічені докладнійше поодинокі випадки, де пишеть ся *и*. Дальшій з черги параграф ріжнить ся знову від аналогічного параграфу граматики з 1849 р. У першій граматиці говорить Головацький про ѳ перехідне в і, що як стоїть на початку слова, „приберѣе

з 1851 р.

§. 10. Буква е вымвляется съ начала слова или слога якъ іе (je); н. пр. егѣ, строѣніе. Для лучшого ѳтзначенія пишется въ тѣхъ случаяхъ ѣ вм. е.

Примѣч. Въ некоторыхъ сторонахъ Галиціи произносятъ ію вм. е; н. пр. іого, слѣзы, всію, камѣномѣ, зазѣлю, котѣрому областному произношенію слѣдовати не нужно, но надлежитъ правильно говорити и писати, егѣ, слѣзы, все, камѣнемѣ, зазѣле.

¹⁾ Як. Головацький: Грамматика, ст. 7.

прідыхъ (в) н. пр. вѣнъ, вѣвца; а хотай декотрѣ опускають (в) и пишуть: вѣнъ, вѣвца, вѣдъ, (отъ), то оно завсѣгди вымавлатиса повинно: вѣнъ, вѣвца, вѣдъ¹⁾, в рукописній зазначає, що прідих „въ писемѣ неупотребляется“. Далі йде параграф про вимову в та про прідих „въ обыкновенной мовѣ“, в якій часто додаєть ся в, г, і^а (вона, говесь, Ганна, Яндрей), „но въ писемѣ должно сохранять чистыя самогласныя“ (она і т. д.). Дальшій розділ „о выговорѣ согласныхъ“ займаєть ся вимовою букв г, г', л, ѳ. Про л сказано, що перемиють ся, въ выговорѣ простонародномъ въ в^а, але така перемиа не всюди консеквентна.

По партії про наголос слѣдує розділ „о перетвореніи самогласныхъ“, який рѣзнять ся цілком у поглядах з аналогічними уступами граматики з 1849 р. Заговоривши про перехід стисненого е в і, ось що висноує Головацьквій:

Грам. 1849 р. §. 34. Таке перемѣнне (е) означають въ писемѣ значкомъ ê; але и (ѳ) писати, якъ декотрѣ роблять, особливо где перемѣна обще принята, не є неправильно, бо въ рускомъ азыцѣ сѣтъ (е) и (ѳ) совѣмъ собѣ отвѣднѣи. Такъ пишуть н. пр. рѣчь, нарѣчіе, лѣчити, одѣватиса, прилѣжно, хотя тѣи слова походятъ отъ рекъ, легко (легчати), одежа, лежати¹⁾.

Грам. 1851 р. §. 36. Въ нѣкоторыхъ книжкахъ такое — е стзнаменовано знакомъ (ê); обыкновенно же знакъ той совѣмъ опускается и пишется е. Въ нѣкоторыхъ словахъ употребляется — ѳ —; н. пр. рѣчь, нарѣчіе, одѣвати, прилѣжно, хотя тѣи слова прозведены отъ: рекъ, одѣжда, лежати; въ иныхъ же случаяхъ надобно писати е.

Ще більше розширений перехід о в і, але „всѣ тѣи перетворенія дѣлаются только въ устномъ выговорѣ, въ писемѣ же должно употреблять — о —, которое нѣкоторые писатели отмѣчаютъ знакомъ — ô —, или — ö — (§. 39). Случается также перетвореніе самогласныхъ — е — и — є — на — о — и — ію —. Тое дѣется въ особенности по согласныхъ шипящихъ ж, ч, ш, щ; н. пр. жолчь, чоло, шолкъ, пшонò, щòдрий; имѣньомъ, злòдѣомъ. Однакже въ тихъ случаяхъ обыкновенно пишется — е — или — є —; н. пр. желчь, челò, шелкъ, пшенò, щèдрий, имѣньемъ, злòдѣемъ. Нѣкоторые отмѣчаютъ тоє — е — и — є — посредствомъ двоеточія — ё —, — е —, иные пишутъ — ію —, но всего правильнѣе писати чистое — е —“. Цілком

¹⁾ ibidem, ст. 8. ²⁾ ibidem, ст. 16.

відпадає виклад про переміну е — є на о — йо з друкованої граматики.

Партія „о перетворянію согласныхъ“ обмежена тільки на переміну г, к, х на з, ц, с і ж, ч, ш, а не згадує нічого про перехід л у в. Дальші розділи „о претвореніи согласныхъ только въ выговорѣ употребляемомъ“ і про вставні букви є витягом з друкованої граматики, розумієть ся, з нарочним пропущенням таких появ нашої мови, як опускання д у словах: сердце, седмъ, седмый — сердце, сѣмъ, семый і т в З ос. одн., пр. грам зам. грает і т. н.

„Отдѣленіе второе“ граматики містить виклад „о видословію, или науцѣ о словахъ яко частяхъ мовы и ихъ перемѣнахъ“. Сей витяг з друкованої граматики відступає декуди менше, декуди значно від граматики з 1849 р. в некористь народньої мови, отже: голубовъ, королей, пчела і т. д. Розумієть ся, що відповідно до такої мови побудовані й погляди та висновки Головацького. Ще більше ненародня і штучна мова взірців відміни прикметників: зеленого, зеленомъ, зеленой, зеленые, синего, синемъ, синей, синіе, синія і т. д. Головацький заперечив тут се, що твердив 1849 р. „Въ множественномъ числѣ, стоить у граматицѣ з 1849 р., нема въ шалорускѣмъ азыцѣ ѓтмѣниного законченья для женского и середниого рода, акъ н. пр. въ церковнословенскѣмъ, котрый для мѣжеского рода має — ии (ii), — ие (ie), для женского — ия (ia), для середниого — аа. Россійскій (книжный) азыкъ оуживає въ мѣжеск. родѣ зелѣныє, въ женск. и середн. зеленыа, подобножь и въ давниомъ рускѣмъ азыцѣ оуживалоса, для того декотри писателѣ хотять женскій и середній рѣдъ розличати законченьемъ на — иа (ia), хоть таа форма въ изъсстяомъ говорѣ не оуживаетса(,) и пишѣтъ н. пр. мѣж. р. зеленыи, (ие), женск. и середн. зеленыа“¹⁾. В два роки пізнійше переконував Головацький: „Въ обыкновенной мовѣ именительный падежь множественного числа употребляется для всѣхъ трехъ родовъ съ однимъ законченіемъ, но въ письменномъ азыцѣ надобно розличати родъ женскій и средній отъ мужеского“. До таких поглядів достроєна і відміна прикметників „усѣченого законченія“ і степенуванне з такими видами, як: множає, множайшій, высочайшій, величайшій, малѣйшій, низжайшій.

Розділ про числівники переповнений такими видами, як: двухъ, двумъ, двумя, четверыхъ; в подібний спосіб змакаронізовані взірці відміни заіменників. Вступний виклад партії про дієслово се витяг

¹⁾ ibidem, ст. 91.

з граматики 1849 р.; конюгацій і ту три. По відміні помічного дієслова єсьм одна з заміток така: „Въ нѣкоторыхъ сторонахъ говорятъ бѣти, бувати, бувъ, бѣла, бѣло, бувавъ, бувала, бувало, бѣвшій, бѣлйй; но тому областному провиженію слѣдовати не належить, а должно по книжному употребленію правильно писати бѣти, бувати, былъ, бывалъ и пр.“

Правда, Головацький наводять у замітці відміни, яких уживають „деякі в деяких околицях“, але від автора, в якого ліпший вид „хотять“ ніж „хочуть“ або який творить дієприкметники на великоруський лад, годі вимагати того, щоби він допустив яку з тих відмін „простонародної“ мови до „письменної“.

По коротеньких главах, присвячених чотиром невідмінним частям мови, наступає „отдѣленіє третее“ „о словосочиненіи“, оброблене дуже недоладно, певно повитягане з великоруських граматики, бо з українською мовою майже не має нічого спільного. Четверта й остання частина „о правописаніи“ закінчує сей сумний документ поневірки тої мови, для якої професором університету був призначений Головацький.

Богацько закидів що до уґруповання матеріялу, поодиноких деклінацій і конюгацій то що поробив рецензент Гушалевич другому компетентови конкурсної нагороди Осипови Ганїнчакови, а признав йому ядерний і зрозумілий спосіб вислову та стилеву поправність¹⁾. Безпретенціональний виріб Ганїнчака займає усього пять з половиною аркушів великого формату битого письма. На кінці находить ся дата „20 сѣдња 1851“. Рукопись розпочинає коротеньке „вѣстїленіє“, де автор ділить свою граматику на дві дуже нерівномірні часті: перша „о чистѣй рѣскѣй бесѣдѣ“ обіймає цілу рукопись з винятком двох сторінь, присвячених другій часті „о правописанію“. Властива граматика розпадаєть ся на три глави: „о вѣдомости звѣкѣвъ, ихъ перемѣвъ, складѣ и выголошѣванью со слогошдареньемъ“, „о словопроизведенью“ та й „о словосочиненію“. У першій главі переходить коротко поділ букв, поділ самозвуків, співзвуків, м'ягченне самозвуків і співзвуків, говорить „о перемѣнѣй вымовѣ“ самозвуків і співзвуків, а дальше „полѣгласныхъ“ і „двѣгласныхъ“, „о складѣ слога и слова въ обще“, про поділ слова й „о выголошѣванью слѣвъ со слогошдареніемъ“. Наголос в дво- й трискладових словах стараєть ся прикріпити до правил, а сї правила й неправдиві і за- для своєї великої замотаности невмістні в граматиці для другої класи народніх шкіл.

¹⁾ Додатки. 30. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Ос. Ганїнчака.

Другу главу вивповнюють дев'ять частин мови. Деклінацій іменників чотири: до першої належать мужеські іменники на е, о й ь і середні на о, е (взірці: жидъ, тѣло); до другої жіночі й мужеські на а, я і середні на а, я (баба, панъ, стаъ, бѣча); до третьої мужеські на й і ь і іо та деякі середні на я (рай, день, поле, пѣньє (іе)); до четвертої жіночі на ь і деякі на ще (часть, головище, головощи і т. д.). Як види взірців іменників, так і прикметників, числівників, заіменників і дієслів народні, галицькі. В прикметників дві деклінації: „со оустьченіємъ“ (Петровъ, Петрова, Петрове(о), Петровй, верхъа, верхъе(ьє), верхній) і „въ повнѣмъ видѣ“ (босый, босаъ, босое(еє), боси(ыи), песій, песаъ, песіое(еє), пєси). При прикметниках, числівниках і заіменниках зазначений також скобками перехід е в іо (пєсіого, всѣіой, всѣіо, всѣіого, іого, іому, сіого), хоч на відвороті побіч народніх видів зазначені скобками: что, чего, чему. Для правильних дієслів є дві конюгації, для неправильних одна. До першої конюгації зачисляють ся дієслова, що кінчать ся в 1 ос. одн. теп. ч. на ю або у, а в 2 ос. на вшъ, до другої, що в 2 ос. мають окінченне ишъ. Види помічного дієслова „бѣти“, обох конюгацій правильних дієслів і відміни неправильних галицькі, тільки в 3 ос. одн. теп. ч. пододаване в скобках окінченне ть. Складня займаєть ся поділом речень на: одавѣчне або сложѣне, голѣвне або придѣгне, вклучѣне, перѣдне або послѣдне та несовершѣне або совершѣне, згодою слів що до відмінків, числа й роду та „рядов-им словопослѣдовані“-ем.

Найбільше не вдовольив рецензента Гушалевича виріб Івана Жуківського¹⁾. Довгу тираду виписав він проти передмови Жу-

¹⁾ Іван Жуківський уродив ся 1810 р. в Сновичах коло Помор'ян зі священничої родини. Гімназію скінчив у Бережанах, а філософію (нижню 7 й 8 кл. гімн.) у Львові. Задля здібностей і віданачаючих поступів вислано його на теологію до Відня, яку скінчив в рр. 1830—34. Зразу був адміністратором Миколаєва, Чижикова й Дмитрович, а від 1839 р. парохом церкви Петра й Павла у Львові. Широку діяльність розвинув від 1848 р. Дописував до „Зорі Галицької“, був основателем „Матиці“, брав участь у з'їзді „учених“ і виготовив реферат про правопись. В рр. 1848—1853 вчив в академічній гімназії у Львові української мови, на поручення уряду держав на весні конституції викладав української мови для тих урядників, які не знали по українськи, та належав до комітету для перекладу австрійських державних законів на українську мову. Довший час засідав у раді міста Львова (1849—1854). Часто водив депутацію. Жива діяльність Жуківського стягнула на нього неласку гр. Голузовського; тому переніс ся 1854 р. на пароха до Підберезець, де причинив ся багато до просвіти й добробуту села. Був дуже діяльним в часі конституційного життя в 60 рр. 1864 р. дістав від пі-

ківського, в якій оправдував приймлення нових граматичних термінів; закинув виробови, що в ній дефініції, правила й погляди в багатьох місцях неправдиві і ложні або неозначені і темні; що більше, деякі слова ужиті або не в таким змислі, який вони мають, або незрозуміло, а в самім обробленню матеріалу нема потрібного розуміння, що є незрозумілим для дітей, так далеко, що дещо „durch die Versündigung der natürlichen Logik ganz verworren und unsystematisch ist“. Та, здасться, найбільше гнівало Гушалевича, що Жуківський у своїм виробі „sich auf die Localisma beschränkend, den Geist der ruthenischen Sprache nicht allseitig auffaßte, wovon fast jede Seite seines Elaborates den sprechendsten Beweis liefert“. Отож жив Жуківський: дохідженє зам. внаслідованіє, назви зам. названія, чути зам. слышати, складаюцїся зам. составленныи і т. д. Також авторова правопись цілком протївна вимогам конкурсу, одна синтакса уложена після програми¹⁾. Такі слова рецензії. Тимчасом виріб Жуківського, треба се сказати ще перед аналізою його, найкращий з усіх конкурсних і найбільше відповідає духови тої мови, для якої граматики домагався конкурс²⁾.

саря золотий хрест заслуги з короною, а 1865 р. покликав його митрополит Литвинович до капітули, яке іменованне урадувало дуже народо-велький табор тому, що Жуківський був „звіснимъ оборонцемъ народнѣи засади въ літературі рускѣи, отже и щиронароднімъ елементомъ“ (Мета, 1865, ст. 128). Був переданий Австрії, до народних справ відносився з горячим серцем, любив українську мову та стояв усе за її самостійним розвитком. Хоч був ревним уніатом, однак добро й будучність унії видів тільки в зберіганню прав руської церкви. 1873 р. став схолястиком. По дімісії митрополита Йосифа Сембратовича спенсіоновано й Жуківському тому, як подавав причину намісник Потоцький, що „з крилошанином Малиновським стояв найближе до митрополита“. Пор. Посмертна згадка за крылошанина Іоанна Жуковского (Дѣло, 1884, ч. 97) й біографію в „Илюстр. Календар-і общ. им. Мих. Качковского“ за 1903 р. (ст. 270—277); також мою статю „Проект правописи Ів. Жуківського на візді „русскихъ ученых““ (Записки, т. 82), де зібрані звістки про його праці.

¹⁾ Додатки. 31. Гушалевичева оцінка конкурсного виробу Ів. Жуківського.

²⁾ Граматика Жуківського переходить ся у проф. Юл. Стефановича, на жаль, без передмови, на яку є натяк у рецензії, та без закінчення партії про правопись. Крім „Росправи о писовни рускѣи“ надрукував Жуківський в чч. 78—85 „Слова“ за 1864 р. „Уваги надъ духомъ языка руского съ поровнаньемъ съ инными славянскими языками“ (обговорені в моїй згадуваній статі), на які помістила руссофільська „Золотая Грамота“ свої „Уваги“, тенденційні, щоби збудити „убѣжденіе о ничтожности сепаратистическихъ начинаній“, і з вїткою того згляду не заслугоючи на увагу.

Грамматика Жуківського має заголовок: „Грамматика Руского Языка для училищ народных“. Сочиненія І. Жуковского(,) Пароха Львѣвскаго СС. АА. Петра и Павла, Учителя рускаго языка при Львѣвск. акад. вышшѣй гимназїи“. „Вступъ“ подає дефініцію граматики (Грамматика руска учитъ по руски право мовити и право писати) ѣ її поділ на дві часті: „произведеніе“ або „дослѣдованіе слѣвъ одинокихъ“ і „связь слѣвъ“. „Голова І“ першого „оддѣлу“ „о словахъ въ обще яко такихъ и ихъ частехъ“ першої часті займаєть ся звуками, з яких повстають „склады“, що вязуть ся у слова. Терміни по змозі народні: самозвуки, созвуки; перші „чистїи или властивїи“ і „невластивїи или спливающїи“, другі „горлови, варгови, зубнїи, язычнїи, сычащїи, шипящїи, поднебенин“. Крім того є поділ самозвуків на „широкїи“ і „вузкїи“, а співзвуків на „лагбдин“ ѣ „остри“, дальше на тверді, мягкі і „примягкїи или середнїи“. Тут і про мягченне співзвуків, звісне вже з його „Росправи о писовни рускѣй“, отож і про „мякчащїи“ знак і „твердящїи“, „котрый знакъ на вѣнци слѣвъ и выпустити бы можна; бо где нема причины, абы созвукъ мякчти, тамъ ся и такъ твердо вымавляти буде“. На науку мягчення співзвуків звернена велика увага, бо вона „дуже важна и есть головнымъ ключемъ правильности рускаго языка“.

Перші два відступи другої голови: „о складахъ“ і „сходство звукѣвъ“ займають ся в більшій часті правописними питаннями. Автор виступає против ѣ, бо тому самозвукови „наипевнѣйше и наилѣйше буква і отвѣдає“. Прочі його погляди на се питання звісні з „Росправи“; підчеркну тут відміченне мягкости ц в нашій мові і можности ставлення е ѣ о по ж, ч і щ¹⁾. „Вставка звукѣвъ“ — се відступ про вкладанне і викиданне самозвуків е ѣ о не тільки в іменниках, але ѣ по приіменниках на співзвук, і про вставляванне н. Що до перемїни звуків, відмічує перехід е ѣ о в і, а на початку слова в ві, перехід г, н, х в ж, ч, ш і з, ц, с, перехід т і д перед ти в с (плести), перехід гт і кт в ч (могти — мочи, пекти — печи), перехід л у в по самозвуці (носивъ). „Также самозвуки и и у въ созвуки ѣ и в можуть ся перемѣнити, але тѣлько тогда, коли притиску на собѣ не мають“ (найдѣ), а на відвороті

¹⁾ В місці, де говорить Жуківський про писанне и і ѣ, звертає спеціальну увагу на вирази, подібні до себе: „Шапка сына твоего сына. Лыса голова лыса. Менѣ мило, що маю мыло. Ужеть сыта, не потребую твоего сита. Зѣтри пылъ въ тыхъ пылъ. Головы не завиди, бо вавло псы завидли. Тыхъ арѣрияхъ пыски выдають неприемнїи пыски. Будуть насъ бити, босямо не хотѣли послушнїи быти.

в переходять в у, „особливо вь Українськомь нарѣчїи в вь у часто перемѣняе ся“. Закінчують другу голову „выкиданье звукѡвъ“ і роздїл „о роздѣляю складѡвъ“. Зі самозвуків може викинути ся тільки одно е, як що стоїть на початку слова (ще, сли), зі співзвуків д і т перед л, л по співзвучї на кінці слова, с перед с і слабший співзвук перед сильнїйшим (де зам. где, сонце зам. солище, сердце зам. сердце, мѣсце зам. мѣстце і т. д.).

Третя голова „о словахъ“, які ділять ся на „кореневї“ та „походящи“, й „о притиску“ закінчують першій віддїл. Притиск важний передусїм, як ужитий в тїм самїм словї надає рїзне розумїннє і як розрїзняє слова відмінного значїння. Відмічене одно правило, а саме, що „въ словахъ, въ котрыхъ вставлене о або е приходїть, притискъ звмъ стоять на вставленѡмъ самозвучѡ“, „але хлопѣць, палець, локоть, дѡготь бгъ того правила ѡтступають; яко и тїи всѣ слова, котрибы, хотяй самозвукъ маюць вставленїй, и безъ него вымовити можна: п. п. вѣтеръ, бо можна вымовити и вѣтръ, такъ вѣхоръ и выхръ, молїтовъ и молїтвъ“.

Розбираючи реченнє себто „составъ или подложенїе“ та його складовї частї: „подметъ, сказуемое і предметъ“, доходить Жуківський до девятьох частїй мови, яких терміни отсі: имя, прилѡгъ, присловокъ, имя числительное, заименикъ, слово часове (дѣслово), союзъ, предлѡгъ і межиметїе. Іменники можуть бути: имена властиво существительни, ѡдтягнени, родови, собственни, однинчїи та собирательни або сборови. Від мужеських животних творять ся жіночі животні через доданнє до останнього співзвука закінченъ: а, на, иха, оха, иня, до імен звірят — иця. Коли додати до останнього співзвука — исно або — ище, повстають іменники „увеличительни“; „уменьшительни“ іменники творять ся а) доданнєм до останнього співзвука и (сынъ-сынѡкъ), б) в ииших передусїм губних і язикових доданнєм ц (хлопъ-хлопѣць), в) при мужеських на мягкїй і прїмягкїй співзвук або на ц і деяких на с доданнєм ик (кравѣць-кравчикъ), г) при зменшених доданнєм згаданых закінчень, а д) крім тїх закінчень в ще зменшуючі окінченя: цѡ, ѡньѡ, еньѡ, оньѡ для мужеського, два останнї і „для нѣякого полу“, а ця, иця, уня, онька, енька для жіночого роду. Іменники „знизжательни“ повстають через доданнє ина (воліна).

Хаотичний виклад про розпізнаваннє родів не вільний від такого пояснення: „животныхъ, доки суть маленьки(.) нелатво пѡзнати, якого суть полу; коли виджу дитя, теля, ягня, бурия, еше не могу сказати(.) чи то хлопѣць чи дѣвчина, чи бычокъ, чи телячка, чи баранецъ, чи ягничка, чи когутѡвъ, чи курочка. Отожь для того

кажемо, дитя, теля, ягня, куря суть в'якого полу". Тільки одніну мають: уявні, що означають чувство або прикмету, й збірні, які виражають предмети, що навіть у найменших частих не змінюють свого імени, й „совокупительні“ (кам'єне), „однакож імена сборови можуть ся и въ числѣ множественномъ ужити, если различни роды выражаемыхъ предметѣвъ, або предмети въ рѣзнихъ мѣсяхъ знаходящися вычисляють ся“ (жельза). По партії „о падежахъ“ наступає ввклад „о способахъ склоненія“, яких є у наших іменників три. Першим способом відмінюють ся іменники всіх трьох родів, „маючихъ въ мовѣ остатный созвукъ твердый“, другим всіх трьох родів, що мають останній співзвук м'який, примагкий або цъ, а третім „тільки имена женского и мужского полу, маючихъ въ другомъ падежи о оденъ складъ ббльше“. Взірці першої відміни: „кутась, слово, сукмана“, другої: „дышель, поле, княгиня“, а третьої: „кбеть і племя“, отже виходить, що й до третьої відміни належать середні іменники. З уваг цікавіші, що іменники на **о**, **ыкь**, **икь** й **окь** мають 5 відм. на **у**, що 4 відм. животних іменників, деревъ і грибів одн. є рівний 2 відм., що закінченне **ѡвъ** належить тільки до мужеських імен; „мѣсто ѡвъ єсть при именахъ нныхъ полѡвъ только ѡ(,) часомъ мѣсто ѡвъ и въ мужескихъ именахъ только ѡ приходится и. п. пять разъ, мѣсто пять разѡвъ, ѡтъ ученикѡ своихъ мѣсто ѡтъ ученикѡвъ своихъ“. Середні іменники „не люблять довшого закінчення ови въ 3-омъ падежи и мають только **у**“. В жіночій роді „денекотри писателѣ уживають въ 6-омъ падежи закінчення **ой** мѣсто **ою** або **овъ**; але тоє закінчення **ой** въ рускомъ язѡцѣ употребляти не належить“. Середні іменники другої деклінації не можуть мати в 2 відм. мн. „закінчення мужескихъ именъ ѡвъ(,) только ѡ“; внімку з того творять здрібнілі іменники на **це**, які мають в 1, 4 і 5 відм. мн. **ѣ** зам. **я**, а в 2 відм. **ѡвъ** зам. **ь** (окѡнцѣ, сѡтцѣ, веретѣнцѣ, окѡнцѡвъ і т. д.). Жіночі здрібнілі іменники на **я** мають 5 відм. на **ю**. З мужеських імен першої і другої відміни мають в 2 відм. одн. **у** або **ю**: а) „сборови“ назви предметів, які і в найменших частах не змінюють імени (квасѡцѣ, дожджѣ), б) „имена становящія корень якого слова часового, особливо ѡдтягнени“ (крикѣ, скокѣ, ставѣ, бѣгѣ, крѡй, стрѡй, корчѣ), а дальше в) **ѡбѣ**, **гай**, **дѡмѣ**, **задѣ**, **передѣ**, **полѣ**, **рай**, **тылѣ**. Деякі можуть мати в 2 відм. а й **у**, прим. „вѣтерѣ, вихорѣ, городѣ“. Для зазначення пошани прибирають декотрі іменники в множині **ове** або **еве** (панове, кумове, старостове, дружбове, князеве). Мати має 4 відм. „мать або матѣрь“. Іменники на **овъ** мають і друге закінченне на **ва** (любѡвъ, любѡва), як також богацько вищих жіночих іменників на м'який

і примагкий співзвук має і друге закінчення на я (п'єсь, п'єся, долонь, долоня, постель-постеля, гуць-гуща). Кровь не має другого закінчення а, а в 2 відм. має крови й крове, в 6 відм. кровію або кровлею (кровлевъ). Середні іменники на я мають в 2 відм. ода. и й е (племени, племене), але в 3 і 7 відм. не вживаєть ся уже закінчення на е; в 3 і 7 відм. одн. можуть мати також окінчення ю (теляти й телятю), як іменники на о можуть в 2 відм. приборати „прирбость еси“ (словесі). Як множина одвігних взірців відміняють ся іменники, уживаєи виключно в множині: жéбры, зáбды, зблзы, кайданы, лáкóткы, окуляри, пóводы, штаки, тóроки; бесáги, жóвны, зарúчени, именíны, крестíны, мáры, поминки, родны, шаравары, вылы (вылей); близнítка, вíлка, ворóта, дровá, жóрна, устá, ясла, ясна; голóблѣ, клѣщѣ, помѣѣ, щипцѣ; граблѣ, мясницѣ, нóжицѣ, ногавицѣ, спóднѣ, холóшнѣ, нóшѣ (ношей); двéрѣ, лúди, сáни, сѣни, дѣти; близвѣга.

По числівниках: „двѣ, три, четири й обѣ“ уживаєть ся в 1, 4 і 5 відм. двійне число, якого закінчення є усе рівне закінченню 7 відм. одн. (двѣ дѣвцѣ, три кóлесѣ, четири кáйжцѣ, обѣ рúцѣ, четири колѣсцѣ, три дýни). Середні іменники животних не мають двійного числа; замість множини приборають двійне число в усіх відмінках око й ухо, отже: и, ий, амь, и, и, има, ахъ. По зазначенню, що власні імена відміняють ся як іменники або як прикметники, наступає розділ „о притиску“. Двоскладові мужеські іменники першої і другої відміни, які мають в 1 відм. одн. наголос на останнім складі, й односкладові в прочих відмінках обох чисел мають „звикле притисєть на самозвуцѣ закóччєна падежа(,) а в двоскладныхъ закóччєняхъ на 1-бмъ самозвуцѣ закóччєна“ (козákъ, козакá, колá, колáмв); але в 5 відм. одн. „притисєть зъ закóччєна падежа на предидущій складъ переходить“ (кравчє). Деякі іменники відступають від того правила, прим. пáнь, пáна, мн. паны́, панóвъ і т. д.; „хлопъ, дубъ, букъ, крукъ, пруть и многіи инни завсѣгды на кореневѣмъ складѣ притисєть задержують“. Як у дво- й многоскладових слів стоїть наголос не на останнім складі, а иншим, на нїмже остаєть ся і в прочих відмінках (пéрунь, пéруна). Уявні іменники зі значіннем чинности „зъ кореневого складу притиску не спускають“ (крякъ, крíку). Многоскладові іменники жіночого й середнього роду перших двох відмін задержують наголос на тім самім складі в однині, а в множині „часомъ задержують, часомъ на инный складъ переносятъ“ (у́лиця, мн. у́лицѣ, кóлесо, мн. колéса), одначе двоскладові іменники правильно зміняють у множині наголос (дѣвка, дѣвкí, рука, рúки; пóле, полá, бкво́, бкна, лицè, лицá);

двоскладові іменники на а, з наголосом на тім а, перекидають також в 4 відм. одн. наголос на попередній співзвук (ру́ку, но́гу). Жіночі іменники третьої відміни не змінюють наголосу, також середні іменники; іменники з приростом яти мають наголос на я, з приростом еси на закінченню, а з приростом ени на тім складі, на яким стояв наголос в 1 відм. одн.

„Голова III“ займаєть ся прикметниками, а четверта прислівниками. Прикметники походять найбільше від іменників через доданне окінчень: ный, на, не, ѓвъ, ова, ове зглядно ѓвъ, ева, еве, нивъ, ина, ине (жіночих), а також ій, ая, ее або ь, я, е, „передъ котрими законченнями горлови созвуки и ц въ примяжки(,) а прочіи въ мягки созвуки переходять (вражий, овечій, козій), вкінці ячій, яча, яче (коровачій, гусячій). Прикметники на атый означують великість. Від імен країв, міст і сіл, часом і осіб, творять ся прикметники, які означають, що тым предметам щось приналежить, додаючи по останнім співзвучі скій, ска, ске. Прикметники творять ся також від інших прикметників, коли додати до останнього корінного співзвука а) явий, а, е, що значить троха (червонявий — троха червоний), б) енькій, а, е, пр. „бѣленькій, чорненькій, тоненькій“, що значить: „приємно бѣлий, въ саму мѣру чорный, дуже тонкій“, або в) ѣсьєнкій, пр. „бѣлѣсьєнкій — цѣлкомъ бѣлый“. Прилоги приваженість виражаюціи на ѓвъ, ова, ова (! ово) (ове), ѓвъ, ева, еве, и нивъ, ина, ине, тільки въ усѣченѣмъ видѣ уживають ся; н. п. не каже ся братовый, братовая, братовое, маминый, маминая, маминое(,) тільки братѓвъ, братова, братове; маминъ, мамина, маминне; натоѣсть многіи прилоги особливо на скій въ мужескѣмъ полѣ тільки въ повнѣмъ видѣ, а въ женскѣмъ и нѣякѣмъ полѣ рѣвно якъ въ повнѣмъ(,) такъ и усѣченѣмъ видѣ уживають ся“ (рускій, ая (а), ое (е). Відміна взірця: „святій або святъ, святая або свята, святѣе або святѣ“ народня; 2 відм. одн. жін. р. святѣи побіч святѣи, мн. святіи, святі або святі. В вищій степені прибравъ прикметник окінченне шій або ѣй шій; прикметники на кій, окій, скій відкидають ціле се закінченне як неналежне до кореня, на гкій викидають г, задержують к, а на гій переміняють г на ж. „Зъ прилогѓвъ свойство виражаючихъ“, не степенують ся: а) котрі походять від прикметників (бѣленькій, бѣлѣсьєнкій, бѣлѣвий), б) на атый (лабать) і в) зложені з иншим прикметником або вишою частею мови (снѣжѣвый, пѣтѣный, прімяжкій, закорѣткій, прекрасный, всечѣстный, останній з виїмкою титулів). Прикметник в вищій степені має наголос „завсѣгди на складѣ передъ шій стоящѣмъ“ (новшій,

нові́йшій), а „въ 3-омъ степені стоить притискъ надъ складомъ на й“ (ва́йгрубшій).

По партії про прислівники, які є: „первообразни або походящи“, йде „голова V“ про числівники, що ділять ся на: головни або основательни, порядочни, уломкови, родови (двойкіи), умножительни та сборови; головні можуть бути „опредѣляющи, неопредѣляющи і вспѣлни“. Числівники й їх відміна народні; по аналогії видів: „пятьохъ, пятьомъ, пятьма“ утворені форми: сороко́хъ, сороко́мъ, сороко́ма, стохъ, стомъ, стома. До означування мужеського й жіночого роду разом служать спільні числівники: дво́е, оббе, трѣе, чѣт-веро, кѣлькѣро і т. д. Збірні числівники виражаєть ся: а) головни-ми з применником по (по шѣсть), б) спільними з применниками по або в (по дво́е, въ пѣтеро), в) іменниками та приметниками, утвореними від спільних і звичайних числівників: дво́йна, трѣйна, пятери́на (пяты́на), десяти́на (десяты́на), со́гна, дво́йка, пѣтка, единство́, дво́йство́, тро́йство́, чѣтвѣргъ, подво́йный, попя́терный, поедин-чий, единво́кий, единствѣнный, дво́йствѣнный, тро́йствѣнный.

Що тикаєть ся партії „е мѣстоименіяхъ“ (заименникахъ), тут поданий поділ заіменників на: особисти (лични), возвратне „мѣстоименіе“, присвояющи, указательни, пытательни, ѳдносительни, неопредѣляющи або заперечающи. Види галицькі; подібують ся тут і там і такі форми, як: „кто, чего, чему, чѣмъ“, хоч останні зазначені скобками побіч видів: чо́го, чо́му, чѣ́мъ. Коротші види особових заіменників не вживають ся, як що на них стоить наголос. Для близшого означення особи додаєть ся заіменник „самъ, сама, само“. Від сього заіменника „розрѣзнити треба самы́й, самы́я, самы́е, що значить то́лько, якъ: самъ оденъ и що никто инный при то́мъ не бувъ“. При вказуючих заіменниках „для сильнішого вираженя подває ся кореневый созвукъ, и въ 1-ѳмъ падежи есть тотъ, тотѣя, тотѣе; сесь, сесѣя, зесѣ; въ прочіихъ падежахъ закінченя зостають незмѣни; то́лько властивому мѣстоименію предкладає ся складъ то або се“. „Що“ може заступити заіменник „кѣотрѣ́й, кѣотрѣ́а, кѣотрѣ́е“ в кождім роді обох чисел, „але тогда само не скланяє ся, але приберає до себе мѣстоименіе особисте 3-ѳй особы въ одповѣднѣмъ падежи(,) числѣ и полѣ“ (Пта́шки, щосьмо ихъ зла́пала, поу́тька́ла).

„Слова часови, або дѣєслова, по старому глаголы“ є: первообразни або походящи, дальше: начивательни, поединчи або сложени, переходительни (дѣйствительни), возвратни, непереходительни (середни), разови та повторательни, хвилеви, укѣичительни й неукѣичительни, неособисти. Час може бути „четверакій“: тепе-

рфшый, минувшій, давно минувшій і будущій. „Наклоненія“ (способи) такі: обявительное, условное, повелительное (приказательне), неопредѣлене (способъ неозначеный). „Причастіе“ є: прилогове (дієприкметник) й присловкове (дієприслівник). Родів дієства два: смысль дѣйствительный і сносительный (страдательный), „спряженія“ три. Конюгацію розпочинає „слово вспомагательне“: бути; теп. ч. есмь, еєь, еєть (є), єсьмо, єсьте, сугь (до инших слів додаєть ся: мь, сь, сьмо, сьте); мин. ч. бѹвьємь, бѹлаьмь, бѹломь або бѹвьємь (бѹльємь), бѹлаьмь, бѹломь, мн. бѹльсьємь (бѹльсьємь), бѹльсьєте (бѹльсьєте), бѹли (бѹли); давно мин. ч. бѹвьємь бѹвь, буд. ч. бѹду. Дієприкметники: сѹщій, бѹвшій або бѹвшій, бѹдѹщій або бѹдѹщій; дієприслівники: сѹщи, бѹвши (бѹвши) й бѹдѹчи. З уваг до конюгації довідємо ся, що „въ Украинскѹмъ и Галицкѹмъ нарѣчїи для лѣшого розличїя бѣдъ бити уживають бути“, „въ западнѹмъ нарѣчїи уживають быти такъ, якъ въ Старославянскѹмъ“, що „слово вспомагательне въ часѣ теперѣшнѹмъ въ усѣченѹмъ видѣ до якогю-бѹдъ слова на кѹнци додаєся“, передусїм до дієслова в минувшїм часѣ, де з причини трѹдної вимови вставляєть ся є по спїзвзвѹдї.

Окінченнями теп. ч. в першїй конюгації є: у, ешь, є, ємо (ємь), єте, уть, в другїй: ю, ешь, є, ємо (ємь), єте, ють, а в третїй: ю, вшь, ить, имо (имь), ите, ять. Приналежність дієслів до поодиноких конюгацій виводить Жуківський від дієіменників, через що вїклад стає замотаним. „Притєскъ звькъ въ видѣ часу теперѣшного стояти на тѹмъ самѹмъ складѣ, на котрѹмъ стоявъ въ наклоненїи неопредѣленѹмъ“ (кїнути, кїну), „але маючи передѣ ти созвѹвъ и двоскладни на ити мають притєскъ завсѣгды на закїченнїяхъ“ (нѣєти, нѣєу); дієслова на оти, многоскладовї на ити й ати, „котри цѣле ати въ закїченнїа перемѣняють“, перекидають наголос на попереднїй склад (пнєаги, пїшу). Закїченнїа: въ (лѣ), вѣ, ла, ло, ли є на всї три особи. Щоби пїзнати, яку особу треба розумїти, „означає ся 1-а и 2-а особа або мѣстоименїями особистыми або, и то частѣйше, словомъ вспомагательнымъ часу теперѣшного въ усѣченѹмъ видѣ, що такъже знамя осѹбъ становить“. Що до закїченнїа дієприкметника теп. ч., окїченне щїй є давнє, чїй новїйше. Вїрне зазначеннє, що українська мова волить заступити страдальнїй рїд иншими конструкціями, особовими чи неособовими. Віддїл про дієслово кїнчатъ ся відмінюю неправильних дієслів: ѣєти, повѣєти, ити, ѣхати, дати, стати, давати — й твореннєм іменників від дієслів.

Першу частъ граматики закїнчують голови VIII, IX і X, присвяченї прїменникам, злучицкам й окликам. Прїменники можуть

бути: „бддѣльни й небддѣльни“, злучники: „соединительни, роздѣляющи, выключаютъ, выясняюще, выражающе“: час, причину, намір, бажання і наслідок, „умовні, уступательні (хоть), заключающе“. Друга часть „о словосочиненіи“ розпадаєть ся на чотири години: о розличныхъ родахъ составѣвъ, о сгодѣ слѣвъ, о употребленіи падежѣвъ й о порядку слѣвъ въ составѣ, и о порядку составѣвъ. Речення є: прости або голи, розширеніи або убрани, скорочени, головни, приборни або підчинени, вставлени, стягнени. „Порядокъ слѣвъ въ составахъ въ рускѣмъ языкѣ есть свободѣйшій, якъ въ многихъ инныхъ языкахъ; однакожь залежить одъ важности и принадлежности слѣвъ, зрозумѣлости, доброзвучности и першенства, якого денекотри части мовы вимагають“. Виходячи від найприроднійшого порядку: підмета, присудка й предмета, подає Жуківський відступлення і відміни, а дальше й правила, яких „вимагає доброзвучіє“, а то, щоби „слова, тіи самы склади мающе такъ при собѣ нестояли, щоби той самъ складъ оденъ по другѣмъ наступовавъ“, „абы бѣльше односкладныхъ слѣвъ при собѣ нестояло“ й „абы составъ особливо остатній довшимъ словомъ кѣнчився“. Складни уложена звязко, дедуктивним ладом; на жаль, приміри добирали довільно, а не з письменства або устної словесности. В додатку говорить ся „о правописѣ“. Збережена рукопись (190 ст. 4^о звичайного аркуша) містить тільки першій розділ про правопис „о уживанію знаківъ роздѣляющихъ“, якими є: запятая (,), точка, точка съ запятою, двоеточіє, знакъ пытательный, знакъ восклицанія або удивительная, почивательная (-), вмѣстительная () і вносительная („“).

Я нарочно задержав ся довше над граматикою Жуківського, бо його еляборат найкращий із усіх надісланих на конкурсі, а дальше й з тої причини, що Жуківський учив кілька літ української мови при академічній гімназії у Львові, чим і дасть ся пояснити, що так богацько граматичних термінів Жуківського задержало ся у пізнійших граматиках української мови. Та комісії не припала до вподоби грамика Жуківського по рефераті Гушалевича, тим більше, що він, як і Ганїнчак „не пробували сил на літературнім полі“; в письмі до консисторії захвалено тільки грамику Головацького, що дав ся уже пізнати зі своїх друкованих літературних праць і грамики¹⁾. Пересилаючи вироби кравівій шкільній управі, згодила ся консисторія з осудом комісії, але вставила ся заразом у гу-

¹⁾ Додатки. 32. Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає консисторії конкурсні виробы з їх оцінками.

бернії, щоби уряд висловив признання і двом иншим конкурсним компетентам за се, що в короткім часі виготовили конкурсні вироби ¹⁾). Вислідом конкурсу не було міністерство, здасть ся, цілком вдоволене. 1854 р. поручило намісництво консисторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького. „Що тикаєть ся науки української мови в народніх школах, стояло в письмі намісництва, треба її одвітно до зарядження міністерства в той спосіб уладити, як се зазначено в букварі і першій читанці. Як що то станеть ся, відпаде потреба окремої української граматики в руках учеників“ ²⁾). Окрім отього розпорядку вказує на невдоволення міністерства з вислїду конкурсу на українську граматику також сей факт, що міністерство просвіти не спішило ся із порішенням конкурсної нагороди й щойно 1860 р. звернуло виробу та зажадало нової перерібки їх з огляду на найновіші модифікації в українській правописи для шкільних книжок ³⁾). Міністеріяльний референт закинув Головацькому, що він зробив за далекий ужиток зі свободи „sich an die hie und da im Localsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht zu binden“, що більше, напрям еляборату Головацького не відповідав „dem wahren Geist der ruthenischen Sprache“. Найменше годив ся еляборат із вимогами конкурсу, „dass dessen Sprache sich jener des Reichsgesetzblattes zu conformiren hätte“. Поодинокі частини граматики не уложені після вказівок конкурсу, багато повторень, багато стоїть не на своїм місці; приведені правила без ніякого практичного значіння. Такою поперед усього звучня Головацького, яка вимагає основної перерібки ⁴⁾). По десятиох літах 1862 р. вернув виріб назад до комісії для укладу шкільних українських книжок, аби вона піддала його „всестаранной критицѣ“ і передала авторови до перероблення і поправлення; рік перед тим звернено й виріб Жуківському, а Ганїчака не стало порішення конкурсу в живих.

Участь Якова Головацького в поцицім конкурсі дає можливість означити час, в яким відбула ся метаморфоза поглядів його на українську мову. З уваги, що в 1851 р. звляєть ся Головацький уже зде-

¹⁾ Додатки. 33. Консисторія пересилає конкурсні виробу краввій шкільній управі.

²⁾ Додатки. 34. Намісництво поручає консисторії зробити уважними народніх учителів на граматику Головацького.

³⁾ Додатки. 35. Міністерство просвіти жадає нової перерібки конкурсних еляборатів.

⁴⁾ Пор. мою цитовану статю „Проект правописи Ів. Жуківського“, стор. 33—34.

кларованим об'єднинею, а з початком 1850 р. він іще потягає за самостійністю нашої мови¹⁾, стає певністю висновок, що на новий шлях відмінних від попередніх поглядів вступив Головацький в середній а найдалше в другій половині 1850 р. При такім звороті в житю Головацького заважили певно богацько зносини з Раевським підчас побуту Головацького в Відні як члена комісії для уложення правничої термінології для славянських народів, також примір едекларованого вже тоді безхарактерного русофіла брата Івана, але, без сумніву, приготував той зворот злий дух Головацького, яким був консервативний аристократ, ворог розвою демократичної і прихлонни аристократичної (польської і великоруської, в першій половині житя одної, в другій другої) мови Денис Зубрицький. Великі заслуги Зубрицького як історика є зникаючо малими в порівнанню а тим знищенням, яке він заплідив в культурно-літературнім житю Галицької України своїм великанським впливом на своє окруженне, а тими деморалізуючими розкладовими чинниками, крайню погубними для всякого визвольного руху, язикового, культурно-літературного й національно-політичного, які внесли Зубрицький і його кружок у житє нашої нації.

Вказівок і рад Зубрицького слухав Головацький. „Вы Милостивый Государь, писал Зубрицький до Головацького 1845 р., въ состояніи здѣлать большую услугу общему благу, если бы Вы списали на нашѣмъ языкѣ Эзоповыя басни подѣ заглавіемъ „Басни и сказки для Галицкорусскаго народа“²⁾. Вислѣд праці Головацького над байками перековуєть ся доси в рукописи. Згадаю про ще одну пораду Зубрицького для Головацького. В 1847 р. писал Зубрицький до нього: „Естьлибѣ мнѣ прилчествовало совѣтовать Вамѣ, то я бы желалъ(,) чтобѣ Вы занялись составленіемъ Идиотикона словѣ и нарѣчій малорусскаго языка, неупотребляемыхъ въ другнхъ славянскихъ нарѣчіяхъ. По мнѣмъ мнѣнію это очень важный трудъ и славу сочинителю сулятъ. — У Васѣ самая лучшая способность, Вы имѣли случай наблюдать нарѣчіе нашей Галицкой Кавказіи, Вы теперь въ Подоліи, можете сносить ся съ священниками въ разныхъ странахъ; начните только, а Вы сами за три года послѣ, удивитесь надѣ своимъ трудомъ“³⁾. Пізнійше в 50 рр. міг уже Зубрицький вислати в Петербурську Академію реаль-

¹⁾ В статі „Дещо о дѣловѣмъ языкѣ у насѣ на Руси“ (Зоря Галицька, 1850, ч. 17) висупає Головацький проти писання ль у минувшині замість вѣ.

²⁾ Др. К. Студинський: Кор. Я. Гол. в літах 1835—49, ст. 140.

³⁾ *ibidem*, ст. 192—193.

ний здобуток своєї поради, пишучи до Давидова: „Прилагаю также первую тетрадь друга своего Профессора Русского языка и словесности въ Львовскомъ университетѣ, ревностнаго, даровитаго любителя Русской народности и Русскаго слова Я. Ѳ. Головацкаго содержащую областный словарь изрѣченій употребляемыхъ галицкимъ и венгерскимъ Русскимъ простонародіемъ. Онъ продолжаетъ списывать его изъ своихъ записокъ и не замедлитъ выслать продолженіе во II Отдѣленіе Академіи въ короткое время“¹⁾. Головацкій був головним помічником Зубрицького в збиранню старих друків²⁾

¹⁾ Др. І. Свєнціцький: Матеріали, I, ст. 201. В рукописнім відділі Академії Наук переходять ся тільки часть матеріалів, а се „вговорати-вятцєйко“. Тут є численні витяги з народних пісень, пословиці і вислови різних околиць. Друга частина тих матеріалів, зібраних у Галичині і північній Угорщині, переходять ся у рідним архіві Срезневських, а се „аба — бѣчи“, всіх слів 1083 (ibidem, ст. 197).

²⁾ Якою правою рукою був Головацкій для Зубрицького в збиранню старих друків, аби їх, як се в часті робив і їх ученик о. А. Петрушевич, головно посилати в Росію, свідчить також отсей бруїлон листу Головацкаго до Зубрицького, стягненого до купи в двох свистків межі паперами Головацкаго, в 1843 або 1844 р.:

Милостивый Государь! Г-нъ Сокульскій писалъ Вамъ(,) что Онъ самъ привезетъ обѣщанную книгу т. в. Требник не острожской(,) как Г-нъ Кобринскій повѣствовалъ Вамъ(,) по Стратинской печати. — Но какъ гну Сок. частныя дѣла не позволяютъ — то Онъ предпоручилъ мнѣ написать къ Вамъ, чтобы Васъ извѣстить, послать ли почтой книгу изъ переплетомъ или можетъ быть доски букковыя толстыя обобратъ(,) чтобы менѣ вѣсило. — Между тѣмъ нашелъ я в одной церквѣ въ Горской странѣ Леитургіаріонъ сіе есть Служебник над. Митроп. Могилы ах... (4) — и требникъ малой Львовской печати ах... года. — Если бы Вамъ нужны были и сіи книги, то я охотно бы отправилъ ихъ почтой. — Еще одна новость! У меня въ церквѣ находится Апостолъ Слѣзки (второе его изданіе, о которомъ я ненахожу ни (у) Вашимъ Сочин. „О Druk. Slow. никакого извѣстія — ниже в выпискахъ моихъ библиографическихъ, изъ Соникова и Библиотекъ Гр. Румянцевской и купца Царскаго. Благоизволите пересмотрѣть Библиографическія сочиненія (какія у Васъ есть) и если нѣтъ этого изданія, то я бы имѣлъ щастіе открыть новую книгу совсѣмъ библиографамъ неизвѣстную. Когда бы Вы желали имѣть ту книгу, то я вышлю Вамъ оную, но впередъ прошу менѣ прислать другою какой нибудь экземпляръ Апостола, потому что эта книга въ ежедневномъ богослуженіи очень нужна. — Вотъ Вамъ цѣлое титуло этой книги. За Марусю. Г-нъ Левицкій благоизволилъ прислать в наше покутьє свое сочиненіе объ Слов. русск. в Гал. Это для меня не новость. Я уже читалъ его в рукописи — но жаль(,) что онъ не послушалъ меня и не перевелъ словъ галицко-руск. так(,) какъ я ему говорилъ(,) а на свое по(не)рекручевалъ — потомство убѣдится в томъ — какъ мало онъ знаетъ русск. яз. Статью объ Гуду... а тотъ (Докінченія сього листу не мігъ я відвайти).

і рукописей. Ставав у пригоді на відвороті і Зубрицький Головацькому чи то в робленню знайомостей, чи в доставлюванню книжок, виданих у Росії, чи вкінці навіть у справах щоденного хліба; Зубрицький також постарався о се, що в імені Головацького вніс Малиновський на час подання о катедру української мови на львівському університеті. В результаті приятелювання із Зубрицьким переломило жите Головацького так, що при осуді якогось кроку в життю Головацького треба відрізняти, чи зробив се Яків Головацький зперед 1850 р. чи другий Головацький по 1850 р. до кінця життя, який пішов в розріз із усіма своїми молодечими ідеалами й присягами¹⁾. Заслонюванню свого нового напрямку недостаткою ясного погляду на будуччину української мови в листі Максимовича до Зубрицького з 1840 р., як се робив Яків Головацький, що ледви чи не сам один побіч Зубрицького знав зміст сього листу до 1863 р., було нещире; перечить йому ціла діяльність Головацького протягом 40 рр. та його свята присяга з 1848 р. (в листі до Моха) ніколи не „зрадити тій хоругві“, якій присягав не „перед урядом яким людским“, але ще тоді, коли прийшов „до сознания, перед совістю, перед Богом, перед судом роду свого“.

Прислані на конкурсі з 1851 р. вироби замикають перший період української граматичної літератури в Галичині. Се період автодідактів. Тому й при викладі поглядів поодиноких авторів на всякі граматичні питання старався я увійти в індивідуальне пояснюванне в кожного граматика, абстрагуючи від теперішніх термінів у науці на поодинокі граматичні прояви й вияснювання сих проявів відповідно до теперішніх результатів лінгвістики. Найблизша граматика Осадці з 1862 р. — се граматики ученика Мікльосіча з його системою і взагалі сильним відгомном його лінгвістичних праць. Починає вона другий період у розвою граматичної літератури Галицької України, який триває і доси та творить уже вищу ступінь розвою лінгвістичної науки в нас; можна сказати, що перший період стоїть у таким відношенню до другого, як розвій славянської лінгвістики до Мікльосіча та від нього по нинішні часи.

І в другім періоді попадаються автодідакти, але над ними беруть верх граматики, науково підготовлені до своїх виступів: Осад-

¹⁾ Один чоловік (нині живий) чув сам підчас свого побуту в Росії, як Головацький гірко нарікав, що саме Зубрицький втрутив його в пропасть, в якій гоці було й видістатися Головацькому.

ця, Огоновський, Стоцький, Гартнер і ин. Що тут не беруться уже до писання граматики нашої мови з так легким серцем, як се часто бувало в першій періоді, видно з того, що в другій періоді менше грамати́к, хоч, без сумніву, більше підготовлених до такої праці людей.

Придержуючи ся строго системи свого вчителя Мікльосіча, доповнив і розширив Осадця українську частину „Порівнюючої грамати́ка“ віденського професора¹⁾ й ілюстрував свій виклад численними прикладами зі сучасних письменників та живої мови, спеціально галицької. Дані з історії мови лишені без уваги. Значним кроком наперед були „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ Омеляна Огоновського (Львів, 1880), найліпша його наукова праця, богата в свіжий матеріал до пізнання дуже різnorodних відтінків нашої мови, передусім галицько-українських діалектів. В дев'ять літ пізніше появилася його грамати́ка, найкращий до неї підручник граматики української мови. Грамати́ка Огоновського переходить повнотою матеріалу й наукою про види всі українські грамати́ки до неї. А вже найціннішою у його граматиці наука про складню, оперта на живій українській мові. Гарний перегляд у представленню і поділі матеріалу взорований на працях Мікльосіча. В звучні і науці про види узяв Огоновський і діалектичні прикмети, але справедливе жадання критики також „den historischen Entwicklungsgang der Sprache zu berücksichtigen“²⁾. Недостаток історичних даних із розвою української мови також у граматиці Стоцького й Гартнера.

Тим сильніше треба підчеркнути охоту оперти свої лінгвістичні помічання на історичній основі в Могильницького. Дивним видається, що невидана друком його грамати́ка полишила великі сліди в пізніших грамати́ках, але так дійсно в. Своєю грамати́кою

¹⁾ Інші жерела граматики Осадці, яка була шкільним підручником гімназійним від 1862 р. по 1889 р., вияснилися у значній часті серед полеміки Осадці з проф. Малецьким і в критиці Пилипа Дячана, що дуже пристрасно накинув ся на граматику Осадці під псевдонімом Розношницького. Про жерела граматики Осадці пор. передмову до „Gramatyki języka polskiego wiekszej“ Малецького в 1863 р., відповідь Осадці в „Слові“ 1863 р. ч. 48, ст. 192 (Надб'яло) й „Критику на граматику руского языка составлену Дроєм Михаилом Осадцовым“ Розношницького-Дячана в антинародній часописі „Домъ и Школа“ й особно відбиткою.

²⁾ Archiv für slavische Philologie, т. 12, ст. 585.

і „Вѣдомостию“ розпочав а властиво продовжав з попередніх віків Могильницький ту двійність у поглядах на народню мову, яка пробивається трохи не з усіх граматик першого періоду. Для такої двійности надавав ся дуже місцевий ґрунт: своєрідний аристократизм українського суспільства в Галичині, шкільна традиція з великим привязаннем до мови й азбуки церковних книг, передусім всемогучий вплив граматики Смотрицького й її пізніших перерібок і наслідувань, а далше сей факт, що головна тодішня наша інтелігенція — священство не зміло найти нішого містка для злуки з мивувшиною, тільки в мові церковних книг і кириллиці. В таку двійність перла наших предків боротьба за народню школу з Поляками, які кидали в очи Українцям, що в їхній мові нема ніяких книжок, з одного боку, а з другого загальне стремління тоді в Европі все обєднювати. Двійність у поглядах на народню мову в граматики першого періоду підсичувала плиткість наукового підготовлення, недостача орієнтації в доставленій лектурі, а часто й знисини з великоруськими вчєвими, в першій мірі з Погодіном.

Найбільше впливовим в додатнім розумінню із граматики першого періоду був Могильницький. Найкращим його духовим учеником Лозинський, якого статя іще з 1849 р. „Über die Änderung der Nationalität“ є у значній мірі повторенням думок із „Вѣдомости“ Могильницького. Що Лозинський став речником народньої мови в житю і письменстві і що взяв ся за уложенне граматики народньої мови, се також завдячує Могильницькому. Що більше й Лозинський може взяти за свої слова Могильницького (з першого листу в додатках): „Man kann weder über ein Volk, noch über dessen Dialekt blos nach Vermuthungen oder nach einigen hier und da aus Büchern ohne Wahl und Prüfung geschöpften Stellen, oder nach Wahrnehmungen einer flüchtigen hier und her Reise gehörig absprechen. Man muß in dieser Absicht jahrelang unter den Sprachgenossen leben und weben — die Geschichte des Volks nicht außer Acht setzen — mit einem Worte: man muß das Volk, und den Dialekt genau kennen, bevor man ein Urtheil fällt“. Навіть у фольклорнім залюбованню Лозинського був його попередником на українськєм ґрунті у Галичині Могильницький; розумію його збірку приповідок і згадку в одній польській часописи про його збір наших „śpiewów historycznych“. (Цитату на разі не годен я віднайти¹⁾). Так заініціював Могильницький у Га-

¹⁾ Головно завдяки свідомости, енергії й очитаности Могильницького став Перемишль першим просвітно-культурним центром Галицької України в ХІХ в. Що тикається ся діяльности в тім напрямі, впливови

лицькій Україні сю роботу, що Павловський на Російській Україні.

В усіх граматиків першого періоду українська мова — се самостійна мова супроти великоруської мови, тим більше польської. Більше вже неясности в питанні відношення української мови до церковно-славянської. Можна стрінути ся часто з думкою, якої так завзято боронив у Росії Шішков, що „церковно-славянській языкъ то только высшій слогъ русскаго языка, съ нѣкото́рою долею старинны, то „коренной языкъ нашего“ (себто великоруського, в наших разі української мови), то источникъ всѣхъ другихъ“¹⁾. Скільки вище стояв Могильницький від Шішкова, який в 1820 р. поучав серіозно одного свого кореспондента: „Я славенскій и русскій языкъ не раздѣляю, какъ то многіе другіе дѣлають“¹⁾. До поглядів Шішкова приставали в першій періоді за прикладом Лучкая Осип Левицький і Малицький. Поглядів Могильницького не можна висновувати з теорій Шішкова, які збиває трохи пізнійше Головацький. Переборщуєть ся часто вплив Копітаревих поглядів на розвій граматики у нас так, що дехто навіть хоче означувати наукове становище граматики першого періоду після того, чи вони йшли за Копітаром чи Добровським. Одинокий ученик Копітара Левицький був непуцящим учеником; вплив Копітаревих праць на інших граматиків рівноважить ся із впливом інших чужих граматиків, яких праці знали наші граматики першого періоду. З великоруських граматиків треба підчеркнути вплив граматики Ломоносова на граматику Могильницького, граматики Таппе на Левицького, граматики Греча на Вагилевича а граматики Востокова на Головацького.

Про наукову систему в граматиків першого періоду можна говорити о стільки, о скільки мають її підручники, на яких операли

Могильницького треба завдячити девять десятих того, що приписує д. Тершаковець впливови Копітара, прих. заснованне друкарні Снігурським 1829 р. (Відносини Копітара до галицько-українського письменства, Записки, т. 94, ст. 100). Воно було прямим продовженням мертворожденного першого просвітнього товариства духовників, дяко-вчительського інститута й акції за народніми школами й підручниками для них — словом акції, в якій головню діяльним був Могильницький, а цілком непричасним Копітар; про його листування зі Снігурським згадуєть ся щойно від 1834 р. Що до засновання друкарні, тут певно вплинув дещо й Іван Лаврівський, який іще підчас свого побуту у Львові хотів заложити другу руську друкарню побіч Ставролицької, в чім головною перешкодою став тодішній митрополит.

¹⁾ А. А. Кочубинскій: Начальные годы русскаго славяновѣдѣнія. Одеса, 1887—1888, ст. 24.

ся виробили наших граматиків. Граматики другого періоду ¹⁾ оперті на науковій системі і вимагають цілком відмінної методи їх трактування. Цікаво, що чим менше хто знав живу народню мову, чим більше макаронічну мову брав в основу своєї граматики, тим завзятійше виступав як учитель, що вчить правильно по українськи говорити або, що гірше, витичував шлях будучого розвою народньої мови. Клясичним прикладом такого граматика Осип Левицький. Тому й не диво, що коли й Головацький навязав до давньої мови як містка до велико-руської, запанувала в галицько-руській публістиці, науці і літературі така страшна мішанина, яку в свіді був вигнати тільки живий приплив плодючої струї з Російської України по смерті Шевченка з живою мовою, формою і змістом.

¹⁾ Мій поділ української граматичної літератури в Галичині відмінний від поділу, установленого д. Ів. Огієнком у його цікавій праці „Українська граматична термінологія“ (Одбитка з „Записок Укр. Наук. Тов. в Києві, Київ 1908).

Додатки.

Чотири листи Івана Могильницького до митрополита Михайла Левицького.

1. Лист.

Resp. 9. Maji 1823.

Excellentissime ac Reverendissime Archi-Praesuli!

Початок листу про сировадження вина з Угорщини.

Dziękuję Waszey Excellencyi za udzieloną mi wiadomość o Gramatyce ruskiej in fini będącey. Prosiłbym pokornie o udzielenie mi na czas krotki dzieła Pana Koeppen. Ja moją gramatyczną ramotę już ukończyłem. Z odpisywaniem tylko nieskończona mozola. Niezręczni kopisci poprawnych unikając błędów nowe tworzą, dla tego się iuz raz czwarty odpisuie. W oddzielnych notach do teyże Gramatyki śmiałem bydz innego zdania od X. Dobrowskiego i innych co do niektórych przedmiotow. Zapobiegając surowey a często bezzasadney krytyce postanowiłem rzecz o narodzie i ięzyku ruskim w sposobie odpowiedzi na załączone pytania poprzedniczo w niemieckim ięzyku wyiasnić. To samo po rusku mieysce przedmowy do Gramatyki zastąpić by mogło. Materyaly odpowiedzi mam iuz po naywiększey części gotowe. Poważam się tylko prosić o zdanie Waszey Excellencyi; azali pomienione theses w tey formie pozostać mogą, i czyli wywod historyczny o narodzie ruskim nie obrazi kogo? — Istnieie narod Czeski, narod Węgierski >< dla czegożby nie można ożywiać pamięci o narodzie ruskim, ktorego exystencya самостоятел'ность niegdyś na podobnych historycznych i politycznych polega zasadach — Uwaga po pytaniach następująca właściwie nakoniec należy (,) przypadkiem tylko przez odpisującego umieszczona. Po świętach doręczę Excellentissimo Domino exemplar pomienioney Gramatyki.

Nie można bez żalu wspomnieć zeyscia s. p. X. Prowincyała Hryniewieckiego. Był to niewyczerpany zbiór tradycyi i wiadomosci rzeczy naszych. Waszey Excellencyi naylepiey może będzie wiadomo (,) czy nie zostawił co w rękopisach. Szkoda (,) gdyby takowe w celiach Bazylianckich butnieć miały. Gdzie się też rzadkie owe duże dzieła obracaią? Gramatyka Smotryckiego z przedmową i Xiązka in 4-to zawieraiąca w sobie kilka rospraw pro i contra, dotyczących się obrządku i Hierarchij naszej. Ostatnie to volumen s. p. tak wysoce cenil, że go na godzinę z rąk pozwolić nie chciał. Czeyeż pomniki te dostaną się iakim sposobem do xięgozbioru Excellentiae Vestrae.

Pragnąłem temi czasy służyć osobiscie Waszey Excellencyi i razem złożyć dzięki za otrzymany drogi mi z wielu miar upominek 250 Ryn. WW. przez Ferwalteryę Spaską titulo wynagrodzenia wiadomych szkod złożonych, lecz zatrzymuie mnie w domu expiracya possessyi, bo własnie teraz zbywam się reszty bydła, zboża >< Raczy przeto Excellencya Wasza przyjąć niniejsze wyrazy szczerey wdzięczności i zy-

czenia (,) ktore przy bliskiey uroczystosci z odglosem Cerkwi S. **Христосъ** воскресъ łącząc zostaię z najgłębszem uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archi-Praesulis unizonum i przychylnym służy Mogilnicki. z Drozdowic 30 kwietnia 1824.

Zur Gramatick der slavischen Sprache in Galizien.

Die Verschiedenheit der Ansichten und Meinungen (,) welche (besonders) die Auswärtigen Schriftsteller als kompetente und unkompetente Richter, über das ruthenische Volk und dessen Sprache in Galizien geäußert haben, bewog ihn Referenten die Beantwortung nachstehender Fragen bloß nach glaubwürdigen geschichtlichen Daten und öffentlichen Urkunden zu versuchen und die Würdigung dieses Versuches jedem unbefangenen Kenner der slavischen Litteratur zu überlassen.

I. Ob ein ruthenisches Volk (natio ruthena, narod ruski) existirte?

II. Welche Bestandtheile des ehemaligen Königreichs Pohlen sind unter dem Nahmen Russia (Kraie ruskie) (,) deren Bewohner Natio ruthena, naród ruski, genannt werden (,) begriffen?

III. Ob das ruthenische Volk einen integrirenden Theil des ehemaligen pohlischen Reichs, oder einen integrirenden Theil des eigentlichen (sic) pohlischen Volkstammes ausmachte?

IV. Welche Theile hievon sind nach der 1-ten und 2-ten Theilung Pohlens unter die Regierung des österreichischen Kaiserhauses gerathen?

V. Ob die ruthenische Nation ihre eigene Sprache hatte?

VI. Darf die ruthenische Sprache mit der alten slavischen Sprache (in Kirchenbüchern) vermengt werden?

VII. Ist die ruthenische Sprache als Sprache im eigentlichen Verstand, oder als Dialekt, oder sogar als ein Gemengsel oder Provinzialismus zu betrachten?

VIII. War die ruthenische Sprache jeh Hof(,) Regierungs und Kirchensprache, oder bloß die Sprache des gemeinen Landvolks?

IX. War diese Sprache seit jeher von der pohlischen unterschieden?

X. Kann die ruthenische Sprache mit Recht als ein Dialekt der demahligen russischen (großrussischen) Sprache angesehen oder gar mit derselben vermengt werden?

XI. Was ist unter der Benennung russische (großrussische (język rossyjski)(,) kleinrussische (język małoruski)(,) weißrussische (język białoruski) Sprache oder Dialekt zu verstehen?

XII. Giebt es außer der russischen (großrussischen)(,) kleinrussischen(,) weißrussischen auch eine neurussische Sprache, wie dieses in der Vorrede zu Buchmayers (? Puchmayers) Lehrgebäude der russischen Sprache S. XIII — angenommen wird?

XIII. Warum die ruthenische Sprache nicht eine gleiche Bedeutung und ihre Litteratur nicht eine gleiche Höhe mit ihren Nachbar — und Schwestersprachen der pohlischen und russischen (großrussischen) erreichen konnte?

XIV. Nach welchen Ansichten und Grundsätzen wurde die ruthenische Sprache seit Revindikazion in Galizien behandelt?

XV. Ist der den Ruthenern, den Pohlen und den Russen (der) völlig unbekannte Ausdruck: Rusnack, Rußnacken (,) mit welchen einige neuere deutsche Schriftsteller das ruthenische Landvolk Galiziens zu benennen pflegen, richtig und sachgemäß?

Die Erledigung dieser Fragen enthält nur Andeutungen derjenigen Gründe, welche die hier ausgesprochene Ueberzeugung des Referenten bewirkten, weshalb sie keineswegs als eine ausführliche und erschöpfende Abhandlung zu betrachten ist. Die Absicht des Referenten geht schlechterdings dahin, die Aufmerksamkeit der Sachverständigen auf einen ihrer vielleicht aus mehreren Rücksichten nicht unwürdigen Gegenstand zu lenken, und manches schiefe Urtheil über das oft verkante ruthenische Volk und dessen Sprache zu berichtigen. Im Bewußtseyn seiner geringern Kräfte und der Ungübheit eine literarische Fehrdede zu bestehen, nimt Referent im Falle(,) dieser Versuch zur öffentlichen Beurtheilung geeignet wäre(,) die folgenden auf alles menschliche Wissen, Thun und Lassen anwendbare(n) Grundsätze in Anspruch:

1-tens Nihil in intellectu, quod non est in sensu. Dieses auf das Urtheil über die Beschaffenheit einer lebenden Volkssprache angewendet, hieße so viel; als: Man kann weder über ein Volk, noch über dessen Dialekt bloß nach Vermuthungen oder nach einigen hier und da aus Büchern ohne Wahl und Prüfung geschöpften Stellen, oder nach Wahrnehmungen einer flüchtigen hier und her Reise gehörig absprechen. Man muß in dieser Absicht Jahrelang unter den Sprachgenossen leben und weben — die Geschichte des Volks nicht außer Acht setzen — mit einem Worte: man muß das Volk, und den Dialekt genau kennen, bevor man ein Urtheil fällt. 2-tes Nemo condemnetur nisi auditus — mag sich auf die Stellung des Referenten gegen den Rezensenten und auf die Bereitwilligkeit des ersteren dem le(t)zteren vorläufig über die etwanigen Anhaltspunkte Rede und Antwort zu geben beziehen. —

2. Лист.

Excellentissime ac Reverendissime Archi-Praesul! Łaskawe wyrazy Excellentissimi Domini z 24 p. m. były mi powodem dokładniejszego studium wiadomości o Przemyskich Biskupach. Chcąc sprawdzić poczet Stebelskiego wypadło przeyrzeć, pokombinować i powyciągać szczególne data. To przy wiadomym Excellencyi Waszey stanie aktów tutejszych nie dało się rychło uskutecznić. Załączam rezultat sledztwa mego. Data czerwonym atramentem pisane oznaczają różnicę między tym i wykazem Stebelskiego. Sprawdzając data, spisywałem szczegoly o kazdym Biskupie (,) na które w aktach trafilem. Nie są one Historią Biskupow, lecz tylko zbiorem materyałow do Historii — Zbawienne i chwalebne jest ze wszecch miar postanowienie Jasnie W. Chelmskiego opisania dzieiow Hierarchii naszej. Skoro Excellencyi Waszey zdawać się będzie, że zebrane powyższym sposobem materyaly przydać się mogą JW. Chelmskiemu, tobym ich zbior powoli kontynuował.

Wiem ia (,) że drobne niektóre szczegoly nie mają miejsca w ogólnych dziejach Hierarchii, mogą przecie zawsze służyć dziejopisowi do uwag nad pojedynczemi osobami — Stebelski (,) którego się JW Chełmski trzymać myśli (,) nazywa Biskupow, Metropolitow, Patriarchow Nieunitow, Pseudobiskupami >< Moim zdaniem nazwisko: P s e u d o wcale nieprzyzwoite. *Ψευδω* reg. act. z greckiego znaczy decipio, fallo. Ani Stolica Apostolska, ani Rząd Polski nie nazywali tym sposobem Biskupow nieunitow. Będąc Pseudobiskupami w właściwym znaczeniu tego wyrazu, nie mogliby po przyjęciu Unii bez nowej konsekracji zostać i nadal Pasterzami. Podobnych temu nazwisk pełno w Stebelskim. On to w II Rozd: Chronologii na l. 187 i 188 Teofana Patryarchę (Schizmatyka) oszustem, zdraycą (,) mantaczem >< nazywa. Innego wcale zdania musi być ten (,) kto czytał listy Zygmunta III, Xcia Biskupa Krakowskiego (,) Podkanclerzego Koronnego, Xięcia Zbaraskiego >< do rzonego Teofana pisane. Rząd Polski i Stolica Apostolska inaczej uważali ówczesne Rusinow rozdwoienie. Sam tylko Rusin Rusina zniemawidził, potwarzał i gnębił, et inter duos litigantes ><.. Czy niewypadałoby temu pisząc dzieje Hierarchii zaniechać podobnych wyrazow?... Ten sam Stebelski opisując Biskupow, po największej części czas tylko ich nominacyi i smierci przytacza. Takie wiadomości dobre są do Schematizmu (,) lecz nie do Historii. Szczególniejszą opieką Opatrzności, większa nierównie liczba Pasterzy zostawiła pamiątki godne wspomnienia i nasładowania. Obowiązkiem jest przeto dziejopisa takowe troskliwie zbierać i wyszczególnić, a samę tylko nieczynność bytem i śmiercią naznaczyć — Nieswiadomy naostatek terminu (,) ad qvem JW Chełmski dzieje swe doprowadzić zamysła, życzylbym sobie na moment przynajmniej być mu w tej mierze a Consiliis. Radziłbym, prosiłbym go, aby ie aż do terazniejszego Pasterza rozciągnął. Delikatność Waszy Excellencyi będzie nie jaką przeszkodą w udzieleniu temuz J. W. Chełmskiemu datow dotyczących się osoby i rządu Pasterskiego Diecezyi Przemyslskiej. Szczęśliwym bym się mienić otrzymanym łaskawe pozwolenie Excellentissimi Domini komunikowania rzeczonych datow J. W. Chełmskiemu. Uskutecznienie tej chęci, ad mea et ardentia vota należeć będzie, dopoki Waszey Excellencyi osobiście służyć nie będę — Ze zdrowiem moim niestety! pochwalic się nie mogę. Ciało cierpi, niepodobna (,) aby i umysł nie cierpiał. Po nowym roku układam sobie być we Lwowie, zasiągnąc tamosznych lekarzy pomocy, i razem służyć Excellentissimo Domino, zostając z naygłębszym uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini przychylnym i unizonym sługą Mogilnicki.

20 Grudnia 1824 z Drozdowic. p. s. Dzieło: O Jedności >< oddaę na pocztę pod firmą konsystorską in Schulsachen.

3. Лист.

Excellentissime ac Reverendissime Praesul! Za pozno dopełniam przyrzeczenia nadesłania Excellencyi Waszey przyłączonych datow ściągających się do pytania o tytułach do funduszu Rel. Przez wzgląd na wiadome okolicznosci i szczerą chęć piszącego racz Excellentissimus Dominus zwłoce i nieudolności łaskawie przebaczyć — Załączam odpis

przedmowy do dzieła o *Свѣщенствѣ*. Rzecz uwagi godna, że pisma S. Jana Chryzostoma u nas staraniem i nakładem Panow swieckich wydawane były. Widać to z prologu rzezonego dzieła, mianowicie z listu Alex. Balabana Starosty Winnickiego i Rotmistrza woysk K. do Tysarowskiego Biskupa Lwowskiego. Dziewięć lat później (1624) drukowano w Kijowie inne dzieło Chryzostoma *Толкованіе на дѣваніа*, kosztem pana Ruskiego Konstantyna Dolmaty. Przedmowa(,) ile się tyczy rzezonego Dolmaty (,) tak iak w poprzedniczemu dziele popularnym dialektem ruskim napisana. W samym zaś texcie przekładu słowianszczyzna nierównie czystszejsza i swobodniejsza od Grecyzmow(,) iak w dziele O *Свѣщенствѣ*.

Po długim namysle nolens volens wybieram się do Trenczyna dla uleczenia niemozy ręki, właściwie mówiąc dla spodziewanej ulgi w cierpieniach reumatyzmowych. Za kazdym ich powrotem powtarzam doswiadczenie Poety:

Vidi ego quod fuerat primo sanabile vulnus
Dilatatum longae damna tulisse morae.

Obligowałem JX. K. Sozanskiego o wyrobieni(e) mi Pasu presydialnego. Takowy otrzymałszy radbym 12 lub 13 następującego m. z Przemysła ruszyć — Mysląc o własnem, życzę i błagam Waszey Excellenteyi synowskim czuciem o swoim nie zapominać zdrowiu, i tę poradę (,) na ktorey się wszelkie inne w tém zyciu opieraiają układy i dzieła, wyższym nad wszelkie kłopoty umysłem ocalać — z naygłębszym uszanowaniem Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archipraesulis przychylny i uniżony sługa Mogilnicki.

Z Przemysła 26 Maj 1825. p. s. Dzieła: Saulus et Paulus, Concilium Tridentinum z wdzięcznością odselam, i Piaseccii praxim Epālem Exllntissimo Dño komunikuję.

4. Лист.

Praes. 13. Julii 1828.

Excellentissime ac Reverendissime Domine Archi-Praesul! Dla różnych przeszkod nie mógłem wcześnief dopelnić woli Excellentissimi Domini co do pytania o pretendowanym wyborze Biskupow z klera zakonnego. Załączone votum informativum tyżące się iedney tylko części przedmiotu do rozwiązania podanego, pod laskawy sąd Excellenteyi Waszey pokornie składam. Brak źródeł posiłkowych i wykrywaiąca się z wiekiem podobno nieudolność dokładniejszego wyvodu rzeczy nie dozwoliły. Powołane znakami kanony i ustawy wyiałem z starych ruskich częścią pisanych częścią drukowanych *Номоканоновъ и законниковъ*. Dwa pierwsze kanony Trullanskiego szostego powszechnego Soboru na ięzyk niemiecki w texcie przełożyłem. Jeżeliby podobny przekład reszty był potrzebnym, raczy Excellentissimus Dominus rozkazać, i niniejsze usiłowanie moje laskawie przyiąć w dowod gotowey zawsze chęci moiey(,) z którą iestem przy wyrazie naygłębszego uszanowania Excellentissimi ac Reverendissimi Domini Archi-Praesulis przychylny i uniżonym sługą Mogilnicki.

9 Lipca 1828 z Przemysła.

5. Просьба Лозинського о дозвіл на друк граматки в 1837 р.

Loebliches k. k. Bücher-Revisions-Amt! Für das hier vorgelegte Werk erhielt Gefertigter von Einem Löblichen k. k. Bücher-Revisions-Amte noch am 13-ten July 1833 Z. 493 das Imprimatur. Weil das Werk bis auf den gegenwärtigen Tag ungedruckt blieb, und seit dieser Zeit in manchen Sachen die Meinung des Verfassers sich geändert hat, so hielt er es für nöthig, vom neuen zu überschreiben und Einem Löbl. Bücher-Revisions-Amte vorzulegen. Er bittet also gehorsamst um ein gnädiges Imprimatur für die hier in dupplo vorgelegte Grammatik der ruthenischen Sprache. Beym Zurücksenden geruhe Ein Löbliches Amt an der Adresse beyzulegen über Cze hynie in Medyka. Medyka den 2-ten November 1837. Joseph Łozinski g. k. Pfarrer zu Medyka.

Просьба вклеєна перед рукописею граматки. Університетська бібліотека в Львові ВН. 599 1. Р. 25.

6. Конкурс в 1840 р. на українсько-німецьку граматку.

N. 52538.

Die hohe Studienhof Commission hat zufolge Dekretes vom 18-ten Juli 1840 Z. ³⁶⁸⁹/₇₆₀ in der Absicht der hierländigen ruthenischen Bevölkerung die Erlernung der deutschen Sprache möglichst zu erleichtern, und den Unterricht in dieser Sprache an den hierländigen Volksschulen thunlichst zu befördern, mit Rücksicht auf den Umstand, daß keine zum Schulbuche geeignete ruthenisch — deutsche Sprachlehre besteht, und das Bedürfniß einer solchen allseitig anerkannt wird, die Verfaßung einer ruthenisch-deutschen Sprachlehre nach dem Muster der für Böhmen und Krain bereits eingeführten böhmisch-deutschen und krainisch-deutschen Sprachlehre zu genehmigen und demjenigen(,) welcher ein zum Unterrichte in den Volksschulen geeignetes Elaborat liefert, ein Honorar von 300 Fr. K. M. zu zusichern befunden.

Diese hohe Verfügung wird unter Einem mit der Aufforderung zur öffentlichen Kenntniß gebracht, daß diejenigen(,) welche sich der Verfaßung des fräglichen Lehrbuches nach den obangedeuteten Modultäten unterziehen wollten, den Entwurf deßelben längstens bis Ende Juni 1841 bei dem nächsten gr. kath. Consistorium zu überreichen haben.

Daßelbe hat übrigens die demselben allenfalls bekannten für eine solche Leistung insbesondere geeigneten Individuen von den Bestimmungen des obbezogenen hohen Hofdekretes in die Kenntniß zu setzen und dieselben zur Verfaßung und Vorlegung des Entwurfes einer solchen Sprachlehre in dem obfestgesetzten Termine aufzufordern.

Nach Verlauf dieses Termins sind die überreichten Elaborate gehörig begutachtet hieher vorzulegen.

Lemberg am 19-ten August 1840.

7. Оцінка Куземського конкурсних виробів.

Auf die hierortige Aufforderung vom 8 ten 7-ber 1840 Zahl ²⁵⁸/_{sch.} haben folgende Individuen ihre Elaborate der ruthenisch deutschen Sprachlehre eingesendet:

1. Żukowski Johann Lemberger Vorstadtpfarrer ad SSAA. Petrum et Paulum.

2. Błoński Cyrill Pfarrer in Szeszory.

3. Mogilnicki Anton Pfarradministrator in Chutar und

4. Ein Elaborat ist anonym.

Mit hoher Gub. Verordnung vom 21-ten 7-ber 1841. Zahl 64260 sind dennoch zur Würdigung anher mitgetheilt worden die Elaborate des:

5. Lewicki Joseph Pfarrers in Szkło.

6. Dobrzański Anton Pfarrers in Walawa und

7. Loziński Joseph Pfarrers in Medyka.

Mogilnicki hat nur einen einzelnen Bogen eingesandt,

Błoński die Hälfte, und obgleich der erste unterm 17 Aug. 1841.

Z. ³⁶²/_{sch.}, der letztere auch unterm 17 Aug. Z. 299 wegen weiterer Ein-sendung betrieben wurden, so hat keiner der hierortigen Aufforderung entsprochen, und es scheint, daß beide die weitere Ausarbeitung aufgegeben haben.

Żukowski's Ausarbeitung kann nicht gebraucht werden. Die in derselben gebrauchte Sprache und Schreibart ist ganz fremd und anstößig — und die Benennungen ganz nach dem Polnischen rücksichtslos modulirt,

Loziński war in seiner Ausarbeitung nicht mehr glücklicher als Żukowski — ist schon im 1-ten § unverständlich, und in der eingenen Schreibart nicht ganz fest.

Bei Vergleichung der anonymen Ausarbeitung mit der mittelst der Landesstelle anher gelangten der des Lewicki, hat sich ergeben, daß diese beide sich Wort für Wort gleichen — und eigentlich nur zwei Abschriften einer und derselben Ausarbeitung seyn, von denen eine dem Przemysler und eine dem hiesigen Consistorium vorgelegt worden ist.

Es verb(1)eiben somit nur eigentlich die Elaborate des Lewicki und Dobrzański zu würdigen.

Beide haben sich nach dem deutschen Vorbilde gerichtet, mit stetter Rücksicht auf die ruthenische Mundart.

Die Darstellungsart des Dobrzański ist kurz und bündig, und die in derselben gebrauchte Sprache ist sehr gut, und so beschaffen(,) daß dieselbe in allen Gegenden der hiesigen Diözese von jedermann leicht und anstandslos verstanden werden kann; jedoch hat sich derselbe mehrfach gegen den grammatikalischen Gebrauch versündigt, und die deutsche Sprachlehre selbst nicht überall erschöpfend behandelt. Dann fehlt der II Anhang des deutschen Schulbuches ganz weg.

Lewicki hat die Grammatik (,) was die Regeln anbetrißt (,) gut dargestellt, jedoch ist in einigen Fällen zu weitschweifig, wodurch das Buch voluminös erscheint, und in Berücksichtigung der Kinder, für welche es geschrieben ist (,) zu abschreckend; hat zwar den grammatikalischen Bau glücklich behalten, jedoch sehr oft solche Wörter gebraucht, die ganz unverständlich sind — und, wenigstens in den meisten Gegenden der hiesigen Erzdiözese, anstößig wären. Referent ist demnach der Mei-

nung der hkk Landesstelle zu berichten, daß das hiesige Consistorium dem Antrage des Przemysler Consistoriums hinsichtlich des Lewickischen Ausarbeitung beistimmt, nicht aber hinsichtlich der in derselben gebrauchten Sprache — und daß, wenn dieses Elaborat zum Druck befördert werden sollte, vorerst die Sprache oder besser gesagt, viele in derselben gebrauchten Wörte(r) abgeändert und manche Stellen wegelaßen werden müssen. Kuziemski.

Conclusum: Die abzuändernden Wörter vorzumerken und bei der Sitzung vorzutragen. Ferner der h. Landesstelle zu berichten, daß man nächstens die Elaborate vorlegen werde.

8. Замітки Куземського до українсько-німецької граматики Левицького.

Vormerkung zu der ruthenisch deutschen Sprachlehre des Joseph Lewicki Pfarrers in Skło.

In der Einleitung:

навчіться besser научитесь.

Daher wäre in diesem ganzen Buche dieses Wort auszubessern.

ного jenes, ist hier nicht gebräuchlich besser тоє — сіє.

барвѣ натуральнѣ ist nicht gebräuchlich, daher könnte es in diesem Satze entweder wegbleiben, oder statt dessen könnte gesetzt werden: справедливо. —

Die in den Einschließungszeichen im ganzem Buche vorfindigen Wörter als Synonyme angesetzt, könnten füglich wegbleiben.

§. 1. череда буквѣ Reihe der Buchstaben wäre in рядѣ буквѣ zu ändern.

абєне abzuändern in азбукою.

Die in der Anmerkung vorfindige Erklärung des deutschen Ä ist wegzulassen.

§. 3. Нѣкотрыя statt некоторыя.

подънесенныя besser возвышенныя.

змѣна гласныхъ Umlaute besser прегласныя.

§. 4. выразѣ der Ausgang in ѣ ist hierorts nicht gebräuchlich besser in е выразіє.

допрѣ besser ажѣ.

§. 6. и до двое складваюця kann ganz wegbleiben, weil gleich darauf folgt: усугубляюця, подвоются.

котрыя besser которыя; überall im ganzen Buche wäre abzuändern.

роздѣляемыя trennbare besser раздѣляемыя und weiter: нераздѣляемыя.

§. 8. натомисть besser мѣсто.

§. 10. вієнцѣй hat wegzubleiben.

§. 11. зо besser ізѣ.

Auf den deutschen Buchstaben finden sich als gleiche die ruthenischen angesetzt aber falsch, daher haben dieselben wegzubleiben.

§. 12. Ный statt сѣя und оныя больше hat wegzubleiben (,) denn es ist gut многосложныя.

§. 13. барз много besser дуже много.

§. 14. сказуємоє слово Bestimmungswort besser означаюєєє.

§. 15. пєвєымъ Stammort kann wegbleiben (,) weil est folgt корєнымъ.

§. 16. вѣ коньця besser на конци.

вѣкнєє better утѣкнєє.

пѣвнєє kann wegbleiben (,) weil es: гроши angesetzt ist.

§. 18. Munterkeit рѣвность besser бодрость oder живость.

§. 21. kommt wieder пої vor.

§. 23. мовленю besser вѣ мовѣ.

та ихъ отѣмѣнахъ besser и ихъ перемѣнахъ.

§. 26. по тепєрь besser по мѣ.

28. Das eingeschlossene: періодахъ muß wegbleiben.
 29. зважити можъ besser: видно. — предметъ besser предложение oder
 besser noch umschreiben durch: особу или рѣчь.
 30. пієкныя besser красныя.
 пумеръ besser число.
 31. теперь das deutsche: nun, kann hier gänzlich wegbleiben, oder statt
 dessen ansetzen: вѣзмъ. — сотворилося besser состоитъ.
 32. отъѣзяти und отъѣзными besser переѣзяти und переѣзненными.
 36. кравъъ besser краинъ.
 имя гатунковое Gattungsname besser имя нарицательное.
 которыся робленіемъ чоботъ и черевиковъ забавляють besser кото-
 рыи чоботи и черевики роблять.
 39. Die Zugabe: фалшивъ... bis Ende ist wegzulaßen.
 42. неорожайна сторона besser пусте поле.
 подвойномъ besser въ двойкомъ.
 50. врозумѣня besser понятя.
 51. вравный besser еднакій.
 52. ведло... besser: до другаго склоненія належатъ.
 53. Die Zugabe am Ende dieses §. kann wegbleiben.
 56. Hügel пагорокъ besser горбокъ — жebraкъ besser дѣдъ oder уборій,
 жба besser свѣтлиця.
 ad 3) ist nicht ausgedrückt: des sächlichen Geschlechtes.
 57. der Hering селедецъ es soll оселедецъ heißen.
 много viele, das beigesezte цмало, kann hier wie überall in diesem
 Buche wegbleiben.
 Beweis доказаніе besser доказательство.
 Groll вопл(иръ) besser завятокъ.
 Gespenst впиръ besser опиръ.
 53. der Fink тиль es heißt aber яблиця.
 der Soldat жомъръ besser жолняръ.
 der Affekt опалимость es ist schon страсть dabei, welches das deut-
 sche: Affekt gut giebt.
 die Ruin збуреніе besser розвалены (! розвалины), разрушеніе.
 der Vetter стрыкъ besser стрый.
 59. Fledermaus лѣтущая мышъ besser лялякъ, oder лѣтающая мышъ.
 Hütte халупа besser хата.
 64. wieder kommt das voe vor.
 65. перетолмачити besser отдати.
 шобы besser абы.
 67. im ganzen Buche kommt sehr häufig теперь vor, weil im Deutschen :
 nun steht, das ruthenisch(e) теперь kann füglich wegbleiben.
 72. патомѣсть besser мѣсто.
 jener той.
 77. Steigerung стоппованіе besser уравненіе.
 89. трейцять dreißig besser тридцять.
 92. kommt wieder das Wort череда, besser рядъ.
 97. заступують besser заступають, dann kommt wiederum патомѣсть, und
 шобы.
 повтараніе besser повтореніе.
 вдѣляе besser удѣляе.
 101. Es wäre besser, wenn der Verfaßer zuerst die Abänderrungsart der
 deutschen Fürwörter angesetzt hätte, und dann die ruthenische, denn so wie er es
 dargelegt hatte, kann das Schulkind glauben, daß die Deutschen bei den Fürwörtern
 sieben Endungen haben.
 §. 103. неопредѣленныя besser неопредѣляющія. Auch hier gilt die nämliche
 Bemerkung wie ad §. 101.
 §. 107. гетан зробилъ und nicht сотворилъ(,) wie es in der Einschließung zwei-
 mahl überflüssig steht.
 jener той.
 111. рачей lieber nicht gebräuchlich(,) eher sagt man борше oder лучше.
 Auch hier kommt патомѣсть.

- §. 113. Auch hier kommt *шо* und *пое* vor.
- §. 116. Auch hier gilt die bei §. 101. beige-setzte Anmerkung.
- §. 117. *спрозумѣлыми* besser *спрозумѣлыми*.
- §. 119. не *образуются* besser не *походять*.
- §. 121. Die diesem §. angehängte Anmerkung kann ganz wegbleiben; sie trägt zur Sache nichts bei, und vermehrt nur den Umfang.
- §. 123. *вмерти, сдѣти*, besser *умерти, сдѣти*, — *глядѣла* besser *глядѣла*.
- §. 127. ist der Deutlichkeit wegen noch beizusetzen: *на будущее* (и *будущее* *прос.*).
- §. 131. *пріймуютъ* besser *пріймають*.
- §. 133. *баръзъ* besser *луже*.
- §. 138. *дѣрsten хотѣти пыти* besser *прагнуты*.
lohnen нагородити besser *надгорсдтити*.
stolpern пошибатись besser *поткнутись*.
- §. 140. *bleichen* (.) *verbleichen* *вмерети* besser *умерети*.
freßen жерети besser *жерти*.
kriech лазъ besser *лѣзъ*.
schieben звалити besser *сунути*.
scheiden дерети скору besser *обдерати*.
schwimmen плавати besser *плити*.
- §. 150. ist wiederum das *псе*.
- §. 153. *gestern, jetzt*: *вчерака* (.) *теперька* besser *вчера, теперь*.
gar якъ надто besser *ажъ надто*.
- §. 154. *бѣжати* besser *бѣчи*.
wieder kommt hier *ни* vor.
- §. 155. statt *патомиць* auszulassen — besser das beiliegende *мѣсто*.
- §. 158. *entweder, oder. Або — або — воць — воць* ist nicht gebräuchlich, *дѣвъ воць* — kann demnach wegbleiben
- §. 161. Subjekt und Prädikat: *субъектъ, подлежащее, предикатъ* (.) *сказуемое* es wäre besser und einfacher das Subject *подлогъ* und das Prädikat *подлогъ* (? *предлогъ*) zu nennen — und darnach wäre überall(,) wo diese zwei Wörter vorkommen, auszubessern.
- §. 162. Hauptsache *головна рѣчь* або: *найважѣйшее* besser wäre es gesagt: *подставу*.
- §. 164. ein *nakter* Satz *положеніе голое* besser *простое* (.) *ausgebildeter*: *выробленое* besser: *полное*.
- §. 167. *Vordersatz* *предповідь* (.) *Nachsatz* *доповідь* es wäre besser: *предидущее* *положеніе* — und *послѣдующее*.
- Wortfügung* *складаніе словъ* besser *сочиненіе*.
- §. 1. *zierlich зъ вывѣсами* besser *оздобне*.
- §. 3. 1. *тягненіе* besser *продолженіе*.
- §. 4. 3. *Любѣть вашихъ неприятелей* besser *любите враги ваша*.
- §. 4. *вершахъ* besser *стихахъ*.
kommt *дмало* vor.
- §. 5. Von dem richtigen о *акуратномъ* besser о *правильномъ*.
- §. 11. *Ehre* *вопоръ* — weil dabei auch *честь* steht, so ist *вопоръ* wegzulassen.
- §. 14. *der Köder* *гезки* besser *приманка*.
täuschen *ослѣдити* besser *прельцати* oder *обманувати*.
- §. 17. *der Leib* *бохенокъ* besser *бохонецъ*.
- §. 23. *das Vieh* *мѣтня* besser *товаръ* oder *худоба* (.) *welches* auch *dasteht*.
- §. 30. *Regula* besser *правло*.
- §. 31. *змялня* *Verfehlung* besser *змялка* oder *ошибка*.
- §. 38. mit *Geschäften* *ворудками* besser *упражненіями* oder *занятіями*.
- §. 39. *ich* werde es *thun*: я *то* *сотворю* besser я *то* *сроблю* oder *учиню*.
- §. 41. *Fragezeichen* *знакъ* *питаня* besser *вопросительный* (.) *wei* in den *übrigen* *Büchern*, wie in dem kleinen *Katechismus*, bereits diese *Benennung* eingeführt ist.
- §. 43. kommt wieder *дмало* und *ворудокъ* vor.

Im ersten Anhang.

die *Ehre* *честь* (.) *das* beige-setzte *вопоръ* hat *wegzubleiben*.
der Heller *цѣта* (.) *denn* es steht nach *мелюгъ*.

die Hütte халупа besser хата.

die Wahl быраніе besser выборъ oder наборъ.

Im P A n h a n g.

ein wenig nachzusehen: троше поглядати besser поглядѣти.

auch hier kommt цамало sehr oft vor.

Zur Conscriptio до скрипцій — es soll конскрипцій heißen.

Freude утѣху besser утѣху.

Tote виначание besser тая винлата.

засвѣтченіе besser свѣдоцтво або свѣдительство —

Universal Erbe голо(в)ного дѣдича besser общимъ наследникомъ.

Kuziemski.

Anmerkung. Zu bemerken ist noch, daß der Uebersetzer sich zu ängstlich an die wörtliche Uebersetzung des deutschen Schulbuches hielt, wodurch die Verständlichkeit in Etwas erschwert ist.

В богатыхъ місцяхъ подишив ся Левицький при своїхъ первіснихъ висловахъ або ввівъ цілкомъ нові.

9. Полагода бажанихъ змінъ в рукописи Левицького.

Zur Zahl $\frac{559}{sch.}$ ex 1841. wurde unterm 1-ten Februar dJ. entschieden, daß die in der vom Lewicki Joseph verfaßten ruth. deutschen Grammatik vorkommenden, jedoch in dieser Diözese nicht gebräuchlichen Wörter vorgemerkt und in der Sitzung behufs der Auswahl der passenden vorgetragen werden — welches Verzeichniß sodann der h. Landesstelle vorgelegt werden sollte, wegen der weiter anzuordnenden Ausbesserung in dem Elaborate selbst. Diesem Beschlusse zufolge hat Referent die anstößigen Wörter verzeichnet, und zur Z. $\frac{70}{sch.}$ dJ. bei der Sitzung reasumirt. Mittlerweile erschien der Verfaßer Lewicki beim Referenten persönlich, und hat selbst nach der Weisung des Referenten die beanständeten Wörter ausgebessert, und gestand dabei, daß das diesem Consistorio anonym überreichte Elaborat auch von ihm herrühre — welches auch die vollkommene wörtliche Uebereinstimmung derselben bezeuget.

Da somit jeder weitere Anstand zur Vorlegung dieser Elaborate behoben ist, so sind dieselben hohenorts mit Gutachten vorzulegen.

Kuziemski.

Conclusum cum voto. Daher unter Anschluß sämtlicher Elaborate, dann Rückschluß der Indorsatsweisung zd. ZZ. $\frac{419}{sch.}$ ex 1841 und mit Bezug auf die Exhibiten zu den ZZ. $\frac{258}{sch.}$ ex 1840 und $\frac{381}{sch.}$ ex 1841 an die Landesstelle folgender Bericht

10. Кінцева оцінка конкурснихъ виробівъ для губерніі.

In Erledigung des hohen Erlaßes vom 19-ten August 1840 Zahl 52538, dann vom 17-ten August 1841. Z. 50784 und unter Rückschluß $\frac{1}{3}$ des hohen Indorsats Auftrags vom 21-ten September 1841. Zahl 64260 wird Einer hohen Landesstelle in Ehrerbiethung berichtet, daß auf die in Folge der eingangserwähnten hohen Verordnung an die hiesige Erzdiözese ergangene Aufforderung nachstehende Elaborate der ruthenisch-deutschen Sprachlehre dem hiesigen Consistorio überreicht worden sind:

1-o des Żukowski Johann Lemberger Vorstadtpfarrers zum hl. Peter und Paul,

2-o des Błoński Cyrill, Pfarrers in Szeszory,

3-o des Mogilnicki Anton Pfarradministrators in Chutar, und

4-o ein Elaborat anonym, mit dem Motto: „Mit Gott, Kaiser und Vaterland“.

Indem man nun diese sämtliche Elaborate Einer hohen Landesstelle in der weiteren Anlage 2), 3), 4) und 5), vorlegt, findet man

vorläufig zu bemerken, daß das Elaborat des Bloński nur die kleinere Hälfte des Schulbuches umfaße, und daß Mogilnicki nur einen einzigen Bogen eingesendet habe. Beide werden zwar von hieraus noch in dem Monathe August 1841 an die unverzügliche Einsendung der weiteren Ausarbeitung betrieben, haben aber der hierortigen Aufforderung nicht entsprochen, und scheinen sonach von der weiteren Ausarbeitung abgestanden zu haben um so mehr, als die bereits hingelangten Theile ihrer Elaborate nicht ganz glücklich ausgefallen sind.

Bei der Prüfung der beiden anderen Elaborate, so wie auch der diesem Consistorio mittelst Erlaßes vom 21. 7-ber 1841 Zahl 64260 zugestellten: des Lewicki Joseph Pfarrers in Szkło, Dobrzański Anton Pfarrers in Walawa und des Łoziński Joseph Pfarrers in Medyka hat es sich ergeben, daß

a) die in dem Elaborate des Żukowski Johann gebrauchte Sprache und Schreibart nicht zweckmäßig sey, daß

b) der Pfarrer in Medyka Joseph Łoziński in seinem Elaborate auch nicht glücklicher war, und dazu noch den ganzen II Anhang des deutschen Schulbuches weggelassen habe, daß

c) obwohl der Pfarrer in Walawa Anton Dobrzański sein Elaborat in einer sehr bündigen und durchaus verständlichen Sprache verfaßt, er doch die deutschen Sprachregeln nicht überall erschöpfend behandelt, und auch den II Anhang übergangen habe; und daß

d) bei Vergleichung der beiden noch übrigen Elaborate, nämlich: des anonymen und des Lewickischen sich herausstellte, daß beide diese Ausarbeitungen mit einander ganz Wort für Wort übereinstimmen, folglich beide vom Lewicki herrühren, was auch derselbe mündlich gestand. Auch dieses Consistorium ist der Ansicht, daß von allen den genannten Elaboraten das des Lewicki Joseph das gelungenste sey, und stimmt demnach der Äußerung des Przemysler gr. kath. Consistoriums vollkommen bei, daß dieses Elaborat dem wahrgenommenen Bedürfniß gänzlich entsprechend sey, und somit in den hierländigen Volksschulen als Schulbuch mit Erfolg wird angewendet werden können.

Wenngleich aber die übrigen Elaborate nicht als vollkommen gelungen zu betrachten sind, so glaubt das Consistorium dennoch, daß die Verfaßer derselben für den an Tag gelegten Eifer zur Förderung des guten Zweckes, auch eine rühmende Erwähnung verdienen.

Lemberg den 18-ten März 1842.

Kuziemski.

11. Наділення конкурсовою нагородою Левецького.

Lemberger gk. Consistorium.

N-o 4000.

Mit dem hohen Studienhofcom(m)issionsdekrete vom 24. Dzembr 1842. Zl. 8600 ist das vom Skloer gk. Pfarrer Joseph Lewicki verfaßte Elaborat einer ruthenisch deutsche(n) Sprachlehre als Schulbuch für die erste und 2-te Klasse der Trivialschulen, wo die ruthenische Sprache her(r)schend ist, genehmiget, und dem genan(n)ten Pfar(r)er für jenes Elaborat eine Remuneration von 300 Fr. K. M. aus dem Schul-

bücherverschleißfonde bewilliget worden. Mit diesem Schulbuche dürfen nach Maßgabe des §. 321. der politischen Schulbefähigung arme Schüler auch unentgeltlich theilhaft werden. — Die Niederösterreichische Regierung wurde gleichzeitig von h. Orten angewiesen wegen Drucklegung dieses Lehrbuchs das Erforderliche zu veranlassen. Die Beilagen des Berichts vom 18-t März 1842. Zl. 72. v. folgen im Anschlusse zur Verständigung der übrigen Bewerber zurück. Um übrigens der N. Ö. Regierung in Beziehung auf die Größe der zu veranstaltenden Auflage die nöthigen Daten bekannt geben zu kön(n)en, hat das Konsistorium bin(n)en 14. Tagen die Zahl der erforderlichen Exemplare, für die in der unterstehenden Diözese befindlichen ruthenischen Schulen auszuweisen.

Lemberg am 28-t Jän(n)er 1843.

12. Консенсторська куренда в справі граматики Вагилевича.

N-ro 543.

schol.

In der Buchdruckerei des hiesigen stauropigianischen Instituts hat die durch Johann Wagilewicz verfaßte: Gramatyka języka małoruskiego w Galicji soeben die Presse verlassen, und ist in der Buchhandlung des besagten Instituts käuflich um 2. fr. Cm. zu bekommen.

Da dieses Werk zur gründlichen Erlernung der Landessprache förderlich sein dürfte, so wäre es überflüssig dasselbe noch besonders anzuempfehlen.

Es steht somit zu hoffen, daß jeder, dem es an der gründlichen Erlernung seiner Muttersprache gelegen ist, sich beeilen wird in den Besitz dieser Grammatik zu gelangen..

Die Ehrwürdige Schulendistricts-Aufsicht hat die vorliegende Kundmachung in dem betreffenden Districte zu verlautbaren.

Lemberg den 20 ten August 1845.

13. Заяв львівської консенсторії з 1844 р. до укладання шкільних підручників.

N-ro 420.

schol.

Durch die vorzügliche Sorgfalt der ehrwürdigen Ruratgeistlichkeit ist in den Pfarrgemeinden der Lemberger Erzdiözese der Wunsch nach Aufklärung geweckt worden. — Auf diese Art sind in der neuesten Zeit viele ordentliche Trivialschulen entstanden, und es ist zu hoffen, daß bei der fortgesetzten Thätigkeit von Seiten der ehrwürdigen Ruratgeistlichkeit die Anzahl der ordentlichen Schulen sich noch bedeutend vermehren werde.

Die vermehrten Schulen werden jedoch auf eine allgemeine Volksbildung keinen großen Einfluß ausüben können, wenn nicht an denselben, dem ersten Grundsatz der Erziehung gemäß, der Unterricht in und von der Volkssprache beginnt, und eine gründliche Erlernung derselben zum Grunde aller weiteren Bildung gelegt wird.

Von diesem Grundsatz ausgehend und auf den vielseitig ausgesprochenen Wunsch, hat das Consistorium bereits in seinen vielen

Erläßen darauf hingedeutet und ausdrücklich angeordnet, daß in allen, sowohl Pfarr- als Trivialschulen der Unterricht in der ruthenischen Volkssprache vorzüglich besorgt werde.

Nun stellt sich aber der Realisierung dieser Anordnung der Abgang ordentlicher in der ruthenischen Sprache verfaßten Schulbücher entgegen.

Um nun diesem abzuhelpen, hat das Consistorium befunden, die gesammte ehrwürdige Ruratgeistlichkeit und das Lehrpersonale, insbesondere aber diejenigen unter denselben, welche um die Ausbildung ihrer Muttersprache und die Ausbreitung des Volksunterrichts vorzüglich besorgt sind und welche in sich hiezu den Beruf und die Fähigkeit fühlen, aufzufordern, die Uibersetzung ins Ruthenische nachstehender vorgeschriebenen deutschen Schulbücher, als:

- 1) des deutschen Nahmenbüchleins.
- 2) der Anleitung zur Rechenkunst zum Gebrauche der deutschen Schulen I. Theil für Trivial und Hauptschulen von 3. Klassen.
- 3) der Sammlung der nöthigsten Benennung sinnlicher Dinge nach Art des Komenius Bilderwelt für Anfänger in der deutschen Sprache.
- 4 tens der kleinen Erzählungen zum Gebrauche der Landschulen zu liefern, und
- 5-tens eine kurze ruthenische Grammatik nach Art der polnischen: początki Gramatyki języka polskiego zu verfaßen.

Die Uibersetzen haben nachstehenden Anforderungen zu entsprechen:

- a) dieselben müssen zwar wörtlich seyn, jedoch den ruthenischen Sprachgenius vollkommen behalten,
- b) müssen klar, deutlich und faßlich, und die zuverfaßende ruthenische Sprachlehre muß
- c) bündig und jeder Weitschweifigkeit entfernt seyn.

Als Muster für die in den besagten Elaboraten zugebrauchende Sprache und Schreibart, wird das mit dem Consistorial-Erlaße vom 18. Juny 1844. Z. 304. anempfohlene Lesebuch aufgestellt.

Der Termin zur Vorlegung der Elaborate wird auf den 1. November 1845. festgesetzt.

Die ehrw. Schulendistrikts Aufsicht hat somit die gegenwärtige Anordnung in dem unterstehenden Districke auf dem gewöhnlichen Wege zu verlauthbaren, ihrerseits welche von der ehrw. Ruratgeistlichkeit oder dem Lehrpersonale des Districke zur Verfaßung der besagten Werke aufzufordern, und bis 15-ten Dezember l. J. dem Consistorium anzugeben:

- a) welche Individuen von derselben zu Verfaßung der besagten Elaborate aufgefordert worden sind, und
- b) welche von ihnen die Lieferung dieser Elaborate, oder nur eines von den benannten fünf Stücken und namentlich welchen zugesichert haben. —

Lemberg den 6-ten August 1844.

14. Глиньський послав львівській консисторії свою граматику.

Hochwürdigstes Konsistorium. Die kleine ruthenische Grammatik(,) zu deren Ausarbeitung sich der Gefertigte verpflichtete, wird einem Hochwürdigsten Konsistorium in Ehrfurcht vorgelegt ¹/. Ob die Veränderungen(,) welche der Gefertigte in der Schreibart gegen die der slavischen Sprache vorgenommen, der vom Hochwürdigsten Konsistorium bestimmten entspreche, kann der Gefertigte nicht bestimmt wissen, indem er keine Gelegenheit gehabt hat, das Buch(,) auf welches das Hochwürdigste Konsistorium als Muster gewiesen(,) zu bekommen. — Es scheint aber dem Gefertigten, daß durch eine solche Schreibart das Lesen und Schreiben der ruthenischen Sprache unendlich erleichtert werde; weil hier einem jeden Buchstaben sein eigener ausschließlicher Laut beigelegt wird, mithin alle die verschiedenen Regeln und Ausnahmen, welche bei der Schreibart der slavischen Sprache vorkommen, wegfallen — dieses muß ja die Absicht des Hochwürdigsten Konsistorium(s) seyn, durch leichte Erlernung von Lesen und Schreiben auf die Bildung des Volkes einzuwirken — Darum trachtete auch der Gefertigte die Ausdrücke aus der (aus der) Volkssprache zu wählen, und es kennt ja der Gefertigte keine andere Sprache bei den Rutheniern, indem auch die gebildeten bei den Rutheniern keiner anderen Umgangssprache sich bedienen als der Volkssprache; es ist aber die erste und wichtigste Regel jeder Grammatik: Schreibe so(,) wie die gebildeten Leute sprechen — Sollten also diese Veränderungen und Ausdrücke vom Hochwürdigsten Konsistorium genehmigt werden, so ist der Gefertigte bereit auch noch die Uebersetzungen der nothwendigen Bücher in dieser Weise vorzunehmen — darüber erwartet der Gefertigte in Ehrfurcht einen Becheid. Bohorodezany den 27-t August 1845. Th. Gliński gr. k. Pf. Bohorod.

15. Граматика Теофана Глиньського з 1845 р.

Граматика мала руского языка для школъ парафіал'них в' Галыциѣ.

Вступ.

Роздѣл I.

О писменах (азбуцѣ) складах, словах.

§. 1. Руска мова складає се так, як кожда инша мова зо слѣв. Коже слово має в' собі еден або бѣл'ше складѣв (силяб), а в' кождѣм складѣ є едно або бѣл'ше писмен (лѣтер).

§. 2. Писмена є великі і малі:

Великі писмена: А, Б, В, Г, І, Д, Е, Є, Ж, (S)¹), З, І, И, К, Л, М, Н, О, Ѡ, П, Р, С, Т, Оу, Ѣ, Ф, Х, (Ѣ), Ц, Ч, Ш, Щ, (Ъ), Ъ, Ь, Ю, Іѣ, Ѡ, Ѣ, (Ѣ), (Ѡ), Ѣ.

Писмена малі: а, б, в, г, і, д, е, є, ж, (s), з, і, и, к, л, м, н, о, ѡ, с, ш, п, р, с, т, оу, ѣ, ф, х, (ѣ), ц, ч, ш, щ, (ъ), ѡ, ѡ, ѣ, ю, ѡ, ѡ, ѣ, (ѣ), (Ѡ), Ѣ.

¹) Увага. Писмена s, Ѡ, Ѣ, ѣ і ѡ, ино в' славен'ских писмах і книжках уживають се, в' рускій мові без них обійти се можна.

§. 3. З' тих писмен єдні є самогласні(,) бо се самы вимовити дадут: а, е, є, і, и, о, ѓ, ѡ, оу, ѡ, ѣ, ю, ѡ, ѡ, (ѣ) — решта писмен є согласні, бо їх самих невимовити н. п. б, в, г, д, і т. д. Додаѣ до самогласноѣ ѣ, будеш мати двоєгласну: аѣ, еѣ, єѣ, оѣ, ѓѣ, іѣ, иѣ, ѡѣ, ѣѣ, ѡѣ, юѣ, ѡѣ.

§. 4. Меже согласними є денекотрі тверді, бо се все твердо вимавляють (для того по них нїколи мєхкі самогласні, є, ю, я і ѣ, не стоять): г, ж, к, х, ч, ш, щ, р. — Решта согласних і твердо і мєхко се вимавляти можуть(,) єсли по них мєхкі самогласні, є, ю, я, ѣ, або ь стоѣт, н. п. дѡѣ корову, дѣѣ що корові, лудит, люди, мід, мідь (б, в, г, м, п, ф, ѣ, е), хоѣ властиве твердыми не сѣт (є), преѣ не мєхнут і ь по них не стоѣт.

§. 5. Писмена рускі все єднако вимавляти се повинни.

Роздѣл II.

О частех мови (паўках).

§. 1. Мова складає се з' рїжних виразів (слѡв)(,) з' котрых кєжде що вишого значит — слова вєѣ подобного значєня становєт особливу часть мови (паўку).

§. 2. В' рускім язѣцѣ є девєть розмаѣтвих частєй (паіок) мови:

1. Імє рїчи (сѣществєтєл'ноє). 2) імє прикладнє (прилагатєл'ноє). 3. імє числєтєл'нє або личбовник. 4) Займок (містоімініє) 5. слово часовє. 6. предімок (предлог). 7. прислѡвцє (нарїчіє). 8. спѡѣ-ник (союз). 9. викрыкєнкє (мєждомєтїє).

§. 3. Перші пєть частєй (паўки) мови в' розмаѣтвих відмінах сє уживають, г. є. відмінюєт сє(,) решта чєтри невідмінюєт сє, іно все єднаково стоєт.

Часть (паўка) I.

О відмінних частех (паўках) мови.

Роздѣл I.

О імю рїчи.

§. 1. Імє рїчи означає особу або рїч яку н. п. Павло, стѡл.

Рїч або є живюча (животна) н. п. кѡн', курка, або неживюча н. п. вода, камїнь, слон'цє, дуб. Є она часом в' самїѣ рїчи на свїтѣ, можна ю видѣти, дѡткнутисє(,) порохувати, н. п. кѡнѣ, з'вїзда, вїтер; часом собі іно виставлєєм(,) якби така рїч була на с'вїтѣ, а тим часом є то іно примїот особя або рїчи н. п. мудрость, високость, справедлєвѡсть.

§. 2. Імена рїчи можут бутї троякого роду; або мужєского, або жен'ского (жїночого) або н'якого. а) Мужєского роду є вєѣ

¹⁾ В' славєн'скїм язѣцѣ денекотрі писмена розмаѣтє сє вимовляють(,) особлєвє и, і, ѣ, г, — и, вимовлєє сє в' славєн'скїм на почитку слѡв як пол'скє і — по самогласних як пол'скє іі, або як ѣ, по согласних як пол'скє у — а в' двоєгласних як і — і вимовлєє сє в' славєн'скїм межи согласними як пол'скє у, на почитку слѡв як і, а по согласніѣ перед самогласною особлєвє перед и як і — ѣ по согласних твердих вимавлєє сє як і, — на почитку і по мєхких согласних як іі. г вимовлєє сє в' славєн'скїм як і, у, w (в).

особи, з'віри і річи мужескі (самцѣ) н. п. брат, кон', дуб, стѣл. б) жен'ского роду в'сѣ особи, з'віри і річи жен'скі (самыцѣ) н. п. кухарка, корова, сливка, глина, миска. в) в'сѣ енші річи, з'віри і особи, котрі анѣ самцѣ в' анѣ самыцѣ, звут се роду н'якого. н. п. лошѣ, тел'є, силѣ, дерево.

Аби лекше пѣзнати рѣд імен річи, уважати потреба, котроу вираз приймає до себе займок **тоу**, а буде мужеского роду — котроу приймає **тая**, а буде жен'ского роду — а котроу приймає **тоє**(,) буде н'якого роду. н. п. **тоу** чоловік, **тая** жінка, **тоє** тел'є.

§. 3. **Лычба** (число) імен в' двоака — або поединча, если о еднѣу річи се мовит. н. п. конь, рыба — або многа если о бѣл'ше як еднѣу річи се мовит. н. п. конѣ, рыби.

§. 4. Імена річи відмінюют се в' обох лычбах стосовне до розмаѣтих питань; котрых в' сѣм розмаѣтих, для того і сѣм в' розмаѣтих відмін(,) котрі се спадками (падежми) називають.

1. спадок стоѣт на питанє, **хто** або **що**?
2. " " " " **чѣу**? кого? чого?
3. " " " " **кому**? **чому**? **чиюму**?
4. " " " " **кого**? **що**?
5. " " **если** се кого кличе. н. п. **Петре!**
6. " " **на** питанє **кѣм**? **чим**?
7. " " " " **в' кім**? **в' чѣм**? **о кім**? **о чѣм**? **на кім**? **на чѣм**? і т. д.

§. 5. Умѣти відмінити іме річи стосовне до тих семох питань, значыт го спадкувати. н. п. 1. сп. **хто** **ту** в'? **брат** **Павло!** 2. **чѣя** **то** **хустка**? **брата** **Павла**. 3. **кому** **подати** **кнѣжку**? **брату** **Павлови**, або **братови** **Павлови**. 4. **когось** **видѣв**? **брата** **Павла**. 5. **кличучи** **мовит** **се**, **брате** **Павле!** 6. **кѣм** **се** **с'вѣдчыш**? **братом** **Павлом**. 7. **в' кім** **душаєш**? **в' братѣ** **Павлѣ**.

§. 6. Не в'сѣ імена еднаково се спадкуют. Три в' форми відмінних спадкованя. До першоу форми належат в'сѣ імена мужеского роду — до другоу жен'ского — до третоу н'якого.

§. 7. I. Форма спадкованя. — Мужескі імена річи енакше се відмінюют закончені на **а**, енакше закончені на **о**, енакше закончені на двоєгласне(,) на мѣхке согласне, на **ч**, **ш**, **щ** і на тверде согласне. Закончені на **а** н. п. **слуга**, **газда** і т. д. спадкуют се так, як імена жен'скі на **а** закончені

закончені на о	на двоєгласне лычба поединча	на мѣхке согласне
1. сп. Павло	злѣдѣѣ	коваль
2. сп. Павла	злѣдѣя	ковал'є
3. сп. Павлови	злѣдѣєви, (ієви)	ковалеєви
4. сп. Павла	злѣдѣя	ковал'є
5. сп. Павле!	злѣдѣю!	ковалю!
5. сп. Павлом	злѣдѣієм	ковалєм, л'ієм
7. сп. в' Павлѣ, єви	злѣдѣю, єєви	ковалє, лєєви
	лычба многа	
1. сп. Павлы	злѣдѣѣ	ковалѣ
2. сп. Павлѣв	злѣдѣѣѣ	ковалѣѣ

3. сп. Павлам	злодѣям, юм	ковалѣям, ом
4. сп. Павлів	злодѣѣв	ковалѣв
5. сп. Павлы!	злодѣѣ!	ковалѣ!
6. сп. Павлами	злодѣями	ковалѣями
7. сп. в' Павлах	злодѣях, юх	ковалѣях

закончені на тверде согласне так се спадкуют

	лычба поединча		на ч, ш, щ,
1. сп. брат	бык	птах	ключ
2. сп. брата	быка	птаха	ключа, и
3. сп. братови	быкови	птахови	ключеви
4. сп. брата	быка	птаха	ключ
5. сп. брате!	быку!	птаху!	ключу!
6. сп. братом	быком	птахом	ключем
7. сп. в' брату, ѣ	быку, ови	птаху	ключи, еви

	лычба многа		
1. сп. братів, те	быки	птахи	ключі
2. сп. братів	быків	птахів	ключів
3. сп. братам	быкам	птахам	ключам
4. сп. братів	быки	птахи, ів	ключі
5. сп. брати, тя!	быки!	птахи!	ключі
6. сп. брат'ми, тамн	быками	птахами	ключами
7. сп. в' братіох, ах	быках	птахах	ключох ех.

Увага. I. тато і закончені на ю, на к, х, ч, р, мают в' 5. сп. заміст е, у, тату! боўку! бикку! цару! паламару, ключу! міху! кромі чоловік, має чоловіче! явір, має яворе! костур, е. II. Імена живих річеў мают 4-тй сп. так як II-тй. Неживых так, як I-шаў н. п. зломив плуг, викопав рѣв — кромі імен дѣрва, котрі так як живых мают 4-тй сп. рѣвныѣ 2-му н. п. привіз дуба, зломив граба, зрубав явора, клина. III. Денекотрі мужескі імена, особливе веѣ збіорові(,) мают в' 2-гім спадку у і ю заміст а, є, я, н. п. дѣм, дому — гвѣў, гною — бѣб, бѣбу — мѣль, молю — кокѣль, кололю — борщ, борщу — кисѣл', кисѣлю. IV. Імена маючі в' остатнім складѣ о або е, в' дал'ших спадках викидают ѣх: н. п. клубок, клуб(о)ка — дѣнь, д(е)не — пѣс, п(е)са — кромі: бог, трон, голос, ворог, горох, хлоп, тон, хѣлод, город, берег, елень і т. д. V. Закончені на г переміняют в' 5-тім спадку г на ж. н. п. бог, боже! ворог, вороже! а закончені на ц і денекотрі на к переміняют на ч. н. п. палец, пал'че! хлопец, хлопче! чоловік, чоловіче — паробѣв, паробче! рѣшта на к не переміняют.

§. 8. II. Форма спадкованя.

Імена жен'скі відміняют се розмаїто подлуг законченя — е закончені на я по самогласнѣ в. п. шня(,) е закончені на самогласне мѣхке, і на тверде, также на согласне мѣхке і тверде.

на я на самогласне мѣхке тверде

	лычба поединча	
1. сп. шня	недѣл'е	кнѣжка
2. сп. шнѣ	недѣлѣ	кнѣжки

3. сп. шыѣ	недѣли	книжцѣ
4. сп. шыю	недѣлю	книжку
5. сп. шыю!	недѣле!	книжко!
6. сп. шыюв	недѣлев, ею	книжкою, ов
7. сп. в' шыѣ	недѣли	книжцѣ

лычба многа.

1. сп. шыѣ	недѣль, ы	книжы
2. сп. шыѣв	недѣль	книжок
3. сп. шыям	недѣлям	книжкам
4. сп. шыѣ	недѣлы	книжы
5. сп. шыѣ!	недѣль!	книжы!
6. сп. шыями	недѣлями	книжками
7. сп. в' шыях	недѣлех, ліох	книжках

закончені на мѣхке согласне на тверде

на ч, ш, щ

лычба поединча

1. сп. тѣнь	мыш	церков
2. сп. тѣни	мышы	церкви
3. сп. тѣми	мышы	церквѣ
4. сп. тѣнь	мыш	церков
5. сп. тѣне!	мыше	церкво!
6. сп. тѣнею, ев	мышею, ев	церквою, ов
7. сп. в' тѣни	мышы	церквѣ

лычба многа

1. сп. тѣны	мышы	церквы, ѣ
2. сп. тѣнеў	мышеў	церквѣв
3. сп. тѣнем	мышем	церквами
4. сп. тѣны	мышы	церквы, вѣ
5. сп. тѣны!	мышы!	церквы!
6. сп. тѣнями	мышами	церквами
7. сп. в' тѣнех, іох	мышех, ах	церквах.

Увага. І жен'скі імена маючі в' остатнѣм складѣ о опускают го в' дал'ших спадках н. п. церков, церкви, церквѣ і т. д. кромѣ мылость, бров, і вѣх імен виображенних; н. п. справедливость, високость, злость, мудрость, вѣрность, встретѣзливость, чистость і т. д.¹⁾

III. Форма спадкованя замыкае в' собѣ імена нѣякого роду — снакше ідут:

закончені на о	на в	на в
	лычба поединча	
1. сп. колесо	поле	віме
2. сп. колеса	пол'е, я	вімя
3. сп. колесовы	полю, еви	вімю, іови

¹⁾ Увага. Зникле 5-твѣ спадок законченых на мѣхке самогласне на в се кѣнчит — н. п. зазул'е, має зазуле! недѣле(!) недѣле! і т. д. іно панѣ має 5-твѣ спадок на ѣ для рѣжницѣ від імя пан, котре має 5-твѣ спадок пане!

4. сп. колесо	поле	віме
5. сп. колесо!	поле!	віме!
6. сп. колесом	полем, іом	віміом
7. сп. в' колесѣ	полю, и	вімію

лычба многа

1. сп. колеса	поля	вімя, вімена
2. сп. колѣс, есів	пѣль, полѣв	вімѣв, вімен
3. сп. колесам	полям	віміом, — нам
4. сп. колеса	поля	вімя, — на
5. сп. колеса!	поля!	вімя! — на
6. сп. колесами	полямы	вімями — нами
7. сп. в' колесах	полях	віміох, — нах

Здробнялі (жюючых) животних, теле, песс, поросс і т. д. так се спадкуют: лычба поединча. 1. сп. теле. 2. сп. телетья, е. 3. сп. телетью, ти. 4. сп. теле. 5. сп. теле! 6. сп. телетем, іом. 7. сп. в' телети, тю. лычба многа: 1. сп. телета. 2. сп. телет. 3. сп. телетем, іом. 4. сп. телета. 5. сп. телета! 6. сп. телетами. 7. сп. в' телетех, іох. Збіорові на е мостове, рогове, снас'не, справне і т. д. так се спадкуют. лычба поед. 1. сп. мостове. 2. сп. мостового. 3. сп. мостовому. 4. сп. мостове. 5. сп. мостове! 6. сп. мостовым. 7. сп. в' мостовім — многоѣ лычби немают.

Увага. око має в' мно. лыч. (ока) очы, очеѣ, иѣ, очом, ем, очы, очы! очамы, або очыма, в' очех, ох(;) денекотрі імена іно многу лычбу мают н. п. двері, ворота, нецкы, жорна, выли і т. д.

Роздѣл II.

О іменах прилагател'них (прикладних).

§. 1. Слова, котрі приміют особи, або річи виражают (яка котра річ або особа е)(,) звут се імена прилагател'ні (прикладні)(,) бо се прилагают до імен річи, н. п. вода студена — наѣлекше по тѣм пізнати можна іме прилагател'не, же ным на питане якиѣ, а, е, відповідаемо н. п. яка вода? студена.

§. 2. Імена прилагател'ні мают на каждыѣ рѣд єше закрѣчене н. п. в' мужескім рѣдѣ чорниѣ крук — в' женскім чорна ворона — в' нѣякім чорне теле, і можут се стопнювати.

§. 3. Таких стопнѣв імен прилагател'них є тры: — Першиѣ стопень виражає(,) яка є річ сама не рѣвноучи ю з' другими н. п. теле чорне. — Другиѣ стопень (выжшиѣ) ужыває се рѣвноучи яку річ з' другою, абы означыти(,) чи лѣпша чи гѣрша від другоѣ (же біл'ше приміоту має) н. п. тоє теле чорнѣвше від тамтого. — Третиѣ стопень (наѣвыжшиѣ) виражає річ як наѣлѣпшу або наѣгѣршу від других (же наѣбіл'ше приміоту має) н. п. тоє теле наѣчорнѣвше зо всѣх.

§. 4. Стопень другиѣ виробляє се з' першого, перемінюючи иѣ або ыѣ, а, е на іѣшиѣ або ѣѣшиѣ, а, е, н. п. мудриѣ, а, е, II. стопень мудріѣшиѣ, а, е, красниѣ, а, е, II. ст. краснѣѣшиѣ, а, е. Стопень третиѣ виробляє се з' другого додаючи слѣвце наѣ, наѣмудріѣшиѣ, наѣкраснѣѣшиѣ.

Други́й і третьи́й степені́ імен прилагател'них особливе тих(,) що від слів часових походить (іменсловів)(,) звикле в мові руско́й через слова, **лѣпше**, **наѣлѣпше**, **гірше**, **наѣгірше** виражає се н. п. маліовани́й, II. ст. **лѣпше** маліовани́й, III. ст. **наѣлѣпше** маліовани́й, — II. ст. **гірше** маліовани́й, III. ст. **наѣгірше** маліовани́й.

Много в імен прилагател'них(,) котрі не форемне стопи́ в-роблют н. п.

I. степенъ	II. ст.	III. ст.
добрѣй	лѣпшѣй	наѣлѣпшѣй
злѣй	гіршѣй	наѣгіршѣй
малѣй	меншѣй	наѣменшѣй
великѣй	бѣл'шѣй	наѣбѣл'шѣй
глубокѣй	глубшѣй	наѣглубшѣй
високѣй	вижшѣй	наѣвижшѣй
тежкай	тежшѣй	наѣтежшѣй

§. 5. Спадковане імен прилагател'них.]

	лычба поединча	
1. сп. мудри́й, а, е,	— і́шѣй, а, е,	наѣмудри́шѣй, а, е
2. сп. мудро́го, оѣ, ого,	— і́шого, оѣ, ого,	— і́шого, оѣ, ого,
3. сп. мудро́му, оѣ, ому,	— і́шому, оѣ, ому,	— і́шому, оѣ, ому,
4. сп. мудро́го, у, е,	— і́шого, у, е,	— і́шого, у, е,
5. сп. мудри́й, а, е!	— і́ши́й, а, е!	— і́шѣй, а, е,
6. сп. мудро́им, ою, им,	— і́шим, ою, им,	— і́шим, ою, им,
7. сп. в' мудро́им, оѣ, ім,	— і́шим, оѣ, ім,	— і́шим, оѣ, ім.

лычба многа

I. ст.	II. ст.	III. ст.
1. сп. мудрі́	— і́ші	наѣмудри́ші
2. сп. мудро́их	— і́ших	— і́ших
3. сп. мудро́им	— і́шим	— і́шим
4. сп. мудро́их	— і́ших	— і́ших
5. сп. мудрі́!	— і́ші	— і́ші!
6. сп. мудро́ими	— і́шими	— і́шими
7. сп. в' мудро́их	— і́ших	— і́ших.

§. 6. Іме прилагател'не з' іміом річи(,) до котрого се прилагає, в' родѣ, лычбі і спадку згаджити се мусит. н. п. чорна корова дає біле молоко — чорним волом наѣбѣл'ше се наробыти можна — чорні ворони лѣтают — з' чорних хмар малѣй дощ буває.

Роздѣл III.

О імію лычбовім або лычбовнику.

§. 1. Імена лычбові виражають(,) кіл'ко річе́й або осіб в(,) о котрих се мовит. н. п. маю чотири (чотири) воли, дві коровы, трое телет.

§. 2. Імена лычбові в розма́тї: 1. Грунто́ві (основател'ні)(,) котрыми рахуемо еден, на, о, два, дві, двое, тры, трое, чотири, ро, пѣт', шіс'ть, сѣм, вѣсѣм, девѣть і т. д. 2. Порядкові виражають порядок(,) в' котрѣм що по чім наступає н. п. першѣй, други́й, третьи́й, сотни́й, і т. д. 3. Гатунко́ві вилѣчню́т(,) кіл'ко гатунків в яко́й річи н. п. двоякѣ́ ячмѣ́нь, тройка вода, четвераке збіже. 4. Невн-

разні або н'які, що не виражають лychби н. п. много, мало, кіл'ка, кіл'канаїцеть, кіл'кадесет, сила, тіл'ко.

§. 3. О спадкованю імен лychбових.

Бден, а, о, также імена лychб гатункові і поридкові спадкують се так, як імена прилагател'ні (мудрий, а, е) — решта так се спадкують:

	муж.	жен'ск.	н'як.	муж. і жен'.	н'як.
1. сп. два	дві	двоє	чєтыри	чєтыро	
2. сп. двох	двох	двоѣх	чєтырох	чєтырох	
3. сп. двом	двом	двоѣм	чєтыром	чєтыром	
4. сп. двох, два	дві	двоє	чєтырох, ри	чєтыро	
5. сп. —	—	—	—	—	
6. сп. двома	двіма	двоѣма	чєтырома	чєтырома, рою	
7. сп. в' двох	двох	двоѣх	чєтырох	чєтырох	

Як два, дві, двоє спадкує се: оба, обі, обоє, обидва, обидві, обидвоє — тры, трое.

1 сп. пєть. 2. сп. пєтіох. 3. сп. пєтіом. 4. сп. пєтіох (не жив.) пєть. 5. сп. — 6. сп. пєт'ма. 7. сп. в' пєтіох. Так се спадкують: шість, сѣм, в'сѣм, девєть аж до ста — як чєтыро спадкують се: пєтеро, шєстєро, семєро і т. д.

Сто невідмінєє се, але натоміст уживає і відмінєє се: сотєко, сотцє — а то так, як іме річн н'якого роду, закбчєнє на 0 і 0.

1. сп. двістє, двіста, дваста. 2. сп. двістєх, двєх сот. 3. сп. двістєм, двєм стєм. 4. сп. двістєх, двіста, є. 5. сп. — 6. сп. двістєма, двєма стєма. 7. сп. в' двістєх, двєх стєх — так се спадкують: трыста, чєтырєста. 1. сп. пєть сот. 2. сп. пєтіох сот і т. д. іно се пєть, шість аж до тєсєч відмінєють, а сот се в' кождїм спадку докладає. 1. сп. тєсєч. 2. сп. тєсєчн. 3. сп. тєсєчї. 4. сп. тєсєчу. 5. сп. — 6. сп. тєсєчєю, ою. 7. сп. в' тєсєчн. многа лychба. 1. сп. тєсєчн. 2. сп. тєсєчєѣ. 3. сп. тєсєчєм, ам. 4. сп. тєсєчн. 5. сп. — 6. сп. тєсєчамн, ома. 7. сп. в' тєсєчєх, ах. Кіл'ка спадкує се як два — кіл'канаїцєть, кіл'кадєсєт, так як пєть. — кіл'ко, тіл'ко, много, мало — невідмінєють се, і бєршє бє до прєслбвцѣв ѣх порачувати впадало. — Раз має 2. сп. разу, 3. сп. разєвн, 4. сп. раз, 5. сп. — 6. сп. разєм, 7. сп. в' разѣ — многа лych.: 1. сп. разн, 2. разн, 3. разам, 4. разн, 5. — 6. разамн, 7. в' разєх.

Роздѣл IV.

О містоімінню, (займку).

§. 1. Слово(,) що заступає місце імя (річн, прилагател'ного і лychбового)(,) зовє се в' граматвцѣ містоіміннє (заміст іменє, заїмє, займок).

§. 2. Містоіміннє розмаїтє є 1. особєстї. 2. державчї (прятяжател'ні). 3. указуючї (указател'ні). 4. Пятаючї. 5. відносител'ні. 6. нєпєвнї. 7. Возвратител'нїчє сєбє.

§. 3. Займки особєстї є тїч, що місце особєч заступають і як тры є особєч I-ша (,) котра мовит (,) II-га (,) до котроѣ сє мовит (,) і 3-га(,) о котроѣ сє мовит; так є тры особєстєх займїв — за першу особєчу я, за другу тн, за третєчу вбн, она, оно, в' многоѣ лychбі 1. мы. 2. вы. 3. оны.

Державчі заїмки(,) що власність признають — мѡѳъ, моя, мое — твоѳъ, я, є — своѳъ, своя, свое — наш, наша, е — ваш, а, е, іх.

Указател'ні і(,) котрими показуємо — тоѳъ, та я, то є, там-тоѳъ, тамта (я), тамто (є), — тот, тота, тото, — тамтот, а, о — сесь (сеѳъ), сесе (сеся), сесе, — вѡн, она, оно, сам, сама, о.

Питаючі(,) котрими се питаємо — хто? що? якыѳъ, а, е? чыѳъ, я, є? котроѳъ, а, е?

Відносительні, котрі учынок або прыміот до передноѳъ річи або особы відносет — в' рускѡѳъ мові є два таких — що і котрыѳъ, а, е, н. п. кѡнь(,) що се пасе, захорував ми був вчера.

Непевні (неозначені)(,) котрі нѳц певного не виражают: нѳхто, нѳц, хтокол'век, щокол'век, хтобудь, щобудь, нѳчыѳъ, я, є, кождыѳъ а, е, — жаден, а, е, — такыѳъ, а, е, — сякыѳъ, а, е, — овакыѳъ, а, е, — еднакыѳъ, а, е, — еднаковыѳъ, а, е, — всѳлякыѳъ, а, е, — еншыѳъ, а, е, — енакшыѳъ, а, е, — хтось, щось.

§. 4. Спадкован'є заїмкѡв.

I. Особыті		лычба поедынча.	
	I. о.	II. о.	III. о.
1. сп. я		ти	вѡн, она, оно
2. сп. мене		тебе	єго, єѳъ, єго
3. сп. минѳъ, мы		тобі, ты	єму, му, ѳѳъ, єму, му
4. сп. мене, мѡ		тебе, тѡ	єго, го, ю, го
5. сп. я!		ти!	—
6. сп. мною		тобою	ным, нею, ным
7. сп. в' минѳъ, во мнѳъ		в' тобі	нѳм, нѳѳъ, нѳм
		многа лычба	
1. сп. мы		вы	оны
2. сп. нас		вас	їх, ных
3. сп. нам		вам	їм, ным
4. сп. нас		вас	їх
5. сп. мы!		вы!	оны!
6. сп. нами		вами	нымн
7. сп. в' нас		вас	ных
II. Державчі		лычба поедынча	
1. сп. мѡѳъ		моя	моє
2. сп. моего, моего		моѳъ, моѳѳъ(!)	мого, моего
3. сп. моему, моему		моѳѳъ	мому, моему
4. сп. моего, моего (мѡѳъ)		мою	моє
5. сп. мѡѳъ!		моя!	моє!
6. сп. моїм		моєю, моєв	моїм
7. сп. в' моѳъм		моѳѳъ	моѳъм
		лычба многа	
1. сп. моѳъ. 2. сп. моѳх. 3. сп. моѳъм. 4. сп. моѳх, моѳъ. 5. сп. моѳъ!			
6. сп. моѳъмы. 7. сп. в' моѳх. — так се спадкуют: твоѳъ, твоя, є —			

свѣ, я, е, — як слова прилагател'ні спадкуют се: наш, а, е, ваш, а, е.

III. Указател'ні лычба повд.

1. сп. тоў	тая	тоѡ
2. сп. того	тоѡ	того
3. сп. тому	тоў	тому
4. сп. того, тоў	тую, ту	тоѡ
5. сп. —	—	—
6. сп. тым	тою	тым
7. сп. в' тім	тоў	тім

лычба многа 1. сп. тіѡ. 2. сп. тых. 3. сп. тым. 4. сп. тых, тіѡ, 5. сп. тіѡ. 6. сп. тыми. 7. сп. в' тых — так се спадкуют: тамтоў, тамта, тамтоѡ, ѡ і тот, а, ѡ. лычба повд.

1. сп. сеў, сесь	сесе, сеся	сесе, се
2. сп. сего	сеѡ	сего
3. сп. сему	сесѡў, сѡў	сему
4. сп. сего, сеў	сеєю, сю	сесе, се
5. сп. —	—	—
6. сп. сым	сею, сев	сым
7. сп. в' сѡм	в' сѡў, сесѡй	сѡм

лычба многа 1. сп. сесѡ, **сѡ**. 2. сп. сых. 3. сп. сым. 4. сп. сых, **сесѡ**. 5. сп. — 6. сп. сыми. 7. сп. в' сых.

лычба повд.

лычба многа

1. сп. вѡн	она	оно	оны
2. сп. него	неѡ	него	ных, іх
3. сп. нему	нѡў	нему	ным, ім
4. сп. него	ню	оно	ных
5. сп. —	—	—	—
6. сп. ным	нею	ным	ными
7. сп. в' нѡм	нѡў	нѡм	ных

сам, а, ѡ, — так се спадкуе як слова прылагател'ні.

IV. Пнтаючі. лычба повд.

1. сп. хто?	що?	чѡў	чѡя	чѡе?
2. сп. кого?	чого?	чѡіѡго	чѡіѡѡ	чѡіѡго
3. сп. кому?	чому?	чѡіѡму	чѡіѡў	чѡіѡму
4. сп. кого?	що?	чѡіѡго, чѡіў	чѡю	чѡе
5. сп. хто!	що?	чѡў	чѡя	чѡе
6. сп. ким?	чим?	чѡіѡм	чѡіѡѡ, чѡіѡю	чѡіѡм
7. сп. в' кім?	чим?	чѡіѡм	чѡіѡў	чѡіѡм?

Хто і що немає многоѡ лычѡн — чѡў має в' многоў лычѡі 1. сп. чѡѡ. 2. сп. чѡіѡх. 3. сп. чѡіѡм. 4. сп. чѡіѡх, **чѡіѡ**. 5. сп. чѡіѡ. 6. сп. чѡіѡм. 7. сп. в' чѡіѡх. Яки ѡ, а, е? і котрыў (ѡў) а е? так се спадкуют як імена прылагател'ні.

V. Відносител'ні. Котрыў (ѡў), а, е — так се спадкуе як іме прилагател'не мудрыў, а, е. Що так іде — 1. сп. що. 2. сп. щого. 3. сп. щому. 4. сп. щого. 5. сп. що! 6. сп. що ным. 7. сп. в' що нѡм.

VI. (Непевні) неозначені — нїхто і нїц або нїщо так се спадкують як хто і що? — нїчиї, я, в іде так як питаючиї, ниї, я, е? — В' заїмках хтокол'век, щокол'век, хтобудь, щобудь, хтось, щось, іно хто і що відмінюєтсе: когокол'век(,) комукол'век і т. д. когось, комусь і т. д. решта неозначених: кождыї, а, е, жаден, такиї, сякиї, овакиї, всїлякиї, еншиї, енакшиї, а, е відмінюєтсе так як імена прилагател'ні.

VII. Возвратител'яниї себе, котрим учинок на себе обертаєм(,) 1. сп. — 2. сп. себе се. 3. сп. собі, си. 4. сп. себе, се. 5. сп. — 6. сп. собою. 7. сп. в' собі.

Роздїл V.

О словах часовых.

§. 1. Слово часове в тої вираз(,) що виражає(,) що се дїя, і час(,) в' котрім се що дїє н. п. кухарка варит обід — тоє слово варыт виражає ту(,) що се дїє і коли се дїє (час).

§. 2. Час(,) в' котрім се що дїє(,) троакїї в. 1. теперішнїї, виражає(,) же се тепер що дїє. 3. перешлиї або минувшїї, если виражає(,) же тоє(,) що се дїє(,) вже переїшло, минуло. 3. будуциї виражає(,) же се що дїяти буде.

§. 3. Особи(,) котрі в' часї що дїють(,) сут тры(,) перша я, друга ти, трета вѣи, она, оно — в' многѣ лычбї мы, вы, оны.

§. 4. Тиї особы могут бути, або мужескі, або жен'скї, або нїякі (мужеского, жен'ского, нїякого роду) н. п. я ішов, ти ішла, оно ішло.

§. 5. Слово се відмінєє подлуг розмаїтих способів (наклоненїї) — таких способів або наклоненїї в тры. 1. способ означенїї (наклоненїє изьявител'ное)(,) если особы іх(,) лычба і час означенїє в н. п. мы пишем, оны ходыли. 2. способ неозначенїї, если анї особ, анї іх лычбї пізнати неможна, н. п. писати, писавши, пишучи, читати, нїхто ту незнає(,) хто пише, читає, і чи еден чи много. 3. способ розказуючиї (повелител'ное)(,) если розказ виражає н. п. сї дай, пиши, читаї.

Увага. Способ звезуючиї (сослагател'ное) в' нїмецкѣм языку уживаниї, в' рускѣм через способ означенїї се виражає додаючи слова спѣвнї: бим(,) бишь, би, аби, коби н. п. ябым му дав волїв, кобымы самому неpotrїбно.

Кромї тих способів є іще в' словах причастїє (імеєслов). Причастїє виробєє се зо слѣв з' І-шої особы лычбї поєд. додаючи в' часї теперішнїєм склады чиї, ча, че — а в' перешлѣм шиї, ша, е — в' сострадатель'нѣм ниї, на, не — н. п. пишу є І-а особа часу тепер. додавши чиї, ча, че, буде причастїє часу тепер. пишучиї, ча, че, — в' перешлїм часїє має я писав — додавши до того шиї, ша, ше буде причастїє: писавшиї, а, е, — від способу неозначеного писати відкинувши ти, додає се склады ниї, на, не і буде причастїє сострадатель'не — писаниї, а, е, (іме прилагател'не).

§. 6. Слово часувати значит умїти го закѣнчувати подлуг тих розмаїтих способів, часів, особ, родів і лычб.

§. 7. Рѣжнї є слова часовї 1. слово чинне, дїїствытелне, виражає(,) же особа або річ щось робит (дїє) н. п. пишу, кѣнь тєгне,

в'ол пасе. 2. слово сострадательне, виражає(,) же одна річ від другої щось стражде (терпнт) доброго або злого, н. п. бувим ган'блений від матери — сестра була люблена. — Слів сострадательних особливих нема в'руків мові, іно се за слів чинних перероблює. 3. слова н'які, виражають іно(,) же річ яка є, або єв стан, примію, н. п. біл'є, чорн'є дерево, тів немогут се перемінати в' сострадательні. 4. слово за і мкове, чинність на самого д'яючого обертає (возвращає) н. п. бою се, хвалю се. 5. слово безособисте, іно в' третій особі се уживає н. п. д'яє, свитає, темн'є, гримит. 6. слово послікове бути енші слова послікує н. п. буду вид'ти.

§. 8. Слова часові сут не совершенні(,) если виражають чинність не зовсім іще докінчену н. п. читавим книжку, писавим лист — другі є совершенні, котрі чинність за всім закінчену виражають, н. п. перечитавим книжку, написавим лист — часом сут єденственні(,) если виражають(,) же се іно раз єдин що стало н. п. ував (! упав) з'коне, встав рано — або виражають(,) же се що часто д'явало н. п. вставав рано, падав з'коне.

§. 9. Часоване слова послікового бутн. 1. Спосіб означений — час тепершній, л'чба поєд. 1. о. я є (єст). 2. о. ты є, 3. о. він є, она є, оно є (єст), л'чба многа: 1. о. мы є. 2. о. вы є. 3. о. оны є (єст).

Час перешл'ї. л. п.

1. о. муж. бувим	жен'. булаи	н'як. булои
2. о. " бувсь	" булась	" булось
3. о. " був	" була	" було

л'ч. многа.

1. о. булысмо	2. о. булысте	3. о. булы.
---------------	---------------	-------------

Час будущиї. л'ч. поєд.

1. о. буду	2. о. будеш	3. о. буде
------------	-------------	------------

л'чба многа

1. о. будемо (будем)	2. о. будете	3. о. будут.
----------------------	--------------	--------------

Спосіб неозначений, час тепер. бутн, будучи, час переш. бувши, час будущ. будучи.

Спосіб розказуючиї. л'ч. пов. 1. о. нехаї буду. 2. о. будь. 3. о. нехаї буде, л'чба многа: 1. о. (нехаї будемо), (буд'мо). 2. о. буд'те. 3. о. нехаї будут.

Причастіє (ієслів) ч. т. (с'ї, сущ'ї) іно в' славен'скім языку се уживає — будучиї, а, е, час переш. бувшиї, а, е, час будучаї, — будущ'ї, а, е.

§. 10. Часоване слів несовершенних.

Слова несовершенні подлуг трох форм часуют се. До I. Форм належат слова, котрі у і ю часу тепереш. першої особи л'чб. поєд. в' способі неозначенім на ти перемніюєт — належат ту по наїбблшої части закінчені на аю, ию, ыю, єю, ію, бу, ду, ну, зу, су, ту, также єдноскладові на ру перемніюєт у на ти а перед р прив'мають є н. п. жру, жерти —пру, перти —тру, терти —мру, мерти. прыклад: маю, мати, даю, дати — м'ю, м'ти — р'ю, р'ти — л'ю, л'ти — ум'ю, ум'ти — с'мію, с'міти — т'ю, т'ти — гребу, гребеты — кладу, класти — клену, клести — плину, плести

або плвти — везу, везти — несу, нести — плету, плести. Увага. Закінчені на ну, ду, ту переминають н, д і т. на с.

До II. Форми належат(,) котрі у і ю часу теперішнього I. особи лych. повд. в' способі неозначенім на вати переминають — ту належат вєв закінчені на ую і юю н. н. купую, купувати, танцюю, танцювати.

До III. Форми належат слова, котрі у і ю часу теперіш. I. о. лych. повд. в' способі неозначенім на ыти, ити, іти і їти переминають — ту належат по наїббл'шої часті закінчені на ею, ою, жу, ру, чу, шу, шу, бю, вю, аю, лю, мію, ню, пю, н. п. клею, їти — пою, поїти — ржу, ржити — лежу, лежати — горю, (у) горіти — куру, рыти — рўчу, ыти — мўчу, ити — страшу, ити — трошу, ити — бю, бити — вю, выти — слезю, ыти — молю, лити — ломю, ити — гоноу, ити — пою, пыти — кню, кпыти.

Увага. Закінчені на жу, если перед ж мають д(,) в' дал'шбм часованю викидають ж н. п. суджу, судиш, судити — роджу, родиш, родити — закінчені на шу, переминають по наїббл'шої часті ш на с, а закінчені на щу, щ, на ст, н. п. ношу, носиш, носити — пошу, постиш, постити, ч на т, н. п. кручу, крутити. В' I. і III. Формі много неформне се часуют, котрых спые при кбнци се положит.

§. 11. Прыклады часованя подлуг трох форм.

I. Ф. П. Ф. III. Ф.

I. Спосбб означенїѣ.

Час теперішній — лychба поздынча

1. о. маю	купую	лежу
2. о. маєш	купуєш	лежиш
3. о. маю	купує	лежить
	лychба многа	
1. о. маємо (маєм)	купуємо, ем	лежимо
2. о. маєте	купуєте	лежите
3. о. мають	купують	лежат

Час перешлиї — лychба поединча

1. о.	{ муж. мавим(,) я мав	купувавим, (ав)	лежывим, я ив
	{ жен'. малам „ мала	купувалам, (ла)	лежылам, ла
	{ нїяк. малом „ мало	купувалом, (ло)	лежылом, ло
2. о.	{ муж. мавись, ты мав	купувавись, (ав)	лежывись, ив
	{ жен'. малась „ ла	купувалась, (ла)	лежылась, ла
	{ нїяк. малось „ ло	купувалось, (ло)	лежылось, ло
3. о.	{ муж. (вбн) мав	купував	лежыв
	{ жен'. (она) мала	купувала	лежыла
	{ нїяк. (оно) мало	купувало	лежыло

Час будущиї — лychба повд.

1. о. буду	{ мати	”	{ купувати	”	{ лежыти
	{ знати				
2. о. будеш	{ або	”	{ або	”	{ або
	{ мав				
3. о. буде	{ знав, ла, ло	”	{ купував, ла, ло	”	{ лежыв, ла, ло.

Лычба многа

1. о. будемо	} мати знати } або мали } знали	»	} купувати } або купували	»	} лежыти } або лежыли
2. о. будете		»		»	
3. о. будут		»		»	

2. Спосбб неозначеннѣ.

час теп.	мати знати	купувати	лежыти
»	маючи знаючи	купуючи	лежычи
час пер.	мавши знавши	купувавши	лежывши

3. Спосбб розказуючнѣ. лычба поед.

1. о.	маѣ		
2. о. знаѣ	мае	купуѣ	лежы
3. о. нехаѣ	знае	наѣ купуе	нехаѣ лежыт
		лычба многа	
1. о. маѣмо		купуѣмо	лежым
2. о. маѣте		купуѣте	лежыт
3. о. нехаѣ	мают	купуот	лежат

Причастіе. час тепер. лычба поед.
 маючнѣ, а, е, купуючнѣ, а, е, лежычнѣ, а, е,
 так се спадкуют як імена прилагател'ні.

Час переш.

мавшнѣ, а, е, купувавшнѣ, а, е лежывшнѣ, а, е,
 дуже рідко се ужывае — натоміст ужывае се часто причастіе со-
 страдател'не, або імє часове прилагател'не — знаннѣ, а, е, — ку-
 пованнѣ, а, е, — лежыннѣ, а, е, від того то причастія сострада-
 тел'ного всѣ часы сострада-тел'ноѣ формы се вироблюют, додаючи часы
 слова посліжкового бутн.

Час тепер.

знаннѣ, а, е, е купованнѣ, а, е, е лежыннѣ, а, е, е

Час переш.

знаннѣ, а, е	був	»	був	»	був
»	була	»	була	»	була
»	було	»	було	»	було

Час будущ.

знаннѣ, а, е	буду	»	буду	»	буду
»	будеш	»	будеш	»	будеш
»	буде	»	буде	»	буде

Спосбб неознач. бути знаннѣ, купованнѣ, лежыннѣ

спосбб розказ. 2. о. буд'. » » » » і т. д.
 3. о. нехаѣ буде » » » »

§. 12. Часоване слѡвъ совершенних дѣе се по найбѡбл'шоу часті подлуг форм слѡвъ совершенних, особливе тых слѡвъ совершенних(,) котрі во слѡвъ несовершенних через додаток прислѡвцѣвъ повстают — решта слѡвъ совершенних ідут подлуг IV. форми собі властивоѡ — до тоѡ IV форми належат все слова закон'чені в' будущім часѡ на ну, а в' неозначенѡм способі ти приймаючі н. п. плюну, плюнути — труну, трунути — крыкну, крыкнути — махну, махнути — кыну, кынути і т. д. Слова совершенні немают часу теперішнього. Приклады часованя слѡвъ совершенних.

I. Ф.

Час перешлиѡ. лычба поед.

1. о. накрывим, лам, ом
2. о. накрывись, лась, лось
3. о. накрыв, ла, ло

лычба многа

1. о. накрылисмо
2. о. накрылисте
3. о. накрыли

Час будущиѡ. лычба поед.

1. о. накрыю
2. о. накрывш
3. о. накрые

як крыю і тан'цюю, во всеѡх решта способах і часах се відмінеют.

III. Ф.

Час перешлиѡ. лычба поед.

1. о. відлежывим, лам, лом
2. о. відлежывись, лась, лось
3. о. відлежыв, ла, ло

лычба многа

1. о. відлежылисмо
2. о. відлежылисте
3. о. відлежыли

Час будущ. лычба поед.

- відлежу, вш, вт.
 лыч. мно. відлежымо, ите, ат

Час тепер.

Способ неознач. відлежыти
відлежычи

Час переш. відлежывши

- Способ розка- 1. о. нехаѡ відлежу
 ауючиѡ] 2. о. відлеж
 3. о. нехаѡ відлежыт

многа лычба 1. о. відлежмо

2. о. відлежит
3. о. нехаѡ відлежат

Причастіе.

відлежывшиѡ, а, е
відлежыниѡ, а, е

II. Ф.

- перетан'цюавим, лам, лом
 перетан'цюавись, лась, лось
 перетан'цюав, ла, ло

- перетан'цювалисмо
 перетан'цювалисте
 перетан'цювали.

- перетан'цюю
 перетан'цювш
 перетан'цюе і т. д.

IV. Ф.

- плюнувим, лам, лом
 плюнувись, лась, лось
 плюнув, ла, ло.

- плюнулисмо
 плюнулисте
 плюнули.

- плюну, неш, не
 плюнемо, нете, нут

плюнути

—

плюнувши

плюну

плюнь

плюне

плюн'мо

плюн'те

плюнут.

плюнувшиѡ, а, е

плюнениѡ, а, е.

§. 13. Часоване слів заімкових дѣе се подлуг тых виложених форм додаючи в' кождім часѣ і способі слівце се, н. п. граю се, граеш се, грає се, граємо се, граєте се, грают се, час пер. гравим се, гравис се і т. д. час буд. буду се грати, будеш се грати і т. д.

§. 14. Слова безособыті(,) котрих дуже мало в' рускѣй мові е, легко часувати подлуг виложених форм, н. п. дѣѣе, — час пер. дѣѣло, час буд. буде дѣѣти(,) способ неознач. дѣѣти і т. д.

§. 15. Крім тых слів, що се подлуг више положених форм часуют, много е в' рускѣй мові слів неформних особыве в' закінченнях І-шоѣ і Ш-тоѣ форми (в' П-гоѣ формі нема слів неформних). — Смыс ѣх ту се кладе:

беру, брати	плачу́, платити
бору, бороти	пливу, плыти, плысти
біжу, бігти	плящу, плескати
веду, вести, вів	пляшу, пляскати
возму, взяти (соверш.)	пну (ти), пнути, пети
вежу, везати	пору, пороти
вию, (звиваю) вити	полю, полоти
вію, віяти	приду, присти
гну, гнути	рву, рвати
горну, горнути	реку, речи
дѣю, дѣяти	росту, росты
жду, ждати	свищу, свистати
жену, гнати	седу, сѣсти, (соверш.)
жну, жити (жати)	(сѣдаю, формне е)
зову, зву, звати	сыю, сыпати
колю, колоти	скачу, скакати
клену, клевети	скрегочу, скреготати
кажу, казати	скрепчу, скрептати
кладу, класти, клав	слину, слинути
краду, красти, крав	спю, спати
краю, краяти	стану, стати (соверш.)
кую, ковати	стерегу, стережу, стерегчи
маю (маюм), маѣти	стою, стояти
мелю, молоти	стружу, стругати
мекну, мекнути	сучу, сукати
мокну, мокнути	сѣю, сѣяти
могу, можу, могчи	сѣчу, сѣчи
мну, мети	тну, тѣти
надѣю, надѣяти, (вати)	цвыту, цвысти
ору, орати	чешу, чесати
перу, прати	щу, сцети
підоѣму, здоѣму, піднети, зднети (соверш.)	ѣм, ѣсти
печу, печи	ѣду, ѣхати
плачу, плакати	ѣду, (іду), ѣти, (іти).

§. 16. Слова часові нашоѣ мови стосуют се до особи, ею (! сѣ) роду і лычби, н. п. він пише, я ѣду, она ѣхала, ты ходыш, теле ска-

кало, люде говорат — ино тогды(,) коли едно слово до імя збіорового, або до кіл'кох особ се стєгає, не стосує се до лynchби, але в' мно-гбѣ лynchби се кладе. Пан'ство приѣхали — брат і сестра ѣдут до церкви.

Часть (Паўка) П.

О частех мови невідмінючих се.

Роздѣл I. О предімву (предлозѣ).

§. 1. Предімки звикле стоят перед іміом — і виражают сто-сунок єдвоѣ річи до других н. п. до дому ѣшов.

§. 2. Предімок нѣколи се сам невідмінєє, але відмінєє імена (річи, прилагател'ні і лynchбові) і заімки, перед котрыми стоѣт — і так: 1. на другаѣ спадок перемінєют се імена і заімки через пред-імки без, до, для, коло, кромі, (крѣм)(,) від, місто (заміст)(,) опрїч, протів, протівко, на протів, н. п. без него до церкви для набожен'ства коло школи ѣшов; 2. на 3-таѣ спадок через пред-імок к', ко, н. п. прѣѣшов к' минѣ, абн з' нм ѣги до міста; 3. на 4-таѣ спадок через н. п. через колоду перескочив.

§. 3. Денекотрі предімки подлуг розмаѣтнх питань рѣжно пе-ремінєют, і так: а) за перемінєє або в' 4-таѣ або в' 6-таѣ спадок, питаючи за що? за кого? коли? має 4-таѣ спадок н. п. заплаты за роботу — за годину приѣдеш — а питаючи за ким? за чим? має 6-таѣ спадок н. п. ѣшов за мною; б) з', зо має 2-таѣ спадок на питанє відки? н. п. выѣшов з' дому — а на питанє з' ким? має 6-таѣ спадок н. п. выѣшов з' кумом; в) над, меже, під, перед, або на 4-таѣ або на 6-таѣ перемінєют, н. п. нема понад мене — надо мною высит — під дуба ѣги — під дубом стояти — перед нас поставлено — перед нами стоѣт; г) на, о, по, в', во, у на 4-таѣ або на 7-таѣ спадок, н. п. ѣду на гору, на горі стою — о поле пішло, о вовку помовка — по воду ѣде, по водѣ пливає, пу-стив в' шкоду, в' шкодѣ було.

Роздѣл II. О прислѣвци (нарѣчію).

§. 1. Прислѣвце звикле при словах часових стоѣт, і виражає час, місце і способ(,) в' яким се що дѣє, н. п. ту, там, ось, осьде, он-де, тутки, тамечки, відси, відтамтв, звідтам — виражают місце — нынѣ, завтра, вчера, оногди, все, завсѣди, нѣди, нѣколи, вечер, ра-но — виражают час — добре, красно, эле, швидко, хутко і т. д. виражают способ(,) в' яким се що дѣє.

Єшыми се пытаємо н. п. як? коли? де? на що? про що? за що? — єшыми заперечємо, н. п. не — нѣт — нѣди — нѣколи.

§. 2. Прислѣвця є первен'ственні, же від жадного слова непо-ходить, н. п. ту, там, де, що — або походачі і зложені, н. п. тутки, тамки, ос'де, прощо, декол'век, якокол'век, дебудь, щобудь і т. д. наѣбіл'ше прислѣвцѣв походит від імен прилагател'них, н. п. эле, добре, красно, швидко, мило — від, злыѣ, добрыѣ, красныѣ, швид-кыѣ, милыѣ.

§. 3. Як слова прилагател'ні, так від них походачі прислѣвця могут се стопнювати н. п. эле, гірше, наѣгірше — добре, лѣше,

вимови) вимовляють. Добре ту уважити потрібно на тіж писмена(,) що се подобне вимавляють: як а і я — ы, и — ђ і ѣ — е і є — у і ю.

а пише се там(,) де грубо вимовлети потрібно, н. п. пан, аркан. я там(,) де се мехко вимавляє (я на початку слів(,) а в' середнь), н. п. ырыў, ык, паныў, віати.

ы пишы там(,) де грубо і довго вимовлеш і на котроў склад голос впадає, н. п. мы, вы, оны, паны, ланы, малыў, дурныў, — меновите в' словах часових в' розказуючим способі в' 2-гоў особі, н. п. іды, пишы, клады, беры! і т. д.

и пишы там(,) де грубо а коротко вимавлеш, н. п. ти! Господи! корови, гуси, скрыпки, велькыў, караў, сываў, добраў.

ѡ писати се має в' словах(,) котрі в' передноў або послѣдноў перемінѣ о мают, н. п. косна, косен — мѡў, мого — дѡм, дому — вѡл, вола — кѡнь, конє.

і писати се має там(,) де се тонко немехко вимовляє, н. п. і, піди, молоді, чорні, білі.

ѣ повинно се іно там писати(,) де се тонко і мехко як пол'ске јі вимовляє, н. п. сѣяти, ѣсти, сѣсти, нѣколи, дѣяти, цѣи.

є пишы там(,) де се мехко (як пол'ске је) вимовляє, е там де твердо, грубо, н. п. Єва, еў, сєдь, сєй, с'мѣє се, сєсє.

є пишы там, де грубо твердо се вимавляє.

ю де мехко, н. п. лудит, люди — судит, суды.

ь пише се по согласних, котрі се мехко вимовляють, звнкле іно на кѡн'цы слів — в' середньм' місто ь пише се над согласною (') ѣрчик, н. п. кѡнь, с'міх;

ў іно в' двогласних се писати має, н. п. виўды! даў.

ѡ пише се на початку(,) ѡ на кѡн'цы слів і в' середньм'.

Согласні писмена подлуг вимови писати належит — а по наў-бѡл'шѡй части все еднако вимовляють се, іно д, з, л, н, с, т і ц, перед мехкими самогласними я, є, ѣ, ю і перед ь вимовляють се мехко — перед ьншими самогласними, перед согласными і на кѡн'ци слів вимовляють се твердо, н. п. діў, дѣў — лѣзь, лав(б) — мѡль, мул — сині, павѣ — цап, цяп.

§. 5. III. Де класти знакы писарскі?

1. Штрих (запятая) (,) кладе се там(,) де читаючи трохи перестати (вигнуты) потреба — голос невідмінее.

2. Крочка (точка, пункт) (.) значит(,) же мысль една се скѡн'чыла. Голос по нѣў ныско се спускає, а читаючи треба наўдовше перестати.

3. Дві крочки (двосточіє, два пункти) (:) голос по них трохи се спускає, і менше перстає як по крочѣ — наўбіл'ше там се кладе, де має наступити повість, або де чужі приводимо слова, н. п. Добре то мовят: За мое жыто, ще мене быто. — Мовит Христос Спаситель: Молѣт се і неуставаўте і т. д.

4. Крочка зо штрихом (штрихпункт) (;) кладе се в' половыци кѡл'кох мыслеў, вели тая(,) що наступає, означне прычину, або виклад яснѣшвѣ передних мыслеў, н. п. Нам наўлѣшыє у прывро-ди; Пуца: лѡжко — небо: стрѡп.

5. Знак питання (?) пише се по запитаню, н. п. чого хочеш? Де їдеш?

6. Знак викрыку (!) кладе се, коли кого кльчем, або в' гнїві, радості і роспачі.

7. Знак вмістел'ннѣ () кладе се пишучи мысл' від передних і наступних ріжну, коли тая тамтым перескаджив, в. п. Прошу я тебе (о щом вже тіл'ко разы просыв)(,) не трать дурно часу.

8. О҃їя (') штрих кладе се над тою самогласною(,) на котру голос впадає.

9. (") Два пункта або і над о кладе се там(,) де се о як і вимовляти повинно, н. п. дѣм (того знаку в' славен'ских книгах нема).

10. (') Їрчик, кладе се в' середнѣ особливе над тими согласними(,) котрі се мекко вимавляти маюг, хоць за ними жадне мекке самогласне не стоїт, але ъ стоятибн повинно.

11. (1) Іорчик, в' славен'скім часто уживане заміст ъ(,) котре се особливе на кѡнци слѡв по твердых согласних писати звыкло — в' рускѡм языку іно в' предїмках в', к', з' і с' уживаѣ, н. п. приѣшов к' мнѣ в' шапцѣ.

12. (°) знак тоѣ іно над ѣ в' двогласних се кладе, а в' славен'скім над й.

13. Знак роздѣлення (—) або (=) кладе се на кѡнци ряду, если се цѣле слово в' тїм рядѣ помістити не може і якась пайка того слова до другого ряду се переносит. Уживаючы знаку роздѣлення уважити потреба, аби го меже складами а не в' середнѣ складу класти, н. п. хваличе Госпо-да — положеныѣ ту знак роздѣлення меже складами, сно і да — злеби було писати Госп-ода в' середнѣ складу сно.

Увага. В' славен'ских книжках іще кїл'ка енних знаків уживає се — а' меже тих (") титла і (°) словотитла для скорочена слѡв над словами уживані, і в' руских книжках запроваджені зістали. Титла уживає се наѣбїл'ше місто самогласних писем а, е і о, н. п. Црь, заміст Царь. Б҃га, заміст Бога. О҃цъ, заміст Отець. Слово титла кладе се заміст о з' деякотрими согласними, меновите з' д, р, с, т, м, н, п, н. п. Хр҃с, заміст Христос. — Б҃ца, заміст Богородица і т. д. Конец.

16. Просьба львівської консисторії до губернії о затвердження Вагилевичевої граматики з 1846 р. на шкільний підручник.

Unter den größten Hindernissen der Einführung und der Regelung des Schulunterrichtes ist der Abgang an Schulbüchern. Um diesem abzuhelpfen(,) hat das Consistorium noch im Jahre 1844. an sämmtliche S. D. Aufsichten den Aufruf erlassen Uibersetzungen und Ausarbeitungen der sämmtlichen vorgeschriebenen Schulbücher zu liefern.

Von den eingelangten Ausarbeitungen ist die vom Johann Wagilewicz verfaßte im Anschluße ∙/. mitfolgende Grammatik der ruthenischen Sprache für die unteren Klassen der Volksschulen geeignet befunden.

Eine hohe kk. Landesstelle wird gebethen:

- a) diese Grammatik als Schulbuch für die unteren Klassen der Volksschulen vorzuschreiben,
- b) die Indrucklegung derselben möglichst bald einzuleiten, und
- c) dem Johann Wagilewicz für die Ausarbeitung derselben eine Remuneration von 100 Fl. Cm. gnädigst anzuweisen.

17. Перемиська консисторія пересилає губернїї рецензію граматики Вагилевича.

Hochlöbliches k. k. Landes-Gubernium!

Die mit hohem k. k. Gubern. Erlaße vom 21. Junij 1. J. Z. 41098 im rückgeschlossenen Manuscripte dem Consistorium zur Begutachtung zugestellte ruthenische Grammatik des Johann Wagilewicz ist, was das System und die innere Anordnung anbelangt, gut, und recht anwendbar, nur die Sprache dieser Grammatik scheint nicht überall die rein ruthenische zu seyn, denn bald ist sie durchwebt mit dem Kirchenslawischen, bald geht sie ins russische über — wie es die in der ruthenischen Sprache beiliegenden Bemerkungen darthun.

Wollte der Author nach diesen Bemerkungen die Korrektur vornehmen, so wäre sein Werkchen eine auch der Sprache nach eine gelungene, dem jetzigen Bedürfnisse einstweilen entsprechende Grammatik.

Geruhe demnach Ein hohes k. k. Landes-Gubernium das obererwähnte Manuscript alsdann bald möglichst in Druck legen zu lassen und die Einführung dieses Elementarbuches schon im angehenden Schuljahre gnädigst besorgen zu wollen. Przemysl am 22 Julij 1848. Sielecki, Diöz. Adjutor.

18. Рецензія Витошинського граматики Вагилевича.

Коротки уваги надъ рукописею: Начал'ныя правила малоруской Граматики.

Системъ и порядокъ тоя граматики есть добрый и належитый. Мова тоя граматики не есть мова, якою у насъ просвѣщенныи Русины говорятъ, мова чисто-русска, ино есть переплѣтана церковною и російскою; такъ на стор. 2 читаемо: „Буквы малорусскія всегда постоянно произносятся“ по русски мовится: „все стало (непремѣнно) вымавлиются“. На сторонѣ 29 стоитъ: „Замѣчается время настоящее“ — Руссина повѣсть: Уважаеся часъ теперѣшній; и проч.

Кромѣ того еще и наступующїи уваги учинити маемо:

На сторонѣ 1 стоитъ „гласн(а)я Selbstlaut“ коли напротивъ во всѣхъ грамматикахъ Selbstlaut „самогласная“ зовеея.

На сторонѣ 5 що до рода именъ существител'ныхъ говоритъ авторъ, що того учить употребленіе. На щожє намъ утѣкаться до употребленія, коли Руссина въ тѣй рѣчи такъ ясны и простыя правила мають, якими, не знаемо, чи кто внын похвалится. Для того повѣдаемо: „Въ языкѣ русскѣмъ мужеского рода суть все имена существител'ныи законченны на ѣ и ѣ; на пр. стѣль, свѣль, рѣй, улей. Жен'ского рода законченны на а, я и ѣ; на прикладъ: книж-

ка, лавка; таблица, воля; злость, мышь; але слова: день, камень, локоть, огонь, пень, ремень, ямень, суть мужского рода; наконецъ середного рода суть все имена на о, е, и въкотрыи на я; на пр. окно, шкло; море, лице; имя, тела.

На сторонѣ 7 стоить, що „дубъ“ въ 4 падежи мае „дубъ“, а мы твердимъ, що не дубъ, ино „дуба“ на пр. стьялъ емь дуба, купилъ емь бука, привезъ емь граба — бо въ мовѣ русскѣй въ числѣ единствѣннѣмъ и дерева до одушевленныхъ належать, а въ числѣ множествѣннѣмъ скланяются якъ неодушевленныи.

На сторонѣ 9 чинить авторъ рѣжницю межи одушевленными и неодушевленными женского рода, але о той рѣжници жадетьный грамматикъ не знае, бо четвертый падежь чис. множ. рѣвнаеся все первому, на пр. идутъ невѣсты, видѣлъ есь невѣсты, а не невѣсть, якъ авторъ хоче; пасутся коровы, купилъ емь коровы, не коровь.

На сторонѣ 11. имя въ другѣмъ падежи числа единств. мае имени, не имена.

На сторонѣ 16. Имена прилагател'ныи для всехъ троухъ родѣвъ скланяются въ числѣ множествѣннѣмъ еднако и Руссины рѣжницѣ тон не знають, якои авторъ вымагае. Руссины мовить: малыи люди, малыи невѣсты, малыи дерева — а малыи не мовить николи.

На сторонѣ 23. Третий падежь мае быти правил'но „менѣ“ а не мѣнѣ.

На сторонѣ 24. Третий падежь есть „ей“, а не ѣ; 7 падежь „въ нѣй“, а не нѣ.

На сторонѣ 25. стоить „нашего“ але Руссины не уважаючи на правила церковной мовы, котрыи по ч, ш, и щ, не о ино е писати кажутъ, мовить и пише! нашего, вашему, нашѣмъ, вашей и проч.

На сторонѣ 31. говорить авторъ, що „даваемъ“ есть причастие страдател'ное часа прошедшого — у насъ есть то причастие страдател'ное, але часа теперѣшного и пишеся правил'но „даваемъ“.

На сторонѣ 34. стоить „чуеъ“! Руссины мовить „чуе“.

На сторонѣ 39. читаемо „святать“, але такъ ино Лемки говорятъ; каждый иный Руссины повѣсть „свитае“. На той самой сторонѣ видно также: „Въ малорусскомъ языку“ з пол'ска — Руссины буде мовилъ: „Въ малорусскѣмъ языкѣ“.

Переминшл 22-о Липца 1848. Вътошинскій.

19. Губернїя пересилае граматику Вагилевича для передачи авторови до справлення.

Hochwürdigster Herr Erzbischof und Primas!

Unterm 18-t Mai l. J. Z. 503 hat das hiesige g. k. Metropolitan Consistorium ein Manuskript der von Johann Wagilewicz verfaßten Gramatik der ruthenischen Sprache dem Landesgubernium mit der Bitte vorgelegt, dieselbe als Schulbuch für die unteren Klassen der Volksschulen in Druck legen zu lassen, und dem Verfaßer für die Ausarbeitung derselben eine Remuneration von 100 fl. K. W. zu bewilligen.

Da diese Gramatik zum Gebrauche sämtlicher ruthenischen Volksschulen dienen soll, so hat man sich veranlaßt gefunden, dieselbe vorläufig der Begutachtung des Przemysler g. k. Consistoriums zu unterziehen.

Aus dem im Anschluße mitfolgenden Berichte des Przemysler Consistoriums, wolle Euere Excellenz entnehmen, daß dieses Consistorium mit der fräglichen Gramatik(,) was das System und die innere Anordnung betrifft(,) einverstanden ist, und nur den Umstand erhebt, daß die Sprache derselben nicht überall rein ruthenisch sei, und bald mit dem Kirchenslavischen durchwebt ist, bald ins russische übergeht.

Ich nehme mir daher die Freiheit diese Gramatik Euerer Excellenz zur gefälligen Einsichtsnahme mit dem Ersuchen zu übermachen, dieselbe nach dero Ermessen dem Verfasser zur Berichtigung zustellen lassen, oder wie sonst darüber verfügen, und das Ergebnis baldmöglichst anher bekannt geben zu wollen.

Empfangen Euere Excellenz den Ausdruck der ausgezeichneten Hochachtung(,) mit der ich die Ehre habe zu sein, Euerer Excellenz gehorsamer Diener Gołuchowski. Lemberg am 1-t August 1848.

20. Рецензія Антона Петрушевича граматики Вагілевича.

X. Wagilewicz napisał swoje Начальныя правила малорускои Грамматики, językiem czysto ruskim już podług gramatykalnych prawideł wykształconym i obrobionym, że tak powiem, językiem książkowym. X. Witoszynskiemu podobało się nazwać ten język mieszaniną mowy cerk(i)jewnej z rossyjską, z tém twierdzeniem, że to nie jest ten język, którym nasi oświeceni Rusini mówią. (?) — W rozkładzie i ułożeniu swojej gramatyki miał X. Wagilewicz na oku uczone dzieła gramatyczne Greca i Wostokowa(,) najslawniejszych lingwistów Wielko-ruskich. W theory słowa odchodzi on nieco od nich, idąc po części za Dobrowskim (Institutiones ling. slav.) w układaniu prawideł tej części gramatyki. Wreszcie X. Wag. nasładowując mniej więcej wspomnianych filologów w budowie swej gramatyki, nie czyni przeto językowi małoruskiemu, jednemu z największych narzeczy mowy ruskiej(,) żadnego ubliżenia ani krzywdy, ale oddaje dokładnie wszystkie temu narzeczcu właściwe odznaki i pojawy gramatykalne, które go znowu od narzeczca niemniej liczniejszego Moskiewskiego, tak dobitnie oddechowują. Przy tak wielkiej rozmaitości podnarzeczy języka Małoruskiego i różnej wymowie, starał się ze wszęch miar X. Wag. co do jego pisowni (orthografii) o jednostajność i pojedynczość takowej, największych jej zaletach: nietworząc nowych liter, nie kreśkując takowych bez potrzeby, nie opuszczając znich żadną, jako by to małowazaą. — Co się tyczy podziału deklinacyi, rzeczowników, przymiotników, zaimków... jako też ich spadkowania; co się tyczy słowa(,) jego konjugacyi, czasowań... upojedynczył i związleż wyłożył X. Wag. w tém drugim swém dziele podane gramatykalne prawida, daleko lepiej, jak w pierwszej, obszerniejszej r. 1845 drukiem w mowie polskiej wydanej małoruskiej gramatyce. W ten więc sposób język narodu naszego ujęły w karby prawideł tej nowo napisanej gramatyki, z porządku już czwartej, w naszym kraju wydanej, może być pewnym swego dalszego rozwoju i wydoskonalenia się, już teraz na drodze prawidłowości zastosowanej zupełnie do właściwej jejgo przyrody. Nakoniec przyjmując wspomnioną gramatykę do szkół narodowych, do użycia powszechnego, zdola się usunąć z czasem dotychczasowa niejednostajność orthograficzna, i niegramatykalność języka ruskiego w wychodzących z druku pismach naszych.

W następujących słowach rozbiórę zarzuty czynione X. Wagilewiczowi przez X. Witoszynskiego co do niektórych uchibień gramatykalnych. Tak X. Witoszynskiemu niepodobna się nomenklatura gramatykalna już od wieków na Ruśi przyjęta. Jak wiadomo(,) używa już takowej gramatyka słowiensko-grecka wydana we Lwowie 1591.(,) używali jej także Małorussini w swych słowiensko-ruskich gramatykach L. Zyzania 1596(,) M. Smotryski (1619)(,) Serb Mrazowicz (1794) wydanych. Przyjęta jest ona po czę-

sci w naszych Bukwarach szkolnych, i tej samej używają Wielko-Russini w swych gramatykach. Czyliż by nam dzisiaj wypadalo tworzyć nową nomenklaturę gramatykalną, może na kształt polskiej, podrobionej podług łacinskiej i niemieckiej(,) gdyż nasza jest tłumaczeniem greckiej? Tak n. p. *гласныя (буква)* jest tłumaczeniem greckiego wyrazu *το φωνήεν* — od słowa *φωνή* — *гласъ*. X. Witoszynski chce użyć wyrazu *самогласныя* podług niem. słowa *Selbstlaut* = *самогласка*. — Podobnie każe czas terażniejszy nazywać = *часъ теperшій* = zamiast *время настоящее* — nieuważając nato(,) że u Rusi słowo *часъ* właściwie oznacza = *godzina (hora)* — gdyż napowrót *годъ* i *здробняле година* = oznacza *rok (annus)*. — Słowa zaś *время* używają jeszcze do tych czas u prostego ludu. mówi on zepsuto: *теперь нато не верья* t. j. *время* = *czas*. Wreszcie odmieniwszy kilka technicznych wyrazów gramatykalnych, wypadaloby już dla jednostajności (konse) konsekwentnie całą przebrać nomenklaturę dotychczasową.

X. Witoszynski (!) zarzuca X. Wag. że niepodal w swej krótkiej gramatyce prawdziwe poznanie rodzajow u rzeczowników — lecz takowy z zwyczajnego używania rozpoznawac każe: co też jak mnie się zdaje(,) żadnej wielkiej trudności nieuczyni rodowitemu Rusinowi, dla którego ta gramatyka jest napisana. W obszerniejszej swej gramatyce w polskim języku wydanej podaje autor pewne prawidła w tym przedmiocie, z licznymi przykładami i wyjątkami, z większą dokładnością(,) jak takowe X. Witoszynski przedkłada; zkąd wreszcie sądzić można(,) że X. Witoszynski drukowanej pierwszej gramatyki X. Wag. nieczytał.

Niewszystkie bowiem rzeczowniki kończące się na *ъ* i *я* są już męskiego rodzaju(,) jak X. Witoszynski mylnie twierdzi, tak n. p. są rodzaju żeńskiego — *стая*, część pola z kilka morgów ornego składająca się(,) *уай(уайка)* tak nazywają goralci nasi *сзэст* przypadająca komu i t. d. jako też nie wszystkie kończące się na *о* mają być jak X. Witoszynski twierdzi rodzaju niejakiego. Tak n. p. są na *о* kończące się słowa rodzaju męskiego = *вуйко, стрыйко, Войко, Гринько, Тезко ...* i t. d.

W starosłowiańskim języku był 1 i 4 spadek u rzeczowników męskich z twarde m zakończeniem tak osob jak rzeczy zawsze jednaki, później stał się 4 spadek podobny drugiemu ale tylko przy żywotnych rzeczownikach, do których X. Witoszynski nawet imiona drzew policzyć radzi i tak pisać w 4 spadku: *дуба, буква* — gdyż się mówi *стала емь дуба, купила емь буква*. Wprawdzie nieco nieprzyjemnie brzmi to w uszach Rusina mówiącego dobrze po polsku, jeżeli by słyszał goralca zapytującego: „*чы стята той буква?*“ ale przecież jest to właściwością czysto ruskiego języka, którą nawet Wielko-Rusini w swych gramaty(ka)ch zachowują. Ztej to zapewne przyczyny przyjął X. Wagilewicz ten zwrót języka ruskiego i do swojej małoruskiej gramatyki.

Podobnie zarzuca Autorowi X. Witoszynski i do bezzasadnie — że czyni różnicę między żywotnymi i nieżywotnymi rzeczownikami żeńskiego rodzaju, gdyż o takowej żadnej gramatyki nie mówi; ze w takim razie 4 spadek liczby mng. jest zawsze 1-mu podobny. Tak więc X. Witosz. mówić każe: *идуть невети*, i zapytywać się także: *не видяль есь невети?* zamiast *невети*. Wprawdzie w polskiej gramatyce nieznachodzimy tej różnicy, lecz nasz naród ruski dotąd takową zachowuje, chociaż także być może, że ten w okolicach krytyka, zgadza się w tym razie z polskim językiem. Wreszcie ta własność języka naszego jest pilnie zachowana w słowiańsko-ruskich księgach(,) jako też i u Rossian.

Drugi spadek liczby pojedynczej słowa *имя* pisze X. Wagilewicz *имена*, jak się zdaje(,) przez omyłkę, gdyż w pierwszej swej gramatyce ma *имени* tak(,) jak chce X. Witoszynski.

X. Witoszynski mówi(,) że naród nasz dziś nie robi różnicy co do rodzajow w 1 spadku liczby mnogiej przymiotników, lecz to twierdzenie jest tylko szczegółowe, i ogólnie wyrokowane być niemoże, gdy X. Witoszynski (!) cały naród ruski niepodsiłuchiwał. X. Wagilewicz zachował te różnice, co jest rzeczą chwalebna, gdyż sama dokładność gramatykalna tego wymagała.

Trzeci spadek liczby pojed. zaimka *я* pisze X. Wagilewicz podług wymowy *яъ* zamiast *яе* (sic, *мень*), co też byłoby gramatykalnie(,) gdyż *е* w spadkuwanu(!) przeważa, na co się też z X. Witoszynskim zgadzam. Trzeci spadek liczby pojed. zaimku rodzaju żeńskiego *она* zaleca X. Witoszynski pisać *ей*, jak też X. Wagilewicz w pierwszej swej gramatyce pisze, lecz tą razą według narodowej wymowy *ѣ* w 3-cim spadku używa: — podobnie w 7 spadku tegoż zaimku zamiast *нѣ* X. Wagilewicz *нѣѣ* używać każe. Ten sam spadek X. Wagilewicz pisze przez *нѣѣ* —

w pierwszym swem dziele. Mojem zaś zdaniem są to tylko pełne lub skrócone formy zaimku żeńsk. она — jakie też ma i zaimek męzsk. онъ. Wypadalo by takowe następującym sposobem ułożyć:

1. Spadek она
2. " ея (ей)
3. " ей (ѣ)
4. " ею (ю)
5. "
6. " ёю
7. " ней (нѣ)

Na str. 27 a) zamiast filologicznej uwagi, że я kiedyś wymawiano jak мяъ, když (!) Celtowie mieli мячъ i t. d. było by w tém dziелku na miejscu to male spostrzezenie — ze zaimki онъ, она, оно, w swéch skłонieniach z przyimkami, przybierają z początku и (eufoniczne) dla łatwiejszej wymowy n. p. у него — у нихъ; за него, съ нею — z obszerniejszej gram. wyjęte.

X. Wag. gramatykalnie pisze нашего, нашему, zamiast нашего, вашоро(,) jak się X. Witoszkiemu podług wymowy pisać lepiej zdaje; — albowiem to dopuszczywszy potrzeba by było pisać іоро, іому — веіоро... о со się jednak X. Wit. niedomaga.

X. Wagil. na str. 31 nazywa даваемъ imiesłowem biernym czasu terażniejszego. Wszakże X. Witosz i ja twierdzimy(,) że to jest imiesłów bierny czasu terażniejszego tworzy się z pierwszej osoby liczby mnogiej czasu terażniejszego przez dodanie ѣ и zamiast ъ (о) n. p. дѣлаемъ (о) діяламы дѣлаемый";... a nieco niżej: „Imiesłowe (!) bierne czasu przeszłego tworzą się z czasu przeszłego przez przestaczanie ѣ w и ии дѣлаъ діялаъ, дѣланный“. Tak nawet te imiesłowy bierne odznaczają Dobrowski, Kopitar, Hanka... To samo ma się rozumieć о читаемъ, читавъ.. — i innych w gram. X. Wagalewicza na str. 31.

X. Witoszki radzi zamiast чуетъ pisać podług miejscowej wymowy ч у е, a zamiast свитатъ(,) jak Lemki mówią(,) pisać свитае — lecz zwazywszy tę rozmaitsc wymowy — gdyz jedni mówią свита, drudzy свитае, trzeci свитатъ, poradną by niezawodnie było rzeczа pisać gramatykalnie свитаеъ, чуетъ... Na podstawie wspomnianej wymowy w narzeczcu górskim, trzeciej osoby czasu terażniejszego, czasowników zakonczonych na ати и яти, utworzył X. Wag. w swej drugiej gramatyce trzecią formę (спривженіе) dla czasowników, podając to prawidło: że do trzeciej formy należą те czasowniki, które w 3 osobie liczby pojed. czasu terażn. konczą się на а е т ь и я е т ь(,) ale jednak skracają się на а т ь и я т ь albo а и я. Trudną jest rzeczа, аżeby tę skróconą wymowę narzeczcu górskiego ogólnie przyjęto. Wiadomo jest przytym X. Wag.(,) że gorali nasi nie tylko 3. osobę(,) ale wszystkie inne skracają i tak mówią, гадаемъ, гадашь, гадаютъ, гадаме, гадаме(,) гадауть... X. Wag. tylko 3. osobę skróconej wymowy przyjmuje, dla czegoż nie wszystkie inne?

Mojem zdaniem przyjąwszy zamiast гадаютъ X. Wag. gramatykalne гадае т ь podług pełnej wymowy, (gdyz nawet(,) jak sam X. Wag. twierdzi(,) pełnodźwięczność jest charakterystyką naszego języka); natenczas spadła by та 3. forma czasownikow z pierwszą ч у ю — i mielibyśmy tylko 2 formy czyli dwie tylko konjugacji, ile też X. W. w drukowanej swej gramat. używa. W oznaczaniu zaś, które czasowniki należą do I, a które znowu do II konjugacji nie radzilbym brac za podstawę tryby bezokoliczne, jak X. Wag. w druk. gram. na str. 80 mówiąc: „ze wszystkie słowa konczące się на т и, ч и (кти — кти) (I klas. Dobrowskiego) на о т и, у т и, (II klas. Dobr.) należą do I konjugacji; konczące się zaś на и т и (IV klas. Dobr.) на я т и. (III klas. Dobr.) i niektóre на и т и należą do II konjugacji“; — ponieważ króciej można takowу podział uczynić pisać: ze wszystkie czasowniki(,) które mają w 2 osobie czasu terażniejszego е ш ь(,) należą do I(,) a które zas и ш ь(,) do II konjugacji, co dwom formom od X. Wagilewicza w pierwszej gramatyce podanym zupełnie odpowiada. Zwazyć potrzeba jeszcze i tę okoliczność, że trudno jest podawac dla rozpoznania konjugacji za podstawę 3. osobę, albowiem та 3. osoba(,) jak juz wyżej mówilem(,) roznie bywa wymawiana. Wprawdzie nieosobiste czasowniki niemają 2. giej osoby(,) tylko jedynie 3. ciał; ale takowe konczą się zawsze на е т ь lub и т ь, tak więc е и oznaczają konjugacje, do której należą, są one jednak przytym wyjątkami.

Але może kto powie; — wszakże ч у ю ma w imiesłowie biernym czasu przeszłego ч у т ь, а гада у гадашь? Zład tylko pokazuje się(,) że imiesłow wspomniony może się konczycь на и т ь lub т ь — tak n. p. плету, które słowo czasuje się podług I konjug. ч у ю ma także w imiesłowie biernym czasu przeszłego плетень — Niektóre zas słowa mają wyrazony imiesłow na и т ь i т ь jak n. p. бью — бьень и битъ, jak

też w polskim języku mówi się roztrągnięty i roztrągnięty... Na tej to potrzebnej uwadze zbywa w gramatykach X. Wagilewicza.

Co nakoniec twierdzi X. Witosz.(¹) że wyrażenie się X. Wag. na str. 39. „въ малорускомъ языку“, jest polonizmem, zamiast, въ малорускомъ языцѣ, niezgadza (się) to z prawdą, gdyż 7 spad. na y znachodzi (się) już wstaroruskich rękopismach z XII, XIII wieku (cf. Copitara Glag. Cloz. p. 55) — że X. Wag. niezmiękczył *к* na *ц*, nieczynią to nie tylko Polacy ale nawet Rosyjanie. Wreszcie uwaga o przeistaczaniu się liter *г. к. х.* w 5 i 7 spadku jest potrzebną, na której jednak w tej gramatyce X. W. zbywa.

W (w)stępie o literach na miejscu była by uwaga, że takowe ułożył (około r. 855) Ś. Cyryll z greckich i innych, i że od niego zwą się Cyrylika.

Niebyło by poradniej dla pojedynczości zamiast greckiego *ou (ou)* przyjęc pojedyncze grażdzańskie *y*.

Na koncu alfabetu dodaje X. Wag. *Й. Э. Ю.*¹).

Й = *j* *й* rachuje X. Wag. do półsamogłosek *ъ* i *ь* — ja zaś trzymam *й* (*j*) za spółgłoskę i policzył bym *j*. do gardłowych spółgłosek.

Ю = *jo* X. Wag. kładzie *й* oddzielnie w alfabecie, używając czystej samogłoski *и* kręskowanym sposobem za *jot*; zatem według tej metody wypadaloby pisać *йо*, a nie *io*, gdyż *и* nienabyło własności *joty* tylko *й*. Tak oprócz pojedynczych, czystych samogłosek *а, е, и* (*i*), *о* (*u*), *оу* (*ś*), *ѣ* mielibyśmy jeszcze złożone samogłoski czyli właściwie jotowane: *и, е, ю, ѡ, ѡж*, do których dodac wypadalo by procz *io* (*jo*) jeszcze *и* (*ji*). — Wreszcie samo *ѣ* ma byc tylko tytłą złożoną z samogłoski *и* i półsamogłoski *ѣ* przez skrócone pisanie utworzoną *ѣ ѣ ѣ* — podobnie jak *щ* jest tytłą z dwóch spółgłoskowych liter *ш* i *т* ^ш_т. Tak *ѣ* odpowiadające greckiemu *oi* jest raczej dwugłoską jak czystą samogłoską(¹) jak sam Wostokow twierdzi.

str. 2. Między płynnemi spółgłoskami wypuszczone jest *м* (*m*).

do str. 3. *е* wymawia się także czasem jak *о* — np. w słowach *огень* (*ohoń*), *лень* (*lon*), lecz to rzecz małej wagi.

do str. 8. Niektóre słowa zbiorowe mają w 2 i 7 spadku *ю* lub *у* naprzykład *перецъ* 2. spad. *перцю* tak też 3 i 7. *воскъ* 2. 3. 7. spad. *воску* — podług wymowy ludu.

str. 11. *поле* w 3 spadku ma miec *поли* — dlaczegoż nie *полю* jak *море* *мою*? *серце* — *серцю*.

str. 12. Tak jak *братъ* ma *братья*(¹) tak też *листь*, *листья*, *и* *листи*.

str. 17. Wskróconych przymiotnikach drugi (2) spadek liczby pojed. konczy X. Wagilewicz na *весель* — *весело* — jak właściwie podług reguł wypada wyrzuciwszy z zakończenia drugiego spadku *ого, ог*, *о* samo pozostaje, w 3. *о му у* zbywa. Wielko-Rusini używają w drugim spadku zakończenia *аро* — więc i tu *о* podług tej reguły także w 2 spadku używać się powinno, lecz unich przeciez *а* stoi, jak też w staroruskim języku.

Ztąd ja wnioskuję(¹) że ta (moja) reguła niema tu miejsca, azatem skrócone przymiotniki z twardem lub miękim zakończeniem rodzaju męzk. konczą się w drugim spadku tak jak rzeczowniki z takimi zakończeniami męskiego rodzaju — i t. d. W ten sposób ma *весель* w 2 spd. *весела*, a *синь* w 2 spd. *синя*. Dlaczego X. Wag. w 2 spad. kładzie *сине* — tego odgadnac niemożę.

do str. 22. *весь* u X. Wag. ma (w) 6 spadku *всѣмъ* w rod. męzkim i niejaki(m) — dla czegoż nie *всѣмъ* — gdyż nawet sam X. Wagilewicz w tymże spadku wliczbie mnogiej pisze *всѣми* a nie *всими*, tym bardziej ze X. Wag. na to uwaznym czyni czytelnika(¹) że *весь* jest złożone z *въ* i *сей*.

do str. 26. zamiast *сѣ* *тѣ* pisałbym 1 spd. liczb. mnog. *сѣи, тѣи* nietrzymając się miejscowej wymowy zmiękzonej. Wszakże X. Wag. pisze 1. spad. liczby mnog. od zaimku *чѣи* — *чѣи* a nie *чѣѣ*, od *моѣ* — *моѣ* i t. d. takiż — taki.

X. Wag. pisze *жена, словы, пришлоъ* podług wymowy ludu — czyliż niebyło by lepiej, gramatykalnie, etymologicznie pisac *жена, слезы, пришелъ*; — tym więcej

¹ Spodziewam się(¹) że łacinskie *t* użyte od X. Wagilewicza zamiast cyrylicznego *ѣ* drukiem oddane niebędzie bądź to już dlatego(¹) ze X. Wagilewicz zamiast *T* (wielkie) *ѣ* pisze.

ze X. Wag. pisze słowa огонь(,)лень — нашего — нашему etymologicznie(,) nie zas podług wymowy огонь, л'онъ — нашего. Wreszcie możnaby w tej gramatyce uczynić uwagę — że о(,) które czasem wymawia się jak ѣ — w niektórych słowach brzmi także jako о — n. p. w zaimku нашего, нашему — w słowie огонь — i t. d.

na str. 13. pisze X. Wag. есть имена. X. Witoszynski poprawia: суть имена. — W prawdzie używają tego zwrotu Wielko-Rusini, przyjąwszy go z starosłowiańskich ksiąg — jest to właściwie grecyzmus, łączą bowiem(,) jak wiadomo(,) Grecy słowo w liczbie pojedynczej położone, z rzeczownikiem mnogiej liczby rodzaju niejakiego.

X. Wag. używa zamiast лице, вещь, рѣчь słowo osoba, речь, бесѣда(,) co mniej się jednak z czystością języka ruskiego zgadzać niezdaje.

Przy końcu tego gramatykalnego dziełka pożądana by była krótka wiadomość o znakach pisarskich i takowych używaniu.

Takie to uwagi nasuwały mi się po przyczytaniu (!) rękopisma Начальныя правила малорусской Грамматики i tegoż recenzji przez X. Witoszynskiego. Podając zatem takowe, jako moje własne postrzeżenia, w miarę mej niewielkiej biegłości chociaż w ojczyźnej mowie, niemam zamiaru, rzecz już stanowczo rozstrzygać lub wyrokować w tym przedmiocie, którem u nas dopiero dzisiaj nieco zasadniej i pilniej zaczęto zajmować się. Niemożę jednak na tém miejscu nie przyznać X. Wagilewiczowi wielkich jego zasług, co się tyczy uprawy naszego języka, i filologiczno gramatykalnego rozbioru tegoż tak w tém dziele, jako też i w przédtem wydanych. A. P.

21. Рецензія Якова Головацького грамматики Маколи Щербановського.

Высокопочтеннѣйшое и Высокодостойнѣйшое Духовное Правленіе гр. каѳ. Львовское!

На вопросъ Высокопочт. и Высокодостойн. Духовного Правленія зъ дня 6-го Іюня 1849 Ч. 417. въ отношенію грамматики малорусского языка сочиненой Николаемъ Щербановскимъ, чи она такъ(,) якъ есть удожена(,) моглабыся напечатати и къ употребленію училищъ народныхъ предписати, отвѣтствуетъ ниже подписавшіяся слѣдующе:

Грамматика сія обіймає коротко выложевіи правила словопроизведенія, словосочиненія и правописанія русскаго языка, и могла бы въ народныхъ училищахъ (особенно въ низшихъ классахъ) для обученія молодежи русскому языку употреблена быти, однакоже съ тымъ условіемъ, еслибы сочинитель ея исправилъ недостатки, якіи въ ней такъ въ основанію, яко и въ выведенію правилъ обрѣтаются; а именно:

а) Сочинитель пишучи грамматику мало-русского языка (якъ тоє въ заглавію выражено) нерозличає докладно тогожъ языка отъ другихъ словенскихъ нарѣчій, але употреблає безъ потреби формы и слова церковно-словенскіи, російскіи, а даже польскіи; н. пр. глаголати, какій, каковый, мылемъ, мылесь, варилемъ, варились.

б) Принявши три склоненія пѣдля родѣвъ и два спряженія необозначилъ образцами ни правилами ясно всехъ видѣвъ именъ существительныхъ и глаголѣвъ; для многихъ рожаєвъ именъ и глаголѣвъ ставитъ безъ потреби по килька образцѣвъ, для иныхъ же ни жадного: н. пр. для именъ существ. среди. рода на мя пріймающихъ вставку — ен — и для глаголѣвъ на шипящій согласій нема ани одного образца. Вообще правила глагола дуже не полко обробленіи.

в) Въ правописанію отклонюся сочинитель въ многихъ случаяхъ отъ обще принятыхъ правилъ, особенно що до употреблянья — ы —, — и —, — і —, б, ё, що въ учебній книжцѣ неповинно бути.

г) Суть такожь гдєкотрї граматическї ошибки; н. пр. употреблянье закбиченья — бѣ въ женскихъ, а — ѣ въ мужскихъ именахъ (въ родит. падежи множ. ч) (слогъ мѣсто слогбѣвъ) и пр.

Наконецъ встрѣчаєся мѣстцями завѣрное послѣдованье нѣмецкого словосочиненія, чимъ вкрался германизмы, искажающїи чистоту русскаго слога.

А такъ изъ горѣ приведенныхъ причинъ и недостаткбѣвъ неможе бути речена грамматика, такъ якъ єсть сочинена, безъ исправленія въ училищахъ заведена.

При тбмъ всѣмъ признати належитъ Сочинителєви честь за єго достохвальную старанность въ составленю того дѣла, и съ жаломъ сказати выпадає, що такъ полезное дѣло має многои недостатки, препятствующїи єи до изданія и школьного заведенія; а оразъ радити належитъ авторови, дабы тымъ усердїйше поправленьємъ и дополненьємъ тои грамматики занялся, дѣлаючи тымъ народной словесности немалу прислугу. Во Львовѣ дня 20(8) Травня. 1850. — Яковъ Головацкїй, профессоръ Русскаго языка при ц. к. Львовскбмъ Всеучилици.

22. Рецензія Як. Головацького граматикѣ Левицького з 1849 р.

Hochwürdigstes gr. k. Lemberger Metropolitan-Consistorium!

In Erledigung der vom Hochwürdigsten g. k. Metropolitan-Consistorio gestellten Anfrage ddtto 6-en November 1849 Z. $\frac{983}{\text{Schol.}}$ u. 19. Februar l. J. Z. $\frac{155}{\text{Schol.}}$ „ob und in wie ferne die vom provisorischen Lehrer H. Joseph Lewicki in Fragen und Antworten verfaßte Sprachlehre $\frac{1}{2}$. als Lehrbuch in den Volksschulen vorgeschrieben werden könnte“, hat Gefertigter die Ehre zu erwiedern, daß sich die besagte Grammatik, insofern sie die Grundregeln der ruthenischen Orthographie, Etymologie und Syntax kurz aber recht deutlich darstellt, sich allerdings für die unteren Classen der Volksschulen, für die sie eigentlich berechnet zu seyn scheint, eignen würde, und auch als Lehrbuch, jedoch mit einigen Modifikationen, die nachfolgen werden, vorgeschrieben werden könnte.

Die Bemerkungen, welche Gefertigter über diese Grammatik zu machen hätte, und respective Mängel, die berichtigt werden sollten, wären folgende:

a) Wenn die benannte Sprachlehre für die Volksschulen und namentlich für die untern Classen derselben als Lehrbuch dienen sollte, so wäre der ohnehin sehr mangelhafte IV-e Theil von der Prosodie und Poesie Seite 116—126 ganz überflüssig.

b) Der S. 115 beigelegte kurze Aufsatz, der als Beispiel der ruthenischen Prosa dienen sollte, kann auch wegbleiben, da die Schüler aus den vorgeschriebenen Lesebüchern sich im Lesen und Exponiren recht gut einüben können.

c) Die Note S. 74, 75 u. 76, worin der Verfaßer in einem nicht leidenschaftslosen Tone gegen jene Schriftsteller auffährt, welche die *prima persona perfecti in masculino* durch — въ nicht — лъ schreiben, paßt kaum in eine Grammatik, desto weniger in ein Lehrbuch, welches für die niederen Schulen bestimmt ist, soll daher in der künftigen Auflage ganz weggelassen werden.

d) Manche Definitionen sind nicht genug deutlich ausgedrückt oder irrig, so ist z. B. die Definition der Orthographie S. 4. zu weitläufig und doch wenig bestimmend, die Definition der ruthenischen Grammatik S. 3. ganz unrichtig.

e) Endlich sollte sich der Autor künftig enthalten Formen, die nicht gebräuchlich sind, in die Paradigmen hineinzumengen; z. B. S. 37. *вчерашнь* ist gar nicht gebräuchlich. — Überhaupt soll der Autor sich nicht so streng an das Peremyschler Idiom halten, sondern das ganze Gebäude der ruthenischen Sprache, und insbesondere der Provinz, für welche er dieses Buch zunächst geschrieben hat, vor Augen haben.

Was übrigens das System anbelangt, wie der Autor die Nomina und Verba, wie auch andere Redetheile behandelt, so beurkundet dieses die gründliche Kenntniß und richtige Auffassung der ruthenischen Sprache, deßhalb wäre es sehr erwünscht, wenn der Verfaßer eine neue Auflage, worin die obenangeführten Mängel berichtigt und verbessert wären, veranstalten würde, welche alsdann als ein nützlich Lehrbuch für die erste Classe (und bei dem Mangel einer umfangreicheren Sprachlehre auch einstweilen für die zweite Klasse) eingeführt und vorgeschrieben werden könnte. Für die dritte Klasse ist sie der Form und dem Inhalte nach gar nicht geeignet, da für diese eine umfaßlichere mehr detailirte Grammatik von Nöthen ist. Lemberg am 10. März 1850. — Jakob Glowacki, ord. öff. Profeßor der ruthen. Sprache und Literat. an der kk. Lemberger Univ.

23. Посвята Левцького граматики з 1850 р. єпископи Яхимовичеві.

Ваше Преосвященство! Обстоятельства нашихъ временъ ввели языкъ рускій во училища Галицко-русскія и надали му право розвиватись граматически, а такимъ образомъ займити почетное мѣсце межі языками: латиньскимъ, греческимъ, нѣмецкимъ та польскимъ. Що языкъ Галицко-рускій, хотя убогий що до Словесности, єсть логическимъ и образованымъ, доводить настоящая Грамматика на питання и обьяовѣди розложена, котру підписавшій ся має честь Вашему Преосвященству яко Покровителеви народа руского и владѣющему тимъ-же языкомъ во высокій степени, во знаєть высочайшого почтенія пожертвовати. Приймѣте прошу Ваше Преосвященство то малое сочиненіє яко плодъ намъ Всемилоство Бго Величествомъ подаренныхъ правъ, и будѣте увѣренными, що народъ Галицко-рускій не дасть ся лишити на задѣ, и въ короткомъ времени стане на рѣвнѣ со своими побратымами. Съ высочайшимъ почтеніємъ Вашего Преосвященства нижайшій слуга и Богомолецъ.

Іерей Іосифъ Лѣвницькій Духовникъ Семінаріи и Пров. Профессоръ Богословія душъ Пастырства та языка Русского при Гимназіі Перемыскій.

24. Декотрі уваги и поправки (Головацького) до Народопису Словенського Г-на Шафарика.

Стр. 23. Мѣсто „rod Iasynu“ читати „rod Iasynow“ (mlr. Iasyniw), хотя именно поселенія Руськіи в тѣм угодку ще далше за Ясинѣв (Kögesmezö) сягают, и в самѣм горѣшнім Вишевѣ (Visö) знаходятся Русине.

Стр. 25. „Сєваку“. Того назвища не чув ем нѣгде, хотя роспытавав емся за него, та нѣхто ми не вмѣв уповѣсти. „Doly“ такожъ незнакома назва. — „Гривняки“. То лишень прѣзвиско мѣщан Зыдачевских, яке имъ авичайно сусѣде селяне прикладают, яке и по других мѣстах. Так Миколаѣвских мѣщан прозываютъ „Копачій“, Соколѣвских (из Соколѣвки мѣстечка Золочевск. обвода) „Валюхи“ и пр. Є то прѣзвиסקа мѣстна а не имена племен.

Стр. 72. Карпаторусине нѣгде ѓ (нѣмецк.) вмѣсто о не говорят, але завсѣгда і, часомъ грубше у, або як на угорьскій Верховинѣ кажутъ „й“ (нѣм.) иі „müst, muist“, ба и просто must. (мостъ).

В Галицко-угорьскій Руси розличаемо два рѣзновѣчія Малоруськои бесѣды, котрою в Галиччинѣ нынѣшній лише маліи окрайки притыкаючіи к Волянню и Подблю говорят, и то точно так(,) як на Волянѣ або на Подблю.

1. Галицкое або Наднѣстрянское рѣзновѣчіе говорится по веім порѣчию Днѣстра (= Flussgebieth) и занимае еще Гуцулѣв и Буковину. Оно любуется особенно в узких самоголосных е, је, у, вмѣсто, о, а, ја. — Знаки: 1) є и е вм. я, а. — а) По ж, ч, ш, щ, жети, чєс, шєнка, щєстьє (žety, žaty и пр.) вмѣсто жати — б) је, є, (є) вм. ја, а (я): тєжко, веремнє, насѣнє (ср. серб. тешко, време); пшенице, мѣрнице, рѣпусце. (У Гуцулѣв як в церк. пшеница, пшеницу).

2. Вм. моєю душею, доброю головою скорочено моев душев, добров головов, тојеи дишеи (ср. чєско-словен.).

3. ы и є вм. о, и (укр.): ложка, бляха, дрыва (малорусск. ложка —); вѣкєнцє, пѣдєшва, вѣкєнє — (вѣкєнцє, пѣдошва); сѣдѣти, серота, дєтина, мєнѣ, єдєн, одєн (сѣдѣти, сирота, один —).

4. Вм. украинского ходять — роблять, ходѣє, робѣє, (ср. Слов. chodja).

5. Вм. Той, та, те, сей, сїя, сєє, тотот, тота, тото, сєє, сєєя, сєєє (ср. Волгр. сос — ат, — от).

6. Вм. Выграти, выбити говорят мягко vibraty, vibuty (только Покутяне и Гуцулы).

7. Мягкє т перетворяется в мягкє и, нѣсто, нѣло, вм. тѣсто, тѣло (kjisto, kjilo, ср. серб. h. (також у Покутян и Гуцул.).

8. Вм. я, ты, вѣн був, мы, вы були, був ем, був єсь, були єьмо(,) були єте (У Гуцулѣв вм. був ем кажутъ був єме, (ср. gsem).

Гбрским рбзворѣчїем говорится вѣд жерел Свѣчи на запад геть скрѣзь горами, такожь по всѣй Угорскій Руси, а по сѣм боцѣ по над горѣшним Стрыѣм и Дифетром и долѣв по цѣльсеньким порѣчїю Сяна. — Тото рбзворѣчїе любуеся дуже у широким ја (я), и заховало при р полуголосну Ъ чи Ь.

1. Вм. а уживае я: чяе, шяпка, рябий, рясны, пасѣнья, тьяжо.

2. В творит. пад. мае: ов, ев, або роспрягае на оу, еу (ou, eu) руго-у, душе у.

3. Заховуе полуголосну Ъ чи Ь: др-ва, др-жит, тр-пит, р-щє-ный, вы-р-ста (хрещєный, выхрєста), гр-кїй тєшьр; в односложных: дньє, пньє (ср. Серб. и церк.).

4. Розличае ы вѣд и; для того мае быв, была, было, бывшє, бывало вм. був.

5. Любит дж вм. ж. медже, чужый; а в глаголах ходжу, нуджу спѣбно на Галицьким рбзворѣчїем.

6. Вм. добре, зле (в нарѣчїях) подобно церк. по нашому выговору добрѣ, злѣ: сѣдѣти, дѣтина, мѣнѣ (dobri, žli, sídity, dityna).

7. Вм. спѣвае, просїхае (укр. спѣва, просїха) каже: спѣваѣт, просїхаѣт.

8. Вм. Маемо, будемо або маєм, будем говорится: будеме, маеме (ср. ерб.); вм. ходѣмо, несѣмо або ходѣм, несѣм говорит: ходѣме, несѣме.

25. Перший нарїе звучнї Головацького.

Основа Писменницѣ южно-руського нарѣчїя.

Глава первая о Буквахъ.

§. Число и выговоръ букв.

К довершенному выраженію южно-руського нарѣчїя в писмѣх нужно 32 окромых знаків або букв. Почерк и выговор их в арїванню з другими Словєнскими азбуками слѣдующий (тут подава на двох сторїнках табличка такої будови):

Южно-русская азбука		Великорусская (Московская)	Сербская		Хорватская	Польская	Ческая
Почерк	Наименование ¹⁾		Бука	Прочих	Дра Гая		

Примѣтка 1. Русине подобним як то способом и церковнї книги (в Словєнским язицѣ) читают, про те и выговоръ декотрых букв відмѣнний від точного старо-болгарского выговора, и клонит ся зовсѣм до народного руського строю. Наименованє букв Словєнских також у наших відлично від прїзви Сербского и Велико-руского способа, вітак наські з давних давєн зовут: а аз (,) к буки

¹⁾ а, бе, ве, га, де, е, же, зе, і, и, ка, ел, ем, ен, о, пе, ер, ес, те, у, еф, ха, це, че, ша, шча, ѣрь, я (ja), є (je), ѣ (ji), іо, ё (jo), ю, ји.

(buku) (,) к вїдя (widy) (,) г глагіль (hlahil) (,) д добрò, є вєт (jest) (,) ж живьтє (żywite) (,) з зелò (zeło) (,) з земля, и, и (y) (,) ї іже (iże) (,) к кáзо (,) л люде (,) м мислѣте (myslite) або мислѣте, н наш, о он, п покій, р ерці або прці (rcy) (,) с слово, т твѣрдо, оу оникѣ або уанкѣ, s, y, ук, ф ферт, х хѣрь (chir') (,) ѿ от (,) ц ци (cy) (,) ч черь, ш ша, щ ща, ѣ їор, ы їорї, ь фрь (jir') або ерь, ѣ ять, ю ю, ж юс, w o, и л, я, ж кєв, џ псалом або пей, р рѣтга, v вжиця. — Из сих слѣдуючі буквы южні Русєне вимовляють онакше як давнїй бай нинїшні Болгарє, пак нинїшні Сєрбєвє и Велико-рускїѣ (Москалѣ). — Така розличнїсть вимови звичайно водитєя при вєѣх мертвїх або полумертвїх азїаках, якї напримѣр латинскїѣ, або давнїй греческїѣ. — Вітак г вимовляє Русєнї як поль. або чєск. h, коли Вєл. Рус, Сєрбїн, Бєўгарин як поль. g — е Вєлїко-Рус по л, н як є и мьагчїт сїѣ согласнї а Русєнї нѣт — z вимовлялєсь в давнїм Бєўгарскїм як поль. dz, нинїшнє волосє z (dzało) и виговорує Русєнї як ы (,) поль. у — прочї як і. і в Русєнї гомонїт як і (,) але не змьагчєє передїдущєѣ (,) євангєліє, спасєнїє. о и w, оу и s в Русїнї єднаково голєсєт (,) хотєя в Болгарщїнїѣ (нѣ) вїдлїчалєсь — х сєрбєвє чїтають як руськ. г, поль. чєск. h (,) а мьї як ch. щ голєсїло у давнїй Болгарщїнїѣ як ннїѣ в Сєрбїв як шт. Мьї з Вєлїкорусью чїтаєм як щч, поль. szcz, чєск. šč. Ъ мєжї двомє согласнїмє висловувалєсь як є — у нас и в Москвїѣ перєначєно на о (,) у Сєрбїв частò на а. чь Сєрбєвє вимовляють як поль. чєск. і — мьї зарїмво з Москвою як у, — ѣ тепєрь лїшь змьагчєє (,) колєсь у Болгарїв гомонїло як є — ѣ мьї чїтаємò як її або дужє мьагчєє, високє і (,) другї як је. Ѧ вимовляємò як фт, ft, Росс. ф, Сєрбєвє з Болг. як т, латїн. th.

Прим. 2. Приложєнє туткї найменованє букв новє — прїєнїятє воно и ужїванє по школах Московєскїх и Сєрбєскїх, для того що лєкшє и спосїбїѣшє до науки дѣтїѣ — в радїємо про те(,) шобї и внас у науцѣ заведєнє було.

Обяснєнїя до виговора букв.

А, по ж, ч, ш, и щ в пїднарѣчїю Галїцкїм вимовляють як є або в, н. жаба, жаль, час, шапка, щастє висловлюють: жеба, жель, чєс, шєпка, щєстє. В истнїѣ тут я як звичайно в галїцкїм пїднарѣчїю перєтворєє ся на є. На вїдворотє дєкуда на Волнїю и в частї Галїччїнї вїд Волнїєскòї гравнїѣ люблєт висловлюватї и там я, дє по тòтò жнòстї (analog) церковн. росїїѣ. и поль. мают є, н. пр. здоровлє, род. здоровлє, щастєя — сѣмьєя — Лємкї лїбонь по ж, ч, ш, щ, вимовляють досадно як я. Лєвїцкїѣ у своѣѣ Грам. значїт такє а двомє точкамї я̇.

В гомонїт у нас подобно як у (ў), там дєсє самогласнє на в спїрає, на прїклад: дѣвка, лавка, став, кров, Лєськїв, чатай як дѣўка, лаўка, стаў, кроў, Лєськїў — а нѣколи як росїїєскє в=ф або польськє w=f, для того Лєв. велїт чєрєз в писатї минувшòє врємєнє, писав = писаў, и скорочєнїѣ творїтєльнїѣ надеж мовєв душєв = мовѣ душєў. З началє слів в частò переходїт в ў, напримѣр: внук, властє, вчòра, говорят: унук, упаствє, учòра.

Г, вимовляє ся во всіх руских (Словенских), також из Словенским обряком (! обрядом) з греческого перейняти(х) в декотрих пізнѣще з чужини зафалених словах — як чеськ. або й польское **h**, в. пр. голова, горло, ангел, Євангеліє, Григорій, Гаврило, грамота, Циган. — Часом заступає го **g**, в. пр. на Підгірю легѣнь, гелетка, звглік, замѣсть legiї (маляр. legény), geletka, по українски dzuglyk. Декуда з Польщини лше зайшло **g** на мѣсто **h**, и оба уживаються, як: господар, господня, господарство, гадати, гзитися, гонта, грона, гуздратися. — Замѣсть укр. грона (поль. grona) ближе Уграм Русине кажут, грозло або грозно (,) відси прийшло грозник, або розник.

Або через и заступити дається, як: кречный, нѣкди, рѣзка (,) сердека — канюка — або зовсім викидається в словѣ дуля (gdula).

Дуже рѣдко таки голос **g** придержується, а то йно в сих словах: газа, газдня, газдіство, газдовати, ганок, гантовати, ганч, гара, гарнець, гатунок — гвалт, гварнагати, гдирати — гез, гезень, гелетка (гелетка) (,) герелиця, герега — гзитися — гмирати, Гмитро (Дмитро), гої, грейцар, господар — арство — ния, гонта, гонталь(,) грона — грис — грун, грунок, грунт — гула, гуля, зигар — звглік, дригати, дриг — гринджоли, мангѣр (магір), легінь, легарь, и ѣгди, пре и ѣгди, овир, регезуля, сердега, фига, шварготати. — Из сего бачимо, що дуже рѣдко тот голос встрѣчає ся в бесѣдѣ южно-рускій — и то йно найгустѣйше в сторонах сусѣдних Мадярам, Волохам або Ляхам, від котрих має бути перехоплений; проте можна би ся обійти без окремої на него букви, хибаб може **г** яким значком начеркнути. — В давнѣйших писмах южно-руских XIV и XV вѣка писано чужі слова через кг: Кгаштовт, Швидрикгайло, так и Зизаній в своей граматицѣ 15., так тепер радит Павловскій 1818. — Пізнѣще вдумано **г** — котре находим у Сморнського Граматицѣ и в Духовних книгах.

Е, вимовується як пол. чеськ. **e** — декуда на Украинѣ и в Галичинѣ замѣняють го через іо: него — ніого, все — всіо, лев — ліон (ксеидз, кеіондз). Значят тоте **e** точками ё, але дутче булоби по вимовѣ придержати іо, сли би хто ехотѣ зовсім держатися помѣстної вимови.

Ж, вимовляє ся в Галичинѣ нерѣдко як **дж**, **dž** — серб. **џ** в пернім лицѣ настоящего времени в производних — котрѣ в корени **д** мають и. пр. сад = саджу, саджа, ход — ходжу — и прислівках тадже, адже. В началѣ для притиску: джерело, джеворонок, джуравель на Підгірю и в декотрих чужих: джорля, джугля, кривджоли.

З голосит в декотрих словах з притиском як **дз**, поль. **dz** або греч. **ζ** в. пр. гедз, гедзень, гудз, гудзик, давін, давень, давонити, дзвѣр, дзвѣзда, дзима, двеленій, дзень, дзерно, дзигар, дзигляк (укр.), даѣнь, родзники и живцем з Польщини вите ксеидз, кеіондз. — **Є** то лише помѣстне произношене, в загалѣ вимовляє ся чисто як **з**. — Опроче в южноруским нарѣчю мѣсцями веѣ сичучі согласні звичайно твердѣще вимовуют:

так ж як дж, з як дз, а навѣт с декуда Українцѣ говорят тс або ц (,) так замѣсть село кажут тсело або цело, замѣсть сей — цей.

И висловує ся у Русинів посередно межн глухим російським ы (,) польс. у а тонким росс. и (,) поль. і, однак завше грубше як сербсково и (,) чеськ. у. О тім найлутше перекопати ся можно прислухавши ся доброму виговору Русина в словах: вибити а бити, билця а бити, могила, дим, владика, дикий, язик, зима, лико, лице, лисий, лис, злий, лизати, липа, лист, мило, кли, кликати, милий, миля, нинѣ, книга, пил, пила, ридати, риба, рихлий, риза, сир, сипати, ситий, син, сила, сирота, синий, сито, сивий, тив, мотика, стид, тис, тихий, стигати, в проч. Во всѣх сих словах один и той самий чути голос, не вважаючи на то, шо в більшій половинѣ сих слів Вел. Россіяне виворують як ы а в другій як і — подобнож и в Церковнім и польским язицѣ. — Лемки відлчують голос и від грубшого ы. — А на угорській Руси либонь чи не всюди наше и виворуює ся грубше як ы.

І, вимовляемо подобно як Росс. и, і, або нѣби наше ѣ з тою відмѣною, шо тоте і не мягчит передидущоѣ согласноѣ, як ѣ — стоѣт там (,) де Русине звичайно змѣняють о других Словен на і н. пр. біг — бога, тілько.

Т перед є и ѣ вимовляють Покутяне подобно якоби до змягченого к — кєжко = тежко, кѣло = тѣло.

У спливає часом з передстоючою самогласною и творит ниби двоєгласною в тих случаях (,) де ино словенское л у нас на у переобразує ся н. пр. воўк, шоўк, паў, спѣваў. Шоєь подібного надбаєм в Хорватским и Кранским нарѣчю — в Галицким нарѣчю в творителнім падежѣ на мѣсци ю спливає у з передидущим о, або е, н. пр. мовѣ, душеѣ, рукоѣ, мовєю, рукою.

Щ можнаби розпрягти в єго первѣтки шч, сч, зч.

В лише мягчит передидущі согласні н. пр. день, зять, сіль — бѣльмо, жолудь. —

я, є, ѣ, ю, ю є лише самогласні а, е, і, о, у, с попережающим мякким і, й, (j) або ъ(,) (,) вітак вони перед ними стоящі д, ж, з, л, н, р, с, т, ц, ч, ш, щ змягчают так(,) шо ледви чути і, й(,) то по других согласних добре значно й (j) земля. ѣ наймакше, найтонше взо всѣх самогласних мягчит всякую передстоючу согласну: бѣлий, вѣтер.

а Самогласні рѣдко Русин в началѣ слова виворуює чисто, але завсѣди придає в, г, або й (,) н. пр. Антін = Янтін, Атанас — Гатанас, атаман = ватаман.

е на чистое е жадне слово руске не починає ся — Ева — Иван (Иван) Йван — хоть кажут Иван, Исеу (чисто).

о Орѣх = ворѣх, горѣх (,) воко — онде = гонде, возде.

у Вухо — вуглѣ — вурда — юрда. Можна и чути чисте у. Мѣщане в Галичинѣ вимавляють ж як з (,) жаба, заба(,) ш як с (,) шапка, сапка (,) ч як ц (,) чоло, цоло (,) щ як сц, ща-сте, сцасте.

§. Роздѣленіє букв.

Букви подѣляються на самогласні: а, е, и, і, о, у, я, є, ъ, іо, ю и согласні: б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

Самогласні оиять можно передѣлити на:

тверді	{	грубі	а, о, у,
або чисті	{	тонкі	е, і, и,
в	{	грубі	я, іо, ю,
мяккі	{	тонкі	є, ъ.

Согласні дадут ся подѣлити на:

(губовѣ) губніѣ: в, ф; б, п; м
 язикові: н, л, р,
 сичущѣ: з, ж; с, ш (щ): ц, ч;
 (зубовѣ) зубніѣ: д, т,
 гортанніѣ: г, х, к.

§. Перетворюване букв.

А. Самоголосні.

тверді (грубі) меже собою: а перетворюєся в о

паділ = Поділе	о в и	
памилка = помилити	блоха = блиха	} га-лицк.
Алексѣй = Олекса	дрова = дрива	
стану = стояти	ложка = лязка	
покбѣз = пакосы	у в и	
(пізнійше дописано)	слух = слишно	
	глибокий = глибокий	
а в у	дуб = дибом (укр.)	
мазати = мажу	е в о	
плакати = плакун	огень = огонь	
у в і	підешва = підошва	
дуброва = діброва (волин.)	жена = жонатый	
замуж = заміж	(пізнійше дописано).	
яструб = ястріб		
муст (угер.) = міст		

Важне є перетворюване о на і в слѣдующих разях:

1. В односложних именах, н. пр. біб, біг, дім, звін, кіс, лій, міст, ніс, піп, рій, сіль, він, мій, твій, свій, від, під, ві(звати), зі(брати) — ві, ді, и зі ино в сих словах: ві Львовѣ, ді Львова, (ві Львовѣ) и ці в словѣ пітьма. — Женского роду в твор. падежи сли скорочаються, ніч, сіль, сілью, нічю — напротів поўні придерж. о (,) солею, ночею. — Веѣ тіѣ в склоненях прибирают о, бобу, бога, звона — вона, воно, мого, твого, свого. — Кріль придержує і навѣтъ в склоненях и зложених, крїля, крїлеви, крїльвна. Включені тіѣ: бог (при Господѣ), борщ, вош, воўк, год, гром, доўг, дощ, кров, крок, корч, лоб, мох, он(де), от — рот, хлоп, шоўк(,) декотрѣ мают и і н. пр. гід, грім, ліб, ріт.

2. Декотрі многосложні: ріля, явір, ястріб, загін, здогін, сокіл, родит. явора, загона — вісім — восьмого — навѣтъ Госпідь — господа — хоріш, ластівка (ластовица), пізний.

3. В родителн. множеств. копа, кіп, нога, ніг, коса, кіс, пчо-
ла, пчід, воко, вічє, поле, піль, корова, корів (и коров), ноготь —
нігтѣ, локоть — ліктѣ.

4. Декотрі провходні: кіся від коса, воля — вільний, пчола
— пчілка.

5. Имена на ість, родит. ости: смѣлість (ости), слабість, ра-
дість. Виключене: любовь.

6. Прѣзвица мужескі — також назвица сел на ів родит. ова
и на івцѣ родит. овец: Грицків, Иванів род. Грицкового, Ивано-
вого, Львів, Яворів, Чернівцѣ, Ивашківцѣ род. Львова, Яворова,
Черновець (Чернівцѣв), Ивашковець.

7. Дѣвочі прізви від стану: боднарівна, дяківна, сіѣ придер-
жуют і н в складаньох.

8. На Украинѣ замѣсть возьме = візьме, тільки = тілкі (,) кільки = скілки — на покутью волбмѣ (допнє. пізнійше).

Мяжкі межі собою.

я в є
теля (укр.) теле (гал.)
ся сє

є в ію
моєго = моіого
моєм = моіом
єго = іого
слєзы = слєзы (доп.
пізн.)

ѣ = е
лѣд = леду (лед)
мѣд = меду (мед)
болѣсть = болєсти
ястрѣб = ястреба
шѣсть = шєстий
плѣт = плєту

ѣ в и
цвѣт = цвиту, цвєсти
сѣножать = снєножать
сѣдѣти (Лемк.) сидѣти.

§. Перетворуване согласних.

Губові межє собою:

Ф в хв
фїст = хвїст
форост = хворост
фалабо = хвалабог'
шафа = шахва
Федори = Хведько

Ф в х
(куфер) в куфрѣ = в кухрѣ
куфель, куфлик = кухоль, кухлик
хворий = фворий

б в п
бчола = пчола
в = м
рівний = рїмний.

Язикові найбільше в чужих словах:

р в л
лицарь = рїцарь
левїзор = ревізор
на відвороть
білше = бірше

рубленнїй = рубрєннїй
р = н
рекрут = некрут
черцѣ (чернец) = чєнцѣ
л на в або ў

а) в именах, де ся самогласна на л спирає: н. пр. воўк —
шоўк — віў — горѣўка — сопѣўка. Кажут також віл, горѣлка,
сопѣлка.

б) в единственим числѣ минушого времени: (я, ти, він) спѣ-
ваў або спѣваўем — єсь — аў.

Язикові:	дити, ходити, ходжій)
Д в Т	часом на жд, як в словах
рѣдко = рѣтко	нужда, ворождувати, страждѣти
швидко = швидко	Т в Ч
иду = ити	платити = плачу'
Д = ж або в ДЖ	золотити = золочу
судити, сужений, суджений	а на відворотъ
нудити = нужу, нуджу (ро-	бочка = полубіток (по-
Сичуші: з = ж	с = ш [лубічок
князь = княже	писати = пишу
казати = кажу	кресати = крешу
рѣзати = рѣжу	Ц в Ч
ж перетворюють мящане (!) гал.	вівця = вівчар
на з	заяць = залчій
жаба = заба	с = х
жаль = заль	волос = волохати } укр.
ж в ш	просити = прохати
тяжко = тяшко	колвсати = колвхати }
ш в с	ек = щ
шапка = сапка	таскати = тащу'
ч = ц	ст = щ
чорний = цорний	мастити = мащу'
Гортанні: г = х	х = ш
легкий = лехкий	вотхий = зветошѣти
мягкий = мяхкий	змара = зшмарилося, шмарити
г = к	Переклад слогів.
нѣгди = нѣкди	говорит = вогорит
канюга = каниюка	медвѣдь = ведмѣдь
г = з = ж	Викидоване букв и слогів.
Бог = бозѣ = боже	ж каже, кажут, кае, каут
ріг = розѣ = роже	т ходит, робит, ходи', роби', або
нога = нозѣ = підножа	робе (,) спѣваєт — спѣває, на
лягати = лязь = ляжу	укр. ще є спѣва — спѣват угерек.
г = ч	Д зрада, зрадити — зрада,
могу = мочи (могти)	зрадити.
к = ч	Часом на відворотъ вкля-
плакати = плачу	дають Д
скакати = скачу	зрѣти = вздрѣти
х = с	в перед ст
муха = муеѣ	ветид, ветидно, встидатися =
ухо = уеѣ	стид, стидно, стидатися.

26. З граматичних університетських викладів Головацького.

Предварительныя понятія.

§. 1. О бесѣдѣ вообще.

Дарь бесѣды людской по предвѣчныхъ законахъ Сотворителя родится изъ органическихъ правилъ чоловѣка: чоловѣкъ говорить, бо мыслить — розвоємъ мышленья условливаясь и розвитье бесѣды. Мысль переходитъ въ явлѣнне черезъ говоръ — языкъ е

неяко обвитые мысли, тѣлесный обаять мысли. Розвѣй языка показуе завѣгда певный ступень умственного развитія. — Чоловѣкъ тилько посередствомъ мовы (якъ справедливо каже В. Гумбольдтъ) становится чоловѣкомъ, съ помощью того дару жизнь розумна одного переходитъ въ житье цѣлого роду. Органическа жизнь чоловѣка, яко духовно-чувственного существа доступна тымъ тилько свого совершенства, що умъ одного розвиваеся въ умъ всѣхъ и каждого. Але розвитіе тов вымагае съ одной стороны для сообщенья, (удѣленья) органа слова, а съ другой для принятія органа слуха, безъ котрыхъ невозможенъ языкъ.

Слово, чи оно выговорено, чи представлено, в тѣломъ понятія; понятіе безъ слова не має образа, бо собственно не може бути понятіемъ.

Органическое развитие слова совершается въ живѣй бесѣдѣ; для того слово (бесѣда), якъ и другія явлѣнья жизни представляются намъ непрерывно являющимся твореніемъ. Якъ скоро умъ восходитъ на вышшій степень, розвивае такожъ новыя мысли; тогда и мова представляеся якъ бы наново рожаящая бдѣ прежнего слова розличающася въ видѣ и понятію.

Въ словѣ, якъ и въ всѣмъ составѣ чоловѣка уважаемъ двѣ стороны: одну внутреннюю касающуюся розумнѣя, а другую вишнюю, тычущуюся явленій. Съ той стороны представляеся языкъ мыслию, а съ сею множествомъ розличныхъ звукѣвъ; тоту назвѣмъ логическою стороною, сею фонетическою. Якъ чоловѣкъ в совокупность души и тѣла, такъ слово в единство мысли и звука.

Сей двойственный составъ слова представляе намъ и двоюк розвитіе языка; съ стороны логической языкъ показуе намъ розличныя отношенія понятій, а со стороны фонетической — розличныя бдношенія звукѣвъ.

Далѣй уважавши языкъ яко мѣръ духовный, мѣръ мыслей розвивающійся въ словѣ — выражающій дѣйствіе и бытіе міра вещественного находимъ двѣ стихіи глаголь и имя; той означае дѣйствіе, се бытіе. Кромѣ того розличати треба слова, означающіи понятія или знаменательныя¹⁾ (Begriffswörter), бдѣ словъ означающихъ видъ(,) форму служебными (sic, служебныхъ) (Formwörter). На сихъ бдѣставахъ по правилахъ въ самѣмъ языкѣ основанныхъ належитъ при изученію языка слѣдити идею состава, обемлющего весь языкъ и проникающій весь его часті.

Беккеръ — Гейзе — Боппъ — Гриммъ. Языкъ изустный, языкъ письменный.

§. 2. О Буквахъ Словено-рускихъ.

Слово може бути або выговорено або знакомъ представлено (написано). Початокъ Алфаветовъ въ цѣлой Европѣ маемо бдѣ Феникіянъ, народа колись въ своимъ часѣ найпросвѣщеннѣйшого. Одъ тыхъ Феникіянъ получили давній Греки — а бдѣ Грековъ Славяне греческого обряду и мы Русины съ ними искусство письма.

¹⁾ Или знам. дописано пізнѣйше.

Предки Русинівъ принявши вѣру Христіянску бдѣ Грековъ изъ Цариграда отримали бдѣ нихъ и писъмо. Же давнѣйше Словене мали писъмо свое руническоє(,) маємо много доводбѣв. Такъ Дятмаръ згадує о прибалтійскихъ Словенахъ, що мали свои руны — Арабскіи лѣтописецъ X вѣка тоже споминають о давныхъ Русахъ, Черноризецъ болгарскій Храбръ выразьно каже, що Словене давній немали книгъ „но чъртами и рѣзами чѣтѣху и гатааху погани суще, крѣстивше же ся римскама и грѣчьскыма писмены и жждахъ ся Словенская рѣчь безъ оустроена“ (Іоанъ Екс. Болг. Моск. 824. ст. 189).

Но и гадки нема, що тіи буквы руническіи не були такъ розширені и всюди уживаніи.

На початку второй половины IX. вѣка (около 860) Апостолы Словенскій Константинъ (нареченый въ монашествѣ Кириломъ) и Методій призвавѣ Моравскимъ кн. Ростиславомъ для проповѣд. Евангел. изобрѣли або сложили словенскую азбуку и перевели книги богослужебни на словенскій языкъ (староболгарскій). Изобрѣтенъ азбуки звычайно приписуеся Кирилову, для того и азбука тая звеса кирилицею (кириловскими буквами).

За основаніе и подставу принявъ Кириль греческій Алфаветъ (якій въ IX. столѣтью уживаный бувъ). Напередъ принявъ 24 буквъ греческого алфавета, котріи всѣ найшли бдповѣдний голосъ въ словенскимъ языкѣ або въ новопринятыхъ греческ. словахъ. А же греческа азбука показала ся недостаточна до выраженья всѣхъ голосбѣвъ въ словенскій мовѣ(,) не припустивъ для дополненъя недостатку того сложныхъ буквъ або надстрочныхъ знаобѣвъ, якъ то съ алфаветомъ латинскимъ дѣлано, але принявъ на кождый сукромый голосъ особій знак(,) котрій пбеля гебрійского, коптійского и арменск. алфаветбѣвъ утворивъ. Такимъ дѣломъ повстала азбука словенска такъ докладна и повна — якъ то ученіи Добровскій и Шаф. признають, ба ученый Др. Эйхгофъ каже выразьно, Словенска азбука має таке богатство, що въ нѣмъ хіба индійскому уступає.

Тіи то буквы приймили нашій праотцѣ Русине изъ торжественнымъ крещенъемъ Руси за Вел. кн. Володиміра (988) и приладили ихъ до свого нарѣчія. — Хотя неперечно ще иерше они могли бути частъями уживаніи, якъ и вѣра христіянска вже давно передъ Володиміромъ розпросторонена була, що особенно о нашій земли такъ близко сусѣдній давному велико-моравскому и болгарскому Царству — давній діецезіи самого апостола Словенского Методія утвержати належитъ.

Назвы буквъ составивъ изобрѣтатель словенск. писменъ пбеля греческ. способу алфа, вита и пр. назвавши ихъ словами словенскими азъ, буки, вѣди або съ греческ. яз. фертъ (*φερτε*), хѣръ (*χειρ*) — або просто такъ якъ въ латинск. самымъ голосомъ додавши самогласну и або а, ци, ша, ща.

Словенска азбука въ своей полнотѣ є слѣдующа. (Тут подана азбука).

Сли розглянемося въ порядку буквъ словенскихъ (,) то увидимо, що св. Кириль на передъ поставивъ тіи буквы, котріи ма-

ють відповідний голосъ въ словенск. язѣцѣ. — Додатковѣн зъ инчихъ азбукъ принятїи або новозобрѣтенихъ помѣшавъ въ середину або при кнѣци греческой азбуки помѣстивъ а заключивъ чѣтырма буквами греческ.(.) котрїи лишъ для чужихъ изъ гречины принятыхъ словъ и для означеня чиселъ потрібнїи: ξ , ψ , α , ν .

Такъ поставивъ межѣ α и β , δ , котре принявъ здається зъ арменск. Γ (бѣнь) одповѣдну лат. b ; межѣ ϵ и ζ букву η изъ коптїиск. \times жана. Потому слѣдують греческ. букви до ω , далѣй за рядомъ ρ изъ еврейск. ρ (цаде) и χ евр. ρ коппа(.), котра въ греческ. означала число 90, и σ , изъ евр. σ шїнъ — σ ^ш _т.

Букви ι , κ , λ , μ , ν суть сложенїи съ i и самогласнои — ϕ (τ) и ψ съ b и τ и i .

β и τ були знаки на означенє полугласныхъ, а именно β означало коротке e а τ коротке o . Теперъ уживаєся для смягчованья еогласнои, а τ на кнѣци согласныхъ. Въ славянскѣмъ язѣцѣ ужито такъ(.), щобы кожда согласна на кнѣци мала β (.) коли мягка (.) або τ (.) коли е тверда, що здаєся Кирилъ учинивъ съ послѣдованья арменскому письму, котрого изобрѣтатель такожъ давно съ тои засады выходивъ, що кожде слово дожно кнѣчїтєся або на самогласну або полугласну.

Тутъ о числахъ.

Русїне читая тїи самїи книги церковно-словенскїи вимовляють букви по своему питомому народному выговору — благо, вѣра, молитва, милосердїе — коли Серб. и Россїяне по своему. Е то давная взаимность Слов.(.) котру межѣ новыми словесностями частїю межѣ Чехами и Словаками находимо: Чехъ вымавляє \check{r} , au , $ú$, Словакъ тїи самїи букви по своему g , u , o heka, hlava, dostojnij.

О рускѣй азбуцѣ.

Изъ сихъ буквъ въ теперѣшнѣй руцинѣ опускаются всѣ майже подвѣннїи букви, s , z , o , w або для выраженья голосовъ руского языка збыточнїи знаки, $ж$, ξ , ψ , вочасти, α , ν , ou , δ , μ , λ и зъ двохъ сложена ω . — Такъ уживаються въ такъ названнѣй (! названнѣй) гражданскѣй азбуцѣ, котра е токмо заокругленою къ лат. буквамъ приноровленою кириллицею(.), слѣдующїи букви для означеня членороздѣльныхъ звуковъ (е зам. ι , κ зам. $\kappa\upsilon$) a , b , v , g (r), d , e , z , n (\dot{y}), i , k , l , m , n , o (\hat{o}), p , r , s , t , u , ϕ , x , ψ , χ , σ , τ , η , θ , ν .

Въ кириллицѣ або церковно-слов. азбуцѣ придержуємо еще декотрїи двѣннїи букви ou , u , y , такъ якъ бывало въ старой польщїнѣ готекими буквами изображеннѣй и въ чещїнѣ уживано съ початку v , а въ серед. \dot{y} . — Но при розповсюдженю гражданскихъ письменъ и тая недогоднѣсть усунетєся.

Якъ церковная (кирилловская) азбука въ духовныхъ богослужебныхъ книгахъ уживаєся у всѣхъ Словенъ греческого исповѣданїя Сербовъ, Болгаръ, Русиновъ и Велико- и Бѣлороссїи, такъ гражданская азбука принята до книгъ свѣтового содержанья у всѣхъ Словенъ восточного исповѣданья, еи уживають Сербове, Болгаре, Велико-россїя — а навѣтъ и Волохи. Русїне галицкїи такожъ ужили

ихъ въ нѣсколькихъ сочиненіяхъ въ Вѣднн напечатаныхъ (пб(с)ля уложенія Серббвѣ), и адается(,) щобы и ббльше ихъ уживали, кобы книгопечатнѣ нашн таковн посѣдали. Гражданскій почерекъ буквѣ уложеннй и заведеннй въ Россіи Петромъ В., но пбдставу до него уже давнѣйше нашн южнн Русне положили преркозеніемъ кириллицѣ въ Статутѣ Литовскбмъ и ваданіяхъ Стратинской Балабановской книгопечатнѣ съ початку XVII. вѣка.

27. Конкуре на українську граматику з 1851 р.

Nr. 2379
Stud.

Kundmachung.

Das hohe Ministerium des öffentl. Unterrichts hat auf die Abfassung einer ruthenischen Sprachlehre für den hierländigen Volksschulengebrauch, welche den Bedürfnissen der zweiten Classen angepaßt sein soll — eine einfache und klare Zusammenstellung der orthographischen, grammatischen und syntaktischen Regeln, dann der Anfänge der Satzlehre zu enthalten hat und in ihrem Umfange 6 bis 8 Druck Bogen nicht übersteigen darf, einen Preis von dreihundert (300) Gulden C. M. festgesetzt.

Zur näheren Bezeichnung der detaillirten Anordnung der zu verfassenden ruthenischen Sprachlehre, werden folgende Bemerkungen angefügt:

1. Die Sprachlehre ist in der ruthenischen Sprache zu verfassen, es dürfen sich jedoch die Preisbewerber dießfalls an die hie und da im Lokalsprachgebrauche vorkommenden verschiedenen Idiome nicht binden, sondern haben den wahren Geist der ruthenischen Sprache aufzufassen, und die Schreibart der besseren ruthenischen Schriften, so wie auch jene des Reichsgesetzblatts zu beachten, wobei aber eigene richtige und begründete, dem Sprachgebrauche entnommene Bemerkungen und Regeln keineswegs ausgeschlossen bleiben.

2. Die Darstellungsweise soll der Fassungskraft der Kinder von 8—12 Jahren entsprechen, welche die Vorkenntniß der einzelnen Grundregeln der Grammatik aus dem dießfälligen, in der ersten Classe erhaltenen Unterricht bereits sich erworben haben.

3. Eine trockene Aufzählung nackter grammatischen Regeln kann nicht genügen, sondern es muß eine methodisch-praktisch durchgeführte Behandlung passender Beispiele den Grundregeln vorangehen.

4. Die Sprachlehre hat ein in sich vollendetes und abgeschlossenes Werk zu bilden, und das ganze Sprachgefüge im Zusammenhange kurz und bindlich, aber faßlich und einleuchtend darzustellen. Es soll daher.

5. die wichtigsten Regeln a. der Lautlehre, b. der Formenlehre, c. der Wortfügung, und d. der Rechtschreibung in sich fassen.

1. Lautlehre.

In dieser soll außer der gehörigen Eintheilung der Vokale und der Konsonanten, welche den Schülern schon aus dem frühern Unterrichte bekannt sein dürfte, hauptsächlich: a. die Erweichung der Konsonante, b. die Verwandlung und Lautsteigerung der Selbst- und Mitlaute, u. s. w. gehörig behandelt werden. — Hieher gehören auch

c. die Hauptregeln der ruthenischen Rechtschreibung mit Berücksichtigung der in dieser Sprache höchst wichtigen, richtigen Betonung. Behufs der besseren Einübung in der richtigen Aussprache sollen alle Wörter in den angeführten Beispielen gehörig akcentirt werden.

II. Die Formenlehre.

Diese soll in nachstehender Folgenreihe geordnet werden: a. ein ausführlicherer Unterricht vom Satze, mit Auseinandersetzung der verschiedenen Redetheile, b. der Unterricht von dem Hauptworte, die Verschiedenheit der Hauptwörter in Bezug der Art, deren Geschlecht und Zahl, dann die Flexionen in gehörigen Paradigmen, c. das Beiwort, dessen Flexionen und Vergleichungsstufen, nebenbei das Zahlwort im Anfange, d. das Nebewort mit seinen Vergleichsstufen, e. das Personenwort, nach seinen Abtheilungen und Flexionen, f. das Hilfszeitwort, und dessen Konjugation, g. das Zeitwort im Allgemeinen, dessen Arten und Konjugationen, wobei ein besonderes Augenmerk auf das Eigenthümliche der ruthenischen Sprache in Betref dieses Redetheils zu richten ist, h. das Bindewort, i. das Vorwort, und dessen Rektion, k. das Empfindungswort.

III. Die Wortfügung.

Hier sollen: a. Die Hauptmomente von dem einfachen und zusammengesetzten, von dem Haupt- und Nebensatze, wie auch deren wechselseitiges Verhältniß ausführlicher behandelt werden, b. die Anweisung der Rektion der Wörter im Satze durch die Zeitwörter, Eigenschaftswörter, und Verhältnißwörter, zuletzt c. die Wortfolge.

IV. Die Rechtschreibung.

Außer dem vorne bei der Lautlehre angedeuteten, soll hier die Interpunktionslehre, wie auch der Gebrauch der großen Anfangsbuchstaben erläutert werden.

6. Es ist das richtige Verhältniß bei der Behandlung einzelner Redetheile zu bewahren, daher nicht ein Theil auf Kosten der anderen überflüssig zu erweitern.

7. Zur Ersparung des Raumes werden bloß die Hauptregeln mit größeren, die Ausnahmen hingegen und die Muster mit kleineren Lettern gedruckt werden.

Die Preiselaborate sind längstens bis Ende November d. J. der Landesschulbehörde mit der Aufschrift „Preislaborat der ruthenischen Sprachlehre“ einzusenden, sie werden sodann einer Kommission fachverständiger Männer zur Begutachtung übergeben; und mit diesem Gutachten dem hohen Unterrichts Ministerium zur weiteren Entschliebung hinsichtlich der Preisbetheilung vorgelegt werden.

Die Preisbewerber haben ihren Namen, Charakter und Wohnort auf dem Elaborate selbst deutlich ersichtlich zu machen, oder, wenn sie es vorziehen, diese Bezeichnung in einem versiegelten Umschlage zugleich mit dem Elaborate einzusenden.

Jene Elaborate, welche des Preises nicht theilhaftig wurden, werden zur Rückstellung an die Bewerber bereit gehalten, oder wenn dieselben auf dem Elaborate ihre Adresse angegeben hätten, ihnen rückgesendet werden. — Von der galizischen ka. k. Landes-Schulbehörde! Lemberg am 17-t August 1851.

28. Крава шкільна управа продовжує речинць надсилки конкурсових виробів Жуківському та Головацькому.

N-o 4624.

Obschon der vom h. Unterrichtsministerium festgesetzte Termin zur Überreichung der Preiselaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die hierländigen Volksschulen mit Ende v. M. abgelaufen ist, so ist bis zum heutigen Tage gleichwohl nur das beygebogene, 170 §§. umfassende, und noch nicht vollendete Manuskript einer ruthenischen Sprachlehre von dem provisorischen Professor der ruthenischen Sprache am akademischen Obergymnasium in Lemberg Johann Zukowski bey der Landesschulbehörde eingelangt. — Johann Zukowski bat zugleich, daß ihm gestattet werde, den Rest des Manuscriptes bis Ende d. Mts nachzutragen, eben so hat der Professor der ruthenischen Sprache an der hiesigen Universität, Jakob Glowacki bey der kk. Landesschulbehörde die Bitte gestellt, nachdem er sich ebenfalls um den Preis für die Abfassung der ruthenischen Sprachlehre zu bewerben Willens ist, daß ihm zur Überreichung seines Elaborats, das nur noch die Reinschrift bedarf, eine Fristerstreckung von 14 Tagen bewilligt werde. Nachdem der von den genannten zwey Kompetenten angeführte Umstand, daß sie durch vielfältige Amtsbeschäftigung an der genauen Zuhaltung des Konkurrenztermins gehindert wurden, Beachtung verdient, so findet man sich in Anhoffung der Genehmigung des h. Unterrichtsministeriums bestimmt, ihnen die angesuchten Fristerstreckungen zu bewilligen.

Bey dem besonderen Gewichte jedoch, welches vom dem h. Ministerium auf die beschleunigte Einsendung der geprüften Preiselaborate gelegt worden ist, fordert man das g. k. Konsistorium, dem im Grunde des h. Ministerialerlasses vom 1-t März d. J. 1144 die Prüfung der Elaborate obliegt, auf sich sofort mit der Würdigung des mitgetheilten Manuskripts, nach Umständen mit Benützung der unter der Leitung des Domherrn Kuziemski bestehenden Schulbücherkommission zu beschäftigen, damit das was durch die zugestandenen Fristerstreckungen an Zeit versäumt werden muß, durch beschleunigte Prüfung der Elaborate wieder eingebracht werde.

Die Ergänzung des Manuskripts des Zukowski und das von Glowacki zu überreichende Elaborat werden gleich nach ihrem Einlangen dem hochwürdigen gk. Konsistorium zugestellt werden.

Lemberg am 11. Dezember 1851. Goluchowski.

29. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Як. Головацького.

Bemerkungen
über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik
des ehrewürdigen Herrn Jakob Glowacki k. k. Univer-
sit. Professors.

Das System, welches der Verfaßer in seinem Preiselaborate bei der Behandlung aller Theile der Grammatik befolgte, entspricht ganz den Bedürfnissen der Kinder, für welche dieses Preiselaborat bestimmt ist. Bei der Durchführung eines jeden Theiles der Grammatik ist

eine strenge Konsequenz, nebenbei bemerkt man die Einfachheit, Verständlichkeit und eine vollständige Sicherheit bei der Aufstellung der allgemeinen Sprachgesetze; die Ausnahmen von diesen sind erschöpft und zweckmäßig an ihrem Orte behandelt. Besonders zeichnet sich die Behandlung jenes Theiles, der in den slavischen Sprachdialekten am meisten verworren ist, nämlich des Zeitwortes durch Klarheit und Deutlichkeit aus — Dadurch wird nicht gesagt, daß anderen Theilen des Preiselaborates diese wichtige Eigenschaft fehle, sondern man will nur das Verdienst des Verfassers gehörig würdigen. Im ganzen Elaborate sind ferner die Localismen aufs sorgfältigste vermieden worden, so daß der Verfasser den allgemeinen Sprachgeist recht auffassend in jeder Hinsicht der Form und dem Inhalte nach den Forderungen des Programmes entsprach.

J. Guszalewicz Pr. Lehrer der ruthenischen Sprache am k. k. Obergymnasi. bey den Dominikanern.

30. Гушалевицева оцінка конкурсового виробу Ос. Ганїнчака.

Bemerkungen

über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik des Ehrwürdigen Herrn Joseph Haninczak gr. kath. Pfarrers in Jablonka.

Der Verfasser beobachtete streng in seinem Elaborate die im Programme aufgestellte Ordnung; allein er befolgte überall die synthetische Methode, welche den Kindern die Erlernung des Gegenstandes erschwert. Er hat fast bei jedem Redetheile, anstatt die Regeln in mehrere Gruppen zusammenzufassen, dieselben in viele Abtheilungen und Unterabtheilungen zersplittert, wodurch die Kinder nur zum Memoriren angehalten in der gehörigen Auffassung behindert werden. So werden im II Hauptstücke § 1. zehn, bei der ersten Declination zwölf, von dem Zeitworte 4, 7, 9 u. d. m. solcher Abtheilungen angeführt.

Das System, nach welchem der Verfasser die Declinationen der Hauptwörter behandelt, ist verworren. Er nahm nicht Rücksicht auf die eigentliche Geschlechts-Termination, die in den slavischen Sprachen bei den Hauptwörtern und verkürzten Beiwörtern von großer Wichtigkeit ist; sondern hat die Anomalia unter die allgemeinen Regeln subsumirt und sie wie regelmäßige behandelt.

Gleich bei der ersten Declination findet dieses Bewandtniß statt, indem daselbst die Anomalia des männlichen Geschlechtes mit dem Ausgange **o** und **e** jenen(,) die auf **ъ** (den eigentlichen männlichen Ausgang) sich endigen, gleichgesetzt werden. Zu dieser Declination sind auch die sächlichen Hauptwörter mit dem Ausgange **o** und **e** genommen.

Den Kindern wird schwer, bei solcher Vermengung der Ausgänge zu erkennen, welche Termination das männliche und welche das sächliche Geschlecht anzeigt. Schließlich hat der Verfasser in der Anmerkung zu dieser Declination die Hauptwörter **братъ** und **го-сподъ** nur in der einfachen Zahl genommen, den Plural aber läßt er nach dem Muster der 3-t Declination, welche erst später den Kindern beigebracht wird, abändern. Es ist pädagogischer, wenn man diese

Hauptwörter in die Ausnahme setzt und sie abgesondert bei der ersten Declination nach einem eigenen Muster behandelt.

Zur zweiten Declination hat der Verfaßer jene Hauptwörter des männlichen und weiblichen Geschlechtes genommen, welche: **a**) im Genitiv der einfachen, und im Nominativ der vielfachen Zahl auf **ы** ausgehen, und jene mit dem Ausgange **я**, welche im Genitiv sing. und im Nominativ plur. auf **и** oder **ѣ** ausgehen, so auch jene des sächlichen Geschlechtes mit dem Ausgange **a** und **я(,)** welche im Genit. sing. den Zuwachs **тѣ** und im Nomin. plur. **та** erhalten. Aus diesem ist klar, wie wenig diese Hauptwörter, besonders die Neutra mit den Masculinis und Femininis in ihrer Abänderung übereinstimmen, daß man sie in eine Declination zusammenstelle. Diese Bemerkung läßt sich auch auf zwei folgende Declinationen anwenden. Die Verworrenheit dieses Declinationssystems der Hauptwörter fließt daraus, indem der Verfaßer nicht begriff, daß die eigentlichen Terminationen des Geschlechtes **ъ**, **ь**, **й** der männlichen, **а**, **я** und **ія** der weiblichen, **о**, **ѳ** und **іѳ** der sächlichen Hauptwörter seyen. Diese Ausgänge sind das sicherste Kriterium, um das Geschlecht eines Hauptwortes anzugeben. Freilich sind bei allen diesen Ausgängen manche Abweichungen, welche entweder in die Ausnahme genommen oder nach besonderer Declination und besonderem Muster abgeändert werden können; allein man hat dabei den Vortheil, daß man, wie aus dem Vorhergehenden zu ersehen ist, die Kinder nie in Verlegenheit führt, richtig anzugeben, zu welcher Declination ein Hauptwort gehöre und weßes Geschlechtes es sey?

In der Lehre von dem Zeitworte, ging der Verfaßer bei der Bildung der Zeiten von einem falschen Grundsätze aus. Als Hauptzeit, von welcher andere gebildet werden, nahm er den Infinitiv an, und bildet bei der ersten Conjugation die erste Person praesentis durch die Verwandlung des Infinitivausganges **ати**, **яти(,)** **овати**, **ѳвати**, **оти**, **ѳти**, **ути**, **ити**, und **ыти** in den Ausgang der ersten Person singul. **аю**, **ю**, **ую**, **юю**, **ѳю**, und **ѳю**. Bei der zweiten aber durch die Verwandlung des Infinitivausganges, **ати**, **зти**, **сти**, **чи(,)** **рсти**, **нути** in den Ausgang der ersten Person praesentis **у**, **жу**, **шу**, **зу**, **ду**, **ку** u. d. m. Diese vom Verfaßer angeführte Verwandlung ganzer Sylben in Sylben findet nie in der ruthenischen Sprache statt. Dabei ist dieser Fehler begangen worden, daß es nicht auf das Thema der Zeitwörter, von welchem alle Zeiten, selbst der Infinitiv gebildet werden, gesehen wurde. Nimmt man z. B. den Inf. **класти** und bildet man unmittelbar von demselben die erste Person praesentis sing.(,) so wird man die ganze Sylbe **сти** in **ду** verwandeln müssen, was der Verfaßer wirklich zur Regel aufgestellt hat. Dasselbe wird man thun müssen auch mit andern Infinitivausgängen nur mit Berücksichtigung ihrer Eigenthümlichkeit. Wenn man aber auch das Thema sieht, so fällt die ganze Schwierigkeit bei Bildung aller Zeiten und Arten hinweg. Z. B. von dem Inf. **кладти** ist das Thema **клад**, aus welchem er durch die Hinzufügung der Sylbe **ти** und durch die Verwandlung des Mitl. **д** in **с** gebildet wird (**кладти** = **кладѳ**). Von diesem Inf. lassen sich auf keine Weise andere Zeiten bilden, sondern man muß wieder zum Thema

клад zurückkehren, so z. B. fügt man den Ausgang der 1-t, 2-t Person praes. hinzu, so erhält man das praesens, кладу — ешь, етъ u. s. w. Der Verfaßer hat ferner auch die Bildung perfecti falsch aufgestellt. Er behauptet, daß der ganze Infinitivausgang ти in въ (лъ) dann in ла(,) ло verwandelt wird. Das Perfectum aber wird nach der Wegwerfung des Infinitivausganges ти von dem Thema durch die Hinzufügung des л mit der Geschlechtstermination ъ, а und о gebildet.

Das Participium praes. der thätigen Form bildet der Verfaßer von der ersten Person praes. sing. der thätigen Form durch die Hinzufügung des Partizipialausganges чій — чая — чов. Diese bei der ersten Conjugation aufgestellte Regel wird auch auf die 2-te ausgedehnt. Zwar bewährt sie sich bei der ersten Conjugation, welche die 3-te Person plur. praes. act. den Selbstlaut у oder ю hat, allein bei der 2-ten, in welcher die Zeitwörter nach des Verfaßers Elaborate den Vokal а oder я haben, ist sie nicht anwendbar, denn sonst müßte das zum Muster angeführte Verbum силю, мочу in Part. praes. силюцій — ая — ов(,) мочуцій — ая — ов haben — was der Verfaßer selbst durch das richtige Conjugiren obbenannter Zeitwörter wiederlegt, indem er die participia силяцій — ая — ов, мочацій — ая — ов anführt. Daraus ist ersichtlich, daß es grundsätzlich sey, das Part. praes. von der 3-ten Person plur. derselben Zeit zu bilden.

In der Einleitung ist die Difinition der Grammatik weggelaßen, welche füglich nicht ausbleiben dürfte. Die ersten drey Paragraphen enthalten eine kurz zusammengefaßte Eintheilung der Laute. § 4 enthält die Erweichung der Consonanten. Die in diesem § angeführten Fälle bewähren sich in der Sprache — sie sind kurz und faßlich dargestellt, nur wäre noch hinzuzusetzen, daß der Halblaut ъ auch in der Mitte des Wortes z. B. коньмя, косонь(ка)ня gebraucht wird.

Im §. 5 wird die abweichende Aussprache der Laute behandelt; hier ist dieses zu bemerken, daß der Selbstlaut nach den Zischenlauten nicht wie и(,) sondern wie e ausgesprochen wird. Die Regel, daß die Wörter, welche im Gen. und den folgenden casibus ъ behalten, auch im Nom. mit ъ zu schreiben sind, ist irrig und überflüßig, weil sie schon ihrer Aussprache nach das ъ überall behalten sollen, so bewährt sich diese Regel nicht in den Exempeln градъжъ und колодъзъ.

Ebenso ist diese Anmerkung irrig, daß jene Beiwörter durch ъ zu schreiben sind, die von den Hauptwörtern abgeleitet werden, welche durch ein ѓ, das nach der Aussprache wie ъ klingt, abgeleitet werden. Ubrigens bewährt sich die angeführte Anmerkung auch nicht allgemein in der Aussprache.

§ 11. enthält die Lehre von der Betonung. Hier läßt sich nur dieses bemerken, daß der Verfaßer dieses anzuführen unterlaßen hat, daß manche Wörter durch die verschiedene Betonung auch andere Bedeutung erhalten, z. B. мѹка Leiden, мукá Mehl.

Das II Hauptstück enthält die Lehre von den Redetheilen. Hier hat der Verfaßer im § 1. in der Anmerkung das Hauptwort воєвода jenen Hauptwörtern beigezählt, welche theils des männlichen theils

des weiblichen Geschlechtes sind; es wird unter andern als Beispiel irrig angeführt, daß es gesagt werden kann: той und таа возвода, indem das citirte Hauptwort selbst der Bedeutung nach nur des männlichen Geschlechtes sey, obgleich es wie староста u. a. den weiblichen Ausgang hat.

Zur 4-ten Declination hat der Verfaßer die Hauptwörter des weiblichen Geschlechtes mit dem Ausgange ь und einige desselben Geschlechtes mit der letzten Sylbe ще, welche im Genit. sing. und im Nom. plur. auf и ausgehen, gezählt. Das erste Muster dieser Declination часть ist des weiblichen, allein das zweite головище des sächlichen Geschlechtes, wie überhaupt alle Hauptwörter mit dem Ausgange е außer jenen, die eine Weibsperson bezeichnen, neutra sind. Es hat daher der Verfaßer sehr gefehlt, wenn er головище wie ein weibliches Hauptwort declinirt und seinen Fehler als Muster anführt. Головище hat im Genit. головища nicht головищи, im Dat. головищу nicht головищи, im Instrum. головищемъ nicht головищею, im Nom. plur. головища nicht головищв.

Im § 2 des II Hauptstückes ist die Lehre von dem Beiworte gehörig entwickelt. Bei den Zahlwörtern, welche im § 2 behandelt werden, wäre wünschenswerth auch die Buchstabenzahl anzuführen. Die Deklination des Zahlwortes сорокъ, тысячь, міліонъ und der zusammengesetzten Zahlwörter триста, чотыриста fehlt gänzlich. Es war die Sache des Verfaßers wenigstens die Regel anzugeben, wie diese Zahlwörter abgeändert werden sollen.

Die Lehre von den Nebenwörtern enthält § 4. Hier fehlen noch die von dem Mittelworte praesentis der leidenden Form abgeleiteten Nebenwörter z. B. сидьма, сторчма u. d. m.

Im § 5. ist die Lehre von dem Fürworte gehörig und dem Sprachgeiste gemäß dargestellt worden.

Im § 6. Von den Zeitwörtern wird bei der Eintheilung derselben das Wort видъ Form dem Worte гатунокъ Gattung gleichgesetzt. Aus dem wörtlichen Uibersetzen dieser Wörter ins Deutsche ist ersichtlich, daß sie ihrer Bedeutung nach verschieden sind.

In demselben § sub B) scheint der Verfaßer im Gebrauche поединчое число gegen den eigentlichen Ausdruck число единственное sich verstossen zu haben. Ferner sub Г) wird im 3-ten Stücke временій unrichtig als Genitiv plur. gebraucht, — der Genit. plur. von время wird временъ.

Uibrigens wird zum Vortheile des Verfaßers dieses bemerkt, daß im ganzen Elaborate die Darstellungsweise kurz und verständlich sey. Der Styl ist sprachrichtig und bindig, die Orthographie entspricht bis auf angeführte Unrichtigkeiten den Forderungen des Programmes.

J. Guszalewicz prov. Lehr. der ruth. Spr. am k. k. Ob. G. bey den Dom.

31. Гушалевичева оцінка конкурсового виробу Ів. Жуківського.

Bemerkungen

über das Preiselaborat der ruthenischen Grammatik vom ehrewürdigen Herrn Żukowski.

In der Vorrede rechtfertigt sich der Verfaßer wegen Annahme einer neuen grammat. Terminologie, die in einem Lehrbuche, welches für den öffentlichen Unterricht bestimmt ist, schon aus dem Grunde nicht zu billigen wäre, weil sie unverständlich und nicht etymologisch ist; so z. B. самозвукъ soll nach der Annahme des Verfaßers den Selbstlaut bezeichnen, da es etymologisch Selbstklang bedeutet, — so auch созвукъ heißt Mitklang nicht Mitlauf — имя der Name nicht Substantiv — слово часовое heißt nicht Verbum sondern Stundenwort — und auch andere sind fast alle in demselben Sinne creirt. Daher ist es beßer die bis jetzt üblichen von allen Grammatikern gebrauchten terminologischen Ausdrücke beizubehalten, als neue eigenmächtig zu schaffen. Der Verfaßer führt als einen wichtigen Grund an, daß er die alten üblichen technischen Ausdrücke deßwegen nicht annahm, weil sie ihm zu altslavisch und russisch klingen. Diese Behauptung fällt aber ganz weg, sobald man bedenkt, daß sie schon zwischen dem X und XI Jahrhunderte in Uebersetzung der Grammatik Joannis Damasceni und in allen nachfolgenden Abschriften und Abdrücken dieses Werkes einzig und allein von den Ruthenen gebraucht waren. Zum Beweise deßen dienen auch die ältesten ruthenischen Grammatiken, wie die vom Лавреңтій Зизаній (Wilna 1596)(,) vom Meletij Smotryski (in Jewie 1619)(,) welche wieder unverändert behielten. Auch kann der Verfaßer nicht in Abrede stellen, daß die von ihm für unverständlich gehaltene Terminologie sogar von den Schülern der ehemaligen griechisch-slavischen Schule, welche bei dem Lemberger Stauropigian-Institute bestand, in der von ihnen in ruthenischer und griechischer Sprache verfaßten Grammatik (Lemberg 1595 (sic)) gebraucht war. Es wird nicht geleugnet, daß später die Russen und andere Slaven dieselben technischen Ausdrücke zu gebrauchen anfangen, indem sie (wie der Verfaßer selbst wirklich behauptet) aus dem lateinischen übersetzt oder demselben nachgebildet fanden; demnach soll noch diese Bemerkung nicht außer Acht gelassen werden, das auch die deutschen Sprachbücher die lat. Ausdrücke Substantiv, Adjectiv, Verbum(,) ja sogar Interjection behalten, weil man wohl einsieht, daß die lateinische Technika vollkommen ausgebildet sind. Es wäre daher unpädagogisch den Kindern die Möglichkeit zu nehmen die lat. Terminologie sich in ihrer Muttersprache eigen zu machen und sich für das Studium der lateinischen vorzubereiten, ja es wäre sogar eine schwere Versündigung an der Sprache, wenn man die ganz paßenden schon seit uralter Zeit von den besten Grammatikern angenommenen und auf der klaßischen Sprache ausgebildeten technischen Ausdrücke durch neue unetymologische und unverständliche Terminologie ersetzen würde. — Es ist kein Vorzug (wie der Verfaßer behauptet) des Elaborats, sondern vielmehr eine Veranlaßung zu vielen zwecklosen literarischen Diskussionen.

Was das Elaborat selbst betrifft, so haben sich folgende Bemerkungen herausgestellt:

I. Die Definitionen, Regeln und Ansichten sind an vielen Stellen unrichtig und falsch, oder unbestimmt und dunkel. So wird S. 2 gesagt, daß alle Slaven das cyrillische Alphabet in ihrer Schrift gebrauchten. Es ist eine Zumuthung, die keinen historischen Grund hat. Im § 12. S. 7 ist die Regel von dem Gebrauche ъ und ѣ für das Kind unverständlich; es wird auch in demselben § behauptet, daß ъ im Schreibgebrauche weggelassen werden kann, was eine neue in der ruthenischen Rechtschreibung vorkommende Erscheinung wäre.

Eben so kommt im § 16. S. 8 wieder eine ganz neue, ausschließlich vom Verfaßer aufgestellte Behandlung der halbweichen Konsonanten; unter diesen befinden sich auch л, в, р, бл, пл, фл, мл. Solche Eintheilung bewährt sich nie in der Sprache und fällt dem Kinde schwer zum Erlernen. Höchstens könnte eine solche Hypothese in einer sprachlichen Abhandlung vorkommen, aber schwerlich eine Kritik aushalten.

Aus dem § 19. S. 9 ist nicht ersichtlich, warum л und н nach den Lippenlauten eingeschoben werden.

Im § 26. S. 11 ist die Theorie vom Gebrauche des і einseitig und unvollständig; es ist daselbst das einzige Wort миръ die Welt, welches das і annimmt, weggelassen. Die Ansicht aber, daß die fremden Wörter z. B. министръ, магистратъ mit і geschrieben werden, ist falsch, denn nach der besten Rechtschreibung werden die fremden Wörter mit и geschrieben.

Noch unvollständiger ist die Theorie im § 32. S. 13 vom Gebrauche der Selbstlaute и und ы. Der Verfaßer sagt apodictisch, daß man beim Gebrauche dieser Vokalen auf das polnische und großrussische Sprachdialekt Rücksicht nehme, bedenkt aber nicht, daß die Schulkinder, für welche dieses Schulbuch bestimmt werden soll, weder des ersten noch des zweyten Dialektes kundig sind. Auch kann diese Ansicht nicht gebilligt werden, daß der Halblaut ѣ vom Verfaßer den Mitlauten beigezählt erscheint.

Im § 66. S. 31 ist die Definition des Subst. zu weit; es heißt: *Имя або имя существительное есть слово, котрымъ що существующаго назы(и)ваемо.* — Man könnte also unter diese Definition auch das Adjectiv und Pronomen leicht subsumiren.

Im § 69. S. 34 ist die Eintheilung der Hauptwörter in одновчныи (vereinsammte) zu gewagt, es wäre besser, wenn solche Unterabtheilung nicht vorkäme; denn dieselben Hauptwörter werden einmahl родовыи dann одновчныи benannt; — dadurch wird das Kind nur in Verlegenheit geführt, wohl aber keinen sprachlichen Nutzen daraus schöpfen.

Im § 69. S. 35 ist die Mittheilung des Begriffes von den Sammelnamen verwickelt und irrig.

§ 70. S. 35 ist unklar; es heißt: Von den Namen werden andere Namen gebildet; man kann daraus nicht entnehmen(.) von welchen

Namen diese Ableitung geschieht; zwar führt der Verfaßer bald in demselben § an, daß die weiblichen Hauptwörter von den auf einen Konsonant ausgehenden männlichen Hauptwörtern, die eine Person bezeichnen(,) durch die Hinzufügung des Endlautes *a*, *ка*, *вха*, *оха*, *вня* und bei jenen, die ein Thier bezeichnen(,) durch die Hinzufügung des Ausganges *вця* gebildet werden; allein diese Regel kann nicht als allgemein geltende zugelassen werden, denn sonst müßte *братова* von *братъ*, *вуйна* von *вуйко*, *стрыйна* von *стрын(,)* dann *императрица* von *императоръ*, *царница* von *царь* als ausgenommen betrachtet, oder in einem besonderen §. behandelt werden.

S. 36. § 71. enthält unter anderen die Regel, daß durch die Hinzufügung der Sylbe *ko* zu den auf einen Konsonanten ausgehenden Hauptwörtern die augmentativa abgeleitet werden. Diese Regel ließe sich mehr auf die diminutiva anwenden z. B. *Иванъ* — *Иванко* — *Гринько* — *Федько*.

Im § 76. S. 38. ist die Mittheilung des Begriffes vom Geschlechte der Hauptwörter zu trivial und für das Kinderalter nicht paßend. Ferner ist die Lehre vom Geschlechte der Hauptwörter unklar und unbestimmt, so daß das Kind außer Stand gesetzt wird, mit aller Sicherheit dasselbe zu bestimmen.

§ 86. S. 41. sagt der Verfaßer *мающии въ другом падежи о одинъ складъ больше ніжъ въ первомъ, суть нѣякого полу и пр. племя, племени*. Nach dieser Regel könnte man auch die Hauptwörter des männlichen Geschlechtes sächlich nennen, denn sie erhalten auch im Genit. sing. eine Sylbe mehr z. B. *человѣкъ*, *человѣка(,)* *столъ* — *стола* u. s. w. So ist auch in dem § 108. S. 54. die ganze Behauptung, daß die Hauptwörter des sächlichen Geschlechtes mit dem Ausgange *e* im Genitiv plur. *ь* haben, irrig und falsch; denn viele haben auch *ъ* und *ей* z. B. *море* — *морей* nicht *морь(,)* *яйце* — *яйецъ*, *сердце* — *сердецъ*.

Im § 110. S. 54 will der Verfaßer die sächlichen Hauptwörter mit dem Ausgange *ьв* in einem besonderen § behandelt wissen, und unterscheidet sie von jenen, die auf *ис* ausgehen. Im Gegentheile diese beiden Ausgänge sind eins und dasselbe, so sagt man *званіе* und *званье*, *спасеніе* und *спасенье*.

Im § 129. St. 64 wird grundfalsch behauptet, daß *три чверти* Dualis sey — es ist die echte vielfache Zahl, eben so auch *четыри колѣсци*. *Квижци* ist kein Dual, sondern der altslavische Plural. Endlich ist auch diese Behauptung nicht zu billigen, daß die Hauptwörter *око*, *ухо* und *плече* nur in der Zweyzahl u. zwar in allen Endungen gebraucht werden; denn selbst das vom Verfaßer angeführte Beispiel mit Ausnahme des Instrumental spricht ganz gegen diese Behauptung.

Im § 193 wird die Declination der persönlichen Fürwörter aufgestellt — es wird der Genitiv sing. von *я* auch *мя*, von *ты* — *тя* unrichtig gesetzt; denn *мя* und *тя* ist der echte verkürzte Accusativ der obbenannten Fürwörter.

In der Bildung der Zeiten in den §§ 231—238 hat der Verfaßer dieselbe Verfahrungsart, wie der Verfaßer des anderen Preiselaborats H. Haninczak — angenommen. Als Hauptzeit(,) von welcher alle anderen gebildet werden, nimmt er den Infinitiv an, und verwandelt den Infinitivausgang in die Ausgänge anderer Zeiten. Diese Verfahrungsart ist in ihrem Grundsatz haltlos in den Bemerkungen des anderen Preiselaborats bewiesen worden.

II. Abgesehen davon, daß die ganze grammat. Terminologie nicht recht aufgefaßt erscheint, sind auch einige Wörter entweder unrichtig gebraucht oder unrichtig verstanden worden, wodurch augenscheinlich sich ein ganz anderer Sinn der Regeln herausstellt. Zum Belege deßen wird Folgendes angeführt:

Bald auf der 1-ten Seite in der Definition der Grammatik gebraucht der Verfaßer unrichtig das Wort право in der Bedeutung regelmäßig; denn es heißt theils das Recht, theils adverbialiter rechts — richtiger wäre правильно regelmäßig von правило Regel, Norm, was auch der Verfaßer selbst bestätigt, indem er правило zur Bezeichnung des Wortes Regel gebraucht.

§ 6. S. 5. сплывающія statt слитнiа falsch(,) denn es würde herabfließende nicht zusammenfließende heißen. § 9. S. 6 начиннѣ identisch mit орудіа in der Bedeutung Werkzeug, начиннѣ bedeutet aber das Geschirr. § 62. S. 27. значокъ дѣлщій wird grundfalsch Beistrich genannt; wörtlich bedeutet es das trennende Zeichen. § 67. S. 32. wird оттягнути in der Bedeutung abstrahiren statt отвлечи gebraucht(,) оттягнути aber heißt abziehen — hiemit оттягненіи abgezogene nicht abstracte — чинность ist der ruthenische Sprache fremd, eigentlich bedeutet es дѣйствіе. § 67. statt латво leicht besser легко. Die als Exempel angeführten triviellen Ausdrücke wären wegzulassen. S. 112. § 216. statt исполни глаголы ist richtiger общіи, statt dokonани und недоконани — совершеннаго и. несовершеннаго вида gebrauchen. S. 119. § 227. часть теперѣшный heißt die jetzige Stunde — die gegenwärtige Zeit heißt время настоящее. S. 136. § 246. wird смысл сносящій in der Bedeutung leidende Form gebraucht, was eigentlich in der ruthenischen Sprache: zusammentragender Sinn oder in einer anderen Bedeutung ertragender Sinn heißt. Leidende Form heißt видъ страдательный; thätige Form видъ дѣйствительный. — § 249. statt разовое вспомогательное слово ist однократный вспомогательный глаголъ zu gebrauchen. S. 141. § 253. sub d ist die Bedeutung der Wörter видъ часу теперѣшнаго unklar; wörtlich soll es Form der jetzigen Zeit heißen.

III. Hinsichtlich der Behandlung des Stoffes kann nicht gesagt werden, daß der Verfaßer seine Aufgabe glücklich gelöst hat. Er verfolgte zwar die im Programme vorgezeichnete Bahn, aber er hob zu oft einiges hervor, was für das Kinderalter entweder nicht begreiflich oder vom geringen sprachlichen Nutzen oder durch die Versündigung an der natürlichen Logik ganz verworren und unsystematisch ist.

So z. B. die Anmerkung zum § 6. S. 5. konnte in einer Grammatik für Kinder wegbleiben. Die Lehre von der Betonung wird an zwei Orten behandelt, einmahl in dem §§ 55—59. S. 22 bald nach der

Lautlehre, dann nach der Declination der Hauptwörter in den §§ 131—135. inclusive S. 68. In dem verlautbarten Programme wird aber ausdrücklich die Behandlung dieser Lehre nach der Lautlehre gefordert. Es hat zwar den Anschein, daß der Verfaßer die §. §. nach der Declination ausschließig den Substantivis bestimmt hat, allein auch in den nach der Lautlehre angeführten §. §. ist die Betonung größtentheils auf Substantiva beschränkt. Es wäre pädagogischer, wenn man diese Lehre in der ruthenischen Sprachlehre an einer Stelle behandeln würde.

Mehr unzweckmäßig ist die Eintheilung der Hauptwörter in 3 Declinationen. Der Verfaßer stellt im § 93. S. 45. folgende Regel auf: *Первыѣмъ способомъ скланяють ся всѣ имена мужеского(,) женского и нѣякого полу, маюциѣ въ мовѣ остатный созвукъ твердый, и, пр. кутасъ, тато, сукмана, слово. Wörtlich heißt es: Nach der ersten Weise (denn способъ heißt Weise) werden abgeärdnet alle Namen (Hauptwörter) des männlichen, weiblichen und sächlichen Geschlechtes, welche in der Sprache einen letzten harten Mitlaut haben. Wenn der Verfaßer in seiner Terminologie bei dieser Regel consequent bleibt, so stellt sich ein offener Widerspruch; denn selbst die angeführten Beispiele wie тато, сукмана und слово gehen nicht auf einen harten Mitlaut, sondern im Gegentheil auf einen Selbstlaut aus.*

In dem folgenden § 94. S. 46. wird diese grammatische Unconsequenz weiter fortgesetzt. Es heißt: *Другимъ способомъ скланяются также имена мужеского(,) женского и нѣякого полу, маюциѣ въ мовѣ остатный созвукъ мягкій, првмягкій або цѣ. — Nach der zweiten Weise werden auch die Hauptwörter des männlichen, weiblichen und sächlichen Geschlechtes abgeändert, welche in der Sprache auf den letzten weichen oder halbweichen Mitlaut oder auf ц ausgehen z. B. дышель, куля, казаньѣ, павичь. — Da auch bei dieser Regel die Beispiele куля, казаньѣ, душа, поле, лице angeführt werden, die auf einen Selbstlaut ausgehen, so stellt sich auch da ein offener Widerspruch.*

§ 95. lautet: *Третьимъ способомъ скланяются только имена женского и мужеского полу, маюциѣ въ другомъ падежи о оденъ складъ больше. — Nach der dritten Weise werden nur die Hauptwörter des weiblichen und männlichen Geschlechtes abgeändert, welche in der zweyten Endung eine Sylbe mehr erhalten. Die citirte Regel hat diese Eigenschaft, daß sie auch auf zwei vorhergehende vom Verfaßer festgesetzte Declinationen ausgedehet werden kann. Als Beispiele sind кость genit. кости, гоеть гостя, конь, грошь. Es ist wahr, daß die angeführten Hauptwörter im Genit. eine Sylbe mehr erhalten, aber dasselbe gilt auch von den Hauptwörtern учитель, мужъ u. s. w. von denen das erste als Muster der ersten Declination angeführt wird; die letzten aber vom Verfaßer selbst der 2-ten Declination beigezählt werden. Dieser neu angestellte Versuch ist, wie jeder sprachkundige einsieht, unrichtig. Nach der fleißigen Kombination aller vom Verfaßer angestellten Regel(n) für die Declinationen der Hauptwörter nach ihrem Genus und ihrer Termination,*

kommt man nothwendig zu dem Resultate, daß die ganze Behandlung derselben unbestimmt, unklar und unsystematisch sey.

Glücklicher war der Verfaßer in der Behandlung der Beiwörter, Nebenwörter und Zahlwörter.

IV. Es wird noch dieses bemerkt, daß der Verfaßer in seinem Elaborate sich auf die Localisma beschränkend, den Geist der ruthenischen Sprache nicht allseitig auffaßte, wovon fast jede Seite seines Elaborates den sprechendsten Beweis liefert. — S. 1. доходженє ist Localismus — allgemein wird изслѣдованіе gebraucht. S. 3. § 3. назвы statt названія. S. 7. § 13. чути wird an gewissen Orten in der Bedeutung слышати hören gebraucht, eigentlich чути heißt fühlen. S. 20. § 5. складающїя statt составленныя. S. 22. притвскъ — гласоудареніе. S. 22. § 57. изпрямно statt неприятно. S. 25. § 60. кобы statt еслыбы. S. 27. § 63. мешкающїи statt обитающїи — выставяемо statt изобразяемъ — мусать быти statt должны быти. S. 30. § 63. справивъ statt произвелъ. S. 32 § 67. u. d. m. Dabeу muß auch dieses bemerkt werden, daß des Verfaßers Orthographie den im Programme gestellten Forderungen zuwider sey.

Schlüßlich hat sich zum Vortheile des Verfaßers herausgestellt, daß die ganze Lehre von der Syntax nach der Forderung des Programmes ausgearbeitet sey.

J. Guszalewicz, Prov. Lehrer der ruth. Spr. am k. k. Ob. G. bey den Domini.

32. Комісія для укладання українських шкільних підручників предкладає конексторїї конкурсові вироби з їх оцінками.

Hochwürdigstes Lemberger gkth Metropolitan Consistorium!

Die b. m. von den Hochwürdigen Metropolitan Consistorium zu den Zhlen 1573, 1587 ex aß 1851 dann 161 und 303 ex 1852 der zur Verfassung der ruthenischen Volksbücher ernannten Commission zur Würdigung (der) mitgetheilten Preis Elaborate einer ruthenis. Grammatik des Universitäts Professors Jakob Glowacki —

des provisorischen Professors der ruthenischen Sprache am akademischen Obergymnasium in Lemberg Johann Zukowski und

des Jablonkaer Pfarrers Joseph Haninczak, welche im Anschluße $\frac{1}{3}$ vorliegen, wurden von der benannten Commission dem Commissions Mitgliede und Professor der ruthenischen Sprache an dem Lemberger Obergymnasium bei den Dominikanern Johann Guszalewicz zur Zensurirung übergeben.

Der Professor Guszalewicz hat die fräglichen Preiss Elaborate einer strengen Prüfung unterzogen, eine vollständige Zensurirung derselben mit seltenen Fleiße-Gründlichkeit und allseitiger Würdigung durchgeführt, und seine Beobachtungen während der Commissions-Sitzungen am 26-t und 29-t Jänner — dann 4-t und 19-t Februar und 5 t März l. J. vorgetragen.

Diese über die einzelnen Preis-Elaborate angestellten Bemerkungen folgen im weitem Anschluße $\frac{2}{3}$ zur Einsicht mit.

Das Preis-Elaborat des prov. Professors Zukowski enthält viele Neuerungen, manche grammatikalische Unrichtigkeiten, hie und da auch

Anstößigkeiten wie z. B. im § 76. vom Geschlechte(.) strotzt von Lokalismen und entspricht der im Programme gestellten Forderung hinsichtlich der Schreibart nicht.

Das Preiselaborat des Pfarrers Joseph Haninczak führt weder die Deklinationen noch die Bildung der Zeiten glücklich durch, hat auch viele Unrichtigkeiten, und ist für ein Schulbuch schon deßwegen nicht passend, daß der Verfasser bei den einzelnen Regeln 7—8 ja bis 12 Subeintheilungen ansetzt, wodurch das Memoriren derselben den Kindern nicht bloß erschwert, sondern fast unmöglich wird.

Der Universitäts Professor Jakob Glowacki hat die Aufgabe glücklich gelöst, und das von ihm gelieferte Elaborat wurde von der Commission nach einer sehr sorgfältigen allseitigen Prüfung als das allerbest gelungenste, dem vorgezeichneten Programme ganz angemessen und den gestellten Anforderungen vollkommen entsprechende einstimmig erklärt.

Diesem Gutachten der Commission ermangelt der Gefertigte nicht noch beizufügen, daß von den Preis-Bewerbern, weder der prov. Professor Zukowski noch der Pfarrer Haninczak sich auf dem literarischen Felde versucht haben; wo hingegen der Univesitäts Professor Glowacki, welcher bereits mehrere literarische Arbeiten, welche im Drucke erschienen sind, geliefert — auch eine höhere ruthenische Grammatik bereits verfaßt hat, welche Zeuge des Entwurfes der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich Seite 150 als Unterrichtsbuch vorgezeichnet und empfohlen wird.

Dieses liefert den Beweis, daß Glowacki eine gründliche Kenntniß der ruthenischen Sprache besitzt — somit auch im Stande ist eine gediegene Grammatik zu schreiben.

Lemberg am 20-t April 1852. Kuziemski Michael (Дальше його титул).

33. Консисторія пересилає конкурсів виробів кравчій шкільній управі.

Hochlöbliche k. k. Landesschulbehörde!

Die mit den hohen Erlaßen vom 11-ten und 16-ten Dezember 1851, Z. Z. 4624 und 4720, dann 8-ten und 19-ten Jänner und 11-ten Febr. l. J. Z. Z. 100(,) 364 und 788 zur Prüfung mitgetheilten Preis Elaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die hierländigen Volksschulen des Universitäts Professors Jacob Glowacki, des provisorischen Professors der ruthenischen Sprache an dem akademischen Ober-Gymnasium in Lemberg Johann Zukowski, und des Jablonker Pfarrers Joseph Haninczak, wurden vom Consistorium vorläufig der zur Verfaßung der ruthenischen Volksschulbücher bestehenden Kommission zur Beurtheilung und Würdigung zugestellt.

Die besagte Commission hat sich dieser Aufforderung gemäß, der Prüfung und Würdigung der mitgetheilten Preis-Elaborate unterzogen, über jedes Elaborat abgesonderte Bemerkungen verfaßt, und sich einstimmig dahin vereinigt, daß das von dem Universitätsprofessor Jacob Glowacki verfaßte Preis-Elaborat das bestgelungenste ist, und allen

in dem mit dem hohen Erlaße v. 17-ten August 1851. Z. 2379 St. hinausgegebenen Programme gestellten Anforderungen vollkommen entspricht.

In Erwägung dessen, daß diese Preis Elaborate von Fachmännern sehr sorgfältig geprüft und einer strengen Würdigung unterzogen waren, und nach eigener Ueberzeugung, vereinigt sich das Consistorium mit dem Gutachten der benannten Commission, und spricht sich dahin aus, daß unter den mitgetheilten Preis Elaboraten jedes des hierortigen Universitäts-Professors Jacob Glowacki das bestgelungenste ist, und in den hierländigen Volksschulen mit vollkommener Beruhigung und dem zu erwartenden besten Erfolge als Lehrbuch gebraucht werden kann

Wie wohl aber dieses Preis Elaborat unstreitig das bestgelungenste ist, kann das Consistorium dennoch auch den beiden andern Preis-Bewerbern die Anerkennung nicht versagen, welche in der kurzen Zeit, welche auf die Einsendung der Elaborate festgesetzt war, eine so schwierige Arbeit zu Stande brachten. Das Consistorium findet sich demnach veranlaßt bei Einer hohen k. k. Landesschulbehörde einzuschreiten, damit nach erfolgter Genehmigung des Preis Elaborates des Professors Glowacki, den beiden andern Mitbewerbern für deren Bereitwilligkeit nach ihren Kräften zur Beförderung des Volksschulunterrichtes beizutragen, die Anerkennung der hohen Regierung zu Theil werde.

Die mitgetheilten drei Preis-Elaborate sammt dem Gutachten der benannten Commission folgen im Anschluße mit. — Lemberg am 27. April 1852. J. Bochenski Weihbischof.

34. Намісництво поручає консисторії зробити уважними народніх учителів на грамативу Головацького.

An

N-o 5383

das hochwürdige gr. kath. Metrop. Consistorium hier.

Die von der Matica halicka ruska herausgegebene ruthenische Sprachlehre von Hołowackyj Grammatika ruskoho jazika sostawlenna Jakowom Hołowackim, Lemberg 1849. Gedruckt im stauropigianischen Institute wurde vom hohen Unterrichts-Ministerium zum Lehrgebrauche an Untergymnasien und Unterrealschulen für zulässig erklärt, vorausgesetzt, daß der Preis eines Exemplares auf 20 Kr. herabgesetzt wird. Wovon das hochwürdige Metrop. Consistorium im Grunde Erlaßes des hohen Unterrichts Ministeriums vom 28. v. M. Z. 9399 bezüglich auf das Einschreiten vom 30. Mai d. J. Z. 865 mit dem Bemerkten benachrichtigt wird, daß sich selbe zum Gebrauche an Volksschulen, nach dem Ausspruche des hohen Unterrichts Ministeriums nicht eigne, um Schülern als Lernbuch in die Hand gegeben zu werden, die Lehrer hingegen darauf aufmerksam zu machen seien.

Was den ruthenischen Sprachunterricht in Volksschulen betrifft, so soll derselbe über Anordnung des hohen Unterrichts Ministeriums in der Weise fortgeführt werden, wie dies im ruthenischen Ersten Sprach und Lesebuche angedeutet wird. Wenn dieses geschieht, so entfällt die

Nothwendigkeit einer abgesonderten ruthenischen Sprachlehre in den Händen der Schüler. Die Lehrer haben sich, um sich die weitere Entwicklung dieser Methode des sprachlehrlichen Unterrichts zu veranschaulichen mit den im deutschen zweiten Sprach- und Lesebuche vorkommenden Sprachübungen vertraut zu machen, worauf sie zu verweisen sind

Das hochwürdige Metrop. Konsistorium wolle daher auch in dieser Beziehung die weitere Veranlaßung treffen.

Lemberg am 7. Juli 1854. Mosz.

35. Міністерство освіти жадає нової перерібки конкурсних елєборатів.

Z. 56809. Hochwürdiges gr. kth. Metropolitan Consistorium Hier.

Das hohe Ministerium für Kultus und Unterricht hat mit dem Erlaße vom 31-t Oktober d. J. Z. 4710 über die mit Bericht der bestanden Landeschulbehörde vom 5. Maj 1852 Z. 2453 vorgelegten Preiselaborate einer ruthenischen Sprachlehre für die zweiten Klassen an den hierländigen Volksschulen angeordnet, die gedachten Elaborate mit Rücksicht auf die jüngsten Modifikationen in der ruthenischen Orthographie für Schulbücher einer neuen Ueberprüfung, wobei überhaupt der gegenwärtige Zustand des ruthenischen Unterrichts an den Volksschulen in Betracht zu ziehen ist, zu unterziehen.

Mit Beziehung auf den Bericht vom 27. April 1852 Z. 701, dessen Beilagen im Anschluße mitfolgen, wird das hochwürdige Konsistorium eingeladen, die Ueberprüfung der fräglichen Preiselaborate nach den Andeutungen des bezogenen h. Ministerial-Erlasses unterzüglich vorzunehmen und das Ergebnis anher vorzulegen.

Lemberg am 16. November 1860.

Д о п о в н е н н е .

Уривок граматики Ів. Лаврівського.

В часі, коли складала ся уже ся частина моєї статі „Студії над галицько-українськими граматыками XIX в.“, яка займаєть ся 40 рр., передав мені ласкаво др. В. Щурат граматычні матеріали Івана Лаврівського з крилошанської бібліотеки в Перемишлі. На сі матеріали складають ся: дваццять аркушів конкурсового виробу з 1840 або 1841 р. „Грамматика ꙗзыка Нѣмецкаго для Дѣтей Рускихъ обучающихся въ Школахъ Тривіал'ныхъ и Парохіал'ныхъ“, три аркуші, здаєть ся, викладів граматики церковно-славянської мови в порівнанню з живою галицько-українською і десять аркушів граматики живої мови. З „Граматики німецької мови“ зазначу хибя терміни: испитованіє слѣвъ (етимологія), совокꙋплєніє слѣвъ, голосъ, бꙋква (лѣтера), алфѣбетъ, самогласка, двогласка, сиѣвгласка, силлаба (одно- дво- три- многосиллабныи слѣва), слѣва поединчій, складаныи, початковыи, похѣдныи, предскладныи, концовыи силлабы, тонъ бесѣдныи, слѣвныи, бесѣда (руска), часть бесѣды, ꙗма сꙋщїствител'ное, предлагател'ное, числігел'ное, мѣстоимєніє (заняма, займокъ), глаголъ (слово часѣве, часѣвникъ), нарѣчіє (при-словокъ), предлогъ (предѣмокъ), союзъ (спѣйникъ), междѣметіє (слово чꙋтѣ), рѣдникъ докладныи, недокладныи, части бесѣды складаныи, нескладаныи, ꙗма власное, ѡбщее (нарицател'ное), рѣдъ мужескій, жен'скій, вещній, число ѣдинственное, множественное, падежъ (именител'ный і т. д.), склонєніє. Анахронїзмом грїшитъ такий погляд Лаврівського: „ꙗзыкъ рускій ѣсть двоꙗкій. а. Церковный, который завѣраєся въ книгахъ церковныхъ ѡ въ котѣромъ сꙋтъ слѣва за давнєнама, тепѣрь же бесѣдѣ народной неꙋжи-

вана. н. п. клеверѣтъ, ѡбіе и т. д. в. Народный, которимъ въ Галичинѣ бол'ше якъ два миліони людей бесѣдае, и которого слова въ некоторыхъ склоненіяхъ и падежахъ рождається ѡ тѣхже мѣстахъ церковнаго". Не тільки отся теорія, але й мова виписки дає наглядне свідощтво, яку то мову підтягає Лаврівський під три деклінації, одну на кождий рід. Се мішанина церковно-славянської, польської і живої української мови. Така сама язикова сумішка лягла також в основу викладів чи може й приготовлюваного підручника граматики церковно-славянської й української мови; в уривку з деклінацією прикметника розріжені дві відміни сеї частини мови: безъ оуѣченіа и со оуѣченіемъ, или сокращеніемъ въ концовыхъ лѣтерахъ.

Як граматична термінологія повищих двох уривків, так і третього під сильним впливом польської граматичної термінології. На сій рукописи є в трьох місцях дата: „Dnia 3-o Lipca 1826“; дальше 4 й 5 липня. Нема сумніву, що се частина тої граматики, про яку писав в 1822 р. Лаврівський Востокову, себто граматики „Языка карпато-русскаго съ его діалектическими отличіями“. Тому хочби вже з сеї причини з усього граматичного матеріалу Лаврівського заслуговує отся частина на увагу.

Захований уривок рукописи зачинає партія граматики про числівники, докладнійше їх група „помножники або оумножител'ники“. Такими є: обое, шѣстиро, сѣмиро, ѡсемиро, двадцѣтеро, дисцѣтеро, двѣйцѣтеро, трійцѣтеро, пѣдесѣтеро, шѣстдесѣтеро, сѣмдесѣтеро, вѣсдесѣтеро; або: єднокротный, трійкротный, єдинайцѣгерокротный, двѣйцѣгерокротный, пѣдесѣтерокротный, стокротный (панъ); або: два ѣхъ, десять ѣхъ, тисѣча ѣхъ; або вкінці: двѣйчко, двоѣчко, трійчко, троѣчко, чвѣрко, пѣтѣчко, шѣстѣчко, сѣмичко, осѣмрѣчко, девѣтерѣчко і т. д. Вони „кѡ(н)цѣють сѣ якъ бесѣдоголовники Рѣчистого Роджаю на о“. „Стосѣнковники“, що означають відношення осіб і річей до себе, кінчать ся на жкій або ѣстый: єднакій, єдноракій, єденайцѣтеракій, дванайцѣтеракій, двѣйцѣтеракій, двѣсторакій, двоѣстый, троѣстый, четверпѣстый. Відміняють ся як „приметники на ый и йй“. „Подѣльники“ означають поділ межн особами або річачи: поєдинчій, подвѣйный, потрѣйный, почвѣрвый, пошѣстный, подпѣсѣтный; часом кладеть ся „передѣмокъ по зъ цѣрвотниками“: по трѣхъ кѡсѣцахъ, по чвѣтерохъ, по пѣтѣхъ плѣсахъ, по шѣстѣхъ, по осѣмѣхъ, по двѣдцѣхъ, по дисѣтѣхъ і т. д.; часом ставить ся по „зъ порядниками“ сер. р.: по перше, по дрѣге, по третє, по двѣте, по дисѣте, по єдинайцѣте, по сѣтне, по сотне, по двѣсѣтне. Замісць по перше уживасть ся „на самъ передъ“. „Присловники

личбови́хъ находѣтъся три єдини́хъ, кроть, разъ, разы“. Кроть є „властивѣ калѣчнымъ бесѣдоголовникомъ() бо має въ множинѣ кроти“ (кроти раховати), одначе лучить ся з головними числівниками (трикроть). „Разъ“ кладеть ся з головними й порядковими числівниками: разъ єденъ, чтыри разы, пѣт' разы, пѣт' разъ, єдинайцѣ разъ, двацѣть разы, першій разъ, др҃гий разъ, сотный, сотный разъ. Відміняеть ся якъ „дѣмъ“. „Оуломки личбови́хъ“ отєі: пѣвъ, половина, чверть, чвертка, пѣвъ чвертки, полѣчвертокъ, пѣвтора, пѣвтрѣта і т. д. „Пѣвъ“ уважаеть ся невідмінним іменником і кладеть ся „з' власникомъ“ (пѣвъ кѣрца, пѣвъ до третѣхъ). „Половина, половинка, чверть, чвертка сѣтъ формныѣ бесѣдоголовники жен'ского Роджаю и кѣ(н)цѣють ся подлѣгъ др҃гого кѣнцована“ (чверть лѣктѣ, чвертка кѣрчика), а „полѣчвертки“ не відміняеть ся. „Полѣчвертокъ“ є іменником першої деклїнаціі. „Пѣвтора складаєся зъ пѣвъ и зъ якого порядника жен'ского Роджаю и лѣчитєся зъ какимъ бесѣдоголовникомъ во власницѣ положенымъ“ (пѣвторы кварты, ничѣ ты не вексрашѣ зъ тым' пѣвпѣта таларомъ). Часом виражаеть ся дробн порядковими числівниками жіночого роду (часть третѣ), а „видти повстають складаныѣ оуломки“ (двѣтрѣть, зъ двосетныхъ чѣстей). „Пара“ є правильним іменником другої деклїнаціі (вѣтъкъ зъ паровъ кѣнми). Є ще „оуломковыѣ бесѣдоголовники“ й відміняють ся після другої деклїнаціі: єднос(т)ка, двѣйка, чвирка, вѣсимка, въ картахъ крал'ка, дванайцѣтка і т. д. Є також числівникові іменники муж. р.: десѣтникъ, сотникъ, повторакъ, пѣтакъ, шостакъ битый, осмакъ, тринасникъ, сороковецъ, полѣсетокъ, полѣмацокъ. „Складаныѣ личбовники“ можуть означати а) міру: трѣйкѣтъ, пѣт'окѣтъ, шѣстѣкѣтъ, многокѣтъ, четверогранъ, шѣстигранъ, осмѣрка, вѣс'мѣрка, четверобѣкъ, шѣстобѣкъ, многобѣкъ (і прикметники: трѣйкѣтныи, четверогранѣстыи, шѣстеробокій); б) час: дворочныи, єднолѣтныи, доволѣтныи, многолѣтныи, пѣвгодинныи, єднодневныи, єдиоденныи, двотызнѣвыи, єдномѣсѣчныи, пѣвмѣсѣчныи, цѣломѣсѣчныи, чтыричасовыи. Звѣдєи повстають „бесѣдоголовники часоличбови́хъ“: рѣчнѣкъ, рѣчнѣчокъ, дворѣчнѣкъ, марчакъ, осѣнѣкъ, третныи, девѣтныи, сорокоѣсѣтъ.

Неозначені числа є двоякі „(п)ѣвнеозначеныѣ ал'бо цѣлкомъ не означеныѣ“. До перших належать: кѣлка, кѣл'канайцѣть, кол'кадєсѣтъ, зкѣл'кадєсѣтъ, кѣлка сотъ, кѣлкатисѣчѣ, кѣл'катисѣчей, кѣл'канайцѣт тисѣчѣ, кѣ(л')ка кроть тисѣчѣ, кѣлка мѣлѣонѣвъ, зкѣлка, кѣл'коро, зкѣл'коро (лѣдїй, быдла), кѣл'канайцѣтеро, кѣлкадєсѣтеро, кѣл'коракій, кѣл'канайцѣттыи, кѣлкадєсѣттыи, кѣлкасотныи, кол'катисѣчныи; цѣлком незначені такі: вшытокъ, вшытка, вшытко; весь,

всѣ, всѣю; многоракій, кѣлкій, тѣлкій, каждый, а, е, свѣй, свѣлкѣ, жаденѣ, а, е, никто, кѣлко, тѣлко, много, якѣ много, сила, якѣ сила, щось, ктось, ничѣ; мало, мен'ше, наймен'ше; много, бѣлше, найбѣл'ше; трохы, трохкы, трохечкы, капка, капныка, цѣтъ, ани цѣтъчкы, одробина, одробинка, ани одробины, ани одробинкы, цѣта, цѣтка, цѣтъчка, досить, надто, ажѣ надто, жмѣна, жмѣн'ка, жмѣнючка.

Дальше подана відміна числівників: кѣлка, кѣлканайцѣтъ, кѣл'канайцѣтеро, нікто, щось і ничѣ. Відміна переведена цѣлыми реченнями, прим. кѣлканайцѣтеро ал'бо кѣлкадесѣтеро гѣсѣтъ сѣ пасло, кѣлканайцѣтерохѣ, кѣлкадесѣтерохѣ гѣсѣтъ пера сѣтъ бѣльѣ і т. д. Види: кѣл'канайцѣтѣхѣ, кѣлканайцѣтѣомѣ, кѣлканайцѣтѣома — показують, що форми народні. В числівнику „кѣл'кати-сѣчѣ“ відмінюють ся тѣлько „тисѣчѣ“ (з' кѣлкатисѣчѣ людми не зачынай), але при відмінѣ „кѣл'ка мѣлѣвѣнѣвѣ“ деклінують ся обѣ часты. Від „ничѣ“ 3 відм. ничемѣ, хоч 6 і 7 відм. правильні „ничѣмѣ“ (щ ничѣмѣ не мыслятъ(,) ѣнѣ щ грошѣхѣ).

Третій „роздѣл'никѣ“ обѣймає вклад „ѣ заименникахѣ“. „Заименникы сѣтъ бесѣдочасты(,) котрѣ кладѣтъся замѣстъ бесѣдоголовникѣвѣ“. Вони є „вѣсмеракѣ“: вѣстотныѣ (вѣстотники), показѣющѣѣ (показал'никы), привлащател'ныѣ (привлащател'никы), видѣособняющѣѣ (видѣособнителѣ), видѣносѣчѣѣ або видѣносныѣ (видѣносникы), питал'ныѣ (питал'никы), видѣповѣтныѣ (видѣповѣтникы) ѣ непѣчныѣ (непѣчникы). Особовий заименник называєть ся також „осѣбникѣ“. Такими є: ѣ, ты, себе або сѣ, с'є. Я відмінюють ся: мене, мѣ (хочѣ вид мѣ видѣрты), менѣ, мнѣ, мѣнѣ, ми, мѣ, мене, мѣ, мнѣ, ме, мновѣ, мною, мнѣ, менѣ, мѣ. „Множникѣ“ мы, як і вы, не відбѣгають від загальної відмини. Ты (вашѣцѣ) має дальші відмини: тебе, тѣ (хочѣ вид тѣ взѣты), тобѣ, ты, тебе, тѣ, тѣ, тобовѣ, тобою, тобѣ, ты, тебѣ. Не має множини: себе, сѣ, с'є, се, са, собѣ, си, соѣ (возѣ соѣ хлѣба), себѣ, сѣ, се, с'є, собовѣ, собою, собѣ, си, собѣ.

„Поединникѣ“ вказуючого заименника: тотѣ, той, тотѣ, тѣ, тотѣ, тѣ, тоє, то має в 2 відм. жѣн. р. тоѣ, в 3 і 7 тѣѣ, той, в 4 тотѣ, тѣю, в 6 товѣ, тою, в 7 відм. муж. ѣ сер. р. тѣмѣ, тѣмѣ. „Множникѣ“ на всѣ три роди має в 1, 4 і 5 відм. тотѣ, тыѣ, тѣн, в 6 тѣми, тѣми, в 7 тыхѣ, тѣми (?). Так само відмінюють ся: тамтотѣ, тотѣ тамѣ, тотѣ самыѣ, тотѣ самѣ. Спѣльні види на муж. і сер. р. має ѣвѣнѣ, вѣнѣ, оно, воно, в 2 відм. одн. ѣго, негѣ, нѣгѣ, гѣ, в 3 ѣмѣ, мѣ, в 6 нѣмѣ і 7 нѣомѣ; 4 відм. на муж. р. ѣго, нѣго, го, а на сер. р. ѣго, нѣго, не. Она, вона має в 2 відм. ѣѣ, нѣѣ, ѣѣ, ѣѣ, 3 відм. ѣѣ, а дальше ю, ню, нѣѣ, нѣѣ. Множина на всѣ

три роди: они, ѣхъ, нихъ, ѣмъ, ѣхъ, ними, нихъ. Нашъ має в 2 відм. нашоꝝ, нашоѣ, в 3 нашомъ, нашемъ, нашѣй, нашої, в 6 нашымъ, нашовъ, в 7 нашѣмъ, нашѣй, а в мн. нашѣ, нашихъ, нашымъ, нашихъ, наши, наши, нашими, нашихъ. Від присвоюючого заіменника мѣй, мой, мѣа, ма, мое зазначу види: 2 відм. моꝝ, моей, моѣй, моѣ, моꝝ, моеꝝ, 3 відм. момъ, моѣй, 6 і 7 відм. муж. й сер. р. моѣмъ, жін. р. 6 відм. моѣвъ, 7 моѣй; мн. моѣ, моѣхъ, моѣмъ і т. д. Тим способом „кѣнцѣса“: тѣѣй, свѣѣй, свойскій, ващеѣвъ. Від самъ, сама, само 2 відм. жін. р. самоѣ, 3 самѣй, 6 самоꝝ, самѣю, 7 самѣй, самѣй подібно як для муж. й сер. р. самѣмъ, самѣмъ; мн. сами (selbst), самыѣ (allein), самыхъ і т. д. Народня також відміна відносного заіменника: котрый, котрый, котора, котора, которе, которое, котрое, котре, прим. которѣ, которѣ, которѣй, которѣй, мн. котрыѣ, котрыѣ, котрѣ. Що, що деклінуєть ся цікаво: чого, шогѣ, шомъ, шомъ, що, шо, щѣмъ, чимъ, шымъ, щѣмъ, чѣмъ, шѣмъ.

„Що бере ся пѣтерако“: а) як „збиралникъ“ зам. котрый, прим. веѣ, що ѣхъ тамъ было(,) померли; б) до означення часу замієць каждый, прим. що двѣ годны, що пѣгъ днѣвъ; в) часом лучить ся із заіменниками: тотъ, овѣвъ, ты й уживаєть ся замієць котрый, прим. тотъ(,) що бувъ въ насъ вчера(,) днесъ вмеръ — тотъ(,) що вчера прѣла, оукрала грѣшъ; г) часом опускаєть ся тотъ „въ перемѣнныхъ кѣнцѣпрпѣдкахъ“, пр. видѣємъ невѣтъ(,) що полотно вкрѣла; д) деколи лучить ся з указуючим заіменником овѣвъ у скієних відмінках і повстає спеціальний рід „кѣнцѣовѣвъ“: що ꝝ, що ѣй, що мѣ, що ѣй, що ꝝ, що ю, що намъ, що нѣвъ, що ꝝ нѣй, що ѣхъ, що ѣмъ, що ними, що ꝝ нихъ.

По відмінї питайного заіменника „кто“ наступає „чій, чіа, чіє“: чіꝝ, чієй, чієѣ, чіꝝ, чіємъ, чіꝝ, чію, чіѣмъ, чіꝝ, чіѣй, чіѣй, мн. чіѣ, чіѣхъ, чіѣмъ, чіѣми, чіѣхъ. Так само відміняєть ся: ничій, нічїа, ничїє або нѣчїй, нѣчїа, нѣчїє. Інші питайні заіменники такі: що, котрый, якій, якій то, щозаєденъ, ктожь то, що то, ци котрый, ци якій, по чемъ, по чомъ, що по тѣмъ (настѣпило), длѣ чого, чого (плачешъ), чемъ або чемъ (нейдешъ), зъ чого (зробишъ), витъ чого, въ чимъ, на чимъ, чимъ (зробишъ), по чѣмъ, по чимъ (познаешъ). Денекотрый, денекотра, денекотре й некоторый, некотора, некоторое (мн. денекотрыѣ, некоторыѣ) відміняєть ся як котрый зглядно котрый. То само треба сказати про відміну неозначених заіменників: котрысь, котрысь, котраєсь, котресь і якїсь, яккась, якоєсь, якесь, мн. котрѣсь, котрыѣсь, якыѣсь, якѣсь,

„Часѡвникъ єсть бєсѣдоучасть(,) выражаючѧ чиннѡсть, станъ ал'бо терпѣне якоѡ шєобы ал'бо рѣчи разом з' означен'ємъ часѡ“. Способѡв чотири: ознаймѡючій (ознаймѣтел'), розказѡючій (розказѣтель), спаѡючій (спѡстель), прим. кобымъ мавъ гроши(,) то бымъ село кѡпѣвъ, і безъвыразный (безъвыражникъ). Часѡв чотири: теперѣшний (теперѣшникъ), перешлый (перейшовникъ), давноперешлый і бѣдѣчий (бѣдѣчникъ). Осѡб три, а родѡв чотири: мѣжєскій, женскій, рѣчистый і спѡлный. Дѣєслова розпадають ся на кѣлька груп: чинный (чинники), станный (станники), наворотный (наворотники), які знову дѣлять ся на чиннонаворотники (пѡднѡшєсѧ) і стѧннонаворотники (зелєнѣюсѧ), дальше дѣєслова частовый (частовники) і зачынаючы (зачинѣтники). Инші подѣли дѣєслѡв на: поєдинчы (єдинники) і складаны (зложенники), і се двозложеный (перерѣбѣти) і многзложенный (поперерѣбовѣти), первотный (первотники) і походный (походники), особистый і безъособистый, сворный (сворники), несворный (несворники) і недостатный (недостатники). Неправильні в: або єдночасовники (вдѡ) або двочасовники (стрѣлю).

Конюгацій чотири: „до першого особовѧнѧ“ належуть дѣєслова на ѡ і ю з окінченнєм у 2 ос. єщѣ і єшѣ, до другої конюгації з окінченнєм и шѣ, до третьої неправильні (ѣмъ, єстемъ), а до четвертої „недостатники“ (вдѡ). „Посадовникомъ“ дѣєслова в 1 ос. теп. ч. (пѣшѡ), а в „недостаточникахъ“ буд. ч. (стрѣлю). Конюгацію починають „послѣковники“. Від єстемъ теп. ч. єстєсь, єсть, єстєсьмы, єс'мы, єс'мо, єстєсьте, єс'те, сѣтъ; мин. ч. бывѣмъ, бывѣмъ, лѡмъ, бывѣсь, ласъ, лѡсь, бывъ, ла, ло, бывѣсмо, сємє, с'те, бѣли; буд. ч. бѣдѣ, бѣдѣшь, бѣдѣ, ємо, ємє, єтє, ѡтъ. Приказ. сп. лѡгѡднѣ бѣди, гроз'но бѣль, з' нальганіємъ бѣдѣ же, 3 ос. нєх' бѣдє, мн. бѣдємо, бѣдємє, бѣдєтє, нєх' бѣдєтъ. Дѣєім. бѣти, бѣло бѣти; словопоходникъ теперѣшний бѣдѣчий, аѧ, а, є, минув. бывшій, а, є, былый, а, є, бывый, ла, лє; ѡкосникъ тепер. бѣдѣчи, минув. бѣвши; безъособистникъ минув. бѣло, а часоголовникъ бѣг'є.

Подѣбно творять види й від маю: мавѣмъ, лѡмъ, лѡмъ, бѣдѣ мавъ, мати, май, майже, мѣти, было мѣти, маючы, а, є, мавшій, а, є, маючи, мавши, мѣло, мѣн'є, мат'є (що по тѡмъ мѣню, коли нє єго), маєсѧ, мавсѧ, маласѧ, малосѧ, бѣдєсѧ мѣти. Могѣ, мѡжѣ відміняєть ся: можемо, мє, мѡгѣтъ і мѡжѣтъ, мѡгѣмъ, мѡглѣм', лѡмъ, мѡглѣс'мо, мє, бѣдѣ мѡчи, мѡгѣ, мѡжи, жѣ, мѡзѣ, жє, нєх' мѡжє, мѡжмо, мє, мѡзмо, мѡжтє, мѡзтє, нєх' мѡжѣтъ, мѡчи, было мѡчи, мѡгѣчий, мѡжѣчий, мѡгѣшій, мѡгѣчи, мѡжѣчи, мѡгѣши, мѡжна, мѡжѣн'є, мѡжє сѧ, мѡгѣсѧ, мѡглѣсѧ, мѡглѣсѧ, бѣдєсѧ мѡчи. Хѡчѣ

відміняєть ся подвійно, хочешъ, хочемо, ме, хотѣтъ, хочѣтъ і хцѣ, хцешъ, хце, хцемо, хцѣте, хцѣтъ; мин. ч. хотѣвѣмъ і хтѣвѣмъ; буд. ч. бѣдѣ хотѣти й хтѣти; прик. сп. хочи, хочъ, же, нех' хоче, хочмо, хочте, нех' хотѣтъ і хци, нехай хце, хцѣймо, хцѣйте, нехай хцѣтъ; а виші види: хотѣти, было хотѣти, хтѣти, было хтѣти, хотѣчий, а, е, хотѣчий, а, е, хотѣвший, а, е, хотѣвший, а, е, хотѣчи, хотѣчи, хотѣвши, хотѣвши, хочеса і хцеса, хтѣлеса, бѣдеса хтѣти, хотѣн'е й хцен'е.

Вѣрцями першої конюгації: гнѣ, чѣю, читаю; їх відміну аж до видів: гнен'е, чѣг'е й читан'е можна уявити собі на основі дотеперішніх заміток про помічні дієслова. Підставовою формою для творення усіх часів є теп. ч.; зтого рідиться перей(шо)вникъ третьої особи зденекотрыми перемѣнами самогласокъ и вспѣвгблосокъ маючи на кѣнци вѣ“; з третьої особи мин. ч. творить ся дієіменник переміною вѣ на ти, сти або чи. Переміни в самозвуках і співзвучках відбувають ся у минувшні такі: ѣ на вѣ (гнѣ), на ѣ (гнѣсѣ), авѣ (сѣсѣ), ѣвѣ (мнѣсѣ), дѣ на ѣвѣ (прѣдѣ), жѣ на гавѣ (стрѣжѣсѣ), на завѣ (лѣжѣсѣ), чѣ на кавѣ (плѣчѣсѣ) або тѣвѣ (хѣчѣсѣ), нѣ на авѣ (жнѣсѣ), на ѣвѣ (тнѣсѣ), шѣ на савѣ (крѣшѣсѣ), на хавѣ (брѣшѣсѣ), щѣ на ставѣ (свѣщѣсѣ), на сжавѣ (плѣщѣсѣ); ю на вѣ (пѣю), на ѣвѣ (бю), на овѣ (кѣлю), на вавѣ (лаю), на ѣвѣ (сѣю), на авѣ (бѣбрю), ѣю на овавѣ (кѣпѣсѣю), ѣю на ѣвѣ (лѣю). Неправильними є: берѣ, бравѣ, брѣти; бѣжѣ, бѣгѣ, бѣчи; ведѣ, вѣвѣ, вѣсти; вѣзѣ, вѣзѣ, вѣзти; влѣкѣ, влѣчѣ, влѣкѣ, влѣчі; грѣбѣ, грѣбѣ, грѣбѣсти; гнѣтѣ, гнѣтѣ, гнѣсти; грѣзнѣ, грѣзнѣ, грѣзти; грѣзнѣ, грѣзнѣ, грѣзнѣ; дрѣ, дерѣ, дерѣти, дерѣти; звѣ, звѣ, звѣти; идѣ, ишовѣ, иті; кѣснѣ, кѣсѣ, кѣсѣсти; кладѣ, клавѣ, класги; клавѣ, клавѣ, клѣсти; крадѣ, кравѣ, краѣсти; мрѣ, мерѣ, мерѣти, мерѣти; несѣ, нѣсѣ, нѣсти; пахнѣ, пахѣ, пахѣсти; пѣкѣ, пѣчѣ, пѣкѣ, пѣчі; плѣтѣ, плѣтѣ, плѣсти; плѣнѣ, плѣвѣ, плѣсти; стерѣгѣ, стерѣжѣ, стерѣбѣ, стерѣчи; стрѣгѣ, стрѣжѣ, стрѣгѣ, стрѣчи; тѣгнѣ, тѣгѣ, тѣгнѣсти; трѣ, терѣ, терѣти, терѣти; цвѣтѣ, цвѣвѣ, цвѣти; хѣднѣ, хѣдѣ, хѣдѣсти; хцѣ, хтѣвѣ, хтѣти; бѣдѣ, бѣхавѣ, бѣхати.

До другої конюгації належуть дієслова, що мають в 2 ос. оди. теп. ч. ишѣ (множѣ, чиню), ѣшѣ (стою); 3 ос. ми. можѣтъ, чинютъ, стоютъ; прик. сп. множи, множѣтъ і множете, чинѣ, стѣй; дієсловні іменники: множен'е, чинен'е, стоѣн'е. Дієслова другої відміни перемінують у минувшні: жѣ на жавѣ (дрѣжѣсѣ), на живѣ (слѣжѣсѣ), на авѣ (грѣжѣсѣ), джѣ на дивѣ (бѣдѣжѣсѣ), на дѣвѣ (сѣдѣжѣсѣ), чѣ на чавѣ (бѣчѣсѣ), на чѣвѣ (лѣчѣсѣ), на тѣвѣ (плѣчѣсѣ), на тѣвѣ (лѣчѣсѣ), шѣ на сивѣ (мѣшѣсѣ), на сѣвѣ (мѣшѣсѣ), щѣ на щавѣ

(трищ), на щивъ (ніщ), на стивъ (крещ), на ст'ввъ (шелещ); ю на авъ (спю), на лвъ (стою), на ивъ (чиню), на 'ввъ (пою), лю на авъ (лѳмлю), на ивъ (щеплю) і 'ввъ (скомлю).

Уривок граматики кінчить ся третьою конюгацією себто „незповных' часѳвникѳвъ“ зі взірцями: запш, скшю. Відміна народня, галицька діалектична, як і попередніх конюгацій. При зложенню прибирають дієслова отєї „предѳмки“: в (впйш), воз' (вѳзм), витъ (ви(т)дамъ), вы (в'йдиш), до (допйш), за (запйш), з (з'вмъ, зобачш), зѳ (зѳпю), зна (знайдш), на (напйш), надъ (надл'ю), о (окршч), об (обѳдш), по (подамъ), пѳ (пѳбю), пѳдъ (пѳдопюси, пѳдпйшсѳ), пере (перепйш), при (прибю), роз (розд'амъ), рос (роспйш), с (схѳджш) й оу (оушюсѳ). Зложені дієслова підлягають таким перемінам, як і „первотники“ на ш першої конюгацій. „Первотники терп'ять настьшп'ючыѳ перемѳны“: до ш додасть ся вѳ (пхш), ш переходить на авъ (пѳзвш), дш на авъ (вп'адш), на 'ввъ (с'едш), нш на авъ (зачш, станш та зложені). Неправильними є: пѳдопюси, пѳдпйвъ си, пѳдпйтиси; втекш, вт'кнш, вт'кь, вт'кнѳти; повергнш, повѳргъ, повѳрѳчи; вйдш, в'йшовъ, вйти; вѳзмш, взавъ, взати; вмрш, вмеръ, вмерти; з'йдш, з'йшовъ, зйти; змогш, змѳгъ, змочи; знайдш, знайшовъ, знайти; зп'рагш, зп'ражш, сп'рагъ, сп'рагчй; запрш, запѳръ, запѳрти, заперети; нш, лвъ, лти; над'йдш, над'йшовъ, над'йти; пѳймш, пѳлвъ, пѳлати; пѳдш, пѳшовъ, пѳти; пѳчш, пѳчавъ, пѳчати; постерегш, постережш, постерѳгъ, постерѳчи; рекнш, рекш, рѳчш, р'ѳкь, рекъ, рѳчй; роз'йдшсѳ, роз'йшовсѳ, роз'йтисѳ; оумрш, оумѳръ, оумѳрти.

Чому в половині 20 рр. писав Лаврівський граматику народньої мови, а на переломі 30 і 40 рр. замінив народню мову на макаронізм, не вмю напевно пояснити. Можна припустити, що відіграла тут свою ролю емуляція Лаврівського з Могильницьким, що вже в 1823 р. скінчив свою граматику, в якій залюбки підмічував прикмети народньої мови.

